

T.M.M.O.B

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

GELİŞME STRATEJİLERİ

**Workshop
1996-ANKARA**

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

I. Oturum

Dünyadaki Değişimler ve Türkiye'nin Sorunları

Dr. Sungur Savran

5

Prof.Dr. Yakıp Kepenek

14

M.Yüksel Barkurt

19

Gelişmenin Ekonomi Politikası

Doç.Dr. Fikret Başkaya

31

Doç.Dr. Nazım Ekinci

39

Ayfer Eğilmez

41

II. Oturum

Teknolojik Gelişmeler ve Türkiye'nin Teknoloji Geliştirme Koşul ve Olanaktan

Aykut Göker

49

Doç.Dr. Erol Taymaz

64

Doç.Dr. Nurhan Yentürk

70

III. Oturum

Gelişmenin Mekansal Boyutu ve Kentleşmenin Değişen Dinamikleri

Prof.Dr. Ayda Eraydın

83

Saffet Atik

107

IV. Oturum

Kırsal Gelişmenin ve Kırsal Yerleşimlerin Değişen Koşullarda Yeniden Örgütlenmesi

Doç.Dr. Ahmet Saltık

128	Prof.Dr. Yusuf Zeren
136	Prof.Dr. Duran Taraklı
150	BülentGülçubuk
159	Kapanış Oturumu
183	Yavuz Önen
185	Sonuç Bildirisi Önerisi
	Dr. Atilla Göktürk - Bülent Gülçubuk

DÜZENLEME KURULU

Başkan: Rifat DAĞ

Üyeler:

Dr. Atilla GÖKTÜRK
Bülent GÜLÇUBUK
Cengiz TÜRKSÖY
M.Yüksel BARKURT

SUNUŞ

"Gelişme" kavramının, toplumsal yaşamın tüm alanlarında, bireye yansıyan ilerleme sağlamak anlamına geldiği ve bu ilerlemenin, toplumsal çoğunluğun yararını gözettiği biliniyor...

Toplumsal yapının, odağında insanın bulunduğu, doğa, çevre, ekonomi-teknoloji, sosyal kurumlar ilişkilerindeki bütünü açıkladığını belirtmeye bile gerek yok..

Toplumsal yapıyı oluşturan tüm sistemlerle birlikte insan ilişkilerindeki temel yönelimin, başka bir deyişle, toplumsal yapıda beklenen değişimin, bireyin etkinleştiği bir toplumsal yararın yakalanması temelinde olması gerektiğini belirtelim...

Türkiye gibi ekonomik ve politik sorunları giderek ağırlaşmış ve dizginlenemeyecek boyutlarda "dal-budak salmış" bir toplum için gelişme süreci, hiç kuşkusuz, öncelikle gelenekseli sorgulayacak, "mevcudun" yani "cari sistemlerin" tüm mevzilerine inerek irdelenecektir.

Bununla birlikte, yeni tasarımlar geliştirecek ve ulaşılması beklenen çağdaş toplumsal hedefler için geçerliliği bulunan projeler önerecektir.

Belki bu "workshop" sınırlarına sığmayacak ama, gelişme sürecinin bir gereği olarak, bireyin özgürleştiği varsayılan demokratik gelişmenin önündeki engeller de ayrıca tanımlanarak, sorgulanacaktır. Kısaca, ülkemizin içerisine düşürülmek istendiği "kaosa" girmeden ve bu oyunu bozmak için "düşünce", "dil", "kültür" ve "kalkınma hakkı" planlarındaki dayatmacı modellerin "insancıl" olmadığı, aksi savunulmasına rağmen, ayrışmaları derinleştiren sosyo-psikolojik gerilmelere neden olduğu, oysa ki bu gerilimlerin, dayanışmacı toplumsal coşkuya evrilebileceği belirtilecek; bu önermelere geçerlilik kazandıracak altyapılar, tartışılacaktır...

Böylesine bir forum, kolay olmayacaktır.

TMMOB, "Gelişme Stratejileri Workshop"unu düzenlemekle, "zor"u seçtiğini gösteriyor ve öteden beri savunduklarını, bütünlüklü bir düzleme taşıyor...

TMMOB, düzenlediği bu workshop ile gelişme sürecinin önemli bir altyapısını, iktisadi eksenini öne çıkarmıyor ve buradan yola çıkıyor...

Çünkü, sosyo-ekonomik tasarımların ve kaynakların ne tür araçlarla yönlendirilmesinin ne gibi önemli toplumsal sonuçlar doğurabileceğini biliyor...

Dolayısıyla öncelikle belirtelim ki bu workshop, alternatif modelin inşası ekseninde yoğunluk kazanıyor. Yada böylesine bir amaç için yola çıkılıyor... Ve şimdiye kadar yaşananlar gösteriyor ki;

"Pasta büyütüldükten sonra sıra dağıtımına gelir" vadeleri, geçerliliğini yitirdiği gibi, sadece gelenekselle yani dayatılan paradigma ile oluşacağı umulan fonların, sosyal planda dağılmasıyla yetinen politikaların da inandırıcılığı kalmıyor.

Sorunu, daha derinlerde aramak gerekiyor...

Kaynakların, toplumsal olarak tam kontrolü, hem Türkiye gibi azgelişmiş bir ülke için hem de toplumsal kalkışın, tüm kaynakların bir arada hareketlenmesini gerektirdiği için önem kazanıyor...

Bu nedenle, kaynakların doğrudan ve güncelde de kontrolü için, halkın ne tür örgütlenmeler içerisinde bulunması gerektiğinin önerilmesi gerekiyor.. Çünkü görülüyor ki ekonominin dizginlerini elinden kaçırarak, üretim ve dağıtım ilişkilerinde geriye atılan kesim, ne zaman birikeceği bilinmeyen sosyal fonlardan da uzaklaştırılıyor. Dahası, Türkiye gerçeği de gösteriyor ki, kaynakların kullanılması ve dağıtım süreci, çoğunluğun denetiminden çıkarıldığında ve çoğunlukla o süreç içerisinde büyüyemediğinde, fiili potansiyel bile çökertilebiliyor. Varolan kaynaklar bile tüketilebiliyor...

Çoğunluğun denetimi, temsilcilerinin merkezi iradeyle seçildiği ve adına "ne hikmetse" demokrasi denilen hiyerarşik bir otorite ile sağlanamadığına göre, gelişme kavramı, güncelin de halk tarafından denetlenebildiği bir yapılanma ödevini üstlenmelidir/içermelidir...

Bu yönelim, halktan kopmuş bir temsili yönetimin kendi çıkarlarına göre

biçimlendiği kamu örgütlenmelerinin rasyonel işleyebilmesi ve bu kanatta da süregelen deformasyonların önüne geçilebilmesi için, demokratik sivil örgütlenmeleri hedeflemelidir...

Gelişme sürecinin, pratik sorunları da olacaktır. Sorunların da bilinmesi gerekiyor...

Ütopyasında, toplumun tüm kesimlerine, bütünlüklü ve sürekliliği olan bir yararlanma süreci önermesine karşın, gelişme olgusu, önemli sayılabilecek güçlükler de içeriyor...

Güçlülüklerle - güçsüzlükler arasında kaynakların kullanılması ve paylaşılması temelinde önemli gerilimlerin yaşanacak olması ve gerilime taraf olan güçsüzlerin kısıtlanmış olanaklar içerisinde bırakılışı, bu sürecin en zayıf yönü olarak görülüyor...

Teorik olarak bu gerilimin, "avantajlı" kılınmışlara yaradığı, statükonun, toplumsal sistemlerin belirlenme ve kullanma sürecini "tayin ettiği" varsayılıyor...

Oysa ki, statükonun sürdürülebilmesi için Türkiye, tüm araçlarını yitirmiş bulunuyor...

Ve o noktaya gelindiği gibi bir önermeyi, dikkate almak gerekiyor.

"Bireysel özgürlük" temeline dayandığını savlayan liberal etik, komediye varan en sıkıntılı mizansenini Türkiye'de sergiliyor.

Türkiye'deki güçlüler, kaynak sağlamak için sadece küçük üretken birimlerin içini boşaltmakla yetinmiyor, "sermaye temerküzündeki" eylemi, korkunç ve kuralsız bir "köşe kapmaca" yarışına dönüşüyor...

Kapkaççısıyla, kaçakçısıyla ve geleneksel yapıdan çıkar uman çirkin politikacısıyla bu vizyon, halkı eğlendiriyor...

Ve sadece eğlendiriyor, tüm organlarıyla çürümüş bu sistemin önüne geçilemiyor...

Aslında gücün, "hak"ı, "doğru"yu, ve "adalet'i ne ölçüde temsil ettiği sorgulanmıyor değil.

Türkiye gibi egemen kılınan bir kalkınma felsefesi ve onun birçok aracıyla merkez ülkelere bağımlılığı arttırılan bir çevre ülkesinde, öne çıkarılan güçlülerin, kendi gelişmelerini bile sürdüremeyecekleri bir düzleme düştükleri bilinmesine ve kalkınma yörüngesinden kopulduğu yönünde bir yargının yaygınlık kazanmasına rağmen, sınıfsal gerilimle ortaya çıkan nitelik değişikliği yada potansiyel tepkisel kesimlerdeki ayrışmalar, açıkçası sınıf içerisindeki bölünmüşlükler, gelişme olgusunun önündeki başka bir engeli tanımlıyor.

Sözü edilen bu ayrışmanın, ulusal ve uluslararası desteklerle kronik bir sürece taşındığı, yeni yeni çelişkilerle beslendiği ve total etkisinden doğabilecek

gücün ortadan kaldırıldığı da bilinmektedir.

Açıkçası, "memnun" olmayanlar çoğalmakta, ancak birlik kuramamaktadırlar.

"Kapitalist değerlerden kopuş" olsa bile bunun, ortaklaşa bir amaç için örgütlenme sonucunu doğurmadığı, ortak paydaların ve toplumsal sözleşmenin "iradına" yol açmadığı görülmektedir.

Sınıfsal temeldeki ayrışmaya kısaca değinirsek, Türkiye örneğinde de görüleceği gibi kapitalist faydalardan pay alamayan kesimlerin, sonuç tablosunda, sermaye/emek çelişmesini yoğunlukla ve bir arada yaşamalarına rağmen, özel yaşamlarının belirlediği kimlikleri içerisinde, tali çelişkiler yaşamakta ve "kapitalist değerlere" karşı birlik kuramamaktadırlar. Sonuç olarak, işlevleri, temsil biçimleri farklılaşmış özel dayanışmacı ve edilgen birliklerinde örgütlenmektedirler.. Yada tepkilerini, özelleşmiş "üslup"lar içerisinde dile getirmektedirler...

Ayrıca, "kapitalist değerlerden kitlesel kopuşun" örgütlenmesi için geçerliliği olduğu sanılan önermeler, mevcut yapıyı kucaklayamamaktadır...

Emek tarafında farklı kimliklerin varlığı, yukarıdaki betimlemeyi haklı çıkarmaktadır:

Açıkçası, örgütte ve bir ölçüde kapitalist değerlere bağımlı emekle, işsiz emek, sosyal güvenceye alınamayan loncalı emek ve marjinal emek arasında yaratılan ikincil çelişkiler öne çıkmakta, bu olgu, birlikte davranmayı torpillemektedir.

Gelişme olgusu, harekete geçemeyen kesimin sosyo-ekonomik kalkışını ve tutunmasını amaçladığına ve bireysel çıkışlarıyla öne çıkamayanların yükseltmelerinin birlikte davranabilmeleriyle "mümkün" olabileceğini belirttiğine göre, önermelerin, Türkiye'nin bu özel koşulunu veri alması, çok önemli bir gerekliliktir.

Yoksa, gelişmeci bir değişimin asal dinamikleri, gözardı edilmiş ve bir araya getirilememiş olacaktır...

Gelişmeci anlayış, tüm kesimlerin (kırsal, kentsel) ve üst yapılara dayalı/ bağlı tüm alanların (birey, kamu, hukuk) bir arada ve katılımcılarca yeniden yapılanmasını önerdiğine göre, ikincil çelişkilerin aşılması için mekanizmal tanım, önkoşuldur:

- Yaygın işsizlik, hangi araçlarla, nasıl aşılacaktır?
- İstihdamın yaygınlaştırılması yada arttırılması için çalışma yaşamındaki yeni örgütlenme modeli (iş zamanlarının kitlelere bölüştürülmesi ve çalışan emeğin konumu bazında) nasıl olmalıdır?
- Kentsel alanların kullanılması ve yönetimi bazında ne tür radikal önermeler geliştirilecektir?

- Kırsal nüfusun, mal ve hizmet değişimindeki oranları nasıl yükseltilecek, gelir nasıl arttırılacaktır?
- Ve bu modeller, hangi sosyo-ekonomik kurama oturtulacaktır?

Gelişme olgusu, geleneksele, süregelen paradigmaya alternatif olduğuna göre, halk inisiyatifinin alternatif çözümlerde gelişmesi, yükselmesi olanaklı mıdır? Yaşam pratikleri buna elverir mi?

Tarihsel deneyimler, en önemlisi günümüzün koşulları neyi gösteriyor?

Elbetteki, bu alanda, sayılamayacak güçlükler var. Ve olumsuzluk, öndedir. Yada olumlu ile olumsuzun içice olduğunu varsayan yargı, geçerlidir.

Kapitalizmin uluslararası etkisi, iç çelişkileri düzenleştirmiştir. Ve bu olgu, tarihsel bir engeli "teşkil etmekte"dir...

Temel evrensel sorunlarını aşamadan yıkılan "reel sosyalizmin" bilinen sonu, uluslararası kapitalizmin yeniden üretim sürecinin "globalizme" evrilmesi için çok daha radikal bir dönemin başlatılmasını kolaylaştırmıştır. Sonrasında, dünya pazarı, uluslararası şirketler sisteminin mutlak işleyişine teslim olmuştur.

Dünya pazarlarının küreselleşmiş kapitalist sisteme tam entegrasyonunun önündeki engeller, öncelikle toplumsal bilinç kuşatılarak ve gerektiğinde "parçalanarak" bir bir ortadan kaldırılmış, arkasından dayatılan dünya sistemine entegrasyon için yapısal uyum programları" yaşama geçirilmiştir.

"Dünya sistemine entegrasyon sürecinin", Türkiye gibi bir ülkede, "... bireysel yaratıcılığı harekete geçiren rekabet ortamına" ne ölçüde fırsat verdiği ve tüm beşeri ve maddi kaynaklara nasıl "dinamizm kazandırdığı(l) ortadadır...

İç politikaları da bağımlılaştıran dünya kapitalist entegrasyon sistemi, "sistem değiştiren, teknolojik devrimiyle, arkasında bir insanlık ve çevre sorunu bırakarak, baş döndürücü bir hızla ilerlemektedir.

Bu olgu bile kapitalizmin bilinçsizliğidir ve temel iç çelişmesine dayanmaktadır.

Çünkü teknoloji, emek verimliliğini arttıran niteliğini, yaygınlaşamayarak yitiriyor ve insanlık karşıtı bir konuma düşürülüyor.

GATT ve benzeri sistemlerle metalaşması güvenceye alınan teknoloji, "gömlek değiştirme" süreleri kadar kısaltılıp ticari fazlalarla, gündelik yaşamımıza giriyor; kullanma ömrü, ekonomik ömrünün gerisine düşüyor. Kısacası teknoloji, yaşamımıza girdiği gün eskiyor...

Tarımdaki "teknoloji harikası" melez (hibrit) tohumluklar, ancak bir üretim dönemi için kullanılabilen, otomotiv ve beyaz eşyadaki takvime bağlanmış yenilikler, tüketici isteklerini başka bir beklentiye kışkırtmaktadır...

Ve diğer ülkelerdeki teknolojik süreç durdurularak, teknoloji tekeli

yaratılmaktadır. Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi, sanayileşme eşiğine gelmiş, gelişmekte olan ülkelerin teknoloji geliştirme potansiyelleri, ekonomik örgütlenmeleri için dayatılan temel yanlışlarla boşaltılmaktadır.

"İktisadi aklın" doğurduğu teknoloji fetişizminin yol açtığı yıkım, aslında bir insanlık dramıdır. Ve yıkıntının altından, daha çok geri kalmış ülke insanların çıktıkları yükselmektedir...

Teknoloji yaratılmış, ondan uzaklaştırılan büyük çoğunluğa, açlık ve işsizlik bırakılmıştır.

Türkiye, nüfus yapısının da etkisiyle, işsizlik sorunu da ürkütücü bir sürece girmiş, açık işsizlik, karşı bildirimlere rağmen, % 35'lerin altına düşmemiştir...

Görülüyor ki, teknolojik ilerleme, daha doğrusu onun kullanım biçimi, toplumsal ayrışmayı hızlandırmış, gettolaşan kenar mahallelerden, Avrupai yaşam tarzından kopamayanlara kadar, sosyolojik asimetriyi derinleştirmiştir. Ve korkulanlar başa gelmiştir: Global hasıla büyümüş çoğunluğun payı ise küçülmüştür.

Kapitalizm ile içice büyüyen modern yaşamın gelişmeci dünyası, ancak mutlu odacıklarda yaşam bulabilmiş, yada Singapur, Tayvan ve Hong-Kong gibi kent devletlerinde görüldüğü gibi acımasız ve tarihsel bir rekabetin gereği olarak ancak izole alanlar geliştirebilmiştir.

Bu nedenle, "Asya kaplanlarının" geri kalmış ülkelere model olamayacağı, yada böylesine "bir şansın" verilemeyeceği, bilinmelidir. Çünkü, modelin, Japon gerçeğine göre, ABD tarafından tasarlanan bir Pasifik denge sisteminin önemli bir parçası olduğu, yerel faktörlerden de yararlanmak umuduyla yaşama geçirildiği ortadadır.

Kısacası, büyük dünya çoğunluğu, güncel yaşamında beklentilerini yakalayamamış, sorunlar sivriltilmiş ve çoğunluğun ilerlemesi umutlarına bir kama gibi saplanmıştı...

Egemen kılınan iktisadi felsefe sonuçlarından, diğer geri kalmış toplumlar gibi Türkiye'da payına düşeni almıştır:

İşsizlikten doğrudan etkilenen bireysel bilinç, çıkış yolunu bulamayınca, büyük umutlarla bağlandığı "modernite"nin bu dünyayı güzelleştiremeyeceği kültürü, aidiyetlikle bağlandığı grup bilincine taşımıştır...

"Bu dünyacı" olmayan mesajlara açık duruma düşürülen birey, toplumdan ve toplumsal dayanışmacı "tema"dan kaçırılmıştır...

Teknolojik ilerlemenin görünen sonuçlarıyla ilgili betimleme, teknoloji karşıtı bir manüktan kaynaklanmıyor. Aksine, yaygınlaştırılmayan, insanlığın hizmetine sunulamayan bir teknolojinin, "imha edici" niteliğini öne çıkarıyor bazen silah olabileceğini söylüyor...

Ve öylesine bir noktaya geliniyor ki;

"... Birey, önündekinin sırtına basarak ilerleyebilir..." gibi bir felsefe geleneğiyle beslenen "Kapitalizmin bilinçsizliği", bindiği dalı kesiyor, hedef kitlesini dışlıyor:

Dünya ticaretinin % 70'i, dünya nüfusunun ancak %15'ine ciro edilebiliyor...

Bu noktada, toplumsal gelişme sürecine destek vereceklerin, birçok engelin aşılmasını göze alması da kaçınılmazdır...

Ancak, yaşamın tüm alanlarının geliştirilmesine destek veren TMMOB gibi bir mesleki ve demokratik kuruluşun, demokratik çözümler arayışı içerisinde olmasından başka da bir seçeneği bulunmamaktadır.

Bu sorumluluk nedeniyle, demokratik çözümler tartışılacak ve halka sunulacaktır.
Kısacası alternatif tanımlanacaktır.

Bu çalışma "Gelişme Stratejileri Workshop"u, elbetteki bir "manifesto" değildir; öyle olması da amaçlanmamıştır. Ve nihai çözümler önermemektedir...

Ancak bu çalışma ile kapı aralanmış, en azından tartışma süreci, bütünlüklü bir düzlemde başlatılmıştır.

Daha doğrusu, ilk görünür alanlarda, alternatif eksenler sorgulanmış ve çalışma, bu sürecin sürdürülmesi için "cesaret" vermiştir.

Alanlarında etkinleşmiş bulunan araştırmacı ve uygulayıcılar, "atölye" de bir araya gelerek, tartışmışlardır.
Kendilerine ve Düzenleme Kurulu'na teşekkürler...
Yönetim Kurulu

KIRSAL VE KENTSEL GELİŞME STRATEJİLERİNİ BELİRLEME WORKSHOP'U

Rıfat DAĞ (Düzenleme Kurulu Başkanı) - Değerli konuklar, Düzenleme Kurulu adına hepinize hoş geldiniz diyorum.

Türkiye için çok önemli olduğunu düşündüğümüz bir konuda siz değerli uzmanların katılımı ve katkılarıyla kırsal ve kentsel gelişme sorunlarını birlikte değerlendireceğiz ve sizlerin düşüncelerinden yararlanacağız.

Çalışmalarımıza geçmeden önce TMMOB Başkanı Sayın Yavuz ÖNEN'i açılış konuşmasını yapması için davet ediyorum.

Yavuz ÖNEN (TMMOB Başkanı) - Değerli dostlar, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Ben, konunun ayrıntılarına girmeyeceğim, ama çalışmalarınıza başlamadan önce kısaca bir-iki konuya değinmek istiyorum. Şöyle; TMMOB ve bağlı Odaları, Türkiye'de kır-kent çelişkisi yada kentleşme konularında, toplum

içinde 1960'lı yıllardan itibaren ses veren, çalışmalar yapan, ilgilileri uyaran, kendi üyelerini bilgilendiren, diyalog kurabilen ve geniş halk yığınlarına bu çok önemli sorunlar hakkında bilgiler aktarabilen kuruluşlardır. 1950'de başlayan kırsal alandaki topraktan kopuş, mülksüzleşme ve metropollerin ekonomik cazibesi, çapı ne olursa olsun başlayan bir sanayileşme süreci, kentlerdeki dramatik gelişmelere neden oldu. 1960'lı yıllarda, 1970'li yılların başında kentlerin sağlıksız gelişimine dair TMMOB ve bağlı Odaları çok değişik boyutlarda, değişik düzeylerde ve ölçeklerde çalışmalar yaptı.

1980'den sonraki dönem, meslek odalarında oluşan birikimi bir süre durdurdu, ama, 1980'lerin ikinci yansından sonra tekrar bu sorunlara eğilme, bilimsel çalışmalar etrafında toparlanma süreci başladı. Bu süreç, aynı zamanda, dünyadaki gelişmelerin de hızlandığı bir süreçti. Bu süreç Türkiye'yi de içine alan, etkileyen, dünya ekonomik gelişiminin değişik bir sürecine rastlıyordu. Fakat, tabii ki 1980 darbesinin yarattığı ortamda etkinliği geçmiş dönemlere yaklaştırmak bir hayli zor oldu. Son birkaç yıldan beri meslek odaları ve TMMOB, bir kez daha sorunların kaynağına inmeyi, açıklamalarını, bilgilenmelerini bilimsel çalışmalara dayandırmayı amaçlayan bir çalışma tarzı seçti ve birkaç yıldan beri meslek odaları bu anlamda çok değerli ürünler veriyor.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği zemininde, -bu son iki yıllık dönemin de hedefleri arasında böyle bir çalışma tarzı vardı- Türkiye'nin pek çok sorununa yaklaşmaya çalıştık. Sanayileşme, üretim, kalkınma, sürdürülebilirlik, vb. gibi konuları, kavramları bilimsel bir zemine, açıkçası, sermayenin alternatifi bakış açılarıyla belli bir zemine oturtmaya çalışıyoruz. Bu bağlamda bu kır-kent stratejileri tartışması, bize uzun bir süredir üzerinde fazla şey söylenmemiş bir alanda çok değerli bir birikim yaratacak. Bu, belgelerle de zenginleşecek ve geleceğe dair daha net şeyler söyleyebileceğiz.

Bundan kısa bir süre önce Birliğin düzenlediği Sanayi Kongresi, bize bu açıdan çok değerli bir birikim yarattı. Sektörler bazında bilgilenme oldu ve Türkiye sanayiinin aşağı yukarı hangi koşullar içinde, ne durumda olduğunu ve bunun hangi nedenlerden kaynaklandığını -tam olmasa bile- gösterdi. Bu çalışma ve tartışmalar, Türkiye'de ihmal edilen kırsal alanların sorunlarını olduğu kadar, çarpık dediğimiz, sağlıksız kentleşmenin gerçek nedenlerine de ışık tutacaktır.

Türkiye, çok uzun bir dönemden beri planlı kalkınmayı ve özellikle son 10-15 yılda da devlete dayalı kalkınma stratejileri dönemini bitirmiştir. Çok uzun bir süredir, 15 yılı aşkın bir süredir Türkiye'de ciddi bir plan yapılmıyor. En son Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, bir yıl ertelendi. Ciddi bir plan yok diye, bir stratejisi de yok diyemeyiz. Çünkü, Türkiye, hızla dünya sermayesine, sermaye odaklarına entegre olmak, Avrupa Birliği ile ilişkilerini geliştirmek yolunda çok önemli adımlar atıyor. Stratejileri belli bir genel çizgi var. İşte, biz bunun ne demek olduğunu da herhalde sizleri dinleyerek anlayacağız.

Ben, zamanınızı daha fazla almamak için, çağrımıza olumlu yanıt vererek toplantımıza ve çalışmalarımıza katılmanız nedeniyle sizlere teşekkür etmek istiyorum . Şunu sevinerek söyleyeyim; sizlerin bize katılması, meslek odaları

pratiği içinde giderek daraltılmak istenen alanı bir hayli genişletiyor. Bize yardımcı oluyorsunuz ve sevinerek söyleyeyim; meslek odaları, son bir/iki yıl içinde, geçmişe oranla, toplumda etkinliğini giderek artıran kurumlar haline geliyor. Bu çalışmalarını daha da sürdüreceğiz, sizlere daha çok ihtiyacımız olacak, eminim. Pek çok değişik zeminde tekrar tekrar buluşacağız. Bu katkılarınızdan dolayı teşekkür ediyorum.

Rıfat DAĞ (Düzenleme Kurulu Başkanı) - Sayın katılımcılar, birinci oturumu yönetmek üzere Sayın Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK'ü ve bildirisini sunmak üzere, Sayın Dr. Sungur SAVRAN'ı davet ediyorum.

I. OTURUM DÜNYADAKİ DEĞİŞİMLER VE TÜRKİYE'NİN SORUNLARI

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Nurhan YENTÜRK

Doç. Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturum Başkanı) - Efendim, öncelikle herkese başarılar diliyorum.

İlk sözü, bildirisini sunmak üzere Sayın Sungur SAVRAN'a veriyorum.

Dr. Sungur SAVRAN - Öncelikle bu çağrı için ve verimli bir tartışma ortamında bulunabildiğimiz için TMMOB'ne teşekkür ederim.

"Kırsal ve Kentsel Gelişme Stratejileri" diye bir konuyu ele aldığımız bir toplantıda, dünyada değişimlerin ve Türkiye'ye etkilerinin tartışılmasının, benim açımdan anlamı şu: Son dönemde, sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada, sadece azgelişmiş, emperyalizme bağımlı olarak anılması gereken ülkelerde değil, bütün ülkelerde, iktisadi gelişme tartışmaları başladığı zaman, çok hızla bir alternatifsizlik tartışmasına, yargısına doğru uzanıyor tartışma. Deniyor ki: Dünya belirli bir biçimde değişiyor, bu değişime ayak uydurmak zorundayız. Bu değişimin çerçevesi dışında bir strateji saptanamaz. Dolayısıyla, ortada bir alternatif yoktur, aslında bütün mesele bu yaşanmakta olan değişimi kavramak ve ona uygun davranmaktır.

Benim konuşmamda en çok üzerinde durmak istediğim nokta, bu yaklaşımın doğru olmadığı. Yani, gelişme stratejisi üzerine tartışma yaparken, alternatifsizlik iddiası doğru bir iddia değil. Genellikle bu söylendiği zaman, yani dünyanın değişimine uygun, küreselleşmeye uygun gelişme stratejisi dışında arayışlara yönelindiği zaman, bir de suçlama geliyor: Bu, milliyetçi bir perspektifle sorunlara yaklaşmak yanlıştır. Bunlar artık eski dönemde kalmıştır, çağ değişiyor; dolayısıyla milliyetçi çözümler geçerli olamaz" gibi bir suçlamadır. Yani, bir bakıma, son dönemin "Küreselleşme" diye adlandırılan gelişmelerine karşı bir alternatif savunulmaya başlandığı zaman, ilk akla gelen, "Siz gene hala eski milliyetçi bakış açısındasınız" oluyor. Benim kişisel olarak kanım şu : Bir kere milliyetçi bir çözümden bahsedilecekse, böyle çözümlerin kısa dönemli olarak, aslında mümkün olduğudur. Birazdan sözünü edeceğim gibi, ulusal devletlerin dünya ekonomisi içindeki fonksiyonlar bütünüyle ortadan kalkmadı. Ama daha önemlisi şu: Kısa dönemi bir yana bırakırsak, uzun dönemli olarak, gelişme stratejisi bakımından enternasyonalist bir perspektifle bir gelişme stratejisinin, en azından üzerinde

tartışılmaya değer bir yaklaşım olduğunu düşünüyorum. Burada da bir şeyin hemen altını çizmek lazım: Sunuşum boyunca sürekli sözünü edeceğim, birazdan tanımlayacağım "Globalizm" türü bir yaklaşım, yani küreselleşmeyi tamamen bir program haline getiren yaklaşım, aslında bir enternasyonalizm değildir. Globalizm, bütün entelektüel atmosferimizi kavramış olan bu yaklaşım, aslında bir milliyetçiliktir, özel olarak da hakim ulusların milliyetçiliğidir. Birazdan bu soruna değineceğim. Dolayısıyla dünya durumunu ve Türkiye'ye etkilerini tartışmanın bizim açımızdan anlamı, sadece teorik değildir, gelişme stratejisi olarak nasıl bir yaklaşım belirleyeceğimiz de, bir bakıma bütün çerçeveyi ve tahditleri gözönüne almak bakımından son derece büyük bir önem taşıyor.

Tartışmanın kendisine geçmeden önce, izninizle metoda ilişkin bir/iki noktaya değinmek istiyorum. Bir kısmı genel metod, bir kısmı bu toplantının çerçevesi içinde, bu bildirin yerine ilişkin olacak. Birincisi, konu çok geniş olduğu için, yani dünyada değişimler ve Türkiye'ye etkileri, Türkiye'ye ancak çok kısmi olarak, değineceğim. Çünkü, bundan sonraki bütün tartışmalarımız, sanıyorum Türkiye'ye ilişkin olacak ve özel olarak da bu oturumun ikinci bölümünde Fikret BAŞKAYA'nın yapacağı sunuşun Türkiye ile doğrudan doğruya ilintili olacağını, en azından, tahmin ediyorum.

İkincisi de, şöyle bir sorun var: Dünyadaki son dönemin büyük değişimini ele alırken, aslında teknoloji ve emek sürecindeki değişimi de mutlaka göz önüne almak lazım. Bu konuda hiçbir kuşku yok; ama, bu iki konuyu birlikte ele almak, içinden çıkılamayacak kadar derin bir tartışmayı, geniş bir tartışmayı gerektirecektir. Üstelik, Aykut GÖKER'in öğleden sonraki oturumda yapacağı sunuş doğrudan doğruya teknoloji ve emek süreciyle ilgilidir, dolayısıyla bu konuyu ben bu bildiri sırasında bir kenara bırakacağım, sadece sermayenin değerlenme, genişleme sürecini ve dolaşım sürecini ele alacağım. Tabii, bu belirli bir eksiklik yaratıyor, ama şunu da vurgulayayım: Benim bildirimim temel tezlerinden bir diğeri de, son dönemde ortaya çıkan gelişmelerin, birebir ve determinist bir şekilde, teknolojik gelişmelere bağımlı olmadığıdır. Doğrudan doğruya sosyal, ekonomik, sınıfsal çıkarlar tarafından damgalanmıştır. Dolayısıyla, teknolojiye atıf yapmamak, teknolojik değişimi görmezlikten gelmek anlamına gelmiyor, ama teknolojik değişimlerden bağımsız olarak da bir ölçüde sorunu tartışabileceğimizi düşünüyorum.

Genel metodolojik yaklaşım açısından da iki noktaya dikkatinizi çekmek isterim, en azından kendi yaklaşımım açısından: Değişim kavramı, son dönemde o derece fetişleştirildi ki, her şeyin ve toptan değiştiği konusunda bir yargı son derece yaygın hale geldi. Elbette değişim vardır, biraz ben de değişimin belirli yönlerine dikkat çekmeye çalışacağım; ama, sürekliliği de unutmamak lazım. Her değişim, aynı zamanda belirli bir sürekliliğin içinde ele alınmalıdır diye düşünüyorum.

Nihayet, genellikle son dönemde dünya ekonomisindeki büyük değişimin tartışılması, tek yönlü ve tamamen hakim eğilimler açısından yapılıyor. Hiçbir bütünü, çelişkilerinden bağımsız olarak ele almanın doğru olmadığını düşünüyorum ve diyalektik bir yaklaşımla, bütünleri, yani şu anda, örneğin dünya ekonomisini, çelişkileri içinde ele almak gerektiğini düşünüyorum.

Şimdi, önce değişim. Buradaki topluluğa çok uzun ve ayrıntılı bir anlatıma gerek olduğunu sanmıyorum. Ben esas olarak çelişkiler üzerinde durmak istiyorum. Elbette 1980-1995 döneminde dünya ekonomisinde ve buna bağlı olarak hemen hemen bütün ulusal ekonomilerde çok köklü bir değişim yaşanmıştır. Her şeyden önce şuna değineyim: Özellikle 1989'dan bu yana, dünya, sadece ekonomik olarak değil, politik, ideolojik, kültürel, diplomatik ve askeri olarak da son derece derin bir istikrarsızlık dönemi yaşıyor. Ama, ben yine ekonomi alanına dönerek, hızla, ana birtakım noktalara değinmek istiyorum. Dünya çapında ekonomik alanda değişimin en önemli boyutu, sanıyorum sermayenin devresinin bütün alanlarında, bütün uğraklarında çok hızlı bir uluslararasılaşmasıdır. Ben bu terimi özellikle kullanıyorum, küreselleşme yerine, tartışma içinde bunun anlamı ortaya çıkacaktır.

Dünya ticareti zaten çok uzun dönemdir hızla gelişıyordu. Bu gelişme bir ölçüde yavaşlasa bile, son dönemde bile, 1975'ten, 1980'den bu yana bile, dünya üretiminden daha hızlı gelişıyor ve dolayısıyla ticaret uğrağında sermaye hızla uluslararasılaşıyor. Yalnız bir şeye dikkatinizi çekmek istiyorum: Hem uluslararası ticaret bir yandan çok uluslu şirketlerin faaliyetlerine giderek daha fazla tabi hale geliyor, dolayısıyla üretim uğrağı daha önemli bir atılım yapıyor; hem de finans sektörünün, finans alanının uluslararasılaşması, ticarete göre çok daha hızlanıyor. Son 10-15 yıl içinde finans, ticaretten üç kat daha hızlı bir biçimde uluslararasılaşıyor.

İkincisi, doğrudan yatırımlar alanı; yani, üretim alanı, kendisi son derece hızlı bir uluslararasılaşma yaşamakta. Sadece stok rakamlarını alırsak, uluslararası yabancı yatırım akımlarının sonuç olarak ortaya çıkardığı stok düzeyinde ele alacak olursak; yabancı sermaye, 1980'de toplam değer olarak 440 milyar dolardı dünya çapında, 1985'te 700 milyar dolara yükselmişti, 1990 yılına gelindiğinde 2 trilyon dolara yükseldi. Yani, 1985-1990 arası yıllık artış oran yüzde 28 idi; aşırı derecede hızlı bir gelişme temposu gösteriyordu.

Üçüncüsü ve en önemlisi, finans piyasalarında uluslararasılaşma konusunda dev bir sıçrama oldu 1980 yıllarından bu yana. Bugün, 1995 yılı hesaplarına göre (Bank of International Settlements), günde döviz piyasalarına çıkan para miktarı 1 trilyon 300 milyar dolardır. Bu rakamın ne kadar önemli bir rakam olduğunu görmek için, yıllık dünya ticareti hacminin 3 trilyonun biraz üzerinde olduğunu, OECD ülkelerinin üretiminin 15 trilyondan biraz fazla olduğunu ve en önemlisi, OECD ülkelerinin, yani dünyanın en zengin ülkelerinin, döviz rezervlerinin 640 milyar dolarla sınırlı olduğunu hatırlatmak gerekiyor. Dikkat edin, şu anda döviz rezervleri yaklaşık 640 milyar dolar, buna karşılık günde piyasaya çıkan paranın miktarı 1,3 trilyon, yani onun iki katı, sadece bir günde çıkan. Tabii, bunların yanı sıra, elektronik tekniklerin kullanılması, paranın dünya çapında dolaşım hızını artırıyor. Borsalarda ve döviz piyasalarında 24 saatlik bir alışverişi mümkün kılıyor. Kurumsal yatırımcıların ağırlığının artması hızlı kayışlara olanak tanıyor ve türev piyasalar bu dolaşım hızını müthiş artırıyor ve aynı zamanda da son derece kırılğan bir hale getiriyor, bu noktaya birazdan değineceğim.

Uluslararasılaşma alanındaki bu büyük atılımın yanı sıra, çok hızlı bir şekilde dünya ekonomisinde başka değişimlere elbette değinmek gerekiyor. Diğer ana nokta, dünya ekonomisinde çok ciddi bir özelleştirme dalgası yaşandı.

Benim görebildiğim en son rakama göre, 10 yıl içinde, 1992'ye kadar 50 ülkede 300 milyar dolarlık özelleştirme yapılmış durumda; biliyorsunuz bazı ülkeler son derece ileri aşamaya gitmiş durumdadır bu konuda. Bu özelleştirme dalgası ve piyasalaştırma dalgası, aynı zamanda sosyal hizmetlere sığıyor. Birçok ülkede sosyal devlet diye anılan sektörün özelleşmesi ve piyasalaşması çok ileri düzeylere varmış durumda; ama, bu konuda bildiğimiz gibi çok ciddi çelişkiler ve mücadeleler de var. Çalışma hayatında çok uzun, on yıllar boyunca ortaya çıkan gelişmelerin sonucunda, işçi sınıfının ve emekçilerin belirli kazanımlar konusunda çok ciddi bir değişim var. "Esnek çalışma yöntemleri" adıyla anılan yöntemler, bir yandan yasal kazanımları artık zorluyor, bir yandan da sendikaların taşeron çalışma ve başka etkenlerin etkisi altında, çözülmesine yol açıyor. Birçok ülkede sendikalar ciddi bir direniş içinde-, ama, birçok ülkede de, mesela Amerika ve Fransa'da da ciddi bir zayıflama içinde. Son olarak, bölgesel bütünleşmeler hızlı bir gelişme gösteriyor. Tabii bunun en ileri örneği, Avrupa Birliği'dir. Hepinizin bildiği gibi, 1999 yılında tek para birimine geçmek üzere planlar yapılıyor; ama, bunun çelişkilerine sonra değineceğim.

Bir şeye şimdiden işaret etmek isterim; bölgesel bütünleşmeler, genellikle globalizasyonun, küreselleşmenin bir unsuru olarak ileri sürülüyorlar. Aslında, bölgesel bütünleşmeler, gerçekten uluslararasılaşmanın bir parçasıdır; ama, bir ikinci veçheleri vardır, çok çelişiktir bunlar, aynı zamanda dünya ekonomisinin parçalanmasının ilk dinamiklerini oluşturdukları ölçüde karakterleri ikilidir. Birazdan bu noktaya da değineceğim.

Nihayet, bütün bunların arkasında ekonomik politikada, son derece önemli bir değişimin, bir kırılmanın yaşandığını hepimiz biliyoruz, Keynesçi politikalardan ve bağımlı ülkelerde "ithal ikameci" diye anılan politikalardan liberal politikalara doğru çok ciddi bir kırılma yaşanmıştır 1979-1980 dönüm noktasından itibaren. Bazı ülkelerde, mesela Şili'de bu daha erken yaşandı, ama onlar istisnadır, esas olarak 1980 sonrasında çok ciddi bir kırılma vardır.

Bu gelişmelerin Türkiye'ye ciddi bir şekilde yansadığını biliyoruz. 24 Ocak'tan itibaren, 1980'li yıllarda Türkiye'nin ekonomik politikaları çok büyük bir değişim geçirmiştir ve 1989 yılında konvertibiliteyle birlikte bir ilk doruğa ulaşmıştır. 1990'ların gündeminde ise Türkiye'de, hepimizin bildiği gibi, nihayet bir sonuca bağlanan Gümrük Birliği, çok yaygın bir dalga olarak getirilmeye çalışılan, ama çok ciddi tıkanıklıklara uğrayan özelleştirme ve bunun yanı sıra, çeşitli yöntemlerle sendikasızlaştırma politikaları 1990'lı yıllarda, bu liberal yönelişin veçheleri olarak Türkiye'de ortaya çıkıyor. Türkiye'ye çok kısa değiniyorum, daha sonra tartışabiliriz.

Şimdi, bu değişimin altında, demin de vurguladığım gibi, elbette telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojileri aracılığıyla dünya finans piyasalarının hızlanması, üretim alanında teknoloji ve emek süreci ve yönetim stratejilerinin değişmesine ilişkin yöntemler, kuşkusuz son derece önemlidir; ama, bunun nereden ortaya çıktığını ve niye bu yönde yürüdüğünü anlayabilmek için, aynı zamanda, sosyo-ekonomik bir analiz yapmak gerekir ve burada ben iki noktanın belirleyici olduğu kanısındayım. Bunlardan bir tanesi, 30 yıllık bir canlı birikim dönemi sonunda, 1974-1975 yıllarından itibaren, dünya ekonomisinin bir genel-leşmiş krize girmesi, yani -bu özgül bir tahlildir elbette- depresif eğilimli bir uzun dalga döneminin başlamış olmasıdır.

Öteki ise, daha geç gelmiştir, ama özellikle 1990'lı yıllarda dünya ekonomisini ve politikasını derinlemesine etkilemektedir, Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa'nın çözülmesi ve buna paralel olarak, Çin'de, Vietnam'da ve başka yerlerde piyasa yöntemlerinin ve özel mülkiyetin gelişmesi. Bu ikinci faktör, çok uzun bir tarihsel tahlili gerektireceği için, elbette bir tahlil, analiz konusu yapmayacağım, bir kenara bırakacağım, esas olarak kapitalizmin krizi ve bunun sermaye tarafından savunulan çözüm yolları üzerinde duracağım.

Burada da kısaca şunu söylemek gerekiyor -tabii tartışmalı konulardır, ben kendi fikrimi belirteyim ki tartışma olsun- bence dünya ekonomisinin 1970'li yılların ortasından itibaren krize girmesi, kâr oranının düşme eğiliminin, sermayenin organik bileşiminin yükselmesine bağlı olarak, bu dönemden, hatta 1960'ların ortasından itibaren, hükmünü icra etmeye başlaması dolayısıyladır. Dolayısıyla, talep sorunlarının türev sorunlar olduğu kanısındayım ve krizin tahlilinin dünya çapında talebin gerilemesi üzerine yerleştirilemeyeceğini düşünüyorum. Tabii, bu temel nedenle ortaya çıkan kriz, bütün kapitalist krizler gibi, aynı zamanda kapitalizmin başka çelişkilerinin de patlak vermesine yol açmıştır. Bu çelişkiler arasında en önemlilerinden birisi, ikinci Dünya Savaşı sonrasında geniş, hızlı, canlı birikim döneminde hızla gelişmiş olan uluslararasılaşmanın, var olan uluslararası ekonomik yapıyla ve ekonomi politikalarıyla, yani Keynesçilikle ve ithal ikamesiyle bir çelişki içine girmiş olmasıdır. Bu çelişkinin çözümü de, uluslararası sermayenin dünya ekonomik krizine önerdiği çözüm açısından temel bir rol oynamaktadır. Bu krizle birlikte, 30 yıl boyunca yerleşmiş olan sınıf dengeleri ve buna bağlı olan sosyo-ekonomik biçimler, politik biçimler, derinden sarsılmıştır ve sermaye, krizin çözümünü bu sınıf dengelerini daha da fazla değiştirmek üzerine yerleştirmiştir.

Yeni liberal strateji veya -isterseniz- globalizm, uluslararası sermayenin 1974'te, başlamış olan krizinin çözümü yolunda geliştirdiği bütünsel bir stratejidir. 1974-1979 arasında bir ilk yalpalama döneminden sonra, adım adım ve bütünsel bir strateji haline gelmiştir. Bu stratejinin iki temel ayağı vardır -ayrıntısına girmeden- bütün öbür ayaklar yada somut önlemler, bu iki ayak etrafında odaklaşmaktadır. Bunlardan bir tanesi, artı değer oranını yükseltmek ve işçi sınıfını yeni tekniklerle disiplin altına alabilmek üzere, işçi sınıfının ve emekçilerin bütün kolektif kazanımlarına bir taarruzdur. Piyasa yöntemlerini ve özel mülkiyeti bu taarruzun bir parçası olarak kullanmaktır, ikincisi ise, kâr oranının artırılması amacıyla krizin çözümünde bir faktör olarak, sermayenin uluslararası dağılımını yeni bir işbölümü yaratmak üzere dizginsiz bir biçimde sağlayabilmektir. Yani, sermayenin yeryüzünün bütününde engelsiz dolaşımını sağlayabilmektir.

Bu genel yaklaşımın, bir de teorik, programatik çerçevesi var; globalizm diye ben bu stratejinin kendisini kastediyorum ve bu teorik, programatik yaklaşım, dört temel tez ileri sürüyor; tabii, bütün bunların ayrıntılarını tartışabiliriz. Bunlardan bir tanesi, dikkat ettiğiniz gibi, ben uluslararasılaşma dedim, altını da çizdim, globalizm diyor ki: "Ulus devletlerin önemi tümüyle bitmiştir, dünya ekonomisinde artık ulus devletlerin bir etkisi olamaz". İkincisi-globalizmin tezlerine göre: "Bütünleşme, sadece özel mülkiyet ve müdahaleden arınmış -tırnak içinde- bir serbest piyasa temelinde mümkün olur". Üçüncüsü: "Bu tarz

bir gelişme, kaçınılmazdır. Artık herkesin buna uyması ve adapte olması gerekir". Dördüncüsü ise: "Bu yeni küreselleşme gelişmesinin ve liberalizmin herkese yararlı olduğu, artık emperyalizmin kalmadığı ve işçi sınıfı ve emekçiler için de böyle bir gelişmenin yararlı olacağıdır."

Benim esas üzerinde durmak istediğim nokta, globalizmin son dönemde yaşanan ve objektif birtakım kıstaslarla gözlenebilen değişimi temsil tarzının ve bunun üzerine kurduğu programatik-stratejik yaklaşımın çok ciddi çelişkilerle malûl olduğunu ve son derece kırılğan olduğudur. Metodolojik olarak şu noktaya dikkatinizi çekmişim: Bütün yapılar çelişkileriyle ele alınmalıdır. Globalizmin de -küreselleşme diye anılan sürecin- son derece kırılğan ve çelişik bir yapısı vardır. Bu çelişik yapının somut, pratik, ampirik göstergeleri var, hepimizin bildiği gibi. Teorik argümana geçmeden önce buna değinmek istiyorum; çünkü, böyle soyut bir teorik argüman değil sadece söylemek istediğim. Hepimizin bildiği gibi, 1980'li yılların başından itibaren dünya ekonomisi, neredeyse uçurumun kenarına gelmiş gibi olduğu, ama son anda gene de toparlanmayı sağlayabildiği bir takım krizler yaşamıştır. 1982-1984 arası, özellikle Meksika ve Brezilya etrafında odaklanan Uluslararası Borç Krizi, 1987 New York borsa çöküşü, 1989'da daha küçük ölçekte tekrarlanan Borsa Krizi, 1990'da Amerika'daki çok ciddi Tasarruf Kurumlarının Çöküşü, 1992-1993'teki Avrupa Para Sistemi Krizleri, 1994'te Meksika'nın çok ciddi bir krize girmesi ve bunun uluslararasılaşma eğilimi ve 1995'te Barings Bankası vakası ve doların bir süre boyunca dibi görünmeyen bir kuyuya düşer gibi hareketi.

Şimdi, bu krizlerin çok temel teorik bir nedeni var, yapısal diyebileceğimiz, teorik olarak analiz edebileceğimiz bir nedeni var; finans kapital, evet, dünyayı dolaşiyor. Dünya finans piyasaları büyük ölçüde bütünleşmiştir ve demin söylediğim tekniklerle de bu giderek daha hızlı bir tempoya kavuşmaktadır, doğru; ama, finans kapital, globalizmin iddia ettiğinin tersine, ulusal devletlerin yarattığı birtakım nesnel tahditlerin içinden geçerek, sadece onlarla karşılaşarak değil, onların içinden geçerek dünyayı dolaşiyor. Yani, para, bir ülkenin ekonomisine aktığı zaman -bırakın ekonomik politikaları- sadece varlığı ve onun uzantısı olan birtakım ekonomik özellikler, finans kapitalin dolaşımına özgül bir karakter veriyor. Yani, soyut olarak Dolar veya Yen dünyayı dolaşmıyor, Dolar dünyayı dolaşırken, Türk Lirası, peso, rupi ve başka hangi kılıklara girerek, o maskeleri takarak dolaşmak zorundadır. Dolayısıyla, ulusal devletlerin varlığı, bu uluslararasılaşma sürecinin -doğru adı budur- asli bir karakteridir, işte, buradan çok temel sorunlar doğuyor. Bunlardan, bu ulusal devletlerin varlığının yarattığı asli sorunlardan bir tanesi, elbette dış ticaret meselesi ve buna bağlı olarak ödemeler dengesi sorunlarıdır. Bunlar açık verdiği takdirde, ki ulusal bir ekonominin kaçınılmaz özellikleridir, finans kapitalin belirli ülkelerde, açık veren ülkelerdeki dolaşımı ciddi bir şekilde ayağına dolaşan bir takım engellerle karşılaşır.

Ama, bundan daha önemlisi, ulusal paraların varlığıdır. Çünkü, ulusal paraların varlığı, ödemeler dengesiyle de ilişki içinde -teorik olarak bunları elbette uzun uzun tartışabiliriz- paraların karşılıklı değerlerinin sürekli inip çıkması kaçınılmaz olarak yapısal bir sorun meydana getirir. Böyle olunca, finans kapitalin dolaşımı, çok ciddi bir sorunla karşılaşır. Bunun otomatik bir çözümü yoktur. Şimdi buna işaret etmek istiyorum. Genellikle denilir ki: "Dış

ticaret ve ödemeler dengeleri, paraların değerlerinin iniş çıkışlarıyla kendiliğinden -19'uncu yüzyıl teorisinin de ileri sürdüğü bir şeydir bu-düzenlenir". Ama, bunun unuttuğu bir şey vardır: Finans kapital çağında, ulusal paraların değerleri konusunda faiz oranları belirleyicidir ve faiz oranları önemli bir ölçüde ödemeler dengesinden bağımsız olarak oluşur. Dolayısıyla, faiz oranları, sorunların çok uzun süre boyunca birikmesine ve bizim Türkiye'den ve Meksika krizinden gayet iyi tanıdığımız gibi, sonunda bir çığ gibi sorunların birdenbire ortaya çıkmasına yol açacak bir faktör haline gelir. Dolayısıyla, birincisi, ulusal devletlerin -başka bütün her şeyi bir yana bırakıyorum, devlet harcamalarının önemini, devlet borçlanmasının önemini vesaireyi- politikasından bağımsız olarak bunların varlığı ve yapısı, bunların varlığından doğan yapısı dolayısıyla son derece büyük bir kırılma kazanır. Meksika Krizi, bunun açık örneğidir ve bir şeye dikkatinizi çekeceğini: Meksika Krizi, genellikle Türkiye'ye benzer yanları konuşuluyor, önemli; çünkü bazılarının dediği gibi, 21'inci yüzyılın belki de ilk krizidir. Ama, bu 21'inci yüzyılın ilk krizi olması, sadece bir ülkenin kendi iç çelişkilerinin, finans kapitalinin uluslararası dolaşımını etkilemesi anlamında değildir, aynı zamanda uluslararasılaşma dolayısıyladır. Meksika Krizinin çok vurgulanmayan bir yanı şudur: Latin Amerika borsalarını sarstığı gibi, Batı Avrupa'da ve hatta Uzak Asya'da etkiler yaratmıştır. Tayland'ın, Endonezya'nın parasının bile sarsıntıya uğramasına yol açmıştır ve o yüzdendir ki Amerika 50 milyar dolarlık bir paketi tek bir ülkenin krizi için -uluslararası seferberlikle- düzenlemeye çalışmıştır, ancak öyle engellenmiştir; ama, hâlâ Meksika kendi sorunlarını toparlayamadı.

İkinci büyük çelişki şudur: Herkes dünya ekonomisindeki gelişmelerden bahsederken, bir küreselleşmeden bir de bloklaşmadan bahsediyor; ama, aynı nefes içinde sözü edilen bu faktörlerin birbirine -demin değindiğim gibi- bağlı olmakla birlikte, aynı zamanda da çelişik olduğuna, genellikle değinilmiyor. Emperyalizmin ve kapitalizmin her krizi, bir yeniden paylaşım sorunu. Aynı zamanda, son dönemde, sosyalist diye anılan ülkelerdeki çözümler, bu yeniden paylaşım mücadelesini çok daha keskinleştirmiştir 1990'lı yıllarda, işte, dünya çapında ortaya çıkan bloklar, bu yüzden aslında, dünya ekonomisinin bir parçalanma dinamiğini taşımaktadırlar. Çelişik yapısı dolayısıyla -borsaların ve uluslararası finansın dolaşımının- dünya ekonomisinin bir depresyon eğilimi taşımasından dolayı ortaya çıkan yönelişlerdir, eğer parçalanma dinamikleri bir araya gelirse, bunun sonucu -hiç de tuhaf olmayan bir senaryo ile- dünya ekonomisinin 1930'lu yıllarda olduğu gibi, belki bu sefer ulusal düzeyde değil, ama bloklar düzeyinde -o zaman bile bir ölçüde bloklar vardı- parçalanması bile olabilir.

Nihayet çelişkiler açısından son noktaya gelmek istiyorum; sınıf mücadelesi konusu. Şimdi, globalizasyon, küreselleşme süreci, aslında ne yapıyor? Bütün üretim dallarının sermaye açısından en etkin olduğu yerde yoğunlaşmasının mekanizmasını oluşturuyor. Bu mekanizma, dolayısıyla kendi içinde işçi sınıfının ve emekçilerin kazanılmış haklarının aşağıya doğru şekillenmesi yönünde bir basınç yapıyor. Sosyal devlet üzerindeki basınçtan, işgücü piyasasındaki esnekliğin yaratılması çabalarına kadar, bütün bunlar aslında uluslararası sermayenin dolaşımının önemli bir sonucudur ve tabii ki devlet politikalarıyla desteklenmektedir. Ama, bu gelişim, aynı zamanda, objektif yapısı itibariyle işçi sınıfı ve emekçilerin bütün ülkelerde bu gelişimle belirli bir

çelişki içine girmesini kaçınılmaz kılıyor. Her yerde ve her an, bu çelişkinin büyük sınıf mücadeleleriyle sonuçlanacağını söylemek elbette mümkün değildir; çünkü, sınıf mücadelesi, sadece temeldeki çelişkinin açılımına bağlı değildir, birçok ek faktöre bağlıdır; politik, ideolojik, uluslararası plandaki iklim vesaire gibi son derece belirleyici faktörlere tabidir. Ama, şuna işaret etmek lazım: Bazı ülkelerde ve belirli dönemlerde bu çelişkinin belirli bir yükselmeye ve yaygın mücadelelere yol açması, neredeyse kaçınılmazdır. Fransa örneği anlamlıdır, çünkü çelişkiler son derece ciddi bir şekilde Avrupa üzerinde yoğunlaşmıştır bu bakımdan; çünkü, Avrupa sermayesi kendi sosyal devletini ve işgücü piyasasını, son dönemin istemlerine göre düzenleyememiş emperyalist bir odaktır, dolayısıyla hiç rastlantısal değildir, aynı zamanda işçi sınıfının en güçlü örgütlü olduğu bölgedir, emperyalist sermaye açısından ortaya çıkmış olan birtakım gelişmelerin burada bir doruğa eriştiğini gösteriyor ve globalizmin yeni bir çelişkisine işaret ediyor.

Bütün bunlar neye vardiıyor beni; bana öyle geliyor ki, globalizmin gelişme stratejilerine tamamen uyması gerektiğini söylediği küreselleşme süreci, aslında son derece kırılğan, her an tersine dönme potansiyeli taşıyan bir süreçtir, bu bir. Biz eğer bütün hesaplarımızı bu sürecin pürüzsüz bir şekilde ileriye doğru gelişeceği üzerinden yaparsak, bu ancak kısa dönemli bir hesap gibi ortaya çıkabilir. İkincisi, bütün bu tartışma, aslında, sınıfların çıkarlarından bağımsız değildir. Teorik tartışma, aslında sınıfların karşılıklı mevzilenmesinin bir parçasıdır. "Bu iş kaçınılmazdır ve buna uyalım" diyenler, aynı zamanda sermayenin bu büyük hakimiyetinin gelişmesini savunmaktadırlar ve dolayısıyla soruna sınıfsal, emeğin açısından baktığınız zaman hiçte de masum bir tartışma söz konusu değildir.

Şununla bitiriyorum: Uluslararasılaşma, dünya ekonomisinin, kapitalizmin hakimiyet çağından beri başlayan bir eğilimidir. 20'nci yüzyılın esas eğilimi, dünya ekonomisinin bütünlüğüdür. Son dönemin büyük sıçramasının, bu konuda büyütüldüğü kadar olmasa bile, uluslararasılaşmaya önemli bir itilim daha kazandırdığı tartışılmazdır. Teknolojik gelişmelerin uluslararasılaşmayı daha da önemli kıldığı tartışılmazdır; ama, bir şey çok tartışılır, o da şudur: Gelişme stratejilerinin piyasaya, liberalizme ve özel mülkiyete dayanması gerektiği, hiçbir biçimde kaçınılmaz bir argüman değildir. Kontrollü, planlı, denetimli bir dünyaya açılma da mümkündür. Yani, globalizmin alternatifi kaçınılmaz olarak milliyetçilik değildir. Bir enternasyonalist strateji, planlı bir temelde mümkündür. Bu toplantının konusu açısından bunları belirterek konuşmamı bitiriyorum. Teşekkürler.

Doç. Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturma Başkanı) - Biz teşekkür ederiz efendim. Buyurun Sayın KEPENEK.

Prof. Dr. Yakup KEPENEK - Önce hepinize saygılar sunuyorum. Ben de, değerli arkadaşım SAVRAN gibi, bu toplantıyı düzenleyenlere ve sizlere teşekkür etmek istiyorum. Hemen şunu söyleyeyim: Sungur'un konuşmasını sizler gibi ben de çok zevkle dinledim. Çok açıklayıcı, akıcı ve aydınlatıcı bir yorumu, çözümlenmeyi dinledik. Burada Sungur'un yaklaşımının, ekonomik içeriğine yönelik bazı noktalara değineceğim. Ama, baştan hemen şunu söyleyeyim; işin genel çerçevesi ve özünde çok büyük bir ayrılık noktasında olmadığını belirteyim. Tartışmanın yönelişi anlamında bunun

gerektiğini düşünüyorum.

Şimdi, benim yönetime ilişkin burada bir itirazım var ; şöyle: Sungur, haklı olarak, buradaki tartışmayı belli bir düzeyde tutmak için, teknolojik gelişmeyi ve emek sürecindeki değişimi bildirisinde ele alamayacağını belirtti baştan, hiç hakkını yemeyelim. Şimdi, böyle olunca, işin özünden biraz uzaklaşma oluyor gibime geliyor. Şunu demek istiyorum: Bu çözümlenmeye, teknoloji ve emek sürecinin değişimi içsel -bunu bilerek söylüyorum- biçimde katılırsa, bütünleştirilirse bu çözümlenme çok daha iyi olur diye düşünüyorum, çok daha yukarı boyutlara gider,daha büyük katkı olur diye düşünüyorum.

Burada ikinci vurgulanması gereken nokta, gene ana yaklaşıma ilişkin olarak şöyle bir şey var; Sungur'un yorumlamasında şöyle bir durum var: Esas olarak, Sungur, görüşlerini dünya düzeyinde kâr oranlarının azalması- çözümlenmelerine dayandırıyor. Kâr oranlarının dünya düzeyinde azalmasının göstergesi olarak da, Marks'ın -bildiğimiz- azalan kar oranı ve sermayenin organik bileşimine dayalı bir yaklaşıma dayanıyor. Benim izleyebildiğim kadarıyla BİLMAN' dan, işte yakındaki çalışmalara kadar -Sungur da bunu çok iyi bilir- sermayenin organik bileşimine dayalı bir kar oranı azalması sürecinde, matematiksel modeller olsun, öbür uygulamalı çalışmalar olsun, çok da kesin bir sonuç vermiyor. Yani, orada belirgin bir kâr oranı azalması sonucu çıkmıyor. Çünkü, bunun matematiksel yapısında, hesaplanmasında, diyelim üç tür matematiksel modelden ikisinde azalan kâr oranına uygun sonuçlar çıkarıyorsunuz. Yani, uygulamalı çalışmalar tartışma götürür bir yön kazanıyor. Ama, bunun bir kez ölçüm yöntemleri ve başka yöntemlerle geliştirilmesi bir yana, sermayenin organik bileşimine dayalı bir analizde, biz bildiğiniz bir formülle- sermaye ile emeğin birleşmesi sürecini de alıyoruz.

Teknolojiyi o nedenle Sungur'un sisteme içsel olarak katması gerektiğini düşünüyorum. Yani, işin paydasındaki artık değer, emek bolü emek payı kadar, paylaşımındaki kısım da önemlidir. Dolayısıyla, bunu bir şekilde katmakta yarar var diye düşünüyorum.

Gelelim, sermayenin uluslararası dolaşımıyla ilgili söylediklerine, bu yıllık yüzde 28'lik büyüme, bana kalırsa, analizin ana ögesi, çok önemli bir ögesi. Şimdi, burada Sungur o ayrımı yaptı. Yani, üretime bağlı olan-olmayan ayrımını yaptı. Değerli arkadaşlar, burada şöyle bir durum söz konusu: Bu, kar amacıyla

Uluslararası düzeyde koşan sermaye ve miktarı 1,3 trilyon dolar olarak söyledi Sungur, başka şeyler de örneğin İngilizlerin ünlü Ekonomist Dergisi de 6 trilyon dolardan söz etti bir sayısında. Bu, çok güçlü bir sav. Yalnız burada başka bir nokta var; bunu ikiye ayırmakta yarar var: Bir faiz için, rantiyeye olarak giden kesimi var, bir de üretim için giden kesimi var. Kanımca bizi doğrudan ilgilendiren -tabii, rantiyeye için giden daha tehlikeli, daha kötü, daha faşizan, daha baskıcı öğeler taşıyabilir, bu doğru- yani analizimizi doğrudan ilgilendirmesi gereken taraf, üretim için gidenin ne yaptığı, nerelere gittiği sorunu.

Burada izleyebildiğim kadarıyla, dünya yüzündeki sermayenin gidişinde bu bloklaşmanın, bir araya gelmenin önemli bir etken olduğunu görüyoruz. Yani, şunu demek istiyorum: Uluslararasılaşan üretim sermayesi az gelişmiş,

gelişmekte olan ülkelere gitmiyor. Örneğin Afrika'ya gitmiyor, Ortadoğu'ya gitmiyor, Hindistan'a gitmiyor. Bu süreçte en çok pay alan Çin ve APEC ülkeleri dediğimiz Doğu Asya ülkeleri. Bir de, tabii blokların kendi içinde yoğun bir yatırım var. Yani, Japonya Amerika'da, Amerika Avrupa'da, Avrupa Amerika'da; o yoğunlaşma var. Dolayısıyla, analizimizde Türkiye'yi bir yere oturtacaksa, bu basamaklarda Türkiye'nin ne yapabileceğini, yerini, yani üretken sermayeyi çekme açısından konumunu yine bu çözümlmeye katmak gerekir diye düşünüyorum. Bu bölgesel dağılımın, gidişin de belirtilmesi gerektiği kanısını taşıyorum.

Arkadaşımızın çözümlemesindeki uluslararası çelişki noktaları ve bloklaşma konusunda bir noktayı vurgulamada yarar var -gene bunun da katılmasında yarar görüyorum- o da şu: Sistemin bunalımının çok önemli bir göstergesi, aslında işgücüyle ilgili. Şimdi, en önde gelen liberal kuramcılar, en sağdakiler bile, bildiğiniz gibi, eskiden tam istihdamın göstergesi olarak, herhangi bir ekonomide -diyelim Fransız ekonomisinde, Alman ekonomisinde- yüzde 3 ile 5 arasındaki bir işsizlik oranını ölçü alıyorlardı. Bunu, kısmi, geçişli ve göç gibi etmenlere dayandırıyorlardı. Şimdilerde bu liberal kuramcılar, tam istihdama ilişkin çıtaı -yüzde 5'lik çıtaı- yükselttiler. Bu çok önemli. Yani, emek açısından krizin yorumlanmasında bu aşırı serbest kuramcılarının yaptığı bu tam istihdam ölçüsünü yükseltme girişimleri çok önemli diye düşünüyorum. Dolayısıyla, bunun da analize katılmasında yarar görüyorum.

Şimdi, işi biraz daha yakına getirelim, yakına geldiğimizde şunu görüyoruz: Bir kez, işgücünün türdeş olmayan bir yapısı var. Yani, günümüzün işçisi çok benzeşen fabrika işçisi gibi değil, çok sayıda niteliksel bir değişim var işgücünün yapısında, izleyebildiğim kadarıyla sınıf savaşımını asıl güçsüzleştiren noktalardan bir tanesi bu. Şimdi, bunu eğitimsel gözle nasıl yorumlayacağımızı iyi düşünmemiz gerekiyor. Yani, bu çoklu nitelikte, verimliliği çok farklılaşan, çok değişken bir işgücünü nasıl yorumlayacağız? Bu konuyu ortaklaşa bir çabayla düşünmemiz gerekir diye düşünüyorum.

Bölgesel bütünleşmeleri veri almak gerekir. Giderek üçlü bölgeselleşme var, buna Çin, eski Sovyet kesiminin bir dördüncü olarak katılıp katılmayacağı, katılırsa nasıl katılacağı tartışmaları da yapılıyor. Ama, başka bir şey var bu son gelişmelerde, o da konumuzla doğrudan ilgili: Bölgesel gelişme ve ulusal gelişme de, buna ister tepki olarak deyin, ister başka tür deyin, belli bir ivme de kazanıyor. Nasıl kazanıyor? Bölgelerin doğal kaynaklarına ve insan gücüne dayalı politikalar oluşturmaları yönünde de güçlü bir eğilim var. Şimdi, burada iki temel öge var. Birincisi; -Sungur da belirtti- yani ulus devlet bitti, ulus devlet yok, yada gelişmeci bir ulus devlet olayı sona erdi türünden yorumlar, görüşler... Bunlar tümüyle dayanaksız. Yeri geldiğinde, Fransa'nın diyelim teknoloji alanındaki ulusalcılığı dillere destan, yani bilinen şey. Yani, pek çok ülke, milli, ulusal ana politikasını sürdürüyor, ikinci olarak sermayenin küreselleşmesi, tamam da, işgücünün küreselleşmesi diye bir olay yok. En elit, en seçkin beyin kesiminden Amerika'ya, Dünya Bankası'na gidenleri, başka yerlere gidenleri bir tarafa bırakın, işgücü ulusal, yani yerlidir. Yerel ve bölgesel çözümlmelerde asıl dayanılması gereken noktalardan bir tanesi, işgücünün "yerli olma niteliğidir." Buna dayalı çözümlmelerin önemli olduğunu düşünüyorum. Yani, sermayenin saldırısına karşı yada sermayeye karşı ulusalı bu anlamda bölgeseli yada insan-gücünü öne çıkarmanın,

önemsemenin gerektiğini söylemeye çalışıyorum.

Yeniden küreselleşmeye dönelim. Küreselleşme, sermayenin küreselleşme anlamındaki egemenliğidir, tamam; ama, başka bir şey var, ya da almamız gereken: Teknolojinin küreselleşmesi. Şimdi, teknolojinin küreselleşmesi nasıl oluyor? Bu süreci belirleyen nedir? Çünkü, teknolojinin, artık değer yaratılmasında çok ana bir öge olduğu biliniyor. Yani, gene uygulamalı araştırmalar olsun, büyüme ile ilgili yorumlar olsun, başka şeyler olsun, biliniyor. Dolayısıyla, teknolojinin küreselleşmesi sürecinin ya da küreselleşmenin alt başlıklarının; sermayenin, teknolojinin, işgücünün, kurumlarının, örgüt yapılarının, Sungur bir ara geçişli biçimde değindi, firma yapılarında çok büyük değişiklikler var. Yani, uluslararasılaşan sermayenin örgütsel niteliğini çok iyi görmek durumundayız. Çok federatif bir yapıya doğru gidiliyor. Çok büyük firmalar, parça parça ediliyor, bir ögesi işte Singapur'a götürülüyor, bir ögesi Hindistan'a götürülüyor, başka yeri Amerika'da kalıyor filan... Şimdi, bunu iyi yakalamak durumundayız; çünkü, bunun işçi sınıfı açısından, sınıf savaşımları açısından çok önemli yansımaları oluyor. Bir yerde grev kırıcılığı yapabilirken, firma, öbür tarafta üretimini çok yüksekte tutabiliyor ve o bunalımı, yani bir kolunun kırılmasını öbür kolu ile telafi ediyor.

Bu federatif örgüt yapılarının oluştuğu şirket biçimlerini de bu kapsamda yorumlamak gerekiyor.

Şimdi, yerel, ulusal düzlemdeki politikalarda yapılabilecek olan nedir? Yada, yerel olan, ulusal olan işçi kesimi neyi tutabilir, tutmalıdır? Bence önemli olan nokta bu. Burada ben özü itibarıyla Sungur'a katılıyorum; yani, uluslararası saldırı karşısında yerelin güçlenebilmesini düşünmemiz, öne çıkarmamız ve bunu programlı, uluslararası gelişmeleri gözetken, ama kesinlikle tutucu, ırkçı olmayan bir bağlamda yapabilmemiz gerekiyor. Tabii, bu olduğu zaman da Türkiye düzeyinde yada bölgesel düzeyde iki şey ortaya çıkıyor: Bir, işgücünün niteliksel yükselmesi. Bundan hiç kaygı duymamak lazım, bu çok önemli. Çünkü vurgulamamız gereken nokta, işgücünün niteliksel yükselmesi. Yerli olan o, bize ait olan o ve işgücünün niteliği ne kadar yükselirse, yaratılan artıktan pay alma şansının da o kadar yüksek olduğu açık. Ama, bunu bireysel düzlemde değil, daha bir ortak düzlemde çözümlenmek gerekiyor. Şimdi, işgücünün niteliksel yükselmesi, bunun bir gereği şudur: Teknolojiyi, üretken sermayeyi ve işgücünün niteliğini bu üçlüyü bağlayabilmek, programlı, eşgüdümlü bir biçimde bu üçünü bağlayabilmek; Sungur bunu vurguladı. Bunu yaparken, bu üçlü bağlantıyı koparmamak gerekiyor. Türkiye'de bence yaşanan asıl büyük ve -TMMOB Başkanı burada- TMMOB açısından asıl büyük kırılma, mikro düzeydeki asıl büyük saldırı noktası şu oldu 1980'li yıllarda: Türkiye kendi nitelikli işgücünü üretime, teknolojiye bağlı bir biçimde değerlendiremedi. Burada çok büyük bir kopma oldu. Mühendis arkadaşlar çok iyi bileceklerdir, o kopma şudur: Tasarım, proje üretimleri ve başka noktalarda, uzmanlık noktalarında yerli, faşizan yapılı sermaye sistemi hep dışarıdan birilerini kullanmaya başladı. Örnek olarak veriyorum: Antep-Adana otoyolunun projesini İtalyan mühendislerle çizdiren bir sistemi iyi anlamak gerekir. Dünya Bankası kredisi var, finansal boyutu var, başka boyudan var; bunların farkındayım. Türkiye'de eğer tarımın yapısal durumu bu ise ve ziraat mühendislerinin yansından fazlası işsiz ise, bu da bizim sorunumuz. Yani, işgücünün niteliğini artıralım derken, bu yapıyı, dikkate almak gerekir diye

düşünüyorum, çünkü, demin sözünü ettiğim o üçlüyü, üretim, teknoloji, nitelikli işgücü bağıni dengeli ve eşgüdüm içinde sağlayamazsak, korkarım o saldırı ve işgücünün konum kaybının bizdeki yansıması çok daha büyük oluyor, çok daha olumsuz noktalara götürülebilir. Dolayısıyla, o noktada ben bir şeyler yapılabileceğini düşünüyorum.
O umuda teşekkür ederim.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturum Başkanı) - Teşekkür ederim.
Buyurun Sayın BARKURT.

Mehmet Yüksel BARKURT - Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Bildiride bir tarihsel bölümlenme var. 1914-1945 ve 1945-1974, bu saptamaya katılıyorum; ancak, buna bir dönemi daha eklemek istiyorum. Yani, 1871 Paris Komünü'nün çöküşüyle 1914 arası dönemi. Bu dönemlerin emek cephesi üzerinde doğmadan etkileri var; ama, bir de dolaylı etkileri söz konusu. Ben özellikle dolaylı etkileri üzerinde durmak istiyorum. 1871-1914 dönemi, kapitalist sistemin görece istikrar dönemi. Bu görece istikrar dönemi, emek cephesi üzerinde önemli etkiler yapmış ve sistemle uzlaşma arayışları, sistemle bütünleşme arayışları gündeme gelmiştir. O günkü koşullarda ikinci Enternasyonal'i ve sosyal demokrasiyi yaratmıştır.

1914-1945 döneminin ise, Kıta Avrupası'ndaki gelişimi farklı, Amerika'daki gelişimi farklı olmuştur. Amerika'da daha 1929'da çözüm arayışları başlamıştır, ilk müdahaleci politikalar orada görülmüştür. Kıta Avrupası'nda bu politikalar Savaş sonrasında gündeme gelmiştir.

Böylece 1945 ile 1974 arasında kapitalist sistem tekrar istikrarlı bir döneme girmiştir. Ancak, bugün yapılan kriz analizlerini, yapılan değerlendirmeleri de 1974 ile başlatmamak lazım. 1974'e kadar önemli olaylarla karşılaştığımızı bilmemizde yarar var.

Keynesçi politikalar bir anda, 1974'te iflas noktasına gelmemiştir, ondan önce bu tıkanmanın ipuçlarını görüyorduk. Kapitalist sistemin kâr oranlarındaki düşmeye bağlı olarak bir krize girdiği yönündeki analize genel olarak katılıyorum. Bu tezi dışlayacak çok da fazla bilimsel, ampirik çalışma olduğunu yada bunun ispatını kolaylaştıracak verilerin olduğunu pek sanmıyorum, işte, bu koşullar içerisinde 1974'e gelinmiştir.

Diğer yandan, yalnızca ekonomik anlamda bir tıkanmayla karşılaşılmamışım Siyasi anlamda da dünyayı krize götüren benzer gelişmeler söz konusu olmuştur. Kapitalist sistem içerisinde ayrışmalar 1974'den önce ortaya çıkmıştır. Almanya ile Japonya'nın Amerikan egemenliğinden yavaş yavaş sıyrılışı sistem içerisinde ilk siyasi çatlamayı gündeme getirmiştir. Daha sonra Kıta Avrupası'nda Fransa'nın bağımsız politikasının çok öne çıkarması, bir anlamda iki bloklu sistem içinde Avrupa'nın ezilmişliğini ortadan kaldırma girişiminin öncüsü olmuştur. Kendisine özerk bir alan yaratma, bağımsız hareket alanını genişletme yönünde bugün Avrupa Birliği olarak bildiğimiz, 1950'li yıllardan başlayan girişim, sistemin siyasi olarak bir takım problemlerle 1974'ten çok daha önce karşı karşıya olduğunu bize göstermişti.

İdeolojik anlamda da ciddi farklılıklar, ayrışmalar yaşandı, dünyayı 1974'e yaklaştıran gelişmeler söz konusu oldu. Bu durumu açıklamadan önce sosyalist sistem içindeki siyasi farklılaşmalar üzerinde de biraz durmak gerekiyor, orada da bir bütünsellik, bir homojenlik söz konusu değildi, işte, Çin'in farklı yaklaşımları, onu izleyen Arnavutluk'un farklı yaklaşımları, daha sonra Romanya'nın bağımsız politikalar izlemesi, siyasi olarak sosyalist sistem içinde de bir bütünlüğün olmadığını, bir farklılaşmanın yaşandığını gösteriyordu. Bu siyasi ayrışmanın temelinde ise büyük ölçüde ideolojik farklılıklar bulunuyordu.

1974'ten sonraki dönemi ise, bir başka açıdan da ele almak gerekiyor. Bu dönem 1914'te dünyanın içinde bulunduğu duruma çok benzemekte idi. Bu noktada çok ters gelebilecek bir değerlendirme yapmak istiyorum: Dünya bir sosyal devrim ortamıyla karşı karşıya idi. Sosyal bir altüst oluşun bütün koşulları oluşmuştu; ancak, burada gelişmeyi tersine çeviren, tam da ters sonuçlar yaratan olay, sosyalist sistemin mevcut konumu idi. Kapitalist sistem içinde ortaya çıkan gelişmeler, sosyal bir dönüşümün, altüst oluşun koşullarını yaratırken, bunun dış dinamiklerini oluşturması gereken sosyalist sistemdeki olumsuzluklar, böyle bir dönüşümün önünü kesmiştir. Tam da tersi bir sonuç doğurmuştur, 1974'ten sonra girilen süreç, sosyal anlamda dünyayı ileri götürebilecek bir ortamı tam tersine çevrilmiş, bir anlamda karşı devrim sürecini başlatmıştır.

Emek cephesinin dolaylı etkilenmeleri üzerine tekrar dönmek istiyorum. Nasıl 1871-1914 döneminde sosyal demokrasi dolaylı bir etkilenmenin sonucu olarak ortaya çıktıysa, 1974'ten sonra da emek cephesi dolaylı etkilenmeler altında kalmış ve bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1980'lerden sonra artık yeni sağ politikaların, kesin egemenliği söz konusudur. 1980'lerin sonunda Sovyet sistemi çökmüştür. Bütün bunlar, solun iki kanadını derinden etkilemiştir. Yani, sosyal demokrasiyi de etkilemiştir, sosyalist solu da etkilemiştir. Sosyal demokrasi, belki yeni sağ politikaların ilk uygulama aşamasında daha fazla rekabet şansına sahip olabilirdi. Nitekim bir kanadı yeni sağla yarışma eğitimine girmiştir. Paylaşım, bölüşüm konularını çok fazla önemsemediğini ilan etmiş, ama buna karşılık verimlilik, üretim vb. gibi, yeni sağa ters gelmeyen tezlerle sahip çıkmıştır. Bu önemli bir etkilenmedir. Sosyalist sol da gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Dolayısıyla, ikinci Enternasyonal'in doğuşuna benzer bir gelişmeyi, biz 1974'ten sonra uluslararası düzeyde yaşadık. Bu gelişmeler sonunda sosyal demokrasi, sağ sosyal demokrat çizgiye oturdu, sosyalist solu yeni arayışlara itti.

Şimdi, bütün bu gelişmeler kapsamında globalizm üzerinde biraz durmak istiyorum. Ekonomik boyutu çok tartışıldı, değerlendirmelere büyük ölçüde katılıyorum, buna çok fazla girmeyeceğim; ama, ben globalizmin çok büyük bir ideolojik bombardıman altında yürütüldüğünü, bu konunun son derece önemli olduğunu söylemek istiyorum.

Ciddi bir ideolojik hegemonya söz konusu ve böylece Sayın Sungur SAVRAN'ın da söylediği gibi, dünyada bir alternatifsizlik yaratılmaya çalışıyor, bir kabullenmeye ve tartışmaları, çözüm önerilerini bu sınır içinde geliştirmeye zorlanıyoruz ve bu konuda son derece başarılılar.

Bu uluslararası ölçekteki gelişmelerin Türkiye'de de yansıması oldu. Bildiride de söylendiği gibi, Türkiye, globalizmin etkisine belki Şili kadar önce girmedi, ama dünya ölçeğinde oldukça erken girdi. Bu yönde 24 Ocak Kararları son derece önemli bir adımı oluşturdu. Türkiye dünya ülkeleri içinde bu işte ön saflarda yer aldı. 1989'da Türk parasının konvertibil hale gelmesi, bu yönde son derece önemli bir aşamayı oluşturmuştur. Özelleştirme programları bu etkilenmenin diğer önemli bir alanıdır. Türkiye, böylece yeni sağ politikalardan en çok etkilenen ülkelerden birisi konumuna gelmiştir.

Gelinen bu aşamada Türkiye'de ne tür stratejiler ortaya konulabilir? Yakup Hocam'ın dile getirdiği işgücünün niteliğinin yükseltilmesi bunlardan biri kuşkusuz. Geçmişte başarılı olmuş, yararlanılacak bazı örnekler var, bunlar da dikkate alınabilir, iki bloklu dünya sistem içerisinde Yugoslavya'nın izlediği bir strateji vardı. Yugoslavya iki blok arasında çok da geo-politik öneme sahip olmayan bir bölgede, iki sistemin de avantajlarını kendisinde toplayabilmiş, dezavantajlarından da uzaklaşabilmişti. O günkü koşullarda bağımsızlar hareketinin lideri olabilmiş, 77'ler Grubu'nu oluşturabilmiş, hem sosyalist sistemden hem kapitalist sistemden ciddi ölçüde destek alabilmiştir. Bu tür özerk alanlar yaratma, bugün ne derece geçerlidir Türkiye'de, tabii kuşku. 70 milyar dolar dış borcu olan bir ülkenin bu tür hareket alanı, özerk alanı olur mu olmaz mı, bunlar tartışmalı; ama, Yugoslavya bunun iki bloklu sistem içerisinde ilginç bir örneğini oluşturmuştu.

Yine, Güney Kore ve Güney Asya'daki ülkelerin sistemin dengelerinden yararlanıp bir atılım gerçekleştirdiklerini biliyoruz. Bunlardan Türkiye nasıl yararlanabilir, örneklerin değerlendirilmesi lazım. Bugün Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu gibi alt sistemlerin içinde yer alıyor; son derece kritik bir bölge, büyük riskler altında. Türkiye konumunu olumlu yönde değerlendirebilir mi, bunlar bir gelişme stratejisinin dayanakları olabilir mi, yada tam tersine yıkıma mı neden olur, bunlar, üzerinde önemle durmamız gereken konular.

Bunların kısa vadede ve orta vadede gözetilebilecek değerlendirmeler olduğunu düşünüyorum. Uzun vadede, Sungur SAVRAN'ın söylediklerine katılıyorum. Sorunun, ancak enternasyonalist bir anlayışla göğüslenebileceğini ve çözüme kavuşturulabileceğini düşünüyorum. Aksi takdirde, bugün dünyada bir yandan globalizmin, bir yandan da bloklaşmanın ulaştığı boyut dikkate alındığında ulusal sınırlar içinde başarılı olmanın güç olacağını, uluslararası bir dayanışmaya ihtiyaç olduğunu düşünüyorum.

Meksika'da ortaya çıkan kriz üzerinde de önemli durmalıyız. Diğer yandan Fransa'da ortaya çıkan gelişmelerin önümüzdeki dönemde dünyada ortaya çıkabilecek gelişmelerin ip uçlarını verdiğini düşünüyorum. Bu gelişmelerin gözetilmesinde, değerlendirmeye alınmasında Türkiye'nin gelişme stratejilerini belirlemek açısından büyük yararlar bulunuyor.

Şimdi, bizim faaliyet alanımızla ilgili, mühendislerle ilgili bir konuya değinmek istiyorum. Hem Yakup Hocam değindi hem de Başkan konuşmasında kısmen değindi. Konu nitelikli işgücünün konumunun geliştirilmesi. Bu sorun acaba Türkiye'de o kadar da kolay çözülebilir mi? Malların, sermayenin hızla serbest dolaşıma sokulduğu, önündeki ulusal engellerin kaldırıldığı bir ortamda,

emeğin karşısında ciddi duvarlar örülmekte, emeğin dolaşımın önü kesilmekte. Hem Avrupa Gümrük Birliği örneğinde hem Avrupa Birliği ile olan ilişkilerimizde bunu yaşıyoruz. Bir önemli dolaşım alanı da hizmetlerin dolaşımını oluşturuyor. Hizmetlerin serbest dolaşımını Avrupa Gümrük Birliği ile doğrudan ilgili değil, ama yakın gelecekte etkilerini yaşayacağımız bir alan. Türkiye, özellikle mühendislik alanını ilgilendiren yeni yatırımlarda, büyük projelerde Avrupa Birliği'nin mühendislik standartlarıyla karşı karşıya kalacaktır. Yani, uluslararası ihalelerde, projelerde bunlar gündeme gelecek. 10-15 yıldır uygulanan eğitim politikaları ve ona temel olan eğitim planlaması, bizleri bu standartlardan son derece uzaklaştırdı. Bu gelişmeler sonunda belki de önümüzdeki dönemde Türkiye'nin mühendisleri,- mimarları ve diğer nitelikli işgücü kendi ülkelerinde taşeron, teknisyen, ara eleman konumuna düşeceklerdir. Bu konuda çok ciddi çalışmalar, çözüm önerileri üretmemiz gerekiyor. Teşekkür ederim.

Doc.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturum Başkanı) - Teşekkür ederiz. Şimdi tartışmaya geçiyoruz; söz almak isteyenleri kaydedelim... Buyurun Rifat Bey.

Rifat DAĞ - Çok teşekkür ederiz efendim, çok ilginç, güzel bir bildiri dinledik ve tartışmacıların da çok yararlı katkıları oldu.

Ben somut bir soruna dikkat çekmek istiyorum. Özellikle sanayi devriminden sonra geliştirilen çalışma etiği büyük bir darbe yiyor. Şimdi artık işsizlik, herkesin işinin olması gerektiği yönündeki o genel anlayış terk ediliyor, bırakılıyor. Bu küreselleşme sürecinin getirdiği ve özellikle ileri teknoloji altyapısına dayanan bir süreçle ilgili olarak bizde de, periferik ülkelerde istihdam sorununun giderek arttığı ve bunun bizim toplumsal yapımızı, sistemlerimizi ve dokuyu tamamen değiştirdiğini görmek gerekiyor.

Bu bağlamda derim ki, gerçekten de -satır aralarında değinildi ama, bundan sonraki çalışmalarda sanıyorum üzerinde durulacak- bu somut sorun üzerinde özellikle Türkiye'de de periferik emekçiler, yani iş zamanları belli olmayan emekçilerle ilgili, işi olmayan işgücü ile ilgili istihdam yaratacak, geliştirecek birtakım stratejik süreçlerin de tartışılması gerekiyor. Bir örnek vermek gerekirse; iş zamanlarının kısıtlanması ve işsizlere ikamesi meselesi tartışılmalı. Dünyada geleneksel olarak 2 500 saat/yıl olarak düşünülen iş zamanının kısaltılabileceği ve bunun belki 1 000 saate düşürülebileceği hususlarında da bir tartışma getirmek gerekiyor ve bizim durumumuzda olan ülkelerin de en büyük sancısı bu. Teşekkür ediyorum.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturum Başkanı) - Ben bir iki noktaya değinmek istiyorum.

Sungur Bey'in yaptığı sunuşta itiraz etmek istediğim bir şeyi ön plana çıkaracağım. Eğer öğleden sonraki oturumda yapacağım konuşmayı daha önce yapmış olsaydım, daha iyi olacaktı, yapılmamış bir konuşmaya zaman zaman atıf yapmak zorunda kalacağım. Ama, kendisi benim bu konudaki düşüncelerimi daha önceden bildiği için, yanlış anlamayacağından eminim.

Şuna katılıyorum: 1945'lerden sonra 1970'lere kadar gelişme gösteren fordist üretim sistemi bir kâr oranı kriz ile karşı karşıya kaldı. Fakat, bunu söylerken, işin talep yönünü ikinci plana türev olarak atmanın çok doğru olmadığını düşünüyorum. Bunun nedenlerini açıklamaya çalışacağım. Çünkü, sanıyorum ki bütün bu genişleme çağı dediğimiz ikinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar süren dönemi incelediğimizde, üretim sisteminde ortaya çıkan kitlesel üretim koşullarıyla uyumlu bir kitlesel tüketim koşulları olduğunu iyice görürsek, o dönemin altın çağ olmasının anlamını iyi anlayabiliriz. Dolayısıyla genişleyen pazarların -bu sadece bireysel talep anlamında değil- yani bizim gibi ülkelerin de bir tür Batı merkezli kapitalist dünya sistemine dahil ediliyor olmasının çok önemli bir boyutu var. Bu ülkelerde de, bildiğimiz Keynesgil uygulamalarla, açık bütçe harcamaları, talep yaratma, asgari ücret vesaire gibi politikalarla bizim gibi ülkelerdeki insanların bir talep, ülkelerinde bir pazar olarak bu merkezin bir parçası haline gelmeleri söz konusu.

Kar oranı krizinde, fordist üretim sisteminin kendi içsel sorunlarının etkisi olduğu kadar, bu geniş talep yaratma uygulamalarının sürdürülememesinin de etkisi var. Yani, yüksek vergiler, yüksek harcamalar, yüksek ücretler, yüksek kamu harcamalarının da bir anlamda tıkanması, gelişmiş ülkeler arasında iç rekabetin ortaya çıkmasına bağlı olarak büyük dünya pazarının yerini bölünmüş, istikrarsız pazarların almaşı da krize yol açan bir faktör.

Bu ikisinin birarada düşünülmesi anlamlı; çünkü, böyle düşünülduğünde nasıl farklı bir yere gelinebileceğini söylemeye çalışacağım. Şimdi, eğer biz bu kitlesel talep azalmasını da kâr oranı krizinin önemli bir gerekçesi olarak ele alırsak, bugün kapitalist sistemin kâr oranı krizini aşmak için gösterdiği çabalara, ya da gelişmekte olan ülkelerdeki taleplerden vazgeçmenin de bir yöntem olarak katıldığını görebiliyoruz. Yani, bir yandan nasıl fordist üretim sistemi kendi içsel işleyişi nedeniyle bir tür kâr oranı krizine neden olduysa ve bunu aşmak için yeni birtakım teknolojilerle, yeni üretim süreçleriyle bu kâr oranı krizinden çıkmak için çaba gösteriyorsa, kapitalist sistem böyle bir dinamizm içerisinde ise, aynı anda da kitlesel talepten vazgeçerek, bu krizden çıkmanın yollarını arıyor. Bunu yaparken de, bizim gibi ülkelerde yaşayan insanların talebine daha az ihtiyaç duyacağı bir yapı arayışında. Kitle talebine de ihtiyaç kalmayacak bir üretim organizasyonu ile bu kar oranı krizini aşmaya gayret ediyor.

Şimdi, böyle olunca, fordist sistem dönemi boyunca, aşağı yukarı 1970-1975'lere kadar bir tür iktisadi mekanizmalarla sistem içerisine entegre olmuş gelişmekte olan ülkelere, üretici yada tüketici olarak ihtiyaç azaldığı oranda iktisat dışı mekanizmaların ön plana çıkacağını düşünmek gerekiyor. Bu anlamda bir genişleme çağında, 1970'lere kadar yaşanan dönemde bu ülkelere talep yaratarak bu ülkelerin bir tür evcilleştirilmesi söz konusu iken, buralarda sanayileşme sağlanarak bunların sistemde sakin sakin durması sağlanabilirken, içinde bulunduğumuz dönemde yaşanan kar oranı krizinden çıkma çabaları, artık bu tür ülke gruplarını, buralarda yaşayan insanları ve hatta gelişmiş ülkelerdeki niteliksiz diyebileceğimiz insanların da artık gözden çıkarılması anlamına geliyor. Yani, talebi bu anlamda düşünürsek, kitle talebinin kâr oranını artırmak için bir gerekçe olmamaya başlaması, sistemin kendini bu şekilde organize edebilmesi, üretim süreçlerini ve teknolojiyi bu şekilde geliştirmesi, bu kitlelerin sistem dışında tutulması anlamına geliyor. Bu

anlamda da iktisat dışı mekanizmalar, askeri çözümler vesaireler gündeme gelebilecek şeyler.

Yine bu anlamda, bizim gibi ülkelerde, işte Kuzey Afrika ülkelerinden başka ülkelere kadar, bu dışarıya, atılma süreciyle birlikte, cemaatleşmenin ön plana çıkmaya başladığını görüyoruz. Yani, bu ülkelerde artık kendini sistemin içinde üreterek, değil ama, cemaatleşerek, böyle bir yeni yapılanmayla ayakta durma çabalarının ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. O anlamda bana öyle geliyor ki, dışarıda kalan ülkelerde sanayileşmede ve işçi sınıfının gelişmesinde bir gerileme söz konusu olabilecek. Böyle olunca; dışarıda kalıp, bir yandan da bunun üstüne bir tür işçi sınıfına dayalı bir mücadele sürdürmenin çok daha güç olacağını düşünüyorum.

Bir diğer yandan, teknolojik gelişmelere baktığımızda, daha sonra yapacağımız tartışmalarda değineceğiz- önemli olumsuz sonuçlarından söz etmek mümkün. Olumsuz sonuçları derken, gelişmekte olan ülkelerin rekabet koşullarını ortadan kaldırıcı olumsuz sonuçlarından, söz ediyorum. Ancak teknolojik gelişmelerin tümüyle dışında kalmak, bu araçları, kendi daha eşitlikçi toplumsal bir tasavvurumuzda kullanmak açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Halbuki, bu tür teknolojik gelişmeler, özellikle bilginin yaygınlaşmasına, toplumsal katılımın artırılmasına, üretim sürecinin daha iyi tanınmasına olanak verecek özellikler taşıyorsa daha özgürlükçe, daha eşitlikçi bir sistemde önemli bir yere sahip olabilirler. O nedenle bu şekilde de bakılarak, bu tür araçların nasıl daha farklı amaçlarla kullanabilecekleri konusunda birtakım deneylerin geliştirilebileceğini düşünüyorum. Bu da tümüyle kendini dışta tutmayla olabilecek bir şey değil gibi geliyor bana. Teşekkür ederim. Buyurun Sayın ERAYDIN.

Prof.Dr. Ayda ERAYDIN - Şimdi, dünyadaki değişimleri analiz ederken, aslında şöyle birimler kullanıyoruz, Sungur Bey de bunlara değindi. Bir ülkeler var, bir global sistem var, ütopyik olarak ne olduğunu tam tanımlayamadığımız bir sistem var, o arada da birtakım bloklar oluşuyor ve bu bloklar acaba küreselleşme veya globalizasyon sürecinin içinde paralel bir birim midir, yoksa bunu tersleyen bir birim inidir, böyle bir tartışma da var.

Şimdi, bu işin bir yönü; fakat, ben işin bir başka yönüne değinmek istiyorum, o da, dünyadaki gelişmeleri izlerken, sermaye dolaşımından ve istihdam boyutlarından, bir de işçi sınıfının etkilenmelerinden söz ederken, ülkenin alt bölümlerine de bakmak gerekiyor. Çünkü, biz bütün bu analizlerimizde, sanki ülkeleri homojen birimler olarak alıyoruz ve tüm bu süreçlerin, ülkelerin değişik parçalarını, sanki aynı şekilde etkiliyorlarmış gibi de değerlendiriyoruz. Halbuki, son dönemlerde bakıyoruz, bu ülkelerin değişik parçaları çok farklı bir şekilde etkileniyorlar. Hatta bakıyorsunuz, bu sürecin içerisinde çok olumlu yere giden bölgeler var, tam tersine, bu süreçten kopan bölgeler var. Yani, her ülkenin farklı bölgeleri bu süreçten aynı şekilde etkilenmiyorlar. Hatta yine dünya literatüründeki örneklerden baktığımız zaman, ülke sınırlarını da aşan, mesela bölgesel birliktelikler ortaya çıkıyor. Bir Güneydoğu Asya -APEC- ülkelerine baktığımız zaman, bunun değişik bölgeleri, mesela Endonezya'nın bir bölgesi, Malezya'nın bir bölgesi ve Singapur bir araya geliyor, yepyeni bir ekonomik birliktelik oluşturup, hiç de ulus sınırlarına fazla da bakmadan yepyeni bir oluşumu ortaya çıkarıyorlar. Mesela, Çin'i tartışırken yine karşımıza böyle bir şey çıkıyor. Biz "Çin'e sermaye gidiyor" diyoruz, ama Çin'e

eskiden sermaye, belirli bir kesime giderdi ve de bunun serbest bölgelerdeki sermaye ile Kıta Çin'in iç kesimleriyle hiç de alakası yoktu.

Şimdi, onun için, bu analize baktığımız zaman, dünyada ne olup ne bitiyor noktasına baktığımız zaman, bu analizi biraz daha ülkelerin alt parçalarına da indirgeyerek irdelemek bize çok daha yeni şeyler üretebilir, yeni bilgiler sağlayabilir gibi geliyor. Şimdi, o zaman da bir ülkede böyle bir analize gittiğimiz zaman, bir ülkenin özellikle çalışanlarını da çok homojen olarak görmemek lazım. Bugün İstanbul diyelim, doğudaki belirli bir dış pazara açılan bir sanayi kolundaki bir işçinin konumu ve de bunun kazandığı ve de kaybettikleriyle, ülkenin doğu yansında henüz çalışamayanın kazandığı ve de kaybettikleri de birbirinden farklı. Yani, dünyadaki son tartışmalar, aslında bizi bir adım daha geriye de indirgeyerek bakmamızı ve böylelikle aslında sermaye ve de işgücü konusunda yeni bilgiler eklemeyerek, gerçekten ne oluyor ne bitiyor noktasında yeni birtakım tartışmalar oluşturmamızı da sağlayacak. Onun için, bu analize böyle bir alt adımın eklenmesinin çok yararlı olacağı kanısındayım.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturma Başkanı) - Teşekkür ederim. Buyurun Sayın GÖKTÜRK.

Dr. Atilla GÖKTÜRK - Şimdi, Sungur Beyin çözüm anlamındaki yaklaşımında bir enternasyonalizm tanımlaması gündeme geldi. Yani, uzun vadede bir enternasyonalist dayanışmayla küreselleşmenin önüne geçilebileceği yaklaşımı ortaya çıktı. Ancak, üretimde bulunmayan toplandan veyahut da ülkeleri göz önünde bulundurursak ve giderek bir cemaatleşme gündeme gelirse, enternasyonalistleşmeye de bir tanımlama getirmemiz gerekiyor. Neye dayalı enternasyonalite seçeceğiz. Yani, üretmeyen bir toplum yapısı içerisinde ve de üretimde bulunmayan bir toplum yapısı içerisinde, kim neyle dayanışacak ve uluslararası düzeyde bu nasıl sağlanacak, bunu tanımlamamız gerekiyor o zaman. Yani, buna bir sonuç bulmamız lazım diyorum.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturma Başkanı) - Teşekkür ederim. Buyurun Sayın Sungur SAVRAN.

Dr. Sungur SAVRAN - Son derecede düşündürücü, aydınlatıcı bir çok yorum aldık. Bunların hepsine birden toplu halde değinmek mümkün değil. Bazı temel gruplar üzerinden yürümek ve bazı şeyleri vurgulamak istiyorum.

Şimdi, öncelikle krizin nedenleri üzerine bir tartışma oldu. Yakup arkadaşımız, kâr oranının düşüş eğilimi üzerindeki teorik ve ampirik tartışmalara değindi ve dolayısıyla burada belirli kuşklar olduğuna haklı olarak işaret etti, tartışmalı bir konu olduğu doğru. Buna bağlı olarak, Nurhan arkadaşımız, talep meselesinin benim sunduğumdan daha ön plana alınması ve belki de analizin belirleyici bir faktörü olarak analizin tümüne entegre edilmesi gerektiğine değindi. Mehmet Yüksel arkadaşımız ise, politik ve sınıfsal oluşumların, aslında krizlerin belirmesindeki önemine dikkat çekti.

Son noktadan başlarsam, öncelikle tabii sınıf güç dengelerinin, politik oluşumların -zaten birazdan buna döneceğim de- tarihsel gelişmede son

derece büyük bir rol oynadığına katılıyorum. Bir ölçüde gene kendi kendime dayattığım bir sınırlamanın ürünü olarak politik faktörleri tablonun dışında bırakmışım. Son dönemde, istikrarsızlık döneminde politikanın, diplomasinin, askeri gelişmenin vesaire büyük bir istikrarsızlık yaratmada toplu halde etki yaptığını söylemişim; ama, bunu derinleştirmemişim. Gene daha ekonomik konulara geri döneceğim, sonra politikaya geri dönmek istiyorum başka bir konuyla ilgili olarak.

Şimdi, kar oranının düşüş eğilimi meselesi. Doğru, teorik olarak tartışmalı ve tabii burada onu çözemeyiz hep birlikte, tamamen katılıyorum. Söyleyebileceğim şey şu: Geçmiş tartışmalardan farklı olarak, özellikle Anwar Shaikh'in yaptığı çalışmaların ışığında, kâr oranının düşüş eğiliminin ampirik bir ölçümü, oradan kaynaklanan başka çalışmaların da katkısıyla, ilk defa gerçekleştirilmiş durumda ve o çalışma, en azından Marksist kategorileri kullandığımız zaman, ampirik olarak kar oranının düştüğünü ve bunun krizle sonuçlandığını gösteriyor.

Nurhan ile tartışmamız biraz daha uzun tutulmak zorunda. Şu anlamda.-çıkan sonuçlar çok farklı oluyor gerçekten. Şimdi, ben tabii onun düşüncesini tanıyorum, o da benimkini bir ölçüde tanıyor. Bu talep meselesinin entegre edilmesi. Bana öyle geliyor ki, orada birkaç ciddi sorun birden var. Bunlardan bir tanesi şu: 30 yıllık bir canlı birikim döneminden sonra, o kırılma noktasının talep sorunlarıyla ilişkisini ben hiçbir zaman göremedim, bu bir.

İkincisi, talep azalmasına bir neden ben gösterebiliyorum. Yani, burada çok teorik bir tartışmaya girmeden, sermaye, üretim sürecindeki çelişkiler dolayısıyla krize girdiği zaman, dolaşım sürecine bu yansır ve -işte teorik olarak anlatmadan söylüyorum- talep azalması elbette doğar. Ben onun için türev bir sorun diyorum. Ama, kendi başına bağımsız bir faktör olarak talep azalmasının nedenlerini ben başka türlü hiç göremedim. Hatta şunu söyleyeyim, Keynesçi politikaların neden işe yaramadığı konusunda bir açıklama getirmek demektir aynı zamanda, talebin bağımsız olarak dünya çapında, dünya piyasasında daraldığını ileri sürmek. Bu konuda da bir açıklama görebilmiş değilim. Bence sorun, dolaşım alanında, yani talebin etkili olduğu alanda kalarak, üretim alanına çekilmedikçe bir cevap bulmak mümkün değil. Ama, bu işin çok kabaca özetlediğim teorik bir yanı. Bence önemli olan, tabii oradan türeyen birçok sonuç var. Ben, çok yalın olarak iki şey söyleyeyim: Birincisi, 1945-1975 konusunda, yani dünya kapitalizminin tarihinde gördüğü en canlı birikim dönemi konusundaki tahlillerimiz de farklı ve bu çok önemli bir fark yaratıyor. Ben, şöyle düşünüyorum: devletler, hiçbir zaman işçi sınıfının ücretlerini artırmaya çalışmadılar, böyle bir şey yok. Bu bir mücadele sonucudur. Türkiye'de bu teorileştirildi. DİSK, MESS ile işbirliği yapmıştır, ücretlerin gelişmesi o sayede olmuştur, çünkü pazar yaratılmak istendi" dendi. Ben, Türkiye'deki somut gelişmelerin bunun tam tersini gösterdiğini düşünüyorum. Benim kişisel kanım, canlı sermaye birikimi döneminde, üretimin gelişmesinin kendiliğinden yarattığı talebin yanı sıra, mücadelenin ücretleri yükselttiğidir. Sosyal devlete gelince de; bunun Sovyetler Birliği ve diğer işçi devletlerine karşı bir savunma önlemi olduğunu düşünüyorum esas olarak, bir talep faktörü olmadığını düşünüyorum.

Şimdi, bugüne ilişkin nereye geliyoruz; bugüne ilişkin şuna geliyoruz: Bence,

sermayenin talep üzerinden değil, kendi kâr oranını artırma üzerinden krizi çözme çabası, yeni değildir; bu birincisi. Yani, esas olarak talep sorunlarına ilişkin bir çözümden ziyade, üretim alanındaki çözümler belirleyicidir, ikincisi de -burada aykırı bir şey söyleyeceğim herhalde, çünkü herkes tersine inanıyor- ben istihdam krizinin ve birçok başka faktörün bir kriz belirtisi, yani sadece geçici bir sonuç olduğunu düşünüyorum. Gelecekte bu tür bir dışlama ve istihdam krizinin zorunlu olarak var olacağını düşünmemiz için bir neden yok diye düşünüyorum.

Şimdi, bunlar tartışma konuları, sizler de cevap vermek istersiniz ve nereye kadar gidebileceğiz bilmiyorum. Ama, ben başka bir noktaya geçerek bağlamak istiyorum ve oradan enternasyonalizm konusunda bir soru çıkarmak istiyorum. Gerek Yakup ve Ayda Hanım'ın birlikte değindikleri bölgesel eşitsizlik gelişme bakımından, mesela, gerçekten Çin mükemmel bir örnektir, yine Yakup ve

Ayda Hanım'ın birlikte sözünü ettikleri işçi sınıfı içi bölünmeler elbette bir gerçekliktir. Ama, bu noktada çok yalın ve özet söyleyeyim: Bu yeni bir şey değildir. Bu, bütün tarih boyunca var olmuş, emekçi sınıfları çok farklı biçimlerde, gerek üretim sektörleri bakımından, gerek örgütlenme bakımından, gerek cinsiyet bakımından, gerek ulusal-etnik aidiyet bakımından, sermayenin sürekli olarak işçi sınıfını ve emekçileri böldüğünü söyleyebiliriz diye düşünüyorum. Bugün yeni bölünme biçimleri olabilir, buna hiçbir itirazım yok. Bütün mesele şu, işte orada Mehmet Yüksel arkadaşımızın söylediğine geri dönüp, şöyle özetlemek istiyorum: Fransa olayları bir şeyi gösterdi, siyaset, bütün bölünmeye rağmen, belirli anlarda toplumun belirli bir gücünün etrafında odaklaşabiliyor. Fransa'da, birincisi, sendikalı işçi oranı, bütün emperyalist ülkelerin galiba en düşüğü, yüzde 10,6 ikincisi, eylem yapan işçiler sadece kamu sektörü işçileri idi. Buna karşılık, 24 gün boyunca eylem yapıldı, hizmet sektöründe eylem genellikle halk arasında çok az popülerite sahibidir, çünkü kendilerine dokunur, üretimden çok daha hızlı dokunur. Buna rağmen son derece popüler bir grevdi. Demek ki, belirli anlarda siyasi faktörlerin, örgütlenmenin ürünü olarak, toplumun belirli bir kesimi, yani örgütlü işçi sınıfı mücadele alanına girdiği zaman, diğer unsurları da beraberinde çekip bir muhalefet cephesi yaratma potansiyelini taşıyor. Fransa'da bu sonuna kadar gitti demiyorum. Sadece, bir çekirdek olarak buna değiniyorum. Dolayısıyla burada Mehmet Yüksel'in bütün politik faktörlerine referans yapıyorum, sorun, bence, bir politik hegemonya ve örgütlenme ve ittifaklar ağının -bütün farklılıklara rağmen- kurma sorunudur. Cemaatleşme eğilimi -dünya çapında bir eğilimdir, doğrudur- bu liberalizmin bir bakıma karşı ucudur, tam da onun yarattığı bir şeydir. Her ne kadar bazı ayrıntılarda anlaşmıyorsak da, o bakımdan anlaşılıyor Nurhan ile; ama, bu ikisinin bu karşıtlığın aşılması sayesinde ki ancak, yani toplumu yeniden ezenler-ezilenler arasında bir ikilik etrafında birbirinden ayrıştırma politik projesinin etrafındadır ki bir enternasyonalizmin mümkün olduğunu düşünüyorum. Yani, işçi sınıfına veda demek isteyenlerin çok erken davrandığını, sendikaların bile işe yaramadığını artık iddia edenlerin, İtalya ve Fransa örnekleriyle yanıldığının gösterilmiş olduğunu ve dolayısıyla işçi sınıfının enternasyonalizmin temeli olması gerektiğini düşünüyorum. Bunlar dinazorca düşünceler; ama, somut gelişmelerle zaman zaman doğrulandığı

kanısındaım.

Şimdi, bir noktaya değinerek bitireceğim; o da şu, bence Rifat arkadaşımızın değindiği bir nokta, aslında stratejik gelişme bakımından çok asli bir noktadır. Yakup'tan başlamak üzere herkes aslında istihdam krizini gayet doğru -olarak vurguladı, geçici midir, kalıcı mıdır sorunundan bağımsız olarak, strateji saptarken, bu tür yaklaşımları ön plana çıkarmamız lazım. O anlamda son derece değerli bir katkı olmuştur. Buna benzer biçimde, benim vurgulamak istediğim şu: Enternasyonalist bir çözüme giderken söylemek istediğim şu... Haklı eleştiriler var tabii, bütünsel bir yaklaşım teknolojiyi işin içine sokmak zorundaydı, buna katılıyorum, zaman sorunları esas olarak bunu yaratıyor. Fakat, şunu söylemek istiyorum: Bence uluslararasılaşma -işte teknoloji konuştuğumuz zaman ortaya çıkacak- ve bir ulusal ekonominin boyudan ötesinde düşünme ve planlama kaçınılmaz bir şeydir. Kısa dönemde belirli manevralar yapılabilir her zaman, ama orta vadede ve uzun dönemde - Mehmet Yüksel'in ve başkalarının da vurguladığı gibi- enternasyonalist düşünmek kaçınılmazdır. Ama, benim vurgulamak istediğim şu: Teknoloji buna damga vuruyor, ama globalizmin, liberalizmin yöntemleriyle bütün dünya ekonomisinin örgütlenmesi gerektiği tezi doğru değildir, işte, Mehmet Yüksel'in sözünü ettiği Yugoslavya veya Güney Kore örnekleri, kendimizi başka yönlerinden ne kadar ayırırsak ayıralım, piyasa yöntemlerinin ille zorunlu olmadığını, sistemin kendi çerçevesi içinde de gösteriyor. O yüzden diyorum ki, piyasaya karşı plan vurgusu, bütün sektörlerde liberalleşmeye karşı kontrollü bir dışa açılma vurgusu vesaire, stratejik olarak bütün bu tahlilden esas çıkan sonuçtur diye düşünüyorum.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturum Başkanı) - Teşekkür ederim.

GELİŞMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturum Başkanı) - Şimdi, ikinci tartışma konumuza geçiyoruz.
Buyurun Sayın BAŞKAYA.

Doç.Dr. Fikret BAŞKAYA - Yapacağım konuşma, kalkınma denilen olayın çok hızlı bir tasvirinden ibaret. Fakat, Sungur'u hayal kırıklığına uğratacak biçimde de, Türkiye'den söz etmiyorum. Bir de tabii, çok kapsamlı bir sorun olduğu için, sadece tartışma uçları olarak değiniyorum ve her ele aldığım sorunu burada derinlemesine tahlil etmeme imkan yok.

Eğer, ekonomi-politik kapitalizmin eleştirisi ise, o zaman kalkınmanın ekonomi politiği de, kalkınmanın eleştirisi olarak anlaşılabilir. Konuşmayı, üç soruya cevap biçiminde sürdürmek istiyorum. Bu, şu bakımdan önemli; bir kere sorunu açıkça ortaya koymak yani anlaşılabilirliğini sağlamak bakımından bir yararı olabilir.

Şimdi, üç grup sorudan birincisi şunlar: Kalkınma kavramı ne zaman, neden gündeme geldi? Hangi kavram veya kavramların mirasçısıdır veya devamıdır, hangi kavramın yerini almıştır? Kavramdan ne anlaşılıyor veya anlaşılması gerekir? Yada ne anlaşılmaması gerekir?

İkinci grup sorular: Kalkınmacı retoriğin ve kalkınmacılığın ortaya çıktığı dönem nasıl bir dönemdi? Bu dönemin belirleyici unsurları nelerdir?

Üçüncü grup sorular: Retoriğin ve kalkınmacılığın gündemden çıkması, gündemden düşmesi nasıl açıklanacak? Bugün neden 1950'li, 1960'lı, hatta 1970'li yıllardaki gibi, kalkınmadan söz edilmiyor da, başka şeylerden söz ediliyor?

Bu sorulara cevap olarak, şunlar söylenebilir. Kalkınma kavramı, uygarlaşma, batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma gibi kavramların mirasçısıdır. Dünyanın bu tarafından, yani çevresinden bakıldığında da bu kavramlar, sömürgeciliğin, emperyalizmin ideolojik araçları konumundadırlar. Bir bakıma, uygarlık götürme, uygarlaştırma, modernleştirme problemiği, zamanla uygarlaştırıldığı, modernleştirildiği v.b. söylenen toplumlar tarafından da içselleştiriliyor. Daha doğrusu o toplumların yönetici azınlıkları tarafından içselleştiriliyor. Yani, kavramlar "uygarlaştırıcılar", "modernleştiriciler" tarafından bir süre kullanıldıktan sonra da öbür kesim, yani muhataplar da bunu içselleştiriyor, kendileri kullanmaya başlıyor. Tabii, bütün kitleler değil ama, belirli bir azınlık -en azından- içselleştiriyor.

Başlangıçta uygarlaşacaksınız, modernleşeceksiniz denilen toplumlar, bir eşikten sonra, bu kavramları kendileri kullanır duruma geliyorlar. Tabii, bu kavramları sıkça kullanan çevreler, ortaya çıkan yeni süreçten ve ilişkilerden daha açık bir ifadeyle de kapitalist yayılmadan çıkar sağlıyorlar. Bu kesimlerin çıkan, toplumun tamamının çıkan olarak algılandığı için, olup bitenlerin tartışılmasına da pek izin verilmiyor.

Şimdi, modernleşiyoruz, uygarlaşıyoruz denirken, gerçekten birileri modernleşiyor ve uygarlaşıyor; tabii, ileriki bir dönemde de kalkmıyoruz derken, birileri kalkmıyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra klasik sömürgecilik tasfiye sürecine girerken, daha önce sömürgeci yöneticilerin yaptığı işi, onların misyonunu, bu sefer "kalkınma kavramı" üstlenecekti. Hintli iktisatçı Rajni Kotari, "Sömürgeciliğin bıraktığı yerden kalkınma nöbeti devraldı" diyor. Batılılaşmanın, uygarlaşmanın, modernleşmenin, çağdaşlaşmanın ikinci Dünya Savaşı sonrasındaki anahtar sözcüğü veya retoriği kalkınma oldu. Bu dönemdeki kapitalistleşmenin veya kapitalist yayılmanın adı artık kalkınmadır. Neyin kalkınma olduğuna gelince; benimsenen basit formül de şu oldu: Kalkınma eşittir, gayri safi milli hasıla artışı. Eğer bir ekonomide yeterli gayri safi millî hâsıla artışı sağlanıyorsa, o ekonomi kalkmıyor demektir. Demek ki, kabul kabaca budur. Yani, kalkınma bütünüyle büyümeyle özdeş sayılıyor! Oysa, bilindiği gibi, büyüme, bir kantitatif artışı ifade eder. Yani, maddi mallar veya enerji dolaşımında, kullanımındaki bir artışı büyüme olarak almak mümkün. Yani, bu, ekonomideki fiziki unsurlarla daha çok ilgili bir kavramdır büyüme. Oysa, kalkınmanın kalitatif bir değişime denk gelmesi gerekiyor. Bunun gerekirse ne olduğunu ileride açabiliriz.

Bu bakımdan, mesela eskiden 1 milyon ton pamuk üreten bir ekonomi, bunu 10 milyon tona çıkardığında kantitatif olarak müthiş bir sıçrama yapmış,

büyümüş sayılıyor. Yani, büyüyen bir ekonomi, sonuçta daha büyümüş olur; ama bu, eskiye göre ne ekonominin ne de o toplumda yaşayanların daha iyi bir duruma geldikleri anlamına gelmez. Yani, büyüme olduğu zaman daha büyük bir şeyle karşılaşılıyorsunuz; ama, kalkınma olduğu zaman daha iyi bir şeyle karşılaşmanız gerekiyor. Buradan, kalkınma olmaksızın büyümenin olabileceği sonucunu çıkarabiliriz ve çıkarıyoruz. Tabii, bunun tersi de geçerlidir; öyle çok fazla büyüme olmadan, ciddi büyüme oranlarına ulaşmadan da o toplumdaki insanların durumunu iyileştirmek pekâla mümkündür. Yani, kalkınma, hem büyüme ile özdeş sayılıyor hem de büyümenin içeriği tartışılmıyor. Neyin büyüdüğü tartışmanın dışında tutuluyor. Deniyor ki: Eğer gayri safi milli hasıla artışı varsa, kalkınma da vardır. Yani, bu gayri safi milli hasılanın içinde neler olduğu tartışma konusu yapılmaz. Mesela, bunlar 5 yıldızlı oteller olabilir, hapishane inşaatında 50 kat artış olabilir, işkence aleti üretiminde 1000 kat artış olabilir, kumarhane sayısındaki artış dahi çok önemli bir büyüme göstergesidir. Yani, hiçbir ayırım yapılmıyor. Şimdi, bir sağlık ocağı yapmakla, bir hastane yapmakla, devlet başkanına çok lüks bir havaalanı yapmak arasında hiçbir ayırım yapılmıyor. Dolayısıyla kavramın kendisi baştan sakattır...

Bu bakımdan, üçüncü dünyadaki büyüme, o ülkelerin ayrıcalıklılarının, emperyalist çıkar çevrelerinin ve emperyalist ülkelerin tüketicilerinin ihtiyacını karşılayan bir büyümeden ibarettir. Dolayısıyla gerçek anlamda bir kalkınma söz konusu değildir. Bir ekonomide oldukça yüksek gayri safi milli hasıla gerçekleşebilir; fakat, bu, o toplum çoğunluğunun, insanların çoğunluğunun refah düzeyinin daha iyiye gittiği anlamına gelmeyebilir.

Tabii, burada kalkınmışlık, kalkınmamışlık da bir mukayese ögesi olarak ortaya çıkıyor. Kalkınmış olanlar var veya öyle kabul edilenler var... Ha, o zaman onların durumundan hareketle kendi durumunuzun bir tasvirini yapıyorsunuz. Onda neler varsa onları alt alta yazıyorsunuz, bunların sizde karşılığı yoksa demek ki o eksikleri tamamlamanız gerekiyor. Yani, bir mukayese ögesi olarak ortaya çıkıyor. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki durumu esas alarak, bu tarafın gelişmemişliğine hükmediliyor. O zaman da ona ulaşmak için o eksikliklerin tamamlanması, gerekiyor. Eksikler giderildiği ölçüde kalkınma da gerçekleşmiş sayılıyor...

Netice itibariyle onlarda olup da siz de eksik olanı tamamlayacaksınız; böylece kalkınacaksınız. Tabii, en temel kriter de, kişi başına düşen gayri safi milli hasıla olduğuna göre, o seviyeye yaklaştığınız ölçüde de gelişmiş bir ülke veya toplum veya ekonomi olacaksınız.

Tabii, şimdi burada önemli sorun şudur: Bir kere -benim notlarımda hep tırnak içinde geçiyor- kalkınmış olanlar -eğer onları kalkınmış varsayıyorsak-neden, nasıl, hangi tarihsel kontekste ve hangi uluslararası ilişkiler ortamında kalkınmışlardır? Kalkındıkları dönemdeki uluslararası ilişkilerin mahiyeti nedir? Tabii, bu tartışılmadığı sürece, buraya kadar söylediklerimiz tamamıyla bir zırvadan öteye gidemez...

Bu önemli sorun tartışılmıyor ve tartışıldığı zaman da belirleyici, yapıcı unsurlar tahlilin dışına atılıyor.

Şimdi, ikinci grup sorulara geçiyorum. İkinci Dünya Savaşı sonrasında,

sömürgeciliğin klasik biçimi tasfiye edilince, bir sürü tırnak içinde devlet ortaya çıktı. Tabii, daha önce de böyle devletler vardı; işte Türkiye gibi, Arjantin, Brezilya v.b. devletler vardı.

Yeni ortaya çıkan bu devletlerin yönetici elitleri, batı modeline uygun bir ulus-devlet oluşturabileceklerini, kalkınabileceklerini, batıyı yakalayabileceklerini, bunun mümkün ve gerekli olduğunu düşünüyorlardı ve böyle bir hareket noktasından yola çıkıldı. Demek ki bu yeni ortaya çıkan, sömürgeciliğin klasik biçiminin tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan yeni devletlerde bir yanılısama var, yani batıyı yakalayabilecekleri, yakalamaları gerektiği, bunun mümkün olduğuna dair. O halde, böyle bir yanılısama yaratan nedir, hangi nedenlerle böyle bir yanılısama ortaya çıkmıştır? Fakat, madem ki ulus-devletten söz ediyoruz, kısaca ulus-devletle ilgili bir kaç noktaya değinmek istiyorum. Ulus -devletin üç temel öğesinden söz edilebilir.

Birincisi, devlet, bir milli burjuvazinin hegemonyası altında oluşuyor, bu öyle bir burjuvazi ki, kendi kendine ekonominin genişletilmiş yeniden üretimini sağlayabiliyor, bunu gerçekleştirebiliyor. Yani, otocentre bir genişleme, büyüme, kalkınma -ne dersenez- sağlayabiliyor. Birinci özelliği bu ulus-devletin. Tabii, ürün pazarını, mal pazarını, sermaye pazarını, emek pazarını bütünleştirebiliyor. Yani, otocentre dediğimiz bir ekonomik yapıyı oluşturabiliyor, kendi ayakları üzerinde durabilen bir ekonomi söz konusu. Ama, dışa karşı, kendi yakın çevresine karşı saldırgan, yakın çevresini biçimleştiriyor - biçimsizleştiriyor daha ileride, uzak çevresini biçimsizleştiriyor. Böyle bir dinamiğe sahip.

Bu ulus-devletin ikinci özelliği, tabii bizim buradaki problematik açısından önemli olmayan ikinci özelliği şu; bir dil ve kültür ortaklığı temeli üzerine oturuyor. Fakat, ekseri sanıldığı gibi, var olan bir dil ve kültür ortaklığı üzerine hiç bir zaman oturmuyor, daha çok devlet bu ortaklığı yaratıyor. Kendisi daha çok biçimlendiriyor, yaratıyor. Yani, önceden bir kültür ve dil ortaklığı var da onun üzerine bir elbise gibi oturtulan bir devlet değil, bizatihi o kültür ortaklığını, dil ortaklığını devletin kendisi süreç içerisinde oluşturuyor. Sanıyorum bunun da en tipik örneği, Fransa'da bizatihi -ki bu modelin de en tipik örneği Fransa olduğuna göre- bunu çok açıkça görebilirsiniz.

Şimdi, üçüncü unsur; böyle bir ulus-devlet -yani, burada bizim tasvirini ettiğimiz ulus-devlet- ulusal para, maliye, işte vergiler, harcamalar, gümrükler üzerinde gerçek ve etkin bir denetim sağlayabiliyor. Şimdi, eğer söylediğim bu üç unsur varsa, orada bir ulus-devlet vardır.

Oysa, üçüncü dünyadaki duruma baktığımız zaman -tabii böyle bir devlet yok, bir hayalet devlet söz konusu. Zira, sözü edilen unsurlar orada diyalektik bir şekilde bütünleşmiş olmuyor. Dolayısıyla böyle bir gölge devlet, içi boş bir midye kabuğu gibi bir devlet var üçüncü dünyada baktığımız zaman. Tabii, biz bunu söylüyoruz ama, adam günde on kere istiklâl Marşı söylüyor, bir sürü tören yapıyor o ayrı bir hikâye, onun da işlevini hepimiz gayet iyi biliriz. Yani, tipik bir ulus-devlet yok bu taraflarda, niçin olamayacağını vakit olursa, öğleden sonra tartışabiliriz.

O zaman ne oldu da üçüncü dünyanın yeni bağımsızlığa kavuşan

bölgelerinde yaşayan insanlarda böyle bir yanılsama ortaya çıktı? Müsaadenizle bunlara kısaca değinmek istiyorum. Bilindiği gibi ikinci Dünya Savaşı sonrasında, kapitalist dünyanın hegemonik gücü, Amerika Birleşik Devletleriydi ve Amerika Birleşik Devletleri, gerçekten tartışmasız bir hegemonik güç olarak sahneye çıktı. Öte yandan, Sovyet sisteminin genişlemesiyle iki kutuplu bir dünya ve bir soğuk savaş ortamı söz konusuydu, böylesi bir uluslararası çerçevede hegemonik güç olan Amerika Birleşik Devletleri, "Containment liberalisin" denilen, Türkçe'ye çevreleme liberalizmi olarak çevirebileceğimiz bir strateji izlemek durumunda kaldı. Bu strateji, yani "Çevreleme Liberalizmi", komünizmin yayılmasına set çekmek, Sovyet Blokunu çökertmek ve yeni bağımsızlığa kavuşan dünyadaki devletleri kapitalist dünya sistemi içinde tutmak gibi bir temel, global amaç taşıyordu. Tabii, bu daha o zamanlar çok net olmayan, ne tarafa meyledeceği biraz da tartışmalı ve problematik görünen ülkeleri de emperyalizm tarafına çekmek, stratejinin önemli unsurlarından bir tanesiydi, işte bunu yapabilmeleri için bu ülkelerin veya bunların kapitalist dünya sistemi içinde, emperyalist blok içinde kalabilmeleri için de, bu ülkelerin belirli oranda "büyümeleri" gerekiyordu. Belirli bir iktisadi büyüme gerekiyordu. Eğer bu olmazsa, sefalet, yoksulluk derinleşirse, zaten ortada çekim merkezi halinde gelmiş bir Sovyet sistemi var, böyle bir risk var, dolayısıyla bu riskleri önlemek için bunlarda asgari bir büyümenin gerekliliğine dair genel bir kanı vardı Amerika'daki bu stratejiyi belirleyen çevreler arasında. Bu yaklaşımın sonucu olarak da, üçüncü dünyada, kalkınmacı bir retoriğin geçerli olmasına göz yumuldu, kerhen de olsa böyle bir retoriğin desteklenmesi gündeme geldi.

İşte bildiğiniz gibi, kapitalist planlama, korumacılık, kamu iktisadi teşebbüsleri alanının genişlemesi yada yer yer birçok çok uluslu şirketlerin -mesela petrol şirketlerinin vs. millileştirilmesine bile fazla ses çıkarılmadı. Tüm bunlar tamamen, söylediğim stratejinin bir gereği olarak ortaya çıktı. Tabii, bu alanda bildiğiniz gibi, Dünya Bankası anahtar bir rol oynadı, yani bu çevreleme liberalizminde bu ülkelerin asgari büyümelerini sağlamak üzere -işte altyapı yatırımları v.b.- Dünya Bankası bayağı anahtar bir işleve koşuldu. Yani, devletin ekonomiye müdahale etmesine karşı çıkılmadığı gibi, teşvik edildi yer yer. Biliyorsunuz, KİT'lerin, kurulması için Dünya Bankası kredi açıyordu, işletme kredisi veriyordu v.b. ki bu 1980'e kadar aşağı yukarı devam etti. Fakat, devletin ekonomiye müdahalesi, sadece bu çevreleme liberalizminin üçüncü dünyaya yönelik stratejisinin bir gereği değildi tabii. Devletin ekonomiye yoğun müdahalesi, batı için de söz konusuydu. Şu nedenden dolayı; bildiğiniz gibi, 1929 Krizi'nden sonra, emperyalist odakları bir korku sarmıştı. Eğer, aşın üretim krizleri talep yönünden dengelenemez ise, Sovyetler Birliği'nin çekim merkezi olduğu bir dünyada, batıda işçi hareketinin oldukça güçlü olduğu koşullarda, kapitalist sistem kendini tehlikede görüyordu ve bu korkudur ki, devlet müdahalelerinin yolunu açtı. Biliyorsunuz, biraz önce de söylendi, işte Amerika Birleşik Devletleri'nde 1930'larda New Deal State dediğimiz durum ortaya çıktı. Bu ikinci Dünya Savaşından sonra da neo - new - deal state olarak devam etti.

Elbette bu söylediğim unsurlardan bir tanesidir. Yani, talep yönünden bir müdahaleyle krizlerin etkisini azaltmak, bence ciddi bir strateji olarak ortaya çıkıyordu; fakat, işçi sınıfının dayatması bununla birleşince model çıktı ortaya, işte refah devleti dediğimiz model... Bu, batıdaki refah devletinin üçüncü

dünyadaki simetrisi de, "kalkınmacı devlet" oldu. Kapitalizm tarihinin en uzun ve en yüksek büyüme sürecine girdiği bir dönem söz konusu oldu 1945'ten sonra. Fransız iktisatçısı, Ja'que Rueff bu dönem için "parlak 30 yıl" diyor. Ve dünyanın her yerinde yüksek büyüme oranları gerçekleşti. Yani, kapitalizmin en uzun, en sorunsuz, en yüksek genişleme dönemi (1945-1974 dönemi). Tabii, bu genel bir tespit mesela Amerika'da dalga 1940 yılında dönmüştü, ama biz kabaca ikinci Dünya Savaşı sonrasını alabiliyoruz ve sanıyorum bu o kadar büyük bir sorun da yaratmıyor.

Hem batıda hem de merkezi planlı ekonomilerde durum fena görünmüyordu hem de üçüncü dünyada da bayağı yüksek büyüme oranları gerçekleşti. Şimdi, tabii tarihsel bir örnek de var, üçüncü dünya yöneticilerinin böyle bir şeyin gerçekliğine inanmalarını gerektiren bir örnek de İngiltere'nin arkasından ikinci derecede ülkelerin kapitalizme geçmeleri ve burada devlet müdahalesinin az çok kullanılması, ikincisi de, merkezi planlı ülkelerde, devlet müdahalesinin etkinliği üçüncü dünyada batıyı yakalama, devlet müdahaleleriyle bir şeyler yapma isteğini ön plana çıkardı ve bunu bir gerekçe olarak dayattı. Dolayısıyla üçüncü dünyaya da baktığımız zaman, böyle bir yanılsamayı besleyecek bir tablo çıkmıştı ortaya. Yani, büyüme oranları oldukça yüksekti. Mesela, şimdi size Latin Amerika'dan sadece birkaç rakam vermek istiyorum; Latin Amerika'da, 1950 ile 1980 aralığında gayri safi milli hasıla ortalama yüzde 5,5, sanayii üretimi yüzde 7 arttı, kentleşme oranı yüzde 45'ten yüzde 70'e yükseldi. Çocuk ölüm oranları gerilerken, sermaye birikimi oranı üretimin yüzde 23'ü düzeyine çıktı. Yaşama uzunluğu yüzde 15-20 oranında arttı. Sosyal hizmetler alanında kayda değer iyileşme gerçekleşti, yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfus gelişme stratejileri 1960'da yüzde 51'den 1980'de yüzde 33'e geriledi. Tabii her yerde bu kadar olmasa da belki bazen bundan daha iyi olan yerler de vardı, böyle bir eğilim üçüncü dünya ülkelerinde az çok geçerliydi.

Tabii, bu rakamları nüanse etmek lazım. Başta söyledim bunlar büyüme rakamlarıdır. Mesela, kentleşme rakamı burada çok olumlu gibi görünüyor; dikkat ederseniz, 45'den 70'e çıkıyor. Fakat, bu aslında gerçek anlamda bir kentleşme değildir. Burada bir marjinalizasyon süreci yaşandı ve şimdi de onun sıkıntıları yaşanıyor, işte 20 milyona yaklaşan Meksiko City'nin nüfusu, işte Kahire'nin nüfusu v.b. Bütün bu söylediğim olumlu unsurların diyalektiği, kalkınmacı bir retoriğin üçüncü dünyada egemen olmasını sağladı. Tabii oradaki devlet batıdaki anlamda bir ulus-devlet değildi, hiç bir zaman da olmadı, olması da mümkün değildi. Çünkü, dayandıkları ekonomik temel zayıftı, kendi kendilerini genişletilmiş bir biçimde yeniden üretebilme kapasiteleri yoktu. Yani, ulus-devlet yoktu sözün kısası. Ama onun bir çeşit kopyası vardı. Yani batıdaki ulus-devletin taklit edilmiş versiyonu vardı. Çünkü otocentre bir ekonomik yapı oluşturulamamıştı. Yani, ekonominin yönünü tayin edecek bir devlet biçimi, yapısı ortaya çıkamamıştı, dışa dönük dışarıdaki gelişmelerden her an yara alabilir bir ekonomik yapı söz konusuydu, bir çeşit hayalet devlet söz konusu idi. Tabii, bunun da en temel nedeni, teknoloji üretmemekle ilgilidir. Zira genişletilmiş yeniden üretimin en belirleyici unsuru teknoloji üretebilmektir. Oysa, bu ekonomiler teknoloji üretme yeteneğini ortaya koyamıyorlardı. Dolayısıyla genişletilmiş yeniden üretimleri, batıdaki ulus-devlet anlamında imkansızdı ve dış belirleyicilikler son derece belirleyicidir.

Şimdi, üçüncü dünyada da bu söylediğim sürece uyum sağlayan, onu etkileyen oluşumlar ortaya çıktı, işte Bandung Konferansıyla başlayan, Bağılantısızlar Hareketi'yle devam eden, 77'ler Grubu'yla süren, daha sonra "yeni bir uluslararası ekonomik düzen" tartışmalarıyla gündeme gelen bir kalkınmacı retorik, bu şekilde kendini dayattı. Şimdi, işler böyle giderken, biraz unutulmuş, ama unutulması yanlış olan bir şey oldu, kapitalizm tekrar krize girdi, bu yapısal bir krizin başlangıcını haber veriyordu. Bildiğiniz 1974-1975 krizi patlak verdi ve kriz önceki dönemde geçerli olan bütün yaklaşımları, kabulleri, stratejileri etkisiz hale getirdi. Amerika Birleşik Devletleri çevreleme liberalizminden elini çekti, onun yerine, zaman içinde, tabii bir günde değil ama, "küresel püskürtme stratejisi" benimsedi. ABD'deki muhafazakâr çevreler, çevreleme liberalizmine çok sert eleştiriler getirdiler dediler ki; "bu hiç bir şeye yaramadı, komünizmin yayılmasını, güçlenmesini engelleyemediği gibi, sonuçta Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik rekabetçi gücünü zayıflattı ve tabii, yeni muhafazakâr dalga, ideolojik alanı işgal etti, müthiş bir hegemonya kurdu. Bildiğiniz gibi, kapitalizmin krizi Yapısal bir krizin başlangıcı olan bu kriz, dünya ticaretinde, üretiminde, kâr oranlarında, verimlilikte v.b. önemli tıkanıklıklar yarattı.

Söz konusu dönemde bir çok ülke borçlandı, daha önceki stratejide borçlanmayı zorunlu kılıyordu, ama, petrol fiyatları yüzünden borç yükü aşırı ölçüde arttı. Bu borçlanma, üçüncü dünyadaki ekonomik politikaların yönlendirilmesi bakımından emperyalist ülkelere Para Fonu ve Dünya Bankası aracılığıyla önemli bir koz verdi ve onları bir strateji değişimine zorladı. Yani, artık kalkınmacı retorik hiç bir değeri olmadığını, önemli olanın kapitalizme, pazara uyum sağlamak olduğunu, bunun da ancak dışa dönük modellerle, dışa açılmayla mümkün olacağına dair yeni bir anlayış egemen oldu. Tabii, söz konusu ülkelerin büyük bir borç yükü altına girmeleri, borç batağına düşmeleri emperyalistlerin önerdiği stratejiyi kolaylıkla benimsemelerini sağladı. Yalnız, bunu söylerken, bir dış dayatmayı hep ön plana çıkarıyoruz, Sungur da zaman zaman ona değiniyor, bu yanlıştır, oradaki egemen sınıflar yani üçüncü dünyanın yönetici azınlıklarının çıkan da, zaten böyle bir tercihten yana olduğu için strateji değişimi kolay oldu. Yoksa silah zoruyla dışa açılın, borçlarınızı düzenli ödeyecek bir strateji izleyin, denmiş değil. Bu arada kapitalizm de küreselleşme denilen "yeni" bir alt evreye girdi. Yani, bu şu demek; artık kapitalizm yeni girdiği alt evrede, küreselleşmenin belirleyici unsurları çok uluslu transnasyonal şirketlerdir. Bunlar hiç bir yerde hiç bir engelle karşılaşmak istemiyor. Dolayısıyla, daha önceki refah devleti ve kalkınmacı devlet retorik gözden düştü ve üçüncü dünyadaki yönetimlerde yeniden kompradorlaşma tercih edildi. Şimdi, artık kalkınmadan falan kimsenin bahsettiği yok. Öyle bir problematik de yok, tabii öyle bir kaygı ve istek de yok. Şimdi, bütün mesele nasıl uyum sağlarız, nasıl yolumuzu buluruz, küreselleşme harika bir şeydir v.b. ideolojik bombardıman bunu vaaediyor... Tabii, bu küreselleşme, daha önce var olan kutuplaşmaya yeni veçheler kazandırdı; çünkü sermaye şimdi en ucuz olduğu yerde üretip, en pahalı olduğu yerde satmak gibi bir imkân kavuştu. Tabii, haberleşme teknolojisinde, ulaşım teknolojisinde, üretim teknolojisindeki gelişmeler böyle bir şeye imkân verdi. Yani, kutuplaşma yeni bir veçhe kazandı.

Bu saldırıyı kolaylaştıran bir ilave faktör, Sovyet sisteminin 1980'lerin sonunda

çökmesi oldu. Sol alternatifin gündemden çıktığı bir döneme girildi ve üçüncü dünyada da her şey yerli yerine oturdu. Oradaki egemen sınıflar, kendi sınıfsal çıkarlarının bilincine vardılar, öyle kalkınma gibi maceraların peşine düşmenin saçma olduğuna karar verdiler, çok uluslu şirketlerin eteğine yapışarak varlıklarını sürdürmeyi temel tercih durumuna getirdiler. Şimdi, tabii kalkınmadan söz edilmiyor, fakat kapitalizmin genişlemesi ve yayılması, bu taraftan bir kalkınma kriteri olarak algılanabilir...

Artık bu gün, hemen hemen bütün dünyanın kapitalistleri birleşmiş durumda. Bence bütün ülkelerin işçilerinin, emekçilerinin, proleterlerinin, işsizlerinin, yoksullarının birleşmesi için de koşullar hiçbir dönemde olmadığı kadar oluşmuş durumda. Mesela 1848'de bu laflar söylendiğinde objektif koşullar bugünkü kadar oluşmamıştı, ama bugün artık tartışmasız oluşmuş durumdadır. Yani, bir hesaplaşmanın maddi koşulları da oluşmuş durumdadır.

Küreselleşme emek-sermaye ilişkisini emek aleyhine bozan bir süreç. Yani, gelir konsantrasyonunu derinleştiriyor, işsizliği artırıyor, üretici olmayan finans ve rantıye sermayeleri ön plana çıkarıyor. Devlet de "refah devleti" ve "ulusal kalkınmacı devlet" döneminin işlevlerinden uzaklaşıyor, o işlevler bir bir aşılıyor ve devlet bir çeşit zabıta örgütü haline geliyor. Şunun için; şimdi, bu modelde artık bir kalkınma kaygısı olmadığına göre, bu süreç açları, işsizleri, yoksulları artıracığına göre, ve oralardaki siyasi rejimlerde açlıkla mücadele edilemeyeceğine göre artık açlarla mücadele edecek demektir. Dolayısıyla bir zabıta örgütünün şiddet unsurunun güçlendirilmesi gerekiyor. Nitekim bunu daha şimdiden yaşıyoruz. Yani, adamlar artık açlarla değil, açlıkla mücadele edeceklerdir. Dolayısıyla bizim çok hızlı ayağa kalkmamız gerekiyor. Çünkü, sadece sosyal felaketler ortaya çıkmıyor, ekolojik felaketler de uygarlığı çok tehlikeli bir eşiğe getirmiş bulunuyor.

Şimdi, burada yapılması gereken şu; bir kere, bu küreselleşme çağının, kapitalizmin bu "yeni" alt evresinde yaratılan ideolojik hegemonyanın kırılması lazım. Yani, bunu kırmamız lazım. Bu da bir karşı hegemonya oluşturmakla mümkündür ve bu bizim elimizdedir, irademiz dahilindedir. Tabii, Sovyet sisteminin çökmesi sosyalizme ve geleceğe dönük umudu da aşındırmıştır, o umudu yeniden inşa etmemiz lazım. Çünkü, bunun anahtarı bütün zenginlikleri yaratanların elindedir. Ama, tüm zenginlikleri yaratanlar, bugün hiç bir dönemde olmadığı kadar sistemin dışına itilmektedirler, itilmişler, dışlanmaktadırlar. Üstelik bugün "yeryüzünün lanetlileri" sadece dünyanın bu tarafında değil, artık emperyalist metropollerde de var. Ve sayıları da hızla artıyor. Fransa'daki Aralık eylemleri, küreselleşme saldırısına ilk itirazdır ve sanıyorum bu itirazlar yaygınlaşacaktır. Demek ki sıcak bir döneme girme olasılığı yüksektir ve bizim de böyle bir sıcak döneme hazırlıklı olmamız gerekiyor.

Saygılarımı sunuyorum.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturma Başkanı) - Çok teşekkür ediyoruz.
Buyurun Sayın EKİNCİ.

Doç.Dr. Nazım EKİNCİ - Baştan belirtmem gerekir ki kayda değer bir birikim olmayan bir konuda, konunun uzmanı olan Hocamıza tartışmacı olmak gibi zor bir konumdayım. Ayrıca, tebliğin metni daha önceden elime

geçmediğinden, sadece burada Hocamızdan dinlediklerime dayanarak bir şeyler söylemek durumundayım.

Kalkınma kavramının batılı bir kavram olduğu ve batıdaki dinamiklere bağlı olarak geliştirildiği tespiti konunun esas noktası ve tamamen katılıyorum. Türkiye'ye baktığımızda bunu ana hatlarıyla görüyoruz. 1960'larda Türkiye'ye planlama anlayışını getiren, hatta planlama örgütünü kuran, ilk uzmanlarını sağlayan batılı kurumlardır. Bunun nedenleri konusunda da Fikret Bey'e katılıyorum. Çevreleme liberalizmi kavramı aslında biraz da Sovyetler'in planlamadaki başarısını kopyalayan bir anlayıştı. Yani batının kopyacılığı söz konusu bir anlamda. Çünkü, dediği gibi çekim merkezi oluşturan, planlama yoluyla, şimdi abartılı bir şekilde yansıdığı anlaşılan, yüksek bir hayat standardı sağladığı, başarılı olduğu düşünülen bir Doğu Bloku vardı. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı planlama ile birlikte algılayan ve bunu hedefleyen kesimler vardı. Batılı egemen güçler, özellikle Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla planlama kurumlarını ve en önemlisi de bunun finansman olanaklarını az gelişmiş ülkelere taşıyınca, bu ülkelerde gerekli iç desteği de buldular. Türkiye'ye dönersek, planlama ve kalkınma giderek sol ile özdeşleşir hale geldi. Ama bu sol, Fikret Bey'in başka bir çalışmasında belirttiği gibi, sosyalist toplum inşa etmek anlamında değil de, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri var olan modernleşme dinamiğini, batı desteğiyle hayata geçirme fırsatı bulan, yukarıdan gelen elitist bir hareket olarak ortaya çıktı. 1970'lerin ortalarına kadar büyüme ve hatta kalkınma (Fikret Bey'in belirttiği kalkınma-büyüme ayırımının da çok yerinde olduğunu vurgulamak gerekir) boyutunda belirli basanlar da sağlandı. Türkiye'de planlama-devletçilik ve solun özdeşleşmesi, devlete dayalı populüst politikalar üretmenin "sol" olarak algılanmasına yol açmış (bugün hala CHP'ye sol denmesi gibi) ve giderek de devletten bağımsız sol politika önermelerinin oluşturulması önündeki en büyük engel olmuştur.

Bu konuyla ilgili olarak Fikret Bey'in bir tespitinin önemli sonuçları var. Ulus devlet olabilmenin şartlarından biri olarak kendi başına genişlemiş yeniden üretim şemasını içsel olarak yaratabilme potansiyeli olması ve iktisat politikası üzerine etkin bir düzenleme yapabilme yeteneği tespiti. Fikret Bey'e göre Türkiye gibi ülkeler bu anlamda "ulus devlet" olamamışlardır. O halde Türkiye'de devlete dayalı bir planlama yoluyla kalkınma nasıl mümkün olacaktır? Planlama yoluyla genişlemiş yeniden üretim şemasını içsel olarak yaratma potansiyeli nasıl yaratılacaktır? Türkiye'nin 1980 öncesi planlama deneyiminin batının sağladığı dış finansmana bağlı olarak geliştiği bir gerçektir. 1980 sonrasında batı sistemi planlamacı yaklaşıma finansman sağlanmayacağını açıklayınca, yani finansman metodu değişince, "dışa açık yada ihracata dayalı büyüme" modeli gündeme geldi. Kısaca, Türkiye örneğinde bağımsız bir genişleme şeması yaratılamadığını, iktisat politikası üzerine etkin bir düzenleme yapabilme yeteneğinin oluşturulamadığını görüyoruz. Dolayısıyla, devlete dayalı bir planlama anlayışına günümüz koşullarında Türkiye'de yeniden nasıl işlerlik kazandırılacağı sorunu ciddi olarak düşünülmelidir. Günümüz koşulları konusunda da özellikle finansal globalleşme sonucunda ülkelerin bağımsız ve etkili iktisat politikaları yürütebilmelerinin iyice zorlaşmış olduğunu belirtmek gerekir.

Bu tespitlerden bugün tartışmak durumunda olduğumuz bölgesel kalkınma

stratejileri konusunda bazı sorular çıkıyor. Türkiye içine kapanarak, yani globalleşme süreçlerinin dışında kalarak, kendi olanaklarıyla yapılabilir uzun dönemli stratejiler belirleyebilir mi? Bu soruyu şartlı bir "Hayır" denilecekse ki ben öyle düşünüyorum, o zaman belirli bir entegrasyon içinde ne tür anlamlı, yapılabilir, tutarlı orta ve uzun vadeli politikalar belirlenebilir? Fikret Bey'in de belirttiği entegrasyonun getireceği olumsuzlukları en aza indirecek şekilde belirli bir plan anlayışı nasıl oluşturulabilir? Bundan sonraki tartışmalarda bu konulara ilişkin ipuçları çıkabileceğini düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturma Başkanı) - Biz teşekkür ederiz. Buyurun Sayın EĞİLMEZ.

Ayfer EĞİLMEZ - Teşekkür ederim.

Hocamın bildirisinin içerdiği konuları birçok kez kendisiyle tartıştık. Görüşlerine birçok yönüyle katılmakla birlikte, -Türkiye bu koşullarda, ulus-devlet oluşmamıştır, bu bir yanılsamadır dindikten sonra nasıl bir çıkış yolu olabilmeli ve şu anda Türkiye'de uygulanan ve çıkış yolları olarak görebileceğimiz yapılar var mı? Veya buna gereksinim duyuyor muyuz? Yoksa toptan ret mi ediyoruz kalkınmacı yapıyı? Bu noktalarıyla baktığımızda, öyle veya böyle, kapitalist sistem içinde Türkiye'de devlet eliyle, bu sermayeye kaynak aktarmak anlamında da olsa, bir planlama öngörülüyor. Bu bir yanılsama olabilir, planlama değildir denilebilir, strateji anlamında da olsa var. Onun için, öncelikle Türkiye'yi ele almak gerekiyor. Dünya için ortaya konulan çözümlere bütün noktalarıyla katılıyorum. Hocamla daha önce bu konuları hayli tartıştık. Kavramsal olarak katılıyorum, süreç olarak katılıyorum; ama, bunun ötesinde Türkiye özelinde biraz daha girilmesi gerektiğine, en azından içinde bulunduğumuz bu koşulların tersine çevrilmesi için Türkiye'de bir durum saptaması yapılması gerektiğine inanıyorum. Bu anlamda, örneğin Yedinci Beş Yıllık Planı incelediğinde, devlet nasıl aşılın hangi yöntemlerle çözeceğini ortaya koymuş: Piyasa yöntemleriyle demiş, düşük ücretlerle aşabilirim demiş, dünya entegrasyonu anlamında aşabilirim demiş ve kalkınmasını da bunun üzerine oturtmuş. Gerçekten ekonominin reel durumunda bu aşılabilir mi durumuna da bakmak gerekiyor, öyle bir saptama da yapmak gerekiyor. O piyasa yanlısı yöntemlerin içine özelleştirmeyi koymuş, Gümrük Birliği'nden gelecek kaynakların üzerine oturtmaya çalışmış, yine yabancı sermayenin gelişine bağlamış; ama, bu ne kadar gerçekçi? Bu anlamda, kalkınmanın bunlarla birlikte nasıl olabileceği konusunda hiç bir fiili durumun olmadığı da görüyoruz.

Finansmana bakıyorsunuz, hakikaten bu kaynaklar yaratılabilir mi? İşte ileri teknoloji, yoğun teknoloji uygulansın denmiş, işgücünün de o anlamda o teknolojiye uyumu demiş, bunun için de işte o masif yatırımları nasıl yapacağımız sorusuna verdiği cevap da, özelleştirme gelirleri demiş. KiT özelleştirmelerinden neler geldiğini ise biliyoruz.

Plan işgücünün, yani ücretlerin aşağı çekilmesi politikasına endekslenmiş kalmış. Çünkü, yabancı sermayenin geliş koşulları belli. Ülkemize geldiği durumları biliyoruz, ne portföy getiriyor, ne yeni istihdam yaratıyor. Bunu da yaşadık, örneğin kimi sektör çalışmalarında gördük.

Yabancı sermayenin gelişine baktığımızda; yabancı sermaye de ülkeye nasıl gelecek? Artık eskisi gibi Marshall yardımları gelemeyeceğine göre, hibeler gelemeyeceğine göre, bunlar o konjonktürde geçerliydi... Bugün o koşullar da yok. Öbür taraftan, Avrupa'da da bir işsizlik söz konusu. Yabancı sermaye, bakıyoruz kimi yerlerde, çok uluslu şirketlerin üsleri haline gelmiş. Oralara yatırım kendisinin vazgeçtiği, izin verebildiği kadarıyla getiriliyor, işte Tempra'da bunu görüyoruz, Fiat Tempra'nın üretiminin bir kısmını Türkiye'ye vermiş. TOFAŞ'la görüşüyorsunuz, nasıl bir yapıda geliyor; işte kendisinin terk ettiği teknolojinin bir kısmını getiriyor. Bu da çok ekstrem örnekler.

Gümrük Birliği'nden beklenileni hepimiz biliyoruz; ama korkunç kayıplarımız var. Peki, teknolojik gelişmelere uyum sağlamak, işgücünü de bu anlamda niteliklendirmek ve buna uyumlandırmak anlamında kaynağı nereden sağlanacağız? Yani, böyle bir reel durum var mı? Bunun yaratılma koşulları ne özel sektörde ne devlette var. Şu anda özel sektör devletin geçmişte yaptığı büyük kaynak aktarımını elde edememenin sıkıntısı içinde. Bu anlamda, uyumlaştırma konusunda çok sıkıntı çekeceği için devlete baskısı var.

Tek üzerinde durulan nokta; ucuz işgücü. Türkiye'deki bu paylaşım mekanizmalarına baktığımızda, makro düzeyde kârlılık oranlarının yüksek olduğunu görüyoruz; ama, makro olarak da işgücünün paylaşımdan büyük pay almadığını görüyoruz. Bu baskıyla nereye kadar gidecek? işte, o anlamda yasaların esnekleştirilmesi, işgücünün esnekleştirilmesi, işgücünün farklılaştırılması anlamında devlete bir yığın baskılar var. Örneğin, MESS raporlarında görüyoruz, bunlar Yedinci Plana da yansımış vaziyette.

Yine, burjuvaziye veya sermayeye bakıyorsunuz, o da kendi içinde bir homojen yapı göstermiyor. Sermayenin bir kesimi diyor ki: "Ben ucuz işgücüyle bu rekabeti sağlayacağım ve böyle bir kalkınmaya gideceğim". Diğer bir kısmı ise, artık teknolojinin yeniliklerinden, ileri teknolojiyi kullanmak ve öyle gelişmek istemekte, işte Sabancı Grubu artık herhalde bundan vazgeçmeyi düşünmeyecektir. Ama, ülkeye döndüğümüzde, ülkede ikili bir yapı söz konusu, işte, gelişmiş teknolojileri uygulamaya çalışan ve isteyen bir sanayi kesimi ve öyle bir yapı; öbür tarafta hala ucuz işgücü, emeğe dayalı, sermaye yoğunluğu az bir yapı söz konusu.

Burada uluslararası süreç de incelendiğinde, hakikaten kesimler arası, sınıflar arası bir çatışma söz konusu. Hocamızın da belirttiği gibi bu durumu Fransız işçi hareketinde de görüyoruz, yok olmaya karşı bir birliktelik. Böyle bir nesnel durum da var.

Türkiye özelinde ise, sanayi yapısının son derece farklılık gösterdiği, sosyal katmanların yine sosyolojik olarak son derece farklı, çelişkili yapıların ortaya çıkardığı koşullar söz konusu. Bir yerde hakikaten açlık sınırında olan bir kesim. Bir yerde kaynaklardan olduğu gibi yararlanan bir kesim. Devletin bu anlamda planlamadan vazgeçmemesi gerektiğini düşünüyorum.

Yine, Plana atıfta bulunacağım, Planda, vergi gelirlerinin tüm gelirler içindeki payının 2000 yılına kadar yüzde 18'den yüzde 20'ye çıkması öngörülmüştür.

Bütün bu yoğun yatırımlar, kaynak aktarımı buradan nasıl sağlanacaktır? OECD'ye bakıyoruz, bu rakam yüzde 30'larda. Dolayısıyla, daha da farklı bir şey söylemek istiyorum: Hakikaten devlet vergi almak istemiyor, sermaye de vermek istemiyor. Sermayenin bu anlamda sıkıntısı var ve bu bir statik durum olarak da kabul edilmiş. Dolayısıyla, geriye ancak işgücünden alarak gitme kalıyor. Bu da bir şiddeti getirecektir. Bu anlamda da, örgütlerin bunun farkında olmadığını görüyoruz. Onlar şöyle getiriyor: Kar oranları artacak, dolayısıyla ücretler de paralel artacak. Bu hiç de böyle olmayacak diye düşünüyorum.

Yine ücretli kesimler anlamında, nitelikli bir işgücü grubu ile büyük emek anlamında da büyük bir fark var. Bu da ayrıca bir çatışma konusu olabilir, çatışma ortamı yaratabilir. Bunu kolektif bir dayanışmaya, kolektif bir mücadele biçimine götürebilme durumları yaratılabilir ve bu anlamda yeni stratejiler ortaya konulabilirse, belki bunun içinden çıkış olabilir. Yoksa, Hocamın çizdiği bu tabloda kalkınmacı politikaları hayata geçiremeyeceğiz. Zaten bir yanılısama idi bu. Bugünden yarına da sosyalizm gerçekleşmeyeceğine göre, ben yine düzende gedikler açılması gerektiğini ve bu yolla politikalar oluşturmamız gerektiği inancındayım.

Bir de şunu söylüyorum: Üçüncü dünya ülkeleri için emperyalizmin herhalde çok statik, değişmez stratejilerinden söz edemeyiz. Her koşul için hazırlanmış oldukları, hemen devreye soktuğu pekçok stratejileri var herhalde. Çünkü, çok değişken şeyler uygulanmaya başlıyorlar. Yani, birden fazla, pek çok programı hayata geçirmek gibi bir öngörülerini olması gerektiğine inanıyorum. Bu anlamda, sadece bugünden yarına bir şey yapılamayacağını, sistemde gedikler açarak belki bunu çözebileceğimize inanıyorum. Teşekkür ederim.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturma Başkanı) - Teşekkür ederim.
Söz almak isteyenler?
Buyurun Sayın DAĞ.

RIFAT DAĞ - Efendim, ben bir konuya değinmek istiyorum. Genel çerçevede çok doğru şeyler söylendi ve yaklaşımlar doğru.

Şimdi, biz burada bir bildiri meselesini işin başında görüşürken, gelişmenin ekonomi politiği üzerinde bir şeyler söylemek durumundayız. Gerçi bu söylenmek istenmedi ama büyük ölçüde, biz meseleyi beklemek durumunda değiliz. Türkiye'nin bu yükü, güncel koşullarını hesaba katan, Ayfer Hanım'ın ve Nazım Hocamın da bir ölçüde değindiği, fakat Fikret Hocamın herhalde açıklama yapması gerekeceği bir meseleye değinmek istiyorum. Türkiye'de, biz bugün ekonomik demokrasiyi, fırsat eşitliğini tartışabilecek ve bu konuda makro birtakım tahsisler, makro birtakım mesajlar getirebilecek örgütlenme hazırlıkları içinde olmalıyız. Bu tür mesajları geliştirebilmeliyiz.

Kamusal ekonomide, kamusal örgütlenme meselesini haklı olarak getirdi, Nazım Hoca. Burada, ekonomide bir sivilleşme meselesi getirilebilir mi? Ve şu da bir gerçek; Türkiye'de üretim gerilemiyor, sını katma değerdeki artışlar söz

konusu. Bu konuda bildiriler ortak bir noktada birleşiyor, deniliyor ki; "son 15

yılda sınıai katma değerde görülen artışlar iki misli civarında ve dünyada sınıai katma değerde büyük artışlar oluyor; fakat, bu kaynaklar adil dağıtılamıyor". işte, biz, burada, birtakım ara mekanizmalar ve bir ölçüde de kalıcı mekanizmalar çalıştırabilir miyiz, ekonomiyi sivilleştiririz miyiz, kitle bazında söylüyorum ve sektör bazına inilmedi haklı olarak da; tarımda, örneğin, piyasa fiyatlarına göre, tarımsal üreticilerin, üretim paylarının ancak yüzde 40'ını kontrol edebildiği gerçeğinde, bizim, bu meseleleri ağırlıkla tartışmamız gerekiyor.
Teşekkür ederim.

Mehmet Yüksel BARKURT - Ben, çok kısa bir soru sormak istiyorum: Hocam ulus devletin genel tanımını ve açıklamasını yaptı, bir de, bu niteliklerden uzak hayalet uluslardan söz etti. Bir dönem, çok fazla anlam yüklenen ulusal kurtuluş savaşları var; ulusal kurtuluş savaşlarını, bu tanımlar çerçevesinde nasıl değerlendirebilirsiniz?

Doç.Dr. Fikret BAŞKAYA - Ben, Türkiye'den bahsetmedim, şunun için bahsetmedim: En çok onu bildiğimizi varsaydığım için bahsetmedim, ikincisi de, biz, hangi dünyada yaşıyoruz, yani, nedir bu süreçler, genel eğilimler nedir? Şimdi, siz, üçüncü dünyadaki yönetimler yeniden kompradorlaşma tercihi yapmışsa, bir kere, bu saptamayı yapacaksınız ve bileceksiniz ki, artık, farklı bir yere gelmişsiniz, dengeler değişmiş, her şey değişmiş.

Dolayısıyla, benim Türkiye'den bahsetmememin iki nedeni var: Birincisi, genel çerçeveyi ortaya koyalım ve neyin üzerinde tartıştığımız açığa çıksın, metodolojik bir mesele, ikincisi de, bize verilen zaman, her zaman az oluyor, yani, bundan ben hep şikâyet ediyorum. Şimdi, efendim, işte, eleştiri için değil; ama, hep böyle 10 dakika. Şimdi, adamlar bir araya geliyor, tam konu tartışılmaya başlandığı zaman konu bitiyor. Bunu da bildiğim için dahil etmedim; ama, bunu dahil etmemekten dolayı çok pişman da değilim açıkçası; çünkü, bana verilen konu başlığı, zaten, illa, buna Türkiye'yi dahil etmeyi gerektirmiyor. Kalkınmanın ekonomik boyutuna ilişkin genel bir çerçeve çizmek lazımdı. Şimdi, birinci söylemek istediğim bu.

İkincisi, biz ne durumdayız da bu yapı içinde, işte, devlete şunu yap diyeceğiz, bunu yap diyeceğiz, şunu yapma diyeceğiz. Bizim böyle bir konumumuz var mı? Bizim yapacağımız şudur: Olup bitenleri anlamak, bunun, kimin için ne anlama geldiğini açıkça ifade etmek, insanları duyarlı hale getirmek, bunu bir politik çerçeve içerisinde canlı bir organizmaya dönüştürmek, bizim yapmamız gereken bu; yoksa, sanki biz iktidardayız da şunu da yapalım, bunu da yapalım, kim neyi yapacak, nasıl yapacaksınız? Adam müthiş bir saldırıya geçmiş sana. ve senin konumun ortada. Şimdi, sen, bir kere ideolojik hegemonyayı kıracaksın, orada gedikler açacaksın, bunu genişleteceksin, sonra, olup bitenlerin, insanlar için ne anlama geldiğini açıklayacaksın, bir duyarlılık yaratacağısın. Ancak zamanla örgütlenerek, iktidara aday olarak neler yapabileceğinizi ortaya koyabilirsiniz. Şimdi, siz deseniz ki, şu yatırım yapılmısa da şu yapılsa; bunu dinlerler mi adamlar? Efendim, şunu yapmayalım da bunu yapalım, yok efendim, şuraya hapisane yapmayalım da işte, buraya hastane yapalım, bunu yapar mı adam, böyle bir gücünüz var mı? Onun için, yani, bir kere, çok temel şeyleri, çok net olarak ortaya koymak lazım. Yani, bu şu demek değil tabii: Elimiz kolumuz bağlı duralım, bir gün, bir

mucize olacak da, bu işler tamamlanacak; bunu kimse söylemiyor, kesinlikle böyle bir yaklaşım söz konusu değil. Yalnız, benim burada vurgulamak istediğim temel sorun şudur: Dünya nasıl bir duruma gelmiş, kapitalizm nasıl bir evre içine girmiştir, bunun sana yansımaları nedir, kalkınma problemi bakımından bu neyi ifade ediyor; bu, şunu ifade ediyor: Senin böyle kalkınma falan gibi iddiaların -eskidendi o- şimdi senin yapacağın iş, çok uluslu şirketlerin eteğine yapışarak, başını kurtarmaya bak...

Bu arada sizin söylediğinizle ilgili çok kısa bir şey ilave edeceğim. Elbette içine kapanmak hiçbir zaman ve hiçbir dönemde, ne arzulanır bir şeydir ne de hayırlı bir şeydir ne yapılması gereken bir şeydir. Şimdi, siz, direksiyonu elinizde tutmak şartıyla, dışa açılmanın, zararlı sonuçları engellemek koşuluyla, mutlaka, dışa açılmanız lazım. Dolayısıyla, bu bir kere, ilke olarak böyle bir sorun yok. Fakat öyle bir hale geldi ki, tamamen edilgen durumdasın, yani, artık, elin kolun bağlanmış, yönetici sınıf tercihini kesin olarak yapmış, diyor ki, ben, çokuluslu şirketlerin eteğine yapışarak bu işi götüreceğim. Şimdi, tabii, Türkiye'ye gelince, Türkiye, zaten, bu sürecin dışında değil. Dolayısıyla, Türkiye, isterseniz ve vakit olursa tartışırız öğleden sonra; çünkü sorun genel durumun yansımasıdır.

Son olarak, üçüncü dünyadaki kurtuluş savaşları sonunda ortaya çıkan durum nedir? Şimdi, kurtuluş savaşları, bence, tabii ki, belirli bir tarihsel döneme damgasını vuran hareketlerdi; fakat, onların tahlilinde biraz acele hareket edildi, biraz kaba tespitler yapıldı ve bunların kurulması çok önemsendi. Yani, sömürgeciliğin bir versiyonundan başkasına geçildiği meselesi üzerinde fazla durulmadı. Ne oldu şimdi; eskiden, büyük müstemlekeci devletlerin sömürgesi olan yerlere, biçimsel bir "bağımsızlık" statü verilmiş oldu. Üstelik, bunlar, Birleşmiş Milletlere de üye oldular, v.b. ve zaten, sömürgeciliğin klasik biçimin tasfiyesi de, emperyalizmin, kendi çıkarına olan bir şey. Elbette bu demek değildir ki, sadece, onlar istedi de oldu; ama, her şey, bir sürü faktörün diyalektik bir bütünü olarak ortaya çıkıyor. Tabii ki, oradaki insanlar da, sömürgecilik statüsüne isyan ediyorlardı, özgürce yaşamak istiyorlardı, kimliklerini yaşamak istiyorlardı; fakat, bunlar, söylediğim anlamda, bir ulus devlet, o anlamda bir "ulusal kapitalist sistemin" oluşmasına imkân vermediler. Dolayısıyla, bu durumu bir tür sömürgecilikten bir başka sömürgecilik biçimine geçiş, yani, yeni sömürgeciliğe geçiş olarak anlamak lazım. Öyle olunca da bunları, fazla abartmamak lazımdı. Benim, söyleyeceklerim bunlardı.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK (Oturma Başkanı) - Başka sorusu yada katkısı olan?

O zaman, sanırım, sabahki oturumu kapayabileceğiz. Ben, özetle iki cümle söylemek istiyorum.

Anladığım kadarıyla tartışmalarımızdan, sistemin, bir anlamda içinde bulunduğu krizi açmak için kullandığı bir tür globalleşme ya da bütünleşme dediğimiz bir süreçle karşı karşıya, oldukça da riskli bir süreçle karşı karşıya olduğumuz herkes tarafından kabul edildi. Bir tek seçeneği, belki, sabahki oturumlarda bertaraf edebildik, o da, bu süreci, bu riskli süreci, gözü kapalı, sadece piyasanın güçlerine bırakarak gelişmelere girebileceğimiz

seçeneğiydi. Bunu tartışma dışı bırakarak, diğer kalan birçok seçeneği, sanırım, öğleden sonra ve yarın tartışmaya devam edeceğiz. Teşekkür ederim.

II. OTURUM

TEKNOLOJİK GELİŞMELER ve TÜRKİYE'NİN TEKNOLOJİ GELİŞTİRME KOŞUL ve OLANAKLARI
Oturma Başkanı: Cengiz TÜRKSOY

Cengiz TÜRKSOY (Oturma Başkanı) - Kırsal ve Kentsel Gelişme Stratejileri Workshop'unun ikinci oturumu'nu açıyorum.

Bu Oturumda, iki bildirimiz var: "Teknolojik Gelişmeler ve Türkiye'nin Teknoloji Geliştirme Koşul ve Olanakları" başlıklı bildirisiyle, Sayın Aykut GÖKER'i; "Gelişmenin Mekansal Boyutu ve Kentleşmenin Değişen Dinamikleri Başlıklı" bildirisiyle de Prof. Dr. Sayın Ayda ERAYDIN'ı dinleyeceğiz.

Sabah oturumundaki yöntemi izlemeyi düşünüyorum; yarımşar saat bildiri sahipleri bildirimlerini sunacaklar, daha sonra, tartışmacılara 15'er dakikadan yarım saat süre vereceğim. Bir miktar zamanımız kalacak, o zaman sırasında da diğer söz almak isteyenler, görüşlerini açıklamak fırsatı bulabilirler diye düşünüyorum.

Buyurun Sayın GÖKER.

Aykut GÖKER - Tartışacağımız konu, "Teknolojik Gelişmeler ve Türkiye'nin Teknoloji Geliştirme Koşul ve Olanaklarıdır.

Konu başlığının genel bir saptamayı ve bu saptamadan yola çıkılarak yapılan bir çıkarsama ile bir öneriyi içerdiğini düşünüyorum:

- "[Dünyada] teknolojik gelişmeler olmaktadır." Bu bir genel saptama...

- "[O halde] Türkiye de teknoloji geliştirmek durumundadır." Bu bir çıkarsama...

- "Bunun koşul ve olanaklarını irdeleyelim." Bu da bir öneri...

"Dünyada teknolojik gelişmeler olmaktadır" yolundaki genel saptanımın doğru bir saptama olduğu görüşündeyim. Sunuşumda, bu gelişmeyi biraz açmaya, daha somut bir bazda anlatmaya çalışacağım.

"Türkiye de teknoloji geliştirmek durumundadır" çıkarsamasına katıldığımı söyleyebilirim. Burada bu gerekliliğin tartışmasına girmeyeceğim. Bunu da genel bir doğru kabul ederek; dünyadaki teknolojik gelişmelere ilişkin saptamalardan sonra, doğrudan Türkiye için "koşul ve olanaklar" irdelemesine geçeceğim.

Dünyadaki Teknolojik Gelişmeler

Teknolojideki hızlı ve kapsamlı gelişmeler bugün hemen herkesin gözlediği bir

olgu. Bu gelişmelerle iç içe geçmiş olarak, ürün profilinin ve üretimin dayandığı teknoloji tabanının değişmekte olduğu da gözlenen bir diğer önemli olgu... Bu olgular yumağına yakından bakıldığında, tanıdığı olduğumuz teknolojik gelişmelerin, alan ve konulan farklı bile olsa, birbirleriyle ilintili olduklarını; ürün profilinde ve üretimin teknoloji tabanındaki değişimin de, esasında, jenerik/yayılgan karakterde, yeni birkaç teknolojide kaydedilen köklü gelişmelere dayandığını görmek mümkün. Pratikte, bizim farklı üretim kesimlerinde, farklı üretim yöntemi yada ürünlerde algıladığımız gelişmelerin ya da yeniliklerin ardındaki teknolojiler ya doğrudan bu jenerik teknolojilerin kendileridir; ya türevleridir; yada kendi aralarındaki kaynaşmalardan - teknolojiler arası füzyondan-doğan melez teknolojilerdir.

Yaşamakta olduğumuz, kapsamlı ve hızlı teknolojik değişim sürecinin, tarihsel gelişmenin benzeri evreleriyle karşılaştırmalı olarak, pek çok iktisatçı tarafından yapılmış, son derece yetkin, kuramsal çözümlerini burada yinelemeyeceğim; bunlar biliniyor. Konumuz "açısından üzerinde duracağım nokta, bu değişim sürecinin dayandığı jenerik teknolojiler, bunların temel karakteristikleri, taşıdıkları dinamik ve gelişme doğrultusudur.

Günümüzde üretimin teknoloji tabanı ve ürün profili, başlıca şu jenerik teknolojilerin belirleyici etkisiyle değişime uğramaktadır:

(i) Enformasyon teknolojisi, (ii) Heri malzeme teknolojileri ve (iii) Yeni biyo-teknoloji gen teknolojisi.

Bu üç kategoriye, yeni enerji teknolojileri gibi, jenerik karaktere sahip başka kategorileri de eklemek mümkündür. Ama, burada, etkileri bugün çok daha geniş ölçüde hissedilen ilk üçü üzerinde durmakla yetinilecektir.

Sayılanlar içinde başta olanı enformasyon teknolojisi ve bu teknolojinin ekonomik faaliyet alanlarında ve toplumsal yaşamdaki etkileri, İngiliz Sanayi Devrimi'nin ve bu devrimin teknoloji tabanını oluşturan buhar teknolojisinin etkileriyle eş tutulmaktadır. Bu nedendir ki bu teknoloji temelinde biçimlenen yeni bir toplum yapısına -enformasyon toplumuna- geçişten söz edilmektedir.

İddia ve emareler odur ki, biyo-teknoloji ve gen teknolojisi de 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, bugün enformasyon teknolojisinin oynadığı rolü oynamaya başlayacaktır.

Özetle söylemek gerekirse, çağımızda söz konusu jenerik teknolojilere egemen olmak, ülkeler açısından, uluslararası arenada rekabet üstünlüğüne sahip olmak; dolayısıyla de dünya nimetlerinin paylaşımında aslan payını almak anlamına gelmektedir.

Örneğin, bugün kapitalist sistemde iş sürecinin önemli değişikliklere uğradığı ve yeniden biçimlenmekte olduğu, hemen hemen bütün kabul olunan ve gözlenen bir olgudur. Değişimde öne çıkan motif esnek üretimdir. Ama konuya yakından bakıldığında, esnek üretimde belirleyici trendin, esnek otomasyona gidiş olduğu ve esnek otomasyonun da, giderek, sistemsel bir boyut kazandığı, yani tek bir üretim makina yada bandının çok ötesinde üretim sürecinin bütününü, bütün bir üretim sürecini kapsar hale geldiği açıkça görülecektir. Tasarım departmanının, üretim departmanı elemanlarıyla birlikte -"con-current engineering"den söz ediyorum- ve bilgisayar destekli

tasanın olanaklarından yararlanarak geliştirdikleri birden çok yeni tasarımın, kısa süreli teslimat değişikliklerine göre düzenlenmiş esnek bir programa göre, üretim bantlarına/ makinelerin otomatik olarak beslenmesi, konuya ilişkin tipik bir örnektir. Bu örneği, daha somutta, haftada 2500 adet baskı devre kartı üreten; ama, bunu 1327 farklı kompotent kullanarak 64 farklı konfigürasyonda yapabilen bir üretim birimi olarak tasavvur edelim. İşte, burada sözünü ettiğimiz esnek otomasyonun ardındaki teknoloji enformasyon teknolojisi (TÜBİTAK, Eylül 1994).

Enformasyon teknolojisine Türkiye'de çok farklı anlamlar yüklendiği ve üzerinde durduğumuz konu açısından da kritik önemde olduğu için, kavramsal açıdan berraklık sağlayabilme umuduyla, bazı tanımlar vermeye çalışacağım!

"Enformasyon" yada "Enformasyon Teknolojileri" Dendiğinde Ne Anlamak Gerekir?

Enformasyon, bir sistemin, kendi durumunu başka bir sisteme bildirmesi olarak tanımlanabilir. Bu bildirme, sistemin alacağı her durum için ayrı bir biçime girebilecek bir işaret (sinyal) aracılığıyla gerçekleştirilir. [Bu konudaki tanım ve terminoloji için bkz. Meydan Larousse.] Bir başka deyişle, enformasyon dendiğinde, yalnızca dil alanında olduğu gibi bir bildirme değil, sibernetikle birlikte kazandığı yeni anlam doğrultusunda, fiziksel bir uyarı da anlaşılır (Akarsu, B., 1975).

Enformasyon kavramı, bildirme edimi (fiili) sonunda elde edilen veriye, üzerinde uzlaşmaya varılan kurallardan yararlanılarak yöneltilen (atfedilen) anlamı da içerir (TDK., Bilişim Terimleri Sözlüğü).

Enformasyon kavramına, tanımsal açıdan biraz daha yaklaşabilmek için, "bir sistemin, kendi durumunu başka bir sisteme bildirmesi" olgusunun, genelde, hangi sürecin parçası olduğuna bakmak yararlı olacaktır. Bilindiği gibi, "... bütün canlı sistemler, kendi yaşam düzenlerini korumak ve varlıklarını sürdürebilmek için, madde ve enerjiyi işlemek zorundadırlar. Madde ve enerjinin işlenmesi, denetimi gerektirir; böylesi bir denetim ise enformasyonu.." (Be-niger, J.R., 1986). Gerçekten de, enformasyon olmaksızın, ya da daha açık bir deyişle, bir sistemin durumuna ilişkin verilere sahip olunmaksızın, o sistemin bir başka sistemce denetlenebilmesi olanaksızdır.

"Burada denetim (kontrol) sözcüğü, en genel anlamıyla, önceden belirlenmiş bir hedefe doğru amaçlı etkilemeyi belirtir." (Beniger, J.R., 1986). Böylesi bir etkilemenin olabilmesi için, etkilemek istenen sisteme etkinin iletilmesi; bu ileti sonucunda sistemin durumunda meydana gelen değişikliğe ilişkin enformasyonun denetleyen sisteme geri beslenmesi (Jeedback); bu yeni enformasyonun, denetleyen sistemce işlenerek, hedef verileriyle karşılaştırılması gerekir.

Kısacası, denetim için esas olan enformasyonun iletilmesiyle [Fr.ing. communication] birlikte işlenmesinin de [Fr. traitement de l'information; tng. data processing] gerektiği çok açıktır.

Bütün bu saptamalardan hareketle, eğer biz, bir denetim teknolojisinden söz edeceksek; bellidir ki, bu teknolojinin temelini enformasyonun iletilmesi ve işlenmesi teknolojisi; kısaca söylersek enformasyon teknolojisi oluşturacaktır.

Esnek üretim/esnek-sistemik otomasyon da bütününüyle bir denetim sorunudur ve bugün bu düzeyde denetime olanak veren teknoloji, mikroelektronik, komünikasyon/telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojileri tabanında yeniden biçimlenen, günümüz enformasyon teknolojisidir.

Tanımlarsak, enformasyon teknolojisi, enformasyonun, sistemik denetim başta olmak üzere, belli amaçlar çerçevesinde, iletilmesini, işlenmesini, saklanmasını ve bu işlevleri yerine getirecek yöntem, aygıt ve sistemlerin gerekli yazılımlarıyla birlikte geliştirilmesinin bilgi ve deneyimini ifade eder.

Bugün enformasyon teknolojisi, denetimde, zaman, mekân ve coğrafi uzaklık faktörlerinin getirdiği sınırlamaları da ortadan kaldırmayı; ses, görüntü, hareketli görüntü, veri (data) biçimindeki enformasyon aktarımlarının tek ve esnek (programı değiştirilebilir) bir şebeke içinde tümleştirmeyi mümkün kılacak bir boyut kazanmıştır. "Tele-matik" terimi gelinen bu yeni boyutu anlatmaktadır (TÜBİTAK, Eylül 1994; BTSTP, Mayıs 1995).

Sanayi toplumları, üretim sürecinin ve toplumsal yaşamla ilgili diğer süreçlerin önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda denetlenebilmesi için mükemmel olanaklar sunan bu teknoloji -enformasyon teknolojisi- temelinde yeniden biçimlenmekte; enformasyon toplumuna evrilmektedir. Bu evrilmenin ve geleceğin enformasyon toplumunun belkemiğini oluşturacak, ulusal-yüksek hız enformasyon şebekelerinin ve bu şebekeler üzerinde verilecek telema-tik hizmet -telematik denetim- ağlarının inşası için ABD ve Kanada'dan AB ülkelerine, AB ülkelerinden Japonya ve G.Kore'ye kadar, bütün sanayileşmiş ülkelerde düğmeye basılmıştır. Örneğin, Güney Kore, Ulusal Enformasyon Altyapısını 2015 yılında tamamlamayı amaçlamakta ve bunun için 55,8 Milyar ABD \$'lık yatırım yapmayı öngörmektedir. Bu tamamlandığında tüm kamu daireleri, üniversiteler, araştırma merkezleri ve firmalar fiber optik kablo ile bağlanmış ve Gbps (giga bits per second) mertebesindeki hızlarda çoklu ortam iletişimine geçmiş olacaktır. Bu projenin 1997 sonunda tamamlanacak ilk aşamasında 80 kent 155-622 Mbps (mega bits per Second) hızında fiber optik kablo ile bağlanacaktır, ikinci aşamada tüm ülkeyi kapsayan tele-tıp, tele-öğrenim, elektronik kütüphane hizmetleri ve coğrafi enformasyon hizmeti gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu aşamada 2,5 Gbps hızında ATM (Asynchronous Transfer Mode) ağı da kurulmuş ve 2015 yılına gelindiğinde bu altyapı 10 Gbps hızına çıkmış olacaktır (TÜBİTAK, Haziran 1995).

Türkiye'de lafı çok edilen ve çoğu zaman da "bilgi toplumu" olarak Türkçe'ye aktarılan "enformasyon toplumu"nu, dayandığı bu teknoloji tabanıyla ve dayandığı teknolojinin niteliğiyle birlikte kavarsak konuya ilişkin düşüncelerimizi biraz daha berraklaştırabileceğimiz kanısını taşıyorum.

Yine aynı açıdan, bir noktaya daha işaret etmek gerekir: Bugün enformasyon teknolojisinin ana bileşenlerinden birini mikroelektronik temelli bilgisayar teknolojisi oluşturmaktadır. Mikroelektronik tasarıma dayalı bilgisayarların XXI. yüzyıl ilk çeyreğinde de egemenliklerini sürdüreceği yönünde tahminler

vardır. Ancak, bugün pek çok laboratuvarın kuvantum mekaniği yada moleküler biyoloji ile optik prensiplerine göre işleyen yeni bilgisayar kuşakları üzerinde çalıştığı bilinmektedir.

Kuantum mekaniği ile optik prensiplerine göre işleyen bilgisayarlarda, lazer ışını yardımıyla enerji düzeylerini değiştiren atomlardan yararlanılacaktır.

Moleküler biyoloji ile optik prensiplerine göre işleyecek bilgisayarlarda ise, ışığa göre konfigürasyonunu değiştiren biyolojik moleküller yardımıyla veriler depolanacak ve işlenebilecektir. Elektronların yerini fotonların alacağı bu tür sistemlerde kullanılacak moleküller ise, gen teknolojisinin esaslarına göre tasarlanıp üretilmiş mikroorganizmalar yardımıyla sentezlenecektir.

Optik bilgisayarlar yada başka yeni bilgisayar kuşakları veri işlemede çok daha yüksek hızlar, veri depolamada çok daha büyük kapasiteler ve çok daha ileri düzeyde süreç denetim yeteneği demektir. Burada asıl belirtmek istediğimiz nokta, günümüzün egemen teknolojisi olan enformasyon teknolojisinin de (teknoloji füzyonuna dayalı olarak) daha mükemmel doğru kendi içinde sürekli evrilmekte olduğudur. Bu evrime ilişkin olarak verdiğimiz örnekte sözü edilen ışığa duyarlı biyomoleküllerin, bugün hem yeni biyoteknoloji-gen teknolojisi hem de ileri malzeme teknolojilerinin konularından birini oluşturduğunun altını çizerek, şimdi de bu jenerik teknolojilerden biraz söz edelim.

beri Malzeme Teknolojileri

Kavramsal açıdan anlayış birliğine ulaşmak için konuya yine bir tanımla girmekte yarar vardır:

ileri malzeme teknolojilerinin,

- üretim sürecinde üretkenliği; üründe kaliteyi ve teknik performansı yükseltmek;
- yaşam kalitesini yükseltmenin gereklerini yerine getirmek; buna paralel olarak çeşitlenen ve düzeyi yükselen kişisel gereksinimleri karşılamak (iklimeye duyarlı dokümanlara olan gereksinim v.b.);
- doğal çevreyi koruyabilmenin gereklerini yerine getirmek (biyolojik olarak çözünebilir malzemeler enerji kayıplarına azaltıcı malzemelere olan gereksinimler v.b.);
- yenilenmesi mümkün olmayan doğal kaynakların ömrünü uzatmak; bunların yerine geçecek yenilenebilir kaynaklar yaratmak;
- teknolojinin diğer alanlarındaki gelişmelerin gereklerini karşılamak (ışık şiddetine göre konfigürasyonunu değiştiren biyomoleküllerin elde edilmesi gibi) ve benzeri amaçlarla geliştirilen teknolojiler olduğunu öncelikle belirtmek gerekir. Bu amaçlara yönelik olarak;
- işler düzeyinde işlevlilik; işlev çeşitliliği ve işlevlerinde tümleşiklik,

- tanımlanan amaç, işlev ve niteliklere uygun olarak tasarımılanabilirlik ve üretilme sürecinde, mikroyapı açısından, yüksek hassasiyette denetlenebilirlik özelliklerine;

- mekanik, ısı, elektriksel, manyetik, optik, kimyasal biyolojik v.b. işlevler bakımından üstün nitelik ve yüksek teknik performansla sahip malzemelerin tasarımılanmasına ve üretilmesine olanak veren teknolojiler, ileri malzeme teknolojileri olarak tanımlanabilir.

ileri malzeme teknolojilerinin konusunu oluşturan ürün kategorileri:

- i) İleri metalik malzemeler/süper alaşımlar,
- ii) İleri seramikler (mühendislik seramikleri),
- iii) İleri polimerler (mühendislik polimerleri),
- iv) Kompozitler (polimer, metal ya da seramik matris/karbon, cam, ara-mid, bor ya da seramik lif kombinasyonları),
- v) Süperiletkenler/yeni yarı iletkenler,
- vi) Optoelektronik malzemeler /optik lifler ve
- vii) Yeni biyomedikal malzemeleri kapsamaktadır.

Verilen tanım ve bu kategorilerden de çıkarılabileceği gibi, söz konusu malzemelerin bilgi muhtevaları (bilim ve teknoloji muhtevaları olarak da okunabilir) yüksektir ve ileri malzeme üretim süreçleri yüksek katma değer yaratan süreçlerdir.

İşlevleri ve kapsadıkları ürün yelpazesi açısından işaret ettiğimiz noktalar, ileri malzeme teknolojilerine atfedilen önem konusunda yeterince bilgi verecektir.

Özetle söylemek gerekirse, ileri malzeme teknolojileri, bilinen malzemeleri çok daha üstün niteliklere sahip kılma ya da mevcutların yerine çok daha üstün nitelik ve işlevlere sahip yenilerini tasarılma potansiyelini içermekte ve uygulamada elde edilen sonuçlar, gerçekten de böylesi bir potansiyelin varlığını kanıtlamaktadır. Bilinen ürünler, ileri malzeme teknolojileri bazında bünyelerini bütünüyle değiştirme yolundadır. Örneğin, geleceğin temiz otomobilleri, imal edildikleri malzemedan kullandıktan yakıtı kadar, bugünkü otomobillerden çok daha farklı malzeme karakteristiklerine sahip olacaklardır ('İleri Malzeme Teknolojileri' için bkz. BTSTP, Eylül 1995).

Yeni Biyoteknoloji

Biyoteknoloji, maddenin biyolojik unsurlarla işlenmesi yoluyla üretimde bulunabilmenin yöntem ve araçlarını tasarılma ve bu tasarımları gerçekleştirmenin bilgisi olarak tanımlanabilir.

Ortaya çıkışı çok eskiye dayanan geleneksel fermantasyon teknikleri ya da bazı üretim süreçlerinin belli aşamalarında mikroorganizma ya da enzimlerin kullanılması gibi teknikler, tanım itibarıyla, biyoteknolojinin ürünleridir. Ama son yirmi yıldır, moleküler biyoloji ve gen teknolojisi alanlarında kaydedilen büyük gelişmeler, biyoteknolojideki hızlı değişim ve ilerleyişin itici gücü olmuş ve bu teknoloji, giderek, çok daha fazla sayıda sanayi ve hizmet sektörünü kapsar ve etkiler hale gelmiştir, insan sağlığından tanıma, kimya mühendisliğinden çevre korumaya, gıda üretiminden enerji üretimine kadar

yaşamın pek çok alanı bu teknolojinin kapsamına girmiştir.

Yeni biyoteknoloji bugün, rekombinant DNA, hücre füzyonu gibi teknikleri üreten bir teknoloji alanıdır ve canlıların gen yapılarını inceleme ve bu yapıya müdahale ile onlara istenen özellikleri kazandırma ya da belirlenen amaç ve işlevlere uygun yeni canlılar tasarımı ve üretme, bu teknolojinin başlıca konularından birini oluşturmaktadır.

Söz konusu teknolojinin ilgi alanlarını yada sınırlarının hangi alanlara doğru ötelendiğini anlatabilmek için insan Genom Projesinin yaklaşık beş yıl önce ABD, AB ve Japonya'da başlatılmış olduğuna ve halen, bir "mega science" projesi olarak, uluslararası işbirliği çerçevesinde yürütüldüğüne işaret etmek gerekir. Projenin tanımlanan amacı, on-on beş yıllık bir süre içinde insan kromozomlarının haritalanması, genlerinin tanımlanması ve insanlarda hastalıklara neden olan genlerin belirlenmesidir.

Beklenen odur ki, özellikle gen mühendisliğine özgü teknikleri üretme bağlamında yeni biyoteknoloji yada doğrudan gen teknolojisi, başta da belirtildiği gibi, XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde, enformatiğin bugünkü rolünü oynar hale gelecektir ('Yeni Biyoteknoloji' için bkz. BTBTP, Ekim 1995). Jenerik Teknolojiler ve Yeni 'Sihirli' Sözcük: 'Innovation'

Dünyadaki teknolojik gelişmelerin ana çizgilerini ve bu gelişmelerin dayandığı ortak zemini belirleyen teknoloji kategorilerine işaret ettikten sonra, bu teknolojilerin toplumsal açıdan ne ifade ettiği ve ne tür toplumsal/ kurumsal düzenlemeleri de birlikte getirdiği birkaç noktada özetlenebilir:

(i) Ürün profil ve karakteristikleri, üretim yöntemleri ve üretim organizasyonuna ilişkin yöntemler, söz konusu teknolojiler tabanında, hızla değişime uğramakta; yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri ortaya çıkmaktadır.

(ii) Bu bağlamda, Fordist iş süreci ve bu sürece özgü normlar değişime uğramaktadır.

(iii) Yeniden biçimlenen iş sürecinde, üretim ideolojisini belirleyen sihirli sözcük 'innovation', Türkçe'deki karşılığıyla, "yenilik"tir; üründe yenilik, üretim yönteminde yenilik, iş organizasyonunda yenilik... ister artımsal düzeyde isterse kökten olsun, yenilik üretmek, iş sürecinin temel güdüleyicilerinden biri haline gelmiştir.

Son zamanlarda, bu sihirli sözcüğe başka sihirli sözcüklerin de eşlik ettiği görülmektedir: çevre dostu teknolojiler, temiz teknolojiler... Yeni şiar, kirliliği ürettikten sonra temizlemek değil, kirliliği hiç üretmemektedir ('Temiz Teknolojiler' ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri için bkz., Luken, R., ve diğerleri, Nisan 1985). Bu bağlamda 'innovation' yeni bir boyut kazanmıştır: çevreyi kirletmeyecek ürünlerin (temiz yakıt, temiz otomobil, gürültüsüz uçak v.b.), çevreyi kirletmeyecek üretim yöntemlerinin geliştirilmesi...

(iv) Yenilik yöneliminin gereklerini ülke çapında yerine getirmeyi sağlayacak yeni kurumsal yapılanmanın adı, ulusal 'innovation' sistemidir. Bu sistemin

ana damarlarını araştırma-geliştirme (AR-GE) ve enformasyon ağları oluşturmaktadır. Bu ağlar üzerinde yer alan kurumlar (örneğin, üniversitelerle sanayi kuruluşları; kamunun AR-GE birimleriyle özel sektör sanayi kuruluşları) arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanmaktadır. Rekabet öncesi araştırma ortaklıkları, rekabet içinde işbirliği bu tür yeni ilişkileri anlatan kavramlardır.

Sistem, AR-GE faaliyetinin devletçe desteklenmesine ve bu faaliyet sonunda doğan fikri mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin yeni kurumsal düzenlemeler yanında, özel girişimcilerin doğrudan teknoloji alanındaki yaratıcılık ve atılımlarını desteklemeye yönelik, risk sermayesi kuruluşları gibi, yeni finansman kurumlarını da içermektedir.

AR-GE'nin devletçe desteklenmesi ve fikri mülkiyet haklarının korunması konusundaki yeni yaklaşım Uruguay Turu Nihal Senedi ile, uluslararası hukuk açısından da sağlam bir zemine oturtulmuştur. Bu senet ile, örneğin özel sektör kuruluşlarının AR-GE harcamalarının % 75'e kadar olan bölümünün devletçe karşılanması, "serbest ticaret nizamı" açısından "karşı tedbir almayı gerektirmeyen" üç sübvansiyon alanından biri haline getirilmiştir (Diğer iki alan ise, mevcut teknolojilerin temiz teknolojiler bazında yenilemesine yönelik yatırımlar ve genel bir bölgesel kalkınma yaklaşımı çerçevesine giren dezavantajlı bölgelerdir.)

(v) İş sürecindeki yeni biçimleşen, ulusal 'innovation' sisteminde olduğu gibi, yeni kurumsal yapılar, ilişkiler yaratmakta yada mevcut kurumsal / toplumsal yapılan, şu yada bu ölçüde, değişime uğratmaktadır.

(iv) Son bir nokta olarak, günümüzün jenerik teknolojileri tabanındaki bu yeniden biçimleşimin, son çözümlemede, bir iktisadi sistemi sürdürmeye, onu yeniden üretmeye yönelik olduğunu belirtmek gerekir. Sisteme dahil ülkeler ve bu sistem içinde yer alan tek tek firmalar söz konusu olduğunda ise, günümüz jenerik teknolojilerine egemen olmak ve bu teknolojiler tabanında 'innovation' yeteneğini kazanmak sistemi sürdürmenin ötesinde, sistem içinde kendi varlığını sürdürebilmenin ve dünya nimetlerinin paylaşımında kendi çıkarlarını koruyabilmenin olmazsa olmaz koşulu haline gelmektedir. Bu yaşamsal önem nedeniyle ki, jenerik teknolojilere egemen olmak, bu alanlardaki egemenliği ve 'innovation' yetkinliğini sürdürmek sorunu, "serbest piyasa güçleri"nin çözümüne bırakılmamış; ulusal plan ve stratejiler çerçevesinde ele alınır hale gelmiştir. Böylesi bir süreçte artık, devlet için yeni bir misyon, yeni bir rol söz konusudur.

Teknolojik gelişmelerin yada bu gelişmelerin altında yatan jenerik teknolojilerle bağlantılı olarak, toplumsal-kurumsal boyuta yansıyan değişime ilişkin bu çok kısa değinmeden sonra, gelelim Türkiye'ye...
Türkiye'nin Teknoloji Geliştirme Koşul ve Olanakları

Bilim ve teknoloji söz konusu olduğunda, Türkiye'nin, yer aldığı sistem içindeki diğer ülkelerden (diğer OECD ülkelerinden yada G.Kore, Tayvan gibi yeni sanayileşen ülkelerden) çok daha farklı bir tutum izlediği görülüyor. Türkiye'nin teknoloji geliştirme koşul ve olanaklarını irdelerken, önce, bu farklılığı ortaya koymakta yarar vardır.

Gözlenen farklar birkaç noktada toplanabilir:

(i) Türkiye, bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltebilme ve bu çerçevede günümüzün jenerik teknolojilerine egemen olma, bu teknolojiler tabanında "innovation yeteneğini kazanma konusunda, sistem içindeki diğer ülkelerin aksine, hiç aceleci değildir ve onlardan bir hayli geride kalmıştır. Ne toplum katlarında ne de siyasi partiler düzleminde, gecikildiği için endişe duyulduğu izlenimini almak mümkündür.

Siyasi kadroların, zaman zaman, bilim ve teknolojiye önem verilmesi gereğini vurgulamalarına karşın, bu yalnızca, altı boş siyasi bir söylem düzeyinde kalmakta; hatta, çoğu zaman, siyasi bir prim getirmeyeceği kanısıyla olsa gerek, bilim ve teknoloji konuları, bütünüyle siyasi gündemden düşürülmektedir.

(ii) Bu genel gözlemi doğrulayan kanıtlar ortadadır:

- Sistem içinde yer alan diğer ülkelerin hepsinin, bilim ve teknoloji alanında uyguladıkları ulusal bir politikaları; ulusal hedefleri, bu hedeflere erişmek için izledikleri ulusal strateji ve planları vardır.

Türkiye'nin ise, herhangi bir hükümet programının yada siyasi bir programın parçası olarak benimsenmiş ve uygulamaya konmuş, ulusal bir bilim ve teknoloji politikası yoktur. Bu saptama, Türkiye'de, ülkenin bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltmeye yönelik politika yada strateji önerileri olmadığı anlamına gelmemektedir. Öneriler vardır, hükümetlere sunulan tasarılar vardır; ama bunlar siyasi bir program haline dönüşmemekte ve hayata geçmemektedir. Bu tasarıların biri, 1980'li yılların başında, dönemin ilgili Devlet Bakanı'nın eşgüdümünde, 300 kadar bilim adamı ve uzmanın katılımıyla hazırlanan Türk Bilim Politikası: 1983-2003'tür. Bu dokümanla, ilk kez, ayrıntılı bir bilim ve teknoloji politikası ortaya konmaya çalışılmıştır. Burada teknoloji konusu da bir ana motif olarak ele alınmış ve öncelik verilecek teknoloji alanları belirlenmiştir. Bu yeni yaklaşım, bilim ve teknoloji politikalarının, ekonominin yönetiminde ve toplumsal yaşamın başlıca etkinlik alanlarının düzenlenmesinde rol alan unsurların da (ilgili bakan ve üst düzey bürokratlar, hükümet dışı kuruluş temsilcileri v.b.) katılımıyla belirlenmesin olarak tanıyan yeni bir kurum yaratmıştır: Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK).

Ne var ki, Türk Bilim Politikası: 1983-2003 hayata geçirilememiştir. 1983'te kurulan, ancak, ilk toplantısını 9 Ekim 1989'da, ikincisini ise 3 Şubat 1993'te yapabilen, o günden bugüne bir daha toplanamayan BTYK'ya da işlerlik kazandırılabilirdiği söylenemez.

Halen, Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası konusundaki resmi doküman, BTYK'nın ikinci toplantısında karar altına alınan Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1992-2003'tür. Altını çizerek belirtmek gerekir ki, devletin üst düzeyde yetkili bir kurulu, kendisine sunulan bir tasarımı, bu dokümanla, uygulanması gereken bir karar haline dönüştürmüştür. Üstelik bu dokümanda ifadesini bulan politika 1995 başlarında Yüksek Planlama Kurulu'nca VII. Beş Yıllık Plan Döneminde Öncelikle Ele Alınması Öngörülen Temel Yapısal

Değişim Projeleri kapsamındaki Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu (24 Şubat 1995) ile geliştirilerek somut bir zemine oturtulmuş ve bu proje VII. Beş Yıllık Plan'ın ana eksenlerinden birini oluşturmuştur. Ama, söz konusu projeyi, Plan dokümanının sayfalarından alıp hayata geçirecek bir siyasi sahip yada kararlılığın var olduğuna ilişkin güçlü bir kanıt henüz ortaya çıkmamıştır.

- AR-GE faaliyeti, sisteme dahil bütün ülkelerde, devletçe en çok desteklenen, devletin en çok sübvansiyon sağladığı alandır. Ama, Türk takımlarının yurt dışındaki maçların izlemeye gidiş dahi, akla gelen hemen her alanda teşvik edici önlemler uygulaya gelmiş olan Türkiye, ancak geçen yıl, 1 Haziran 1995'te, diğer ülkelerdekiyle karşılaştırılabilir çapta bir AR-GE desteği uygulamasını başlatabilmiştir. Bu da ancak, Uruguay Turu Nihai Senedi'nin devlet sübvansiyonlarına ilişkin düzenleyici hükümlerine ve AB mevzuatına uyum yaklaşımı çerçevesinde gündeme gelmiştir; içsel bir dinamik, örneğin, sanayi kesiminin baskısı sonucu değil....

- Sistem içindeki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin, kendi ulusal 'innovation1 sistemini kurmada çok gerilerde kaldığı; bu sistemin oluşması için, TÜBİTAK ve TTGV gibi kurumların ve bazı üniversitelerin gösterdiği çaba dışında, konunun ulusal düzeyde, bir bütün olarak ele alınmadığı; hatta, konuya yakın olması gereken pek çok çevre için, kavramının kendisinin bile yeni olduğu bilinen bir gerçektir.

- Sistem içindeki bütün diğer ülkeler, ulusal 'innovation1 sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olan ve bundan da öte, kendilerini, geleceğin enformasyon toplumuna taşıyacak, ulusal enformasyon şebekelerini, hazırladıkları master planlar-eylem planları çerçevesinde kurmaya başlamış ve bu ülkelerde, bu atılımın fiili sahipliğini iş başındaki hükümetler, siyasi liderler üstlenmişken Türkiye'deki siyasi partiler, böylesi bir altyapı ve bununla ilintili ulusal bir master plan gereği üzerinde, henüz herhangi bir berrak fikre sahip değillerdir (BTSTP, Mayıs 1995; TÜBİTAK, Haziran 1995).

Türkiye'nin bilim ve teknoloji yeteneğini geliştirme konusundaki, pek de duyarlı olmayan yaklaşımını doğrulayacak başka pek çok kanıt bulunabilir.

GSYİH'den AR-GE harcamalarına ayrılan pay, özel sektör sanayi kuruluşlarının toplam AR-GE harcamaları içindeki payı, 1000 faal nüfus başına düşen bilim adamı sayısı gibi verilerle de bu durum kanıtlanabilir. Ama, sayısal verilere girilmeksizin de, burada işaret edilen kanıtlardan yola çıkılarak, aynı iktisadi sistem içinde yer alan diğer ülkelerle Türkiye arasındaki, bilim ve teknoloji konusuna yaklaşımla ilgili temel farkı ortaya koymak mümkündür: Bu fark, ülkenin bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltmek ve dünya teknolojisini yakalamak fikrinin, Türkiye'de, başta sanayi kesimi olmak üzere, toplumun doğrudan ilgili katmanlarında yeterince sahiplenilen bir fikir haline gelmediği noktasında düğümlenmektedir. Bu böyle olduğu içindir ki, bu fikrin siyasi partiler -siyasi iktidar- düzleminde sahibini bulmak da pek mümkün olmamaktadır.

Eğer, Türkiye'de bu fikre sahip çıkması düşünülebilecek bir toplum katmanı olarak, örneğin sanayi kesimi, bunu yapmış olsaydı; tanım gereği, bu fikrin siyasi platformda da yansıması olur ve en az bir partinin siyasi programında bu husus yer alabilirdi, diye düşünmeye hakkımız var, sanıyorum. Buradan gelinecek nokta çok açıktır: İlgili toplum katmanlarınca sahiplenilen bir hedef haline dönüştürülemediği sürece, Türkiye'nin teknoloji yeteneğini yükseltmek, çağın jenerik teknolojileri tabanında 'innovation' yeteneğini kazanmak ve dünya teknolojisini yakalamak -yada konu başlığıyla söylersek; Türkiye'de teknoloji geliştirmek- gibi, makro planda, çok taraflı ve geniş kapsamlı düzenlemeleri gerektiren bir atılımı gerçekleştirmek mümkün değildir.

Özetle, Türkiye'de teknoloji geliştirmenin ön koşulu, bunun, başta sanayi kesimi olmak üzere, ilgili toplum katmanlarınca benimsenen bir hedef haline gelmesi ve bu hedefin geniş halk kesimlerince kabullenilen bir siyasi programa dönüştürülmesidir.

Bu ön koşulun gerçekleşmesi mümkün mü?

Soruya özellikle de bu konuda son derece önemli bir role sahip bulunan sanayi kesimi açısından bir yanıt verilebilir mi?

Son zamanlarda, sanayinin bazı kesimlerinde, AR-GE'ye yönelik konuşuldu, belli bir yaklaşım, belli bir kıpırdanma olduğunu söylemek mümkün. Bu kesimlerin, özellikle kullandıktan üretim yöntemlerinde yada ürettikleri üründe yenilik yapabilme yeteneği kazanma (böylesi bir yeteneğe sahipse bunu geliştirme) yönünde ciddi bir çaba gösterdikleri gözleniyor. Kendi AR-GE birimlerini kuran firmalar var. Sanayi kuruluşlarının proje bazındaki AR-GE harcamaları için devletçe sağlanacak desteğin, bu sanayi kesimlerinde oldukça geniş bir ilgi yarattığı ve bir hareketlenme meydana getirdiği de bir gerçek. Ancak, bu tür gelişmeler yanında, Türkiye'deki pek çok sanayi kuruluşunun, yabancı firmalarla, özellikle de AB firmalarıyla, geçmişten gelen ortaklık bağlarının bulunduğunu yada belli bir entegrasyona sahip olduklarını ve gereksinim duydukları teknolojiyi Türkiye'de geliştirme olanaklarını arama yerine, bu gereksinimlerini yabancı ortakları kanalıyla karşılama yönünde bir strateji izlediklerini gözardı etmemek gerekir. Bu tür kuruluşlardan bazılarının Türkiye'de kurulu AR-GE birimlerinin ise, genellikle, yabancı ortağın kendi AR-GE ağına, yalnızca bir taşeron birim olarak yer aldığı biliniyor. Kaldı ki, Gümrük Birliği koşullarında pazar paylarını güvence altına almak ve bunun için gereksinim duydukları teknolojiyi edinmek üzere, yabancı firmalarla evliliğe giden yerli firmaların sayısının hızla arttığı da bir gerçek.

Sanayi kesiminde ortaya çıkan bu tablo aranan ön koşulu sağlar mı?

Yerli sanayi şirketlerinin uluslararası evlilikler konusundaki yaklaşımlarının ve imzalanan evlilik senetlerinin muhtevalarının bu sorunun yanıtını önemli ölçüde etkileyeceği muhakkaktır. Ama, unutulmaması gereken nokta, bilim ve teknoloji konusunun, aslında toplumun bütün kesimlerini ve çok yakından ilgilendirdiğidir. Konu herkesi ilgilendirir; çünkü bilim ve teknolojiye yetkinlik, yalnızca ülke sanayinin değil, bütün bir ülkenin uluslararası arenadaki

konumunu ve geleceğini belirleyecektir. Bu açıdan, aranan ön koşulu sağlayabilmek, bilim ve teknoloji konusunu bütün boyutlarıyla siyasetleştirmeye ve bu konuya sahip çıkacak toplumsal akli üretmeye bağlıdır.
Kaynakça

- Akarsu, Bedia, Prof. Dr., felsefe Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları, 1975.
- Beginer, James, R., The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 1986.
- Bilim-Teknoloji Sanayi Tartışmaları Platformu (BTSTP), Enformatik Alanına Yönelik Bilim, Teknoloji ve Sanayi Politikaları Çalışma Grubu Raporu., Mayıs 1995, Ankara.
- Bilim-Teknoloji Sanayi Tartışmaları Platformu (BTSTP), İleri Malzeme Alanına Yönelik Bilim, Teknoloji ve Sanayi Politikaları Çalışma Grubu Raporu., Eylül 1995, Ankara.
- Bilim-Teknoloji Sanayi Tartışmaları Platformu (BTSTP), Genetik-Gen Mühendisliği-Biyoteknoloji Alanına Yönelik Politikalar Çalışma Grubu Raporu, Ekim 1995, Ankara.
- BTYK, Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003, 1993-
- Devlet Bakanlığı, Türk Bilim Politikası, 1983-2003. 1983-
- Luken, R., Maizza-Neto, O., and, Aumann, L., Environmental Management Systems and Eco-labeling: Potential Adverse Effects on the Trade of Developing Countries, UNIDO, 26 April 1995.
- TDK, Bilişim Terimleri Sözlüğü.
- TÜBİTAK, Esnek Üretim/Esnek Otomasyon Sistem ve Teknolojileri, Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları, TÜBİTAK BTP 94/03, Eylül 1994.
- TÜBİTAK, Enformasyon Altyapısı ve Master Plan, Kolektif Mektup, Haziran 1995, Ankara.
- Yüksek Planlama Kurulu'nun VII. Beş Yıllık Plan Döneminde Öncelikle Ele Alınması Öngörülen Temel Yapısal Değişim Projeleri Kapsamındaki Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu (24 Şubat 1995), Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları, TÜBİTAK BTP 95/02, Nisan 1995.

Cengiz TÜRKSOY (Oturma Başkanı) - Teşekkür ederim Sayın GÖKER. Şimdi tartışmacılara dönüyoruz. Sayın TAYMAZ, buyurun.

Doç.Dr. Erol TAYMAZ- Öncelikle, bu toplantıyı düzenleyenlere teşekkür ederim, çok faydalı olduğuna inanıyorum, en azından, kendim için öyle oldu.

Aykut Bey'in sunuşu gerçekten çok güzeldi ve hemen hemen her noktasına katıldığım için, ben tartışmayı bu sunuşta belirtilen üç sorun etrafında yapmak istiyorum. Daha çok mikro düzeydeki konularla ilgileneceğim, sanıyorum, çünkü Sayın Nurhan YENTÜRK makro düzeydeki sorunlarla ilgileneceği için, tartışmayı bütün boyutlarıyla yapmış oluruz.

Aykut Bey'in bildirisinde, üç önemli yada temel sorunun dile getirildiğini düşünüyorum. Türkiye'de siyasi programların parçası olmuş bir bilim ve teknoloji politikası yok. Bu konuda çeşidi öneriler var, özellikle, TÜBİTAK'ın son yıllarda yaptığı öneriler var. Fakat, bunlar, her ne kadar bir kısmı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda içerilmiş de olsa, bunları uygulama yönünde herhangi bir siyasi irade yok; birinci sorun bu.

İkinci sorun, belki de bunun bir parçası olarak gündeme gelen, Türkiye'de araştırma-geliştirme faaliyetlerinin teşvik edilememesi; bildiğiniz gibi, bu konuyla ilgili kararname 1995 Haziran'ında çıktı; çok yeni bir olay. Aykut Bey, bu kararnamenin çıkmasıyla birlikte, kısmi bir hareketlilik gözlendiğini, araştırma-geliştirme yapmaya yönelik büyük etkinlik gözlendiğini söyledi.

Üçüncü sorun da, bu ikisinin de sonucu olarak, Türkiye'de teknolojik yeniliğe, yani, araştırma-geliştirme faaliyetlerine yeteri kadar kaynak ayrılmaması. Bunun en temel ölçüleri, bildiğiniz gibi milli gelir içinde bu faaliyetlere ayrılan pay, Türkiye'de binde 5 civarında ki, bu binde 5'in de büyük bir kısmı, üniversitelerde, gerçekleşiyor. Özel kesimin yaptığı araştırma-geliştirme harcamaları çok düşük, bunu, diğer ülkelerle karşılaştığımızda, oldukça komik kalabilecek bir oran.

Bu üç sorundan, ikisini tartışmak istiyorum, birincisi ve üçüncüsünü, ikincisi, bence, çok önemli bir sorun değildi ve hala da değil. Bu niye önemli bir sorun değildi, konuyu biraz sonra açacağım. Türkiye'de, zaten, her türlü yatırım teşvik edildiği için, bir insan araştırma yapacaksa, bununla ilgili bir makine alıyorsa, zaten, bu da teşvik kapsamındaydı. Yani, Türkiye'de, aşırı bir yatırım teşviği vardı ve araştırma-geliştirme faaliyetleri yapmak isteyenler de bu teşviklerden, faydalanma imkanına sahiptiler. Yeni kararnamenin etkisi, belki, bu konuyu biraz daha gündeme getirmek, yani, araştırma-geliştirme kavramını gündeme getirmek oldu, onun dışında,, maddi özendirme anlamında büyük bir faydası olacağını pek düşünemiyorum. Gözlenen hareketliliğin bir nedeni, tabela değişikliği olabilir. Firmalar, eskiden yaptıkları bazı faaliyetleri, şimdi araştırma-geliştirme tabelası altında sunacaklar, o teşviği alabilmek için; ayrıca diğer teşviklerde, bu son Uruguay Anlaşmasıyla kısıtlamalar geldiği için teşvik verme imkanlarınız kısıtlanıyor, bunu, AR-GE adı altında vereceksiniz, o yüzden de firmalar sanki AR-GE yapıyorlarmış gibi bazı faaliyetlerini değiştirecekler ki, bu, Türkiye'ye özgü bir olay değil; bu tür teşviklerin verildiği her ülkede gözlenen bir olay. Bu konuyu geçiyorum şimdilik, öbür iki konuya değinmek istiyorum.

İlk önce, bu faaliyetlere niye az kaynak ayrılıyor, oradan başlamak istiyorum ve bu sorunları dört boyutta tartışmak istiyorum. Bir, firmalar niye AR-GE faaliyeti yapar yada yeni teknoloji edinmek ister? İki, bu yeni teknolojiyi nasıl elde eder? Üç, bu teknolojiyi üretmek istiyorsa nasıl üretir? Dört, bu faaliyeti nasıl finanse eder? Yani, bu dört boyutuyla sorunu incelemek istiyorum.

Aykut Bey, sanayi kesiminde, ileri teknolojiyi yakalama isteğinin olmamasını biraz da hayıflanarak dile getirdi, bu gerçekten de belki doğru, fakat, sanayi kesiminin kendi başına böyle bir isteği olmaz tabii. Özel firma kesiminin amacı kar elde etmektir, kar oranının yükseltmektir, kar oranını yükseltebileceği faaliyetler yapar, AR-GE faaliyeti bunlardan herhangi bir tanesi değilse yada bunlardan bir tanesi olarak görmüyorsa bu faaliyetleri yapamaz. Bu nedenle, böyle bir ihtiyaç var mı; yani, Türkiye'de firmalar yeni teknoloji elde etme ihtiyacı içindeler mi, onu göz önüne almak lazım. Ben, bu yönde bir faaliyet yoksa, bunun nedenini, en büyük nedenini, bu kesimlerin böyle bir ihtiyacı olmadığından kaynaklandığını düşünüyorum. Bu birinci neden.

İkinci neden; Türkiye'nin sanayi yapısıyla ilgili. Çünkü, belirli sektörlerde AR-GE faaliyeti, diğer sektörlerle göre az yapılır. Diyelim ki, Avrupa ülkelerinde tekstil sektöründe AR-GE'ye yapılan harcamalar, elektronik sektöründe yapılanlara göre çok düşük. Bizim de sanayimiz, tekstile, gıdaya veya bunun gibi sektörlerle dayanıyorsa, zaten, bu sektörlerde AR-GE yapılmaz, bu sektörlerde, AR-GE'ye fazla ihtiyaç yoktur. AR-GE yapan sektörler, elektronik sektörü, ilaç sektörü, kimya sektörü, bu tip sektörler. Bu tip sektörleriniz varsa, zaten, AR-GE payınız da artacaktır. Bu anlamda, AR-GE payının yükselmesi, sanayide bir yapısal dönüşümle beraber gelebilecek bir durum.

Diyelim ki, bir özel firma yeni teknolojiler elde etmek istiyor, bunu nasıl elde eder; bunun, iki temel yöntemi var. Bir tanesi, teknolojiyi kendisi üretir, yani, bir AR-GE faaliyeti yapar, ikincisi de, transfer eder, yani, dışarıdan satın alır. Türkiye'deki firmalara baktığımız zaman, herhalde, Türkiye geri kalmış ülke olduğu için, teknoloji transferi bu firmalar için daha pratik. Firmalar yeni bir teknolojiyi kendisi üreteceğine, bunlara bu kadar kaynak ayıracağına, işte lisans anlaşması, yabancı ortaklık gibi çok daha ucuz, hızlı ve kolay yöntemleri tercih edecekler. Onlar açısından rasyonel olanı da bu.

Teknoloji üretiminin topluma genel olarak uzun dönemde faydası olabileceğini söyleyebiliriz. Yani, firmaların, kendi özel çıkarlarının ötesinde, başka faydalarının da olacağını düşünebiliriz, o zaman, o yönde başka tedbirlerin alınması gerekecek ki, bu konuya daha sonra döneceğim.

Üçüncü olarak bir firma, yeni teknoloji üretmek istiyorsa, bunu nasıl üretecek sorunu gündeme geliyor. Aykut Bey'in de gayet güzel değindiği gibi, özellikle, yeni teknolojilerin tek bir firma tarafından üretilmesi mümkün değil; çünkü bu teknolojiler çok yaygın teknolojiler, geniş kapsamlı teknolojiler ve destekleyici teknolojilere ihtiyaç duyan teknolojiler. Artık, yeni teknoloji üretimi bir firma içerisinde değil, firmalar arasındaki ilişkiler sonucu, hatta firmalar da demeyelim, kurumlar arasındaki ilişkiler sonucu gerçekleşiyor. Buradan da "ulusal yenilik sistemi" kavramına ulaşmak mümkün. Teknolojik üretimi sağlayacak kurumsal ağın olması gerekli. Bu kurumsal ilişkilerin bir parçası örgütler, yani, firmalar, özel yahut kamu kuruluşları olabilir, kamusal AR-GE kuruluşları olabilir (TÜBİTAK'ın Gebze'deki enstitüsü gibi). Üniversiteler ve meslek odalar, bütün bunlar, bir sistemi oluşturan ajanlar yada örgütler. Fakat, bunun dışında kurumsal ilişkiler derken, sadece, örgütlerin kendisinden değil, yasal düzenlemelerden yada bunlar arasındaki fiili ilişkiden de bahsetmemiz lazım. Bu konuda, elbette ki, Türkiye'de bir ulusal yenilik

sisteminin olduğunu söylemek çok zor; çünkü, bu anlamda kurumsal ilişkinin olduğunu söylemek zor. Fakat, bunun da ötesinde, özel firmalar arasında da fazla bir ilişki yok. Yani, özel firmalar açısından da, teknolojinin üretilmesine yönelik bir işbölümünün olduğunu söylemek mümkün değil.

Son olarak finans sistemine değinmek istiyorum; araştırma-geliştirme faaliyetleri yapılacaksa, finanse edilmeleri gerekiyor. Bu konuda, en başında dediğim gibi, bence Türkiye'de çok büyük bir sorun yok, büyük firmalar bu tip faaliyetleri yerine getirmek istiyorlarsa, zaten, kendi finansmanları var; çünkü, Türkiye'deki yapıya baktığımız zaman, holdingleşme olayının, yani, Türkiye'deki sınıai örgütlenmenin holdinglere dayandığını görüyoruz. Hemen her holdingin kendi özel bankası var, bu bankası aracılığıyla, kendisine zaten kaynak yaratabiliyor. Bir araştırma-geliştirme yapmak istiyorlarsa bu kuruluşlar, finansman kaynaklarına sahipler. Küçük firmalara bakarsak, tabii bunların sorunları var. Küçük firmaların kaynak temin etmesi, özellikle, AR-GE faaliyetleri için kaynak temin etmesi sorunlu; fakat, Türkiye'deki küçük firmaların ne kadar teknolojik yenilik yapabileceği de tartışmalı bir soru. Yapabilir, bu anlamda, büyük maddi teşvik gerekiyorsa, en fazla ihtiyacı olanlar bunlar olacak.

Teknoloji politikası dediğimizde, işte, bu dört alandaki ilişkileri etkileyen politikaları düşünmek mümkün. Teşvikler, bunun sadece bir parçası-, fakat, teknoloji politikalarında, çok kısa, teorik bir şeye değinmek istiyorum. Genellikle, iki tip yaklaşım var teknoloji politikasında. Bir tanesi, bizim standart neoklasik iktisadın yaklaşımı. Neoklasik iktisadın yaklaşımı şu: Serbest piyasa genellikle her şeyi halleder; fakat, teknolojik gelişmeyle ilgili faaliyetlerde, bilginin niteliğinden dolayı, piyasa, bazı sorunları halledemez. Diyelim ki, toplumsal getiri, özel getiriden fazlaysa, yeteri kadar AR-GE yapılmaz. Bu durumda teknoloji politikasının hedefi, piyasanın tökezlemesinden yada çalışmamasından kaynaklanan sorunları gidermeye yönelik, yani, piyasa mekanizması çalışsaydı ne olacaktı, onu tespit edip devlet politikasını ona göre yönlendirmek ki, bu olmalıdır.

Bu konudaki ikinci yaklaşım, daha çok evrimci iktisatçıların söylediği yada önerdiği bir yaklaşım. Teknolojik değişimin, bizatihi kendisinin piyasa mekanizmasının çalışmamasını gerektirdiği, yani, teknolojik değişim olacağı zaman, zaten piyasa mekanizmasının çalışamayacağını söyleyen bir yaklaşım. Teknolojik değişim, piyasa mekanizmasının dışında olur ve bir yenilik yapıldığı zaman da, en azından geçici de olsa, o bilgi üzerinden teknelci kâr elde etmek zorundadır. Bu da zaten serbest piyasa dediğimiz mekanizmanın tökezlemesini gerektiren bir durumdur. Bu yaklaşım bana daha doğru geliyor ve teknoloji politikası geliştireceksek, bence, bu yaklaşımı daha ciddiye almamız gerekiyor.

Bu konularla ilgili politika önerilerine geçmek istiyorum, ilk önce, teknolojik yeniliği, firmaların, ancak, kârlarını yükseltmek için yapacağından bahsetmiştim. Fakat, biliyoruz ki firmalar kârlarını değişik stratejiler izleyerek yükseltmeye çalışırlar. Türkiye'de de, özellikle son yıllarda vurgulanan bir öneri (örneğin TİSK'in bir raporu çıkmıştı), işgücünün esnekliği sorunu, işgücünün esnek olması gerektiği yolunda büyük bir kampanya var. Öyle görünüyor ki, Türkiye'deki işveren kesimi, rekabet gücünü, işgücünün

esnekliği yoluyla sağlamak istiyor, bu temel hedef gibi. Eğer, bu temel hedef olacaksa, teknolojik yeniliklere pek gerek kalmayacaktır. Firmalar, teknolojik yenilik yapmak istemeyeceklerdir ve bence, ülkenin (ülke, tabii, çok genel bir şey, ülke içerisinde bir sürü farkı çıkarları olan toplumsal kesimler var, fakat ülkedeki insanların çoğunun), çıkarlarına aykırı bir durum bu. Ücretlerin düşük olması ve işgücünün esnek olmasına dayanan bir kalkınmanın uzun dönemde sağlanabileceğine inanmıyorum. Bu anlamda, esnek üretimle ilgili tartışmalarda, bizim, esnek otomasyona dayalı teknolojilerin, rekabet gücünü arttırmada önemli olduğunu zorunlu, vurgulamamız gerekli... işgücü esnekliğine yönelik politikaların engellenmesi zorunlu, çünkü, işgücüne yönelik gelişmeleri engelleyemezsek, zaten esnek teknolojinin edinilmesine de gerek kalmayacak; çünkü, işgücü teknolojiden daha esnek bir faktör.

İkinci olarak sanayi yapısının öneminden bahsetmiştir. Bu anlamda, teknoloji politikaları, sanayi politikalarının bir parçasıdır. Sanayide yapısal dönüşümü gözetmeyen bir politikanın da, AR-GE faaliyetini artıracığını pek zannetmiyorum.

Üçüncü olarak, teknolojik ihtiyaçlardan, yeni teknolojiye ihtiyaç duyulması gerekliliğinden bahsetmiştim ve özel firmalar açısından yaklaşmışım bu konuya; fakat, bir de, yeni teknolojiye kamusal açıdan da yaklaşmak mümkün. Yeni teknolojiye kamunun da ihtiyacı var. Bu konuda da diğer batı ülkelerinde uygulanan bazı politikalar uygulanabilir. Mesela, Avrupa ülkelerinde Airbus uçağının geliştirilmesi projesi var, çok büyük bir proje, bunun için, belki, milyarlarca dolar harcıyorlar. Bu projenin amacı sadece uçak üretmek değil, bunun yanında ek amaçları var; uçağa ilişkin teknoloji üretmek, bu üretilen teknolojinin diğer sektörlere yayılmasını sağlamak ve teknolojik faaliyetlerle ilgili koordinasyon sağlamak ki, koordinasyon da, teknolojik gelişmeyle ilgili faaliyetlerde koordinasyon sağlanması da, bence çok önemli.

Teknoloji politikasında gözönüne alması gereken dördüncü nokta, teknoloji transferine ilişkin. Türkiye'de, teknolojik transfer oldukça liberal, belki, ilk önce liberalleşmiş olanlardan bir tanesi, hemen hemen hiçbir kısıt yok. Firmalar, istedikleri gibi yabancı firmalarla teknoloji transfer anlaşması yapıyorlar. Japonya ve Kore gibi ülkelere baktığımız zaman, bu ülkelerin ilk önce ele aldıkları alanlardan bir tanesi bu, onlar hiçbir zaman, bu alanı, bu kadar serbest bırakmadılar, en azından, bir koordinasyon anlamında bu kadar serbest bırakmadılar, ikincisi de, kendi firmalarının pazarlık gücünü artırmak için, bilerek bazı kısıtlamalar getirdiler. Bu tip kısıtlamalar getirmezseniz, teknoloji transferinde kaynak kaybının fazla olacağı ortada.

Beşinci olarak, teknoloji üretiminin bir kurumsal ağa ihtiyaç duyduğunu belirtmiştim. Herhalde, bizim yapmamız gereken şeylerden bir tanesi de bu. Türkiye'de, bu ulusal yenilik sisteminin öğeleri nelerdir, bunların arasındaki ilişkiler nelerdir ve bu ilişkilerde aksayan yanlar nelerdir, bunu incelememiz lazım. Örneğin, bir üniversite, sanayi işbirliği olayı çok gündeme gelen bir olay. Gerçekten de bu mu aksayan yan, eğer buysa, bunu nasıl değerlendirebiliriz, bunu tartışmamız gerekiyor.

Son olarak, finansla ilgili; yani AR-GE teşviklerinin çok büyük bir sorun

olduğunu pek zannetmiyorum ve bu teşviklerden de çok fazla şey beklemem gerekiyor; küçük firmalara, risk sermayesinin sağlanması anlamında bir düzenleme gerekli ki, bu tip bir düzenleme yapılıyor zaten, faydası olabilir.

Teknolojik politikalara ilişkin son olarak şunu söyleyelim: Aykut Bey'in bahsettiği sorun, Türkiye'de, siyasi programın parçası olmuş bir teknoloji politikası yok ve böyle bir şeyi de, herhalde, kısa vadede bekleyemeyeceğiz; her ne kadar bunu savunmak gerekiyorsa da, böyle bir teknoloji politikası olması gerektiğini savunuyorsak da, gerçekçi olursak, bunun, kısa ve orta dönemde olmayacağı da açık. O zaman ne yapmak gerekli? Meslek odaları gibi, TMMOB gibi, TÜBİTAK gibi kamusal kuruluşların, belli şeyleri yapması, devleti ve diğer kuruluşları zorlaması gerekli. Örneğin, bunlar neler olabilir? Bir tanesi, daha önce bahsettiğim işgücü esnekliğiyle ilgili olay. Buna, her yerde, her fırsatta karşı çıkmak gerekli. Bu tip bir politikayla, kalkınmanın, gelişmenin sağlanamayacağını belirtmek ve teknolojinin asıl önemli olduğunu, uzun dönemli gelişme açısından onun önemli olduğunu her yerde vurgulamak gerekli.

İkinci olarak, böyle global, bütünsel bir teknoloji politikası madem ki, uygulanamayacak, o zaman, belli alanlar seçip, o alanlarda bir şeyler yapılmasını zorlamak lazım. Örneğin, Aykut Bey'in bildirisinde de geçen, bu yüksek, hızlı enformasyon şebekeleri konusu. Buysa önemli olan, buna benzer birkaç tane alan seçilip, bu yatırımların yapılmasını zorlamak gerekli.

Üçüncü olarak, bu teknoloji transferi olayıyla ilgili düzenlemeleri önermek gerekli. Son olarak da, teknoloji üretiminde gerekli olan kurumsal ağa ilişkin bazı tedbirleri, meslek odaları alabilirler. Örneğin, son yıllarda, bu sertifikasyon olayı gündeme geldi, özellikle, Gümrük Birliği çerçevesinde, CE markasının alınması yada ISO 9000 kalite güvence belgesinin alınması gibi. Türkiye'de, bu sertifikasyon işlemini yapan hiçbir kuruluş yok; bir tek TSE yapıyor; fakat, TSE'nin yaptığı da, zaten, uluslararası geçerliliği olan bir şey değil ve öyle görülüyor ki, bu sertifikasyon işi sadece, ülkenin, olağanüstü kaynak kaybına yol açacak. Geçenlerde özel bir firmanın temsilcisi ile konuşuyorduk, ISO 9000 belgesi almışlar ve bunu almak için de bir Amerikan firmasına 50-60 bin dolarlık bir ödeme yapmışlar. Her yıl belli bir miktar ödemeye devam edecekler; çünkü, sertifikasyon kontrolü gerekiyor. Bu tip alanlarda, özellikle, meslek odaları, aktif rol alabilirler.

Benim söylemek istediklerim bunlar, teşekkür ederim. Cengiz TÜRKSOY (Oturum Başkanı) - Ben teşekkür ederim, ikinci tartışmacı olarak Sayın Nurhan YENTÜRK; buyurun.

Doç. Dr. Nurhan YENTÜRK - Ben, konuşmamda, daha çok, üretim sisteminde ortaya çıkan değişikliklerin, bir anlamda, teknolojik gelişmelerin, gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerine değinmeyi düşünüyordum; fakat, eğer, Aykut Bey müsaade ederse, sabahki tartışmaya bir parça daha açıklık kazandırabilmek için, talep yapısındaki değişikliğin önemini ye bunun, gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerini açmaya çalışacağım. O nedenle, konuşmamın sonunda yapmayı düşündüğüm mikro temelli politikalar neler olacak kısmına çok fazla girmeyeceğim, zaten, yeterince tatmin edici bir

tartışma gerek Aykut GÖKER gerek Erol TAYMAZ tarafından yapıldı.

Şimdi, kısaca, bu talep yapısındaki değişiklikle, üretim sistemindeki değişikliğin iç içe geçmişliği gibi bir şeye değindiğimde sabah, anlatmak istediklerimi detaylandırırsam, şöyle diyebilirim: Hepimizin bildiği fordist üretim sisteminin egemen hale geldiği ikinci Dünya Savaşı sonrası dönemi, ciddi bir genişleme dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemi kitle üretiminin ve aynı zamanda kitle talebinin ortaya çıktığı bir dönem olarak nitelendirebiliriz. Fordist üretim sistemi, aslında, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra değil, çok daha önce, 1930'lardan başlayan bir sistem. Fakat, bu sistem egemen olma koşullarına, yani, kitle üretimini mas edebilecek bir kitle tüketim yapısı koşullarına ikinci Dün-Şk Savaşı'ndan sonra kavuştu, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra, böyle bir kitle talebi yada böyle bir dünya pazarının ortaya çıkması için çeşitli koşullar var, bir tanesinden sabah Fikret Bey söz etti, siyasî koşullar, yani, Sovyet Bloğu karşısında, Batı merkezli güçlü bir kamp oluşturulması koşulu; ama, sadece bu değil, biraz iktisadî koşullarına da bakmak gerekiyor. O da, aslında, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kapitalist sistem içerisinde, bir tek merkezli hiyerarşinin olması; yani, Amerika Birleşik Devletleri'nin, sistemi, tamamıyla regüle edebilecek, her anlamda; sanayi üretimi anlamında, teknoloji üretimi anlamında, para üretimi anlamında, sistemi regüle edecek bir güce sahip olması. Bu, benzersiz bir konjonktür. Daha önce de olmadı, belki, daha sonra da olmayacak. Bu konjonktürde bir uluslararası talep artırma politikasının mümkün olabileceğini görüyoruz. Yani, bildiğimiz Keynesgil politikalar ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ülke içerisinde talep yaratmanın yanı sıra uluslararası talep yaratma boyutu kazanabiliyor. Çünkü, tek merkezli hiyerarşinin olması demek, her türlü pazar yaratma sonucu ortaya çıkan talebin, yine, bu ülkenin sanayisine dönmesi demek. Hem de, bu kez, tüketim malı olarak değil, bu ülkelerde yaratılan, oluşturulan, ithal ikameci sanayileşmeyle ortaya çıkan sanayi için gerekli olan teknoloji ve yatırım malına talep olarak dönmesi demek. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrasında konjonktür, ABD hegemonyası sürdüğü sürece, böyle bir regülasyonu çok mümkün kıldı. Dolayısıyla ortaya çıkan kitle üretim koşullarına uyumlu büyüyen talep ve genişleyen pazarlar yani kitle tüketimi koşulları II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktı.

Şimdi, bence, burada, sistemin böyle devam etmemesini sağlayan, siyasî koşuldan çok ekonomik koşul; çünkü, sistem kendi içerisinde krize, Sovyetler'in çökmesinden çok daha önce giriyor. Neden giriyor; bence, kendi içerisindeki rekabet koşullarından dolayı giriyor. Çünkü, siyasî nedenle yapılan Avrupa'daki ülkelerin ve Japonya'nın yeniden restorasyon çalışmaları, aslında, ABD'nin karşısına gerek sanayi malı üretimi, gerekse dünya parasını oluşturma anlamında rakip ülkeler çıkarıyor: Almanya, İsviçre ve Japonya gibi ülkeler. Bu olgu, sistemin sürekli olarak gelişmekte olan ülkeleri de içine katacak şekilde genişlemesini engelleyen bir faktör; çünkü, yaratılan talebin, artık, sistemde bir hegemonik ülkeye dönmesi söz konusu değil, Amerika'ya da dönebilir, Japonya'ya da dönebilir. Bence 70'lerde ortaya çıkan sistem içerisindeki iç rekabetin, kar oranı krizine götüren, sistemi krize götüren bir etkisi var.

Sistemi 1970'lerin ortasında krize götüren nedenlerden diğeri, çok fazla değinmeyeceğim, fordist üretim sisteminin kendi iç örgütlenmesinin, aşırı

makineleşmeye, aşırı işbölümüne dayalı, sürekli niteliksiz işgücü kullanmanın neden olduğu aşırı hatalı ürüne dayalı, aşırı yüksek stokla çalışmaya dayalı olmasıdır. Bir anlamda, sermayenin yeniden değerlendirilmesini, yani, getirisinin yükselmesini engelleyen bir yapı ortaya çıkarmaya başlıyor. Bu iki nedenin krizin ortaya çıkmasında paralel gittiğini düşünüyorum. Yani, üretim sisteminin kendi iç tıkanıklarının ortaya çıkmasıyla kitle üretimine dayalı kârlılık artırma koşulları ortadan kalkıyor. Diğer yandan iç rekabet nedeniyle ulusal ve uluslararası talep yaratmaya yönelik Keynesgil politikalarının yerini monetarist politikalar alıyor ve dünya pazarında bir istikrarsızlaşma, daralma ortaya çıkıyor. Dolayısıyla kitle üretimi ve tüketimi arasındaki uyumun gittikçe ortadan kalkmaya başladığını görüyoruz. Bu anlamda, yeni arayışlar, yeni üretim sistemi arayışları, her iki sorunu da bertaraf etmeye yönelik arayışları doğuruyor. Bir yandan kendi iç tıkanıklarını ortadan kaldırmaya yönelik aşırı makineleşmeye, bu aşırı niteliksiz işgücü çalıştırmaya, bir sürü teknik kısıtı aşmaya yönelik çabalar ortaya çıkıyor. Diğer yandan, ortaya çıkan yeni bloklaşmaya, küçülen ve istikrarsızlaşan pazarlardaki değişen talep yapısına da cevap vermeye yönelik arayışlar doğuyor. Bu ikisinin bir arada olduğunu düşünüyorum. -Burada, birtakım şeyleri de ihmal etmemek lazım. Örneğin, sendikalardan, işçilerden kaynaklanan ciddi bir karşı koymanın, yani, fordist üretime, işin sürekli niteliksizleşmesine, ayrıntılandırılmasına gelen bir karşı koymanın, grevler, işe gelmeme gibi bir gelişmenin de, sistemde, bir kâr oranı krizi yarattığı, mutlaka göze alınması gereken bir şey.

Bütün bunlar olurken, yani, bir kriz ortaya çıkarken ve bunları bertaraf etmenin çeşitli koşulları aranırken, bence göz önüne almamız gereken bir faktör daha var. O da, bu üretim sistemindeki gelişmelerin gelişmekte olan ülkelere etkileri. Ben, doğrusu, fordist üretim sisteminin, gelişmekte olan ülkelere sanayileşme açısından bir katkısı olduğunu düşünüyorum. Bir kere, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra sözünü ettiğim koşullar nedeniyle, gelişmekte olan ülkeler, bu altın çağdan sanayileşme anlamında, nasiplerini aldılar. Bunda etkisi olan birtakım faktörler vardı, o da, sistemin özellikleriydi, yani şuydu: Fordist sistemin üstünde kurulu olduğu iş bölümlendirilmesi, bazı işlerin, çok daha uzak ülkelere yaptırılması olanağını her zaman tanıdı. Dolayısıyla, bazı basit sektörlerin, yavaş yavaş gelişmekte olan, ülkelere kaydırılması mümkün oldu. Gelişmekte olan ülkeler, fordist sistemin, niteliksiz, ucuz işgücü kullanmaya dayalı bir üretim sistemi olmasından da çok yararlandı. Bir anlamda, böyle bir özellik, çokuluslu şirketlerin ürünlerinin önemli bir kısmını bu tür gelişmekte olan ülkelere kaydırma sonucunu doğurdu. Aynı şekil de, ucuz mallara, kitlesel bir talebinin olması, ürün farklılaştırılması gibi şimdi çok duyduğumuz, marka, tasarım vesaire gibi şeylerin çok ön planda olmaması, bu tür ülkelerde, önemli bir üretim ve yatırım avantajı yaratabildi.

Post-fordist arayışları gelişmekte olan ülkelere, fordist üretim sayesinde onlara yönelen bu rekabeti de bertaraf etmenin de bir çabası olarak görmeliyiz. Yani, bu arayışların sadece, teknik anlamda ortaya çıkan tıkanıklıkları yada dünya talep ve pazar yapısında ortaya çıkan birtakım sorunları bertaraf etmek anlamında değil; aynı zamanda fordist üretim sisteminin gelişmekte olan ülkelere sağladığı bir rekabet gücünü de kırma gibi bir fonksiyonu da olduğunu düşünüyorum. Bu anlamda, mikro elektronik teknolojisinin birtakım özelliklerine daha yakından bakarsak, artık, gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu bir sürü avantajın, ellerinden alınmaya

başlandığını söyleyebiliriz. Bir kere, mikro elektronik teknolojisinin en temel özelliğinin şu olduğunu söyleyebiliriz: işi yeniden bütünleştirmesi, aynı coğrafyaya getirilmesi. Bu, işte, Aykut Beyin de sözünü ettiği yan sanayi ilişkileri anlamında geçerli. Sürekli değişen talebe yönelik yeni tasarımlar, kalite, marka gibi şeyleri ön plana çıkararak, malın fiyatını ikinci plana atarak, artık, üretimin çok önemli bir kısmının, yine, gelişmiş ülkelerde, talebin bulunduğu coğrafyada yoğunlaşmasını sağlayıcı bir etkisi var. Bir anlamda gelişmekte olan ülkelere giderek daha az ihtiyaç duyulması söz konusu. Nitekim, niteliksiz, ucuz işgücüne ihtiyacın azalmasının da böyle bir etkisi olacak diye düşünüyorum.

En önemli etkisi de bilgiyle ilgili; Aykut Bey çok değindi, tüm sistemin bilgiyle işler hale gelmesi önemli. Şimdi, burada, bilgi derken, ben, bir şeye çok dikkatle değinmek istiyorum. Bilginin ön plana çıkması, bu yeni üretim sisteminde, bilginin bilgi olarak üretilmesi anlamında değil; ama, üretim sisteminin her anlamda işleyişinde, bilginin temel girdi haline gelmesi. Yani, herhangi bir mekanik teknolojiyi kullanmak için enerji yeterli olabilir, fakat, artık, eğer, bilgisayar başlıklı bir sistemden söz ediyorsak, bunun işlenmesi, esas olarak, enerjiden çok bir bilgiyi gerektiriyor.

Örneğin, yine, Aykut Bey'in sözünü ettiği yeni malzemeler; bütün bunlar da, aynı şekilde, aslında gelişmekte olan ülkelerin basit hammaddelerle ürettikleri birtakım mamullerde, tamamen rekabet gücü kaybına neden olabilecek bir gelişme. Örneğin, hazır giyimi düşünelim. Türkiye gibi birçok ülkenin en önemli rekabet edebileceği bir sektör, bu sektörde, bildiğimiz doğal hammadde olan pamuğa giderek daha az dayanma söz konusu oluyor. Bütün o yeni malzemeler, ısıya dayalı, suya dayalı, soğuğa dayalı, rüzgara dayalı yeni bir girdi ve bilgiyle üretilen bir kumaş, ön plana çıkıyor. Bir anlamda, gelişmekte olan ülkelerin ellerindeki tüm avantajların, işte, ucuz işgücünden, hammaddeye, kolay transfer edilip kullanılabilen teknolojiye kadar her türlü avantajın alınması anlamına da geliyor bu gelişmeler.

Şimdi, burada, o zaman, durup ne yapılabilir diye düşündüğümde gelişmekte olan ülkeleri iki ayrı gruba ayırabileceğimizi düşünüyorum. Bir kısmına sunulan, blokların içerisinde yer alma olasılığı, bu gelişme içerisinde yer alma olasılığı. Bunun dışında kalanların, ciddi bir ekonomik ve siyasî sorunlarla karşı karşıya kalacağını düşünüyorum. Burada, coğrafi konumlanma da çok önemli; ama, sözünü ettiğimiz bu bilgiye dayalı üretim sistemini adapte edilebilmesi de çok önemli. Bu olmadığı takdirde, blok içerisinde kalsanız dahi, üretici anlamında bir partner olamayacağınız için, sadece talebe dayalı olarak bulunacağınız için, belki, daha da olumsuz etkilenmek, söz konusu olabilir. Bu anlamda, bloklar içerisinde kalmanın önemli olduğunu, ama, mutlaka, üretim sisteminde yeni ortaya çıkan gelişmeleri, sanayiye, ekonomik kültürümüze mal edecek ciddi çabaların gösterilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Bunun dışında, sabahki konuşmama atfen bir noktaya değinmek istiyorum. Bütün bu sistem dışında kalacak her türlü gelişmekte olan ülkenin sanayilerinin çökebileceğini, aynen, işsiz bir insan gibi bir tür asalak muamelesi görebileceğini asmasak da beslesek mi mantığı içerisinde iktisat dışı yöntemlerle, askeri yöntemlerle bertaraf edilebilecek iktisadi çöküşe

terkedilmiş toplumlar şeklinde kalabileceklerini düşünüyorum. Bu anlamda, dışarıda kalan toplumlarda, kendi içlerinde, işçi sınıfı dayanışmasına dayalı bir enternasyonalizmin çok zor olabileceğini düşünüyorum. Bu anlamda, görebildiğim tek enternasyonalleşme "dini kardeşlik" temeline dayalı bir enternasyonalleşme olabilir. Teşekkür ederim.

Cengiz TÜRKSOY (Oturum Başkanı) - Biz teşekkür ederiz. Şimdi Sungur Bey'e söz vereceğim; buyurun.

Dr. Sungur SAVRAN - Sabahtan beri yaptığımız tartışmalar üzerinde, aslında, nasıl bir bütünleşme sağlayabileceğimi tam bilemiyorum; çok çeşitli boyutları var çünkü.

Başlangıç noktası olarak, Fikret'i biraz kışkırtayım. Aslında, Nurhan söyledi, orada, galiba hemfikiriz. Şimdi, Fikret'in yaklaşımında, sabahta bunu düşünüyordum, ne derece girebiliriz, ne derece girmeyiz, ne kadar zamanımız var, bilemiyordum; onun için, şimdiye kaldı; ama, bütünselliği olduğu için tartışmanın, zararı yok sanıyorum. Şimdi, Fikret'in sunuşunda, eleştirilerinin çok büyük bölümüne katılıyorum elbette; ama, şöyle bir yaklaşım, alttan alta sezilebiliyor. Bu kalkınmacılık bir hayaldi; yani, hayalet, ulusal devletler üzerinde yürüyordu, gerçek ulusal devletler haline gelemediler. Kalkınmacılık da esas olarak, yani büyüme ölçütleri aracılığıyla ölçülüyordu, bunlar ise çok önemli değildir, işte, ben, bütün bu çerçevede bir alternatif göremiyorum, birincisi bu. Burada bir sorunum var, sorun şu: Herhangi bir durumda, bu dünyanın bir bölümünü koparan bir emekçi iktidarı, sanayileşme için çok ciddi bir çaba gösterecek mi göstermeyecek mi? Bence, gösterecek, yani, son dönemin eleştirilerini, Fikret'in fikrini merak ediyorum. Son dönemin eleştirilerinde, sanayileşme, ekonomik gelişme, teknolojik gelişme, bilimin üretime uygulanması tipinde bir atılım, biraz değerini yitirmeye başladı, bu, çevre dostu bir atılım olabilir, onu söylemiyorum. Onun ötesinde, prodüktivizm yada üretimcilik adı altında, üretimin önemini biraz ikinci plana itti. Şimdi, buna niye değiniyorum; çünkü, Nurhan'ın değindiği yönü o, bütün bu dönemin, kalkınmacı dönemin bir etkisi oldu; yani, buna bir hayal diyemeyiz. Güney Kore gibi aşın ileri bir örneği olan; ama, Latin Amerika'ya, Türkiye'ye, Güney Doğu Asya'ya ve hatta Afrika'ya değişik ölçülerde yansımaları olan bir sınai gelişme gösterdi, üçüncü dünya dediğimiz dünya. Dolayısıyla, bunun da bir şeyini yapmak lazım, bilançosunu yapıp, kapitalizmin neler yapabileceğini gerçekçi olarak bence değerlendirmek lazım.

Şimdi, bu yanı işin, İkinci Dünya Savaşı sonrasının genişleme dönemiyle ilgiliydi. Bugüne gelirsek, korkarım, bak, çok genel bir şey söyleyeceğim, istihdamın her zaman azalacağı, üçüncü dünyanın bir bölümünün tamamen dışlanacağı ve neredeyse, işte, askeri yöntemlerle asmayalım da besleyelim mi filan gibi bir yaklaşım türünden yaklaşımlarla tamamen ezilecek bir üçüncü dünya tablosu, bana öyle geliyor ki, bir katastrofizm. Şimdi, ben, şöyle düşünüyorum, belki, benim, katastrof düşüncem, felaket düşüncem, krizle ilgili, bu ise, uzun dönemle ilgili. Aradaki farklılık o, ben, benimkini daha gerçekçi kabul ediyorum o yüzden; çünkü, ben, ben, bir üçüncü dünya savaşı yaşanabileceğini de düşünüyorum. Krizin dinamikleri öyle ki, sabah sözünü ettiğim parçalanmalar, sınıf mücadeleleri, depresyon olasılıkları vesaire, her

türlü katastrofa işaret ediyor; ama, bu katastrof, aslında, tam da, yeni bir sermaye birikimi döneminin temelini hazırlıyor diye düşünüyorum. Yani, talep yok, onun için olamaz düşüncesi çok kaba bir sonuca geliyorum sadece, geçmişe ilişkin de anlaşıyoruz; ama, o çok uzun bir tartışma olduğu için atlayacağım. Bana doğru gelmiyor, yani, sonunda, niçin, Fikret ile Nurhan'a aynı eleştirileri başka bir biçimde yöneltiyorum, Nurhan ile bir konuda, Fikret ile başka bir konuda belki aynı fikirdeyiz; ama, şu; kapitalizmin, yapabilecekleriyle yapamayacakları arasında bir ayırım yapmamız lazım. Yani, toptan bir katastrof ilanı yada hiçbir şey yapamaz ilanı, bence, gerçekçi olmuyor, hadi, ben de, bu sefer gerçekçiliği oynuyorum. Teşekkür ederim.

Cengiz TÜRKSOY (Oturum Başkanı) - Ben de teşekkür ederim. Buyurun Sayın BAŞKAYA.

Doç.Dr.Fikret BAŞKAYA - Tabii ben onları anlatırken birçok şeyi açmadım. Dolayısıyla bazı şeyleri niyet etsen de söyleyemiyorsun, o zaman da birçok nokta açıkta kalıyor.

Şimdi, benim söylemek istediğim şeydi: ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın bu tarafında bir kalkınmacı retorik söz konusuydu. Burada da epeyce mesafe kaydedilmişti, nitekim rakamlar ortada. Latin Amerika örneğinde ortaya çıkıyor.

Benim söylemek isteğim şu: Diyorum ki, artık dalga kesin olarak dönmüştür. Şimdi artık buralarda bilinçli bir sanayileşme, bilinçli bir kalkınma, en azından kapitalist planlama gibi retorikler gündemden çıkmıştır. Dolayısıyla bu ülkelerdeki yönetimler kompradorlaşma tercihi yapmıştır. Bundan sonra o dönemdekine benzer gelişmeler beklemek artık hayal olur. Bundan sonra artık şu gelişmeler olabilir: çokuluslu firmalar orada bir çıkar görüyorsa gelir, yatırım yapar bir şeyler üretir, görmüyorsa da gelmez. Şimdi Afrika'ya gitmiyor, niye gitmiyor? Gitmeme nedenlerini biliyoruz. Bir yerlere gelir, ve geliyorlar da... işte onun için dedim ki, kutuplaşmanın yeni bir versiyonu gündeme geliyor. Eski kutuplaşmanın farklı bir versiyonu oluşuyor.

Şimdi, mesela, buraya gelecek yabancı sermaye, bir alanı "geliştirecek", bir alanda yatırım yapacak, ama bu öbür tarafın aleyhine gerçekleşecek. Yani ekonomideki eklemlenme hiçbir zaman gerçekleşmeyecek. Zaten bir sanayileşme iddiası da olmadığı için artık senin akibetin çokuluslu şirketin insafına bırakılmış demektir. Yoksa, kapitalizmde tabii ki büyüme vardır - birçok yerde var, olacak, bundan sonra da olabilir- dolayısıyla benim söylemek istediğim esas itibarıyla budur. Yani elbette büyüme bir zorunluluktur. Mesela çevrecilerin, biliyorsunuz Roma Kulübü'nün sıfır büyüme tezi vardı. Sıfır büyüme mümkün değil kapitalizmde. Zira büyümediği zaman kapitalizm diye bir şey yoktur. Mutlaka büyüyecek, büyümek zorunda.

Dolayısıyla benim özellikle vurgulamak istediğim şudur: Bugün artık Üçüncü Dünya yönetimleri 1960'lı 1970'li yıllardaki gibi iddialı bir şekilde çıkmıyorlar sahneye. Çokuluslu şirketlere eklemlenme, onların eteğine yapışarak oralarda ne kadar yer tutabilirim kaygısıyla hareket ediyorlar. Bu da demektir ki artık süreci zaten sınırlı olan etkileme güçleri gittikçe aşınıyor, zaafa uğruyor; birinci

söylemek istediğim buydu.

İkinci söylemek istediğim de şu: Aslında ikinci Dünya Savaşı'ndan sonraki talep artışında devletin çok bilinçli bir katkısı var. Şimdi tabii biz bir tanesini söyleyince öbürlerinin de bilindiğini varsayıyoruz ve bu yanlış anlamalara neden oluyor. Sonuç bir dizi faktörün diyalektik bütünü olarak anlaşılabilir. Bir taraftan işçi sınıfının dayatması var - ki ciddi bir dayatma - bir devletin, mesele siparişler yoluyla olsun, kamu hizmetlerini genişletmek yoluyla olsun -tabii bunların her birinde işçi sınıfının talepleri var, onun dayatması var, ama-bence talep yönünden durumu dengeleme tercihinin önemini hafife alamayız. Ne oldu da o zaman 1974-75'ten sonra tablo değişti?

Mesela bazı alanlardaki tüketim doyum noktasına varmasa bile yaklaşmıştır. Mesela transistor, beyaz eşya, otomobil, en azından talep düştü ve eskisi satılmıyordu. Artık pazar, eski hızıyla büyümüyordu, dolayısıyla talepte de bir düşüş olduğunu dikkate almak lazım. Elbette her toplumsal süreç, birçok faktörün diyalektik bir bütünüdür. Bazen bunlardan bazılarını öne çıkarıyor gibi görünüyoruz, ama bu kötü niyetten değil... Sanıyorum tartışma da buradan çıkıyor.

Şimdilik söyleyeceklerim bundan ibaret.

Cengiz TÜRKSOY (Oturma Başkanı) - Buyurun Nurhan YENTÜRK.

Doç. Dr. Nurhan YENTÜRK- Söylemek istediğim şey, talep yok, onun için krize giriliyor gibi çok daha basite indirgenecek bir ifade değil, Şunu demek istiyorum: Kapitalist sistem, kendi içine düştüğü krizi aşmakta kitle talebine ve bizim gibi ülkelere gelecek talebe giderek daha az ihtiyaç duyuyor, bizim gibi ülkelere daha az ihtiyaç duyarak kendisini ayakta tutabiliyor.

Dr. Sungur SAVRAN - Sayın Başkan, çok kısa bir soru sormak istiyorum. Şimdi, şöyle bir şey var, bu kitle üretiminin bittiğine dair post-fordizm tahlilinin ben gerçekten anlayamıyorum ne yapmaya, ne söylemeye çalıştığını. Sadece son okumalarımın iki örnek vereyim. Gıda sanayi tamamen kitle üretimine dayalı, yani bütün dondurma markalarına, bütün yağlara, şunlara bunlara bakın, aynı şey giderek yeni telekomünikasyon tekniklerinde oluyor. Eski sivri uç teknoloji üretimi yapan firmalar şimdi tamamen geniş tüketiciler ağına hitap etmek zorunluluğu altında yeniden yapılıyorlar. Çünkü mesela cep telefonu muhtemelen kriz aşılırsa çok yaygın bir tüketim aracı haline gelecektir.

Dolayısıyla Benetton'u ve bütün öbürlerini hiç saymıyorum, yani geleneksel olarak kitle tüketimi ağı olan şeyleri gerçekten anlayamıyorum.

Şimdi son bir tek örnek vereyim. Mesela şu anda bildiğim kadarıyla Uni-lever, Tayland'a Hollanda'dan daha fazla dondurma satıyor. Nasıl olur da oranın talebine önem vermez, tam anlayamıyorum. Aynı şey telekomünikasyon alanında ülkeleri çözüp özelleştirmeler yoluyla bu piyasaya girmeye çalışan uluslararası şirketler için söz konusu değil mi? Bu meseleyi belki biraz açarsan, daha iyi anlaşabiliriz yada en azından ortak bir nokta bulabiliriz.

Doç. Dr. Nurhan YENTÜRK - Tabii sektör sektör giderek açıklamak çok güç.

Daha önce konuştuk, makro düzeyde Keynesgil talep yaratma politikalarından, gelişmiş ülkeler arasındaki rekabet nedeniyle vazgeçilip monetarist politikalara yönelmenin talep üzerindeki bir sonucu bu. Burada üretim sistemindeki değişikliklere değinmenin de gerekli olduğunu düşünüyorum. Yani burada sadece mesele teknolojinin değişmesi değil, ama işgücünün niteliğinin değişmesi de önemli. Sadece kol emeğiyle üretime katkıda bulunan bir işgücünün yerini, artık kafa emeğini de üretim sürecine katan, kafa emeğinin de sömürü içerisine alınması ile sonuçlanan bir gelişme var. Bundan da yararlanılarak verimliliğin artırılması çabaları çok önemli.

Teknoloji ve işgücünün yanı sıra, mutlaka üretim organizasyonundaki değişimleri TKY, JIT gibi yönetim tekniklerini de koymamız gerekiyor. Hepsine baktığımızda gelişmekte olan ülkelerin her anlamda katkısına daha az ihtiyaç duyulduğunu söylemek istiyorum.

Rekabet gücümüzün en yüksek olduğu hazır giyim sektörünü ele alalım. Giderek tasarım ön plana çıkıyor. Ancak diğer önemli gelişme yeni teknolojilerle üretilen yeni malzemelerin kumaşın yerini almaya başladığını biliyoruz. Gümrük birliğiyle beraber, bu tür malzemelerden alınan vergiler kalkacağı için daha çok ithal malı kullanarak üretim yapan bir sektör olacak.

Şimdi bu olgu bütün sektörlerde yavaş yavaş kendini gösteriyor ve giderek bizim gibi ülkelerin kattığı değer azalması söz konusu, giderek daha çok, bilginin katma değer hemen tümünü götürüyor olması ön planda. Yani işte biz, tekstilde herhangi bir rekabet gücünü geliştireceğiz derken sadece ucuz işgücüne bağlı rekabet gücü geliştirmeyi düşünüyoruz. Bundan bizim ülkemize gelecek olan, ülkenin refahına etkisi olacak kısım çok daha düşük, esas payı, örneğin kumaş tasarımını geliştiren İtalya'da kalması söz konusu.

Daha önce değinmişim, örneğin sanki her şey globalleşiyormuş gibi gözükürken GATT anlaşmasının, esas olarak korumaya aldığı neredeyse yegâne şey, ürün geliştirmenin ve araştırma geliştirmenin sübvansede edilebilmesi ve patent haklarının saklanabilmesi. Kendilerinin rekabet gücünün yüksek olduğu şeye sıkı sıkı sarılma, artık üretim sürecinde giderek önemsiz hale gelen her türlü şeyi serbest piyasaya bırakmak.

Şimdi o zaman ben, burada çekilmenin değil, ama işte bilgiye, yeniliğe, teknolojik gelişmeye talip olarak varlığımızı korumanın uzun dönemde daha anlamlı bir strateji olduğunu düşünerek bunu söylüyorum. Sorduğunuza tam cevap olmadı, teşekkür ederim.

Cengiz TÜRKSOY (Oturma Başkanı) - Buyurun Rifat Bey.

Rifat DAĞ - Sayın Başkan, ben mikro düzlemde Sayın GÖKER'e bir soru yönelteceğim: Devletin özellikle sanayi geliştirme süreçlerinde desteğinin söz konusu olmadığını açıkladılar haklı olarak. Ben, aksine buna karşı tedbirler alındığını düşünüyorum. Özellikle bu Avrupa Gümrük Birliği sürecinde ekonomide sütun kaymağını büyük ölçüde yiyen otomotiv sanayii ile ilgili korumacı tedbirlerin devam ettiğine, bu tüketim vergilerini buna örnek olacağını söyleyebilirim.

Fakat bizim durumumuzda olup da, gelişmekte olan ülke sürecinde olup da gerçekten de teknoloji geliştiren veya bu süreci anlamlı mesafelerde alabilen ülkeler var mı, ben gerçekten de merak ediyorum.

Cengiz TÜRKSOY (Oturum Başkanı) - Başka soru yoksa Aykut Bey'e söz vereceğim ve diğer oturuma geçeceğiz.
Buyurun Aykut Bey.

Aykut GÖKER - Tartışmacılara katkılarında dolayđı çok teşekkür ediyorum. şu soruyu soracağım: Bugün kapitalizmin dünya sistemi içerisinde yer alan ama henüz sanayileşme sürecini tamamlamamış bir ülkenin bilim, teknoloji, sanayi yeteneğini yükselterek atılım yapma olanağı var mıdır? Bu sorunun yanıtı, Türkiye açısından çok önemlidir.

Herhangi bir iddia getirmeyeceğim, fakat hepimizin izlemesi gereken yeni bir pratiğin başladığının altını çizeceğim.

Bizim dikkatlerimiz hep Uzakdoğu'da, Japonya'yđ takip eden iki ülke üzerinde yoğunlaştı: Güney Kore, Tayvan. Bunların kapitalizmin dünya sistemi içinde konumlarını, bilim, teknoloji, sanayi yeteneklerini yükselterek değiştirdiklerini biliyoruz. Bu model bitti mi? Hayır bitmedi; Uzakdoğu'da şimdi bir ikinci kuşak geliyor.

Özellikle ve lütfen izleyiniz, bu ikinci kuşak, başta kıta Çin'i ve ardından gelen Malezya, Tayland, Vietnam gibi ülkelerden oluşuyor. Bunlar, bilim, teknoloji, sanayi düzlemindeki yeteneklerini zorluyorlar. Burada kapitalist sistemde bir eklemlenme söz konusu değil mi? Söz konusu, ama şunu dikkat edelim, artık bu eklemlenme, farklı bir düzeyde eklemlenme. Nasıl bir eklemlenme: Malezya eklemlenmeyi tasarım düzeyinde de arıyor.

Söz konusu ülkeler, eklemlenmeye uluslararası üretim bandının yada herhangi bir uluslararası şirketin emek yoğun yatırımına talip olarak başlamıyorlar, tasarım ucundan başlıyor ve bu talepte kapitalist sistem içerisinde ortaya çıktıklarında, araştırma enstitülerini, bilim ve teknoloji kurmuş durumdaydılar. Malezya'nın, Tayland'ın gelişkin bir bilim ve teknoloji yönetim sistemleri var, ulusal inovasyon sistemleri var. Üniversite sanayi işbirliğine ve beyin gücüne yapılmış korkunç bir yatırımları var. Bu deney başarılı olur mu olmaz mı; bilmiyorum ama deneniyor, denemekte yarar var; Türkiye açısından söylüyorum bunu. Bu aynı zamanda Rifat arkadaşımızın sorusuna da bir yanıt: Deneyen var.

Türkiye bu yolu denemeye devam etmelidir diye düşünüyorum. Bu alanda şansını deneyebilecek sistem içi birkaç ülke var, bunlardan biri olarak Türkiye'yi de görüyorum.

Bu deneme meselesinde hep Orta Amerika, Güney Amerika deneylerine atıfta bulunuluyor ve onların hüsranla bu işi kapattıklarından söz ediliyor.

Gerçekten de, rneğin Brezilya, Güney Kore'nin yapmak istediğini yapmak istemiştir; ama başarılı olamamıştır. Bu artık, incelemelerle de ortaya konuğu. Brezilya bu denemede, Amerika Birleşik Devletleri'nin arka bahçesinde,

Güney Kore'nin yaptığı atılımı gerçekten hem de telekomünikasyon alanında denemiştir, korkunç bir bilek güreşi yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'yle, orada bir ulusal motivasyonları vardır; hatta bu motivasyonu ortaya koyan generallerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin arka bahçesinde Brezilya kaybetmiştir. Ama bu, Brezilya'nın bütünüyle bu oyunu bıraktığı anlamına da gelmiyor. Hatta Brezilyalılar, şu yada bu alanda geçmişte kazandıklarını ileri götürecek bazı çıkışları da deniyorlar.

Bu genel değinmelerden sonra Türkiye açısından önem verdiğim ve Erol TAYMAZ'ın parmak bastığı iki noktayı teknik düzeyde açıklayarak geçeceğim. Türkiye'deki bir firmanın ileri teknoloji gereksinmesini karşılayacağı iki yol var: ya transfer eder yada kendi üretir- başka yolları şimdilik bir kenara bırakıyorum.-Ben, Türkiye'de sanayi kuruluşları ileri teknoloji talebinde bulunmuyorlar ya da ileri teknoloji istemiyorlar anlamında hiçbir şey söylemedim. Kaldı ki, Türkiye'deki bütün firmalar, ileri teknolojiyi seviyorlar, ellerine geçirilirse kullanıyorlar. Mesele o değil, mesele şurada:

Arçelik kendi AR-GE birimini ne zaman kurdu? Arçelik ürün bazında teknoloji gereksinmesini lisans yoluyla bir yabancı firmadan alıyordu. Bu yabancı firmadan teknoloji açığı kapanıyordu. Arçelik, bir süre sonra Avrupa Birliği ülkelerinde belli bir pazar payı elde etti ve bu pazarını genişletmeye başladı. Genişletmeye başladığı andan itibaren de kendisine lisans veren yabancı firma, lisansları geciktirmeye başladı. Lisansör firma, buzdolabını geliştiriyor, Arçelik o lisansı diyelim bir yıl sonra alıyor. O üründe siz, altı aylık, bir yıllık bir gecikmeye uğradığınız anda Avrupa pazarında bittiniz demektir. Arçelik, bunu gördüğü anda kendi AR-GE birimini kurdu.

Söylediğimi destekleyen bir başka örneği çok yakın bir zamanda yaşadık. Profilo, bir yabancı firmayla evlilik yaptı, sermayesinin yüzde 50'sinden fazlasını yabancı firmaya sattı. Profilo'nun yönetim kurulu başkanı Jak Kamhi gazetelere bunun nedenini açıkladı. Neden şu: Profilo Avrupa'da belli bir pazar tutmak istiyor, ama teknoloji yetkinliğine buzdolabında sahip, çamaşır makinesi ve bulaşık makinesinde sahip değil. Beyaz eşyada bir ürün demetiyle çıkıyorsunuz pazara. Birinde çıkıp, diğerinde çıkmamanız pek mümkün değil, insanlar sizin mallarınızı bir bütün olarak arıyorlar.

Profilo, eksik kalan ürün lisanslarını bir türlü temin edemedi. Temin edemediği anda da Avrupa pazarında yok olacaktı, yerli ortak firmanın yüzde 50'sinden fazlasını devretti, Avrupa pazarında şimdi daha az bir sermaye payıyla var olmaya çalışıyor.

Gelmek istediğim nokta şu: Türkiye'de sorun, teknoloji ihtiyacının şu yada bu yoldan temini değil, yollardan birinin kapandığını Türk firmaları gördüler. Lisans yoluyla aldığımız teknolojiyle dış pazarda bir yer tuttuğunuz anda yada Türkiye pazarını dış firmalara kapattığınız anda teknoloji yolunuz kesiliyor, teknoloji musluğunuz kesiliyor. Bunu aşmak için ya kendiniz AR-GE yapmak zorundasınız yada evlilik yapmak zorundasınız. Türkiye'nin şimdiki düğüm noktası buradadır.

Türkiye sanayii ileri teknolojiyi kullanabilecek seviyededir; orada hiçbir şüpheniz olmasın. Türkiye sanayisinin, sanayicisinin bugüne kadar gözününe

alamadığı şey, uzun vadedeki çıkarı için AR-GE yatırımı yapmak; bu tür harcamaları göze alamadı, öyle bir nosyonu, öyle bir disiplini, öyle ileri düzeyde burjuva kültürü, uzağı görmede iddiası yok; ve bugünkü kilit nokta bu.

Diğer bir konu AR-GE'nin devlet tarafından desteklenmesi. Buraya biraz açıklık kazandırmak lazım. Evet doğru, devlet bugüne kadar hesapsız kitapsız, çok para saçtı; sanayi adına ne yapıyorsanız, sadece sanayide değil, üretim adına ne yapıyorsanız devlet tarafından desteklendi, ihraç ediyorsunuz, ne ihraç ederseniz edin ihraç bedelinin yüzde 10'unu devletten geri alıyorsunuz. Bu tür destekler Türkiye'de hep oldu, ama AR-GE desteğinde diğerlerinden farklı olan şu; siz, bir ürün geliştirme için çalışma yapıyorsunuz, buzdolabı geliştirmek için bir çalışma yapıyorsunuz. Yaptığınız bu çalışmadaki masrafların yüzde 50'ye kadarlık kısmını belli kriterlere uymuşsanız devlet size karşılıksız olarak ödüyor. Bakın, bu eskisinden çok farklı. Dışarı bir şey ihraç ettiğinizde yüzde 10 geri alıyorsunuz, bir sınai yatırım yaptığınızda belli bir yüzdesi size bir yatırım indirimi olarak veriliyor, yatırım tutarınızı; işletmeye geçtikten sonra vergiye esas matrahtan düşerek belli bir vergi ödemesinden kurtuluyorsunuz; bu dolaylı bir şey; ama burada, AR-GE desteğinde çok net bir şey var:

Yeni bir ürün geliştirmek için fiilen ne kadar para harcıyorsanız - bunun içerisinde donanım alımları var, malzeme harcamamız var, ürünü geliştirmek için çalıştırdığınız bütün AR-GE personeline ödediğiniz para var - bu tür harcamaların yüzde 50'ye kadarlık kısmını - belli kriterlere uygun bulunmak koşuluyla - devlet kısa bir süre sonra size karşılıksız olarak ödemeyi tekeffül ediyor.

Bir ikincisi 100 birim harcama yaptınız, 50'sini devlet size karşılıksız verdi, geri kalan 50'ye de bir başka kurum, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı sıfır reel faizle kredi veriyor. Bu sıfır reel faizle krediyi de ancak bu ürün geliştirmeyi başarırsanız geriye ödeyeceksiniz.

Bu tabii büyük bir imkan; ama bu imkanı yıllardır bütün ileri sanayi ülkeleri kullanıyorlar ve devlet, bütün sanayi kuruluşlarını bu bazda sübvansiyon ediyordu. Uruguay Turu Nihai Senedi'nde bu sübvansiyon limiti yüzde 75'tir. Türkiye bugün yüzde 50'lik bir limit tanıdı; yüzde 75 tavanına çıkmadı.

Bu AR-GE desteğidir ki, o son söylediğim kıpırdanmayı yarattı. Yoksa haklısınız, firmalar her türlü desteği alıyorlardı, ama bu çok daha önemli bir avantaj. Ama, benim burada anlatmak istediğim şey, bu avantajı bütün sanayi ülkelerinin yıllardır kullanıyor olmalarıdır. Devlet sübvansiyonu hepsinde çatır çatır işliyordu. Türkiye, AR-GE gibi bir alanda değil de, bambaşka bir tercihle başka alanlarda bir sürü parayı döktü.

Evet, bu kadar efendim, çok teşekkür ediyorum.

GELİŞMENİN MEKANSAL BOYUTU VE KENTLEŞMENİN DEĞİŞEN DİNAMİKLERİ

Cengiz TÜRKSOY (Oturma Başkanı) - Bildirisini sunmak üzere Sayın Prof.Dr.

Ayda ERAYDIN'a söz veriyorum. Buyurun Sayın ERAYDIN.

Prof. Dr. Ayda ERAYDIN - Son on yılda üretim yapılarında, ekonomik ve politik düzende ortaya çıkan önemli değişiklikler, mekansal yapıyı önemli boyutlarda etkilemiş, kentleşme süreçleri ve mekandaki çekici noktalar farklılaşırken, yeni bir yerleşme düzeni ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni yapı ve gelişmeleri ortaya çıkaran önemli dışsal süreçlerin olması, dünyadaki gelişmelerin bir ortak paydaya oturmasını sağlarken, öte yandan bu süreçlerin etkilediği kentsel yapılardaki farklılıklar benzer bir gelişime ayak uydurabilmek için ortaya çıkan farklı yapıların öne çıkmasını sağlamıştır.

Yeni Süreçler ve Bu Süreçlerin Mekanın Kavramlaştırılmasına Etkileri

Dünyadaki gelişmeleri etkileyen dışsal süreçlerin başında küreselleşme şeklinde kabaca tanımlanan ve ekonomik anlamda ulus devletlerin önemlerinin azaldığı (Sklair, 1990), sermaye ve mal akımlarının giderek ülkesel sınırların ötesinde yoğun biçimde devindiği (Harvey, 1989) bir yeni ilişkiler düzeninden söz etmek mümkündür.

Küreselleşme tartışmalarının ilk basamağını oluşturan özelleştirme ve de-regülasyon kavramlarının 1970 bunalımı sonrasında gündeme geldiği görülmektedir. Bu iki kavram da devletin ekonomideki rolünün azaltılması ve devletin küçülmesi gerekliliğini savunmaktadır. Küreselleşme kavramı ise, devletin küçültülmesi ötesinde, devletin kendisini sorgulamaktadır. Küreselleşme sürecinde ekonomik ilişkilerle birbirlerine bağlanan yeni bir ekonomik mekan tanımı ortaya çıkmakta ve bu tanımda ülke sınırları fazlaca önem taşımaktadır.

Küreselleşme tartışmaları mekanı algılamak ve tanımlamak için kullanılan iki kavramın önemini azaltmaktadır. Bu iki kavram sınır ve kademelenmedir. Birim mekanı tanımlamakta kullanılan sınır kavramı ortadan kalktığına mekanı algılayış biçiminde önemli bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede sınır kavramının önemini yitirmesi ile mekanın iki boyutlu algılanmasında ortaya çıkan boşluğu, mekansal birimler arası ilişkileri irdelerek çok boyutlu nitelik kazanan yeni bir kavramlaştırma öne sürülmektedir. Şebeke/ağ kavramı son dönemde kentleri, yöreleri ve tüm yerleşmeleri sınırları ile iki boyutta birbirlerine karşı konumları şeklinde değil, bunu ötesinde birbirleri ile tanımlamayı olanaklı kılmaktadır (Camagni, 1991).

Şebeke kavramının bilgi, iletişim, üretim, denetim gibi farklı içeriklerde ve farklı mekansal birimleri içerecek şekilde gündeme gelmesi, her mekansal birimin farklı nitelikleri ile bir başka birime karşı görece konumunun belirlendiği kademelerime sisteminin ne ölçüde geçerli olduğu konusunda önemli soru işaretleri yaratmaktadır.

Mekansal kademelenme, belirli bir sistem içinde yerleşmeleri yerleştirmekte ve böylelikle kurallar çerçevesinde yerleşmelerin yeri ve ilişkide olduğu diğer yerleşmeler coğrafik mekan üzerinde tanımlanmakta idi. Şebekenin bir parçası olarak bir kent ve yöre ise, coğrafik yakınlıkla veya o mekansal birimin hizmet verdiği alanlarla değil, ilişkide olduğu diğer mekansal birimlerle ve bu ilişkinin niteliği ile bir konum kazanmaktadır.

Küreselleşme eğilimlerinin ortaya çıkardığı üçüncü kavramsal değişim ise, bir kent, yöre bölgenin bir parçası olarak ülke bütünündeki gelişmelere katkı sağlayan bir birim olarak algılanması yerine, diğer kent ve yörelerle yarışan ve dünya üzerinde rekabet gücü kazanmaya çalışan birimler olarak tanımlanmasıdır. Bu çerçevede mekansal birimlerin ilişkilerini güçlendirerek ve kendi sahip oldukları göreceli üstünlükleri değerlendirerek daha avantajlı bir konuma gelmeye çalıştıkları görülmektedir.

Dünyada izlenen ikinci süreç ise yerelleşmedir, ilk bakışta bir yandan küreselleşme eğiliminin olması birbirine zıt iki süreç gibi algılanabilir. Ancak, dünyadaki gelişmelere bakıldığında, bu iki sürecin ters iki süreç değil, birbirini tanımlayan nitelikleri ön plana çıkmaktadır. Yerelleşme ile küreselleşme süreçlerinin birlikteliği yerel-küresel diyalektiği ve bu çerçeve mekansal yapının şekillenmesi olarak tanımlanmaktadır.

Yerelleşme yerel kimliklerin yeniden keşfedilmesi, yerel potansiyelin kullanılması anlamına gelirken (Cooke, 1989), doğal olarak yörelerin ve kentlerin dünya platformunda yarışmalarında bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ulus devletlerin gelişme dönemlerinde öne çıkarılan ulusal kimlik içinde eriyen ve tüm ülkenin bir parçası olarak tanımlanan kentler, yöreler ve bölgeler küreselleşme sürecine katılmak ve bu süreçte avantajlı olabilmek için kendi yerel kimliklerini yeniden keşfetmektedirler (Stöhr, 1990). Yerel kültür ve yerel özellikler artık rekabet gücü kazanmanın önemli bir ögesidir. Böylece yerelleşme, yerel birimlerin özerkleşmesi ve yerel kimliklerin tanımlanması küreselleşme sürecinin itici bir ögesi olarak önem kazanmakta ve bu iki süreç karşıt olarak gelişmemekte, tam tersine bir diyalektik çerçeve içinde birbirlerini tanımlamaktadır.

Yerelleşme sürecinde öne çıkan kavramlardan ilki, geçmiş dönemdeki karşılıklı bağımlılık yerine yerel özerklik kavramı olmakta, burada özerklik geçmiştekinden çok daha geniş bir anlama kavuşmaktadır (Urry, 1987 ve 1985, Sayer, 1991). Yerel birimlerin özerkliği ile birlikte yerel karar mekanizmaları ve yerel demokrasi kavramlarında değişim ortaya çıkmakta ve kararların oluşmasında temsili demokrasinin yeterli olmayacağı, yeni bir karar oluşturma sürecinin yeniden tanımlanması yönünde yeni bir çaba izlenmektedir.

Daha önce de söz edildiği gibi, yerelleşme ile birlikte yerel kimlik kavramı öne çıkmaktadır. Yerel kimliğin nasıl oluştuğu ve üretim süreçlerinin belirlenmesinde geçmişten gelen birikimin etkileri tartışılırken, doğal olarak yeni bir sosyal kuram gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Modernist yaklaşımda öne sürülen evrimci bir bakış açısı yerine farklılıkları ve farklılaşmayı öne çıkaran yaklaşımlar post modern çerçeve içinde aranmaktadır.

Yukarıda tanımlanan iki ana gelişme süreci ile birlikte gelişen, aynı zamanda bu eğilimlerin temelini oluşturan diğer bir dışsal süreç ise ileri teknolojinin başta iletişimde olmak üzere diğer sektörlerde ve üretimde yarattığı etkilerdir.

Son yıllarda gündeme gelen iletişim konusunda önemli teknolojik gelişmeler, yeni bir iş düzeni, yeni bir toplumsal yapı tanımlarken yerleşmeler arası ilişkileri bir başka düzleme taşımaktadır (Hepworth, 1989; Hanna, 1991).

Kentler ve yöreler dünyadaki başka birimlerle olan ilişkilerini çok sıkı bir şekilde geliştirebilmekte, mekanın algılanması ve tanımlanmasında en önemli öge olan uzaklık kavramı önemini yitirmektedir. Yeni iletişim teknolojileri yeni ekonomik etkileşim alanlarını, yani şebekelerin coğrafi uzaklığa bağlı olmadan tanımlamasını sağlamaktadır. İletişimde ileri teknolojinin kentsel mekan üzerinde de önemli etkilerinin olması beklenmektedir. Bu konuda görgül bazı çalışmalarla birlikte, geleceğin kenti ana başlığı altında çeşitli spekülâtif çalışmalarda bulunmaktadır. Otomasyon, bilgi transferi, telekomünikasyonda yenilikler, çalışma, ofis mekanın eve taşınması, işyeri-konut ilişkisine dayalı yaşam çevriminin değişmesine yol açacağı şeklinde öngörüler bu kapsamda yer almaktadır.

İletişim konusunda ileri teknoloji yanı sıra üretimdeki ileri teknoloji tüm gelişmeleri etkileyecek bir öge olarak dünya gündemindedir. Üretimde ileri teknolojiye geçişin geçmişten farklı mekansal öncelikler yaratacağı savına dayalı olarak geliştirilen yaklaşımlarda Castells (1985:13) yeni gelişen bölgeler, çöken bölgeler tartışmasına, ileri teknolojilerin niteliklerine daha yakından bakarak, yer seçme dürtülerini araştırarak yaklaşılmasını önermektedir, ileri teknolojinin araştırma-geliştirme kurumları (Malecki, 1981; Ewers and Wettman, 1980; Nijkamp ve diğerleri, 1988) ile üniversitelere yakınlık, askeri programların destek sağlanması nedeniyle bu tür alanlara yakınlık (Malecki, 1979), sendikalaşmanın düşük olduğu bölgelere yönelme, bölgede risk sermayesinin bulunması ve üretimin düşey ayrışmasında o bölgeye düşey rol gibi faktörlere dayalı olarak yer seçtiği öne sürülmektedir. Böylelikle yukarıda sıralanan açılardan görece üstünlükleri olan bölgeler/kentlerin geliştiği, değerlerinin ise gerilediği kısaca yeni gelişen alanların yukarıda sıralanan özellikleri taşıdığı belirtilmektedir.

İleri teknoloji yeni gelişme bölgelerini tanımlamakta (Storper ve Walker, 1989 ve 1983; Amin ve Robins, 1990) ve özellikle gelişmiş ülkelerdeki mevcut sanayi odakları yerine yeni alanları ileri teknoloji kullanan birimlerin yığılması olgusunu ortaya çıkarmaktadır (Bianchi, 1990).

İzlenebileceği gibi kentsel sistemlerin ve kentsel gelişmeyi etkileyen dışsal süreçler küreselleşme ve devletin işlevlerinin daralması, yerelleşme ve değişik yöreler arasında ortaya çıkan rekabet, iletişim ve üretimde ileri teknolojilerin gündeme gelmesi olarak sıralanmaktadır.

Kentsel Sistemin Yeni Öğeleri

Yukarıda belirtilen dışsal süreçler, yapısal özellikleri farklı olan yerleşme sistemleri ve bunların ortaya çıktığı sosyal ve ekonomik yapıların farklılıktan nedeniyle değişik gelişmelere yol açmaktadır. Yeni ortaya çıkan mekansal yapılar şu şekilde özetlenebilmektedir.

1. Küresel kentler / dünya kentleri

Son dönemde ortaya atılan tüm tartışmalarda öne sürülen kavramlardan biri dünya kentleri - küresel kentlerdir. Dünya kentlerinin ortaya çıkışı çok farklı değişkenlerle açıklanmakta ve tanımı da buna göre farklılaşmaktadır. Daha önce söz edildiği gibi iletişim teknolojisindeki gelişmelerin dünya kentlerini

yarattığı öne sürülürken, bu kentler ileri teknoloji ve bilgi kentleri olarak tanımlanmaktadır (Castells, 1985). Dünya kentlerini üretimin denetlendiği ve bütünleştirildiği, yeni üretim mekanları şeklinde tanımlama ise oldukça yaygındır

(Harvey, 1989). Buna karşılık bu kentleri finansman merkezleri olarak tanımlanması ise, diğer bir yaklaşım olarak belirtilmelidir.

Friedman (1988:57) dünya kentlerini küresel sermaye birikiminin olduğu ve küresel sistemin kontrolünün sağlandığı merkezler olarak tanımlamaktadır. Ancak tüm dünya kentlerinin dünya sistemini şekillendiremeyeceği bir bölümünün de ulusal ekonomilerin küresel ekonomilerle bağlantı noktalan olma işlevini gördüğünü belirtmektedir. Bu tanımlama dünya kentleri kapsamına az gelişmiş ülke mertopollerinin de katılmasını sağlamaktadır. Dünyadaki sermaye birikiminin önemli bir bölümünün toplandığı bu kentlerin nüfuslarının 5-25 milyon arasında olduğu, merkezleri ile çeper arasında yaklaşık 60 millik bir mesafe olduğu ve dünya ekonomisinin bir parçası durumunda oldukları şeklinde bir betimleme de yapmaktadır. Öte yandan bir metropoliten merkezin dünya kenti olması için çokuluslu şirketlerin burada yer seçmesi sermaye açısından güvenceli ve çeşitli olanaklar sunması uluslararası pazarlar için üretim yapması gibi koşullar yanı sıra, ideolojik olarak bir merkez niteliği taşınmasının ölçüt olarak kullanılabilceği ileri sürülmektedir.

Fujita (1991:271) ise Tokyo'nun bir dünya kenti durumuna gelmesini, iletişim teknolojisi, finansman işlevleri gibi faktörlerden daha çok üretimin yapısı ile açıklamaktadır. Esnek üretim sisteminin yaygın olarak uygulanması, küçük ve büyük firmaların pazar koşullarının değişmesi durumunda dayanışma içinde olmaların ve birlikte üretim ağları oluşturmaları nedeniyle Japon firmalarının farklı ülkelerde yer seçmesi durumunda bile, bu ilişkilerin diğer ülkelere transfer edildiği ve ülke içi üretim ağlarının dünya ölçüsünde üretim ağları şekline dönüştüğünü öne sürmektedir. Böylelikle bu üretim ağının merkezinde olan Tokyo'nun küresel bir nitelik kazandığı belirtilmektedir.

Dünya kentleri küresel kentler olgusunun güç kazanması, dünyadaki metropoliten alanların yeniden çekicilik kazanması ile yakından ilişkili olarak değerlendirilmelidir.

2. Ulusal ve bölgesel kentler

Kapitalist üretimin ilk evresinde kentsel alanlarda yoğunlaşan ve kentlerin birer çekim noktası oluşturmasını nedenleyen öge, bu döneme özgün sanayi birimleridir. Üretim sisteminin evrimi sırasında sermayenin derinleşmesi, rasyonalizasyonu ve üretim ölçeğinin büyümesi ile birlikte gelen düşey bütünleşme, üretim birimlerinde mal ve girdi akımları ve ilişkileri kapsayan masraflarda büyük düşüşler sağlamaktadır. Diğer firmalarla bağlantıları düzenli olan üretim birimlerinin ekonomik açıdan verimliliklerini koruyarak merkez dışına yayılması mümkün olurken gerek ulaştırma masraflarının giderek öneminin azalması, gerekse standart işgücü kullanan firmaları sanayi merkezleri dışında daha ucuz işgücü sağlayabilmeleri bu süreci kolaylaştırmaktadır (Norton ve Rees 1979).

Böylelikle olgunlaşan üretim teknolojisinin geçmişteki merkezde yığılmış ve düşey işbölümünün yaşandığı üretimi ortadan kaldırması, coğrafi yayılma sonucunda kentleşme üzerindeki baskıyı azaltması ve kentlerde yeni iş kollarında istihdam edilecek işgücünün açığa çıkmasında etkili olması beklenmektedir (Scott, 1985).

Ancak, üretim firmalarının büyümesi firmaların yeni üretim şubeleri (branch plant) şekilde örgütlenmelerini desteklemekte ve birden fazla üretim birimi olan sanayi firmaları yaygınlaşmaktadır (Suarez-Villa, 1987). Bu durumda yönetim işlevleri ile üretim işlevlerinin ayrışması gereği ortaya çıkarken, yönetim ve karar birimleri metropoliten alanlarda yığıldığı, buna karşılık üretim birimleri çevre alanlarda yer almaya devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde karar mekanizmalarının, finans ve hizmet işlevlerinin toplulaştığı merkezler, şeklindeki metropoliten alan tanımının gündeme geldiği görülmektedir.

Bir sonraki aşamada ise, üretim teknolojisinde büyük bir değişim olmamasına karşılık, üretimin ölçeğindeki değişimler, üretim için en uygun koşullarda ve görece olarak ucuz fiyatlarla üretim yapılabilecek yeni mekanlara üretimin aktarılması, diğer bir deyişle uluslararası yeni bir iş bölümünün ortaya çıktığı izlenmektedir (Mouleart, Swyngedouw, Wilson, 1988; Eraydın, 1992).

Öte yandan 1970 bunalımı sonrasında üretim yapısındaki değişikliklerin ve üretimdeki esnekliklerin yeni üretim mekanları yarattığı öne sürülmektedir (Scott, 1988b). Ancak, metropoliten alanların pek çok hızla gelişen sanayi birimleri için bir kuluçka işlevi gördüğü ve yeni sanayilerin yaratılması açısından bu işlevlerinin önem kazandığı bu çerçevede öne sürülmektedir.

3. Yeni sanayi alanları, Post-Fordist kent

İleri teknoloji çerçevesinde odaklanan tartışmalar son dönemde sanayideki değişimleri teknolojik açıdan değerlendirirken, post-Fordist üretimle ilgili değerlendirmeler, bu değişimlerin teknolojik gelişme ötesinde yeni bir üretim biçimi olarak algılanması gereğini vurgulamaktadır.

Bu yaklaşıma göre, Fordist üretim biçiminin mekandaki yansımaları ve mekanda tanımladığı öncelikler bu üretim biçiminin özellikleri ile şekillendiği varsayılmaktadır. Kitlesel üretim, Taylorist bir iş bölümü, sosyal sınıflar içi benzerlik, kitlesel tüketim gibi özellikleri ile yoğun bir birikim düzeni yaratan Fordist üretim, mekanda belirli merkezlerde yığılmayı, merkez-çevre ilişkileri ile ayrımlaşan öncelikleri belirlerken, kentler bir birikim alanı olarak işlev kazanmakta idi (Schoenberger, 1988).

Bu dönem kentleri, yığılma süreçlerinin etkili olduğu, inşaatın sanayi üretimi gibi standartlaştığı, geleneksel sosyal ortamın çözüldüğü çekirdek ailelerinin egemenlik kazandığı ve ulaşım teknolojisi ve araba kullanımı ile banliyölerin geliştiği ve kent merkezlerinin büyük işyerleri ile tanımladığı bir yapı sergilediği görülmektedir (Esser ve Hirsh, 1989)- Kent merkezlerinde küçük işyerlerinin giderek azalması ve nüfus kaybetmesi ve üretimin kent / metropol dışına taşınması kent formunda önemli değişikliklere ve yaşam kalitesindeki

düşüşlere neden olurken, üretim yapısı yeni bir mekansal yapı ve yeni bir yaşam biçimini ortaya çıkarmıştır.

Geç Fordist dönemde ise, üretimin çevreye yayılması, bir bölümünün emeğin ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere aktarılması ekonomik anlamda Fordizmin bunalıma girmesini hızlandırırken, üretim işlevleri ile şekillenen metropollerde ve sanayi merkezlerinde derin bir bunalım anlamına geldiği öne sürülmektedir (Scott, 1988a).

Fordist üretimdeki bunalım, temel özelliği esneklik olan, üretim teknolojisi ile birlikte, yeni bir üretim organizasyonu yaratan post-Fordist üretimin gündeme gelmesini nedenlemiştir. Ana nitelikleri düşey bütünleşme, üretim ilişkilerinin yoğun olduğu üretim ağları, üretim ölçeklerinin küçülmesi, ürün tiplerinde değişimler ve yeni pazar nişlerine yönelim olan post-Fordist üretim (Moulaert, Swyngedouw ve Wilson, 1988; Schoenberger, 1988), mekanda farklı dinamikler getirmektedir.

Bu açıdan değinilen konuların başında, iç pazarlardan çok uluslararası pazarların önem kazanması, üretimin uluslararasılaşmasıdır. Bu olguya özellikle çok uluslu şirketlerin ölçeklerini koruyarak yapabilecekleri bir uyum süreci olarak üretimde düşey ayrışma ile yanıt vermektedir (Cooke, 1988). Geç Fordist dönem gelişmelerinden büyük farklılığı olmayan bu davranış kalıbının post-Fordist üretimin bir parçası olarak nitelenmek oldukça tartışmalı olmakla birlikte, bu tür saptamalar bulunmaktadır (Esser ve Hirsch, 1989).

Üretimde uluslararasılaşma sürecinin, üretimin bütünleştirildiği odak noktalar aradığı bunların da küresel merkezler olduğu, bu durumun, son yıllarda metropoliten alanların yeni bir üretim dinamizmi kazanmasını nedenlediği öne sürülmektedir. Öte yandan, bu yeni üretim evresinin en önemli özelliğinin finansman ve mali düzenleme mekanizmaları ile öne çıktığını belirtilmekte ve küresel merkezlerin ortaya çıkışını dünyadaki yeni finansman sistemlerinin artan önemine bağlanmaktadır (Harvey, 1989).

Metropollerin sadece uluslararası büyük üretim ağları için değil, çeşitlenen, teknolojik açıdan atılım yapan ve yeni üretim organizasyonları ile dinamizm ve rekabet gücü artan küçük ölçekli sanayi grupları için de çekici olduğu ve özellikle göçmen nüfusu ucuz emek olarak değerlendiren üretim kollarında sıçramalar gerçekleştikleri post-Fordist üretim yapısına yönelik tartışmalarda belirtilmektedir.

Daha önce çevreye yayılmış bazı üretim kollarının metropoliten alanlardaki yığılmaların sağladığı olanaklar ve avantajlar nedeni ile tekrar bu alanlara yöneldikleri bu bakış açısı içinde öne sürülmektedir. Küresel metropoliten merkezler dışında, ulusal üretimin karar ve denetleme odakları olan ikincil metropollerde de benzer bir eğilimin yaşandığı ve az gelişmiş ülke metropollerin bu evrede hızlı bir nüfus artışına konu olduğu görülmektedir. Böylelikle metropoliten alanlardaki nüfus ve üretim yoğunlaşmasının son dönemde yeniden artması söz konusudur.

Esnek üretim, standartlaşmış işgücü yerine, sosyal açıdan çok farklı, bir yanda çok becerili işgücü, öte yanda niteliksiz ucuz işgücü gibi çeşitlenmiş

işgücü gereksinimi yaratırken, heterojenleşmeyi desteklemekte, üretimin organizasyonu ve finansmanı ile uğraşan farklı yeni gruplar da önem kazanmaktadır. Metropollerin merkezleri hem yeni üretim, hem de yönetsel ve finansman sektörlerinde alışanlar için çekici odaklar olmakta ve yeni kentler / metropoller önem kazanmaktadır.

Geçmişte üretim kültürü açısından önemli, beceri ve bilgi birikiminin bulunduğu, buna karşılık büyük sermaye gereksiniminden dolayı kitlesel üretime geçememiş alanlarda post-Fordist üretim ağlarının geliştiği, ucuz işgücü ile desteklenen bu alanların yeni gelişme odakları olarak gündeme geldiği belirtilmektedir (Bianchi, 1990: Amin ve Robins, 1990). Böylelikle, bir yanda metropoliten alanlarda gelişme odaklanırken, öte yanda yeni sanayi bölgeleri ortaya çıkmaktadır.

Diğer bir deyişle, yeni sermaye birikiminin mantığı bir yandan küreselleşmiş bir üretim ve denetim mekanizmasını getirirken, öte yandan yeni uluslararası pazar nişlerine ulaşan yerel üretim ağları ve yeni teknolojilerde uzmanlaşan ve yeni mekansal seçimleri olan üretim sistemlerini bir arada geliştirmektedir.

Bu durum mekanda ve kentsel gelişmede birbirinden farklı eğilimleri ortaya çıkarmaktadır. Bir yandan metropoliten alanlar yeni dinamik üretim merkezleri konumu kazanırken, öte yandan esnek üretim yeni mekansal odakların gelişmesini sağlamaktadır.

4. Yeni gelişine odakları

Özellikle ileri teknoloji kullanan ve hızlı büyüme temposu olan sanayilerin gelişmiş bölgelerden kopması, bu bölgelerde artan işsizlik ve azalan gelir, buna karşılık az gelişmiş bazı bölgelerin öne çıkmasında etken olan süreçler pek çok çalışmanın ilgi odağıdır. Birleşik Amerika'da Sunbelt diye adlandırılan yeni gelişme alanları (Sawers ve Tabb, 1984; Oakey, 1984; Oakey ve Cooper, 1988), Birleşik Krallık'ta Silicon Glen diye adlandırılan ülkenin kuzeyindeki ana ulaşım aksı üzerindeki bölge (Haug, 1985) ve güney Fransa'daki bazı bölgeler için çok sayıda betimleme çalışması yapılmıştır. Bu alanlarda değişen teknoloji ve bunun gerektirdiği ilişkiler ve yeni buluşların ortaya çıktığı ortamlar tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu konudaki ilginç yön aynı alanda hem liberal iktisat kökenli çalışmaların, hem de Marksist ve Düzenlemeci Okul kapsamındaki çalışmaların sürdürülerek, farklı farklı açılardan irdelenmektedir.

5. Bilgi kentleri: ileri teknoloji ve kentsel mekan

İleri iletişim teknolojisi ile ortaya çıkan gelişmeler sonucu, ortak mekanların sadece dinlenme-eğlence mekanlarına dönüşmesi, kültürel iletişimin azalması, kentlerdeki farklı kültürel gruplar arasındaki ayrımın artması ve insanların toplumdaki kopuk hale gelmesi beklenmektedir.

Kentlerde bir bilgi iletişim devrimini yaşamakta, bilgisayarlar yardımıyla ofise gitmeden işlerini yapanlar olduğu gibi, pek çok gereksinimini (alışveriş, bankaya yapılan ödemeler, vs.) evden karşılayabilme şansı yaratmaktadır. Ancak, bu gelişmelerin yeni mekansal formlar oluşturmak açısından ne denli önemli olacağı tartışmalıdır. Çalışmalar bu tür bir senaryo için fazla destek

sağlamamakta, farklı eğilimler söz konusu olabilmektedir (Castells, 1985). Birincisi, standart bilgi işleme operasyonlarının metropoliten alanların çeperine aktarılması, ikincisi ise çok işlevli, çok üstün becerili çalışma grubunun yürüttüğü işlerin yeniden bir araya getirilerek kent merkezinde yer alması şeklindedir, tik aşamada kent merkezlerinin görece öneminin bu teknolojik gelişme ile ortadan kalkabileceği düşünülürken, işin mantığı gereği kent merkezlerinde bazı işlevlerin yığılması söz konusu olabilmekte, kent merkezlerinde iletişim ağırlıklı yeni iş kollarının ortaya çıktığı gözlenmektedir.

1980'lerin başında üzerinde en fazla durulan konulardan biri olan iletişim teknolojisindeki değişimin mekan üzerindeki etkilerinin öngörülen düzeylerde gerçekleşmediği izlenmekte, kent merkezlerinin işlevlerini kaybettiği, kent kavramının aşındığı mekansal formların söz konusu olmadığı gözlenmektedir.

Gelecekteki Eğilimler

Gerek yukarıda tanımlanan süreçler, gerekse yeni kentsel oluşumlar mevcut eğilimlerin farklı kavramsal çerçevelere oturtularak açıklanması şeklindedir. Ancak bu tür bir kavramlaştırma çabası belirli bir soyutlama düzeyini zorunlu kılmakta ve ortaya çıkan oluşumlar kavramsal çerçeveden belirli ölçüde bir sapma göstermektedir. Bu sapsmaların bir geçiş dönemi olgusu mu, yoksa kuramdan somut olgulara geçerken ortaya çıkan farklılıklar mı olduğu ancak önümüzdeki dönemde açıklığa kavuşacaktır.

Ortaya çıkan ara oluşumlardan biri son dönemde ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasal bloklar oluşmasıdır. Bir yandan ulus devletler önemini yitirirken ve küreselleşmeden söz edilirken, bloklaşmanın önem kazandığı görülmektedir. Bu durum en azından daha önce tartışılan egemen süreçlerin etkisinin belirli blokların içinde ve dışındakiler için farklı olacağı açıktır. Ekonomik blokların siyasal içerik de kazanması ile ortaya çıkan sonuç ulusal sınırların farklı blokların sınırlarına taşınmasıdır.

Blokların ortaya çıkması ile gündeme gelen ikinci konu eski kentsel kademelerin yok olması ile yeni sınırlar içinde yeni kademelerin oluşmasıdır.

Bu tür bir bloklaşma içinde hem egemen dışsal süreçler hem de mevcut yapının üzerindeki etkisi Avrupa topluluğu için tanımlamaya çalışılmıştır. Wegener'in (1995) Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde gündeme sıraladığı gelecek kentsel eğilimleri, bu eğilimlerin ortaya çıkışındaki ana süreçlere bağımlı olarak grupladığımızda şu başlıklar ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme / Ulus devletlerin İşlevlerini daraltmaları

- Küresel kentlerin egemenliği.
- Avrupa'nın dünya merkezleri ile Avrupa-kentlerinde bu merkezlerin etkinliğini artırabilmek için giderek daha büyük kültürel ve ticari yapıların yapılması ve ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi sonucunda ortaya çıkan yeni kentsel form.
- Sosyal güvenlik sistemlerinin daraltılması nedeniyle kentsel alanda artan işsizlik ve fakirlik.
- Özellikle gelişme şansı olan ana metropollerde arsa arazi fiyatlarındaki

büyük sıçramalar nedeni ile düşük gelirli kesimin kent içinde yaşama şansı kalmaması.

- Kentsel trafiğin özellikle hızla gelişen ve zenginleşen kentlerde bir sorun olarak yeniden gündeme gelmesi.

- Hızla büyüyen başarılı kentlere olan fazla talep nedeni ile çevresel sorunların artması ve kentsel çevre kalitesinde düşüş.

Ulus devletlerden Avrupa blokuna geçiş

- Sınırların yok olması nedeniyle bazı kentlerin konumlarının ve kademelerinin değişimi.

- Giriş kapısı olan kentlerde göç baskısı.

- Kuzey-güney ve doğu farklılaşmasının ortaya çıkması.

- Çevre'deki (periphery) kentlerin unutulması.

Üretimde yeni teknoloji ve örgütlenme

- Sanayi kentlerinin çöküş sürecinin devam etmesi.

- Silahsızlanmadan askeri teknolojilerin geliştirildiği ve garnizon kentlerin olumsuz etkilenmesi.

- Tam zamanında üretimin gerçekleştirildiği otomotiv sanayi kentlerinin ortaya çıkışı.

Yeni ulaşım teknolojisi

- Hızlı ulaşım altyapısı nedeniyle kutuplaşma.

- Liman kentlerin yeni koşullar nedeni ile yeniden yapılanma gereği.

- Kentsel işlevlerin kırsal alanın içlerine doğru aktığı koridor türü gelişmeler.

Dışsal etkiler dışında mevcut yapıdaki süren aksaklıklar

- Güney Avrupa'daki bazı kentlerdeki yönlendirilemeyen büyüme.

- Avrupa'nın bazı kentlerinde altyapının eskimesi sonucu ortaya çıkan kentsel hizmet düzeyindeki düşüş.

Yukarıda tanımlanan eğilimler ile yeni dışsal süreçler sonucu ortaya çıkan gelişmelerin gelişmiş ülkelerin oluşturduğu bir yeni siyasal ve ekonomik blok içindeki yer alan kentler ve yerleşme düzeni için öngörülmektedir. Doğal olarak aynı dışsal süreçlerin farklı nitelikte ki ülke/ülke grupları üzerindeki etkisi farklı olacaktır.

Türkiye'deki Yerleşme Düzeni Ve Kentleşme Üzerinde Dışsal Süreçlerin Olası Etkileri

Küreselleşme

- Dış dünya ile artan ilişkiler ve Avrupa'ya eklenilebilmek için uyum sağlama çabaları.

Türkiye yakın gelecekte dış dünya ile ilişkilerini artırmak ve Avrupa'ya eklenmek çabası içinde olmasına karşılık, bunu sağlayabilecek için kentsel yapılarda ve yerleşme sistemini dünyaya bağlayan ulaşım ve iletişim şebekelerinde yeterli bir gelişmişlik düzeyine sahip değildir. Diğer bir deyişle hedef ile mevcut olanaklar arasında bir uyumsuzluk vardır. Bu uyumsuzluğun dış dünya ile ilişkilerin geliştirilme sürecinde olumsuz etkileri olacaktır.

- Dış dünyaya açılan kapı olan İstanbul'a giderek artan talep.

Bu taleple birlikte artan altyapı gereksinimi, trafik karmaşası, kentsel kalite sorunlarının ortaya çıkması, ancak bunların çözebilmek için daha fazla iç sermaye olanağı ve yurt dışından kredi bulabilme şansı yaratmaktadır.

- Kaynaklan ve konumsal avantajları olmayan bölgelerde artan sorunları - Doğu sorunu.

Türkiye'nin dış rekabet gücü yakalama çabası içinde kaynaklarını ve konumsal avantajlarını daha iyi kullanan bölgelerin kazançlı çıkması olasıdır. Yerel kaynaklar ve birikim değerlendirilerek belirli yöre ve kentlerin dünyanın değişen koşulları içinde daha farklı konumlar kazanmalarının mümkün olduğu bazı örneklerden görülmektedir. Ancak, bu sürecin başlangıç aşamasına çok büyük eksikler ve dezavantajlarla başlayan bölge, yöre ve kentler, doğal olarak yeni oluşumlardan olumsuz etkileneceklerdir. Kısa dönemde doğu-batı arasındaki farkın artması söz konusu olacaktır.

Öte yandan, devletin etkilerinin daralttığı bu dönemde bu eşitsiz başlangıcın üstesinden nasıl gelineceği tartışmalıdır. Bu bağlamda gündeme gelen yaklaşımda mekansal birimlerin kendini geliştirmeleri için genel kapasitelerinin (generalized capacity) artırılması gereği öne sürülmektedir. Bu kapasitenin yaratılması, her birimin en alt düzeyde de olsa kendini geliştirme kapasitesine ulaşması ilkesini getirmektedir. Bu çerçevedeki bir politikanın uzun soluklu bir gelişme için çok önemli olacağı açıktır. Ancak, bu tür bir sorumluluğu küçülen devletin üstüne alıp almayacağı tartışmalıdır.

- Kıyılaşıma eğiliminde artış: Kıyıların gelişmesi bu bölgelerde yeni olanaklar ve baskılar.

Türkiye son dönemde doğudan batıya doğru nüfus hareketleri yanı sıra, önemli boyutlarda bir kıyılaşıma eğilimi yaşamaktadır. Kıyı kesiminde başta turizm ve ticaret olmakla birlikte önemli gelişmelerin kıyı bölgelerinde yer alması bu bölgelerin giderek ekonomik açıdan öne çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum yeni bir düzlemde eşitsiz büyüme koşullarını tanımlamaktadır.

Dünya ile bütünleşme süreci içinde bu yöndeki eğilimin artması ve dış dünya ile ilişki kurma kapasitesi yüksek olan kıyı alanlarında hızlı gelişmenin sürmesi söz konusu olacaktır.

- Yerleşme sistemini ve kentsel gelişmenin yönlendirilmesinde yeni kurum ve çerçevenin oluşturulması gereği.

Merkezi yönetimin kentsel birimlerin yönlendirilmesi ve yönetiminde yetki ve sorumluluklarının azalması ve yerel yönetimlere yetki devri uzun süredir gündemde olan konulardan biri olmakla birlikte, bu konudaki yapının tam anlamı ile oluşturulamadığı görülmektedir. Öte yandan, son dönemde önemi artan sivil toplumun kent yönetimine, planlanması ve geliştirilmesi aşamalarına katkısının sağlanması yönünde görüş ve çabalar kent üzerinde

söz sahibi olacak üçüncü bir aktörü, sivil toplum örgütlerini gündeme getirmektedir. Bu durum, kentin yönetim biçiminin yeniden tanımlanması ve yeni bir yönetim modelinin oluşturulması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Merkezi yönetimin azalan etkisi ve yerel yönetimlerin sivil toplum örgütleri ile birlikteliği ile kent yönetiminde yeni bir düzenleme talebi söz konusudur. Ancak, toplumun katılımcı bir model için ne ölçüde hazırlıklı olduğu da tartışmalıdır.

Sanayi alanları

- Kendi kaynaklarını harekete geçirerek sanayileşme sürecini başlatan ve bunu dışarıya dönüştürebilen bölge/kentlerin oluşması.

Son on yılda üç büyük metropol ve bunların dışındaki kısıtlı sayıda sanayi merkezlerinin yanı sıra, bazı yeni merkezlerin sanayileşmede önemli rol kat ettikleri gözlenmektedir. Bu merkezlerin en önemli özelliği bu sürecin devletin çok büyük katkısı ile oluşmaması ve yerel güçlerin, sermayenin, emeğin kullanılması ile gerçekleşmesidir. Denizli, Çorum ve Kahramanmaraş son dönemde üzerinde en fazla söz edilen merkezlerdir. Bunlardan Denizli son bir kaç yıl içinde bu gelişmesini ürünlerini yurt dışı pazarlara da taşıyarak artırmıştır. Konya yine yerel sermayenin orta ölçekli sanayi gelişmesini sağladığı ve giderek rekabet gücü kazanan başka bir yerel gelişmeyi tanımlamaktadır.

Dünyada izlenen dışsal eğilimler çerçevesi içinde söz edilen yöre ve kentlerin birbirleri ile yaşanan bir nitelik kazanmaları bu kapsamda gündeme gelecektir.

- Konfeksiyon gibi ana dışarıya sektörlerinin metropoliten alanlar içinde yayılması /yaygınlaşması (kent içi sanayi alanları).

Türkiye'nin sanayi yapısına bakıldığında rekabet gücü yüksek olan sektörlerin oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Türkiye dünya ile ekonomik açıdan özellikle Avrupa ile bütünleşmeye çalışırken doğal olarak bu sektörler dayanarak sanayi dışarıya artırmaya çalışacaktır. Bu sektörlerin başında konfeksiyon sanayi gelmektedir. Yoğun işgücünün kullanıldığı bu sektör kent içinde yer almakta ve kenti bir üretim, mekanına dönüştürmektedir. Türkiye'de ancak bazı kentlerde olan bu üretim-yaşam ilişkisinin daha da yoğunlaşması beklenmektedir.

- Rekabet gücü olmayan sanayinin bulunduğu yerlerde kısa dönemde ortaya çıkacak sorunlar / küçük ve orta boy sanayi bölgelerinde yapısal uyum çabaları.

Küçük ve orta sanayinin teknolojik niteliklerinin çok düşük olduğu ve Avrupa ile bütünleşme sürecinde rekabet edemeyecek olanların karşı karşıya kalacağı sorunlar bulunmaktadır. Önemli düzeylerde istihdam yaratan bu girişimlerin yapısal uyum sürecini başarıyla başaramayacakları önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

- Yabancı kaynaklı yatırımlarla gelebilecek modern teknoloji sanayileri çekebilmek için yarışma.

Küreselleşme süreci sermayenin serbest dolaşımının artışı anlamına gelmektedir. Bu tür sermayeyi çekebilme ve yeni istihdam olanakları ve gelir artışı şansı yakalayabilmek için bölgeler ve yöreler arasında bir rekabet ortamının ortaya çıkacağı öngörülebilmektedir. Doğal olarak bu süreçte farklı yörelerin farklı şansları bulunmaktadır.

Yeni iletişim / İş olanakları

- Bir geçiş bölgesi olarak Türkiye'nin önem kazanmasının kentler üzerinde olası etkileri.

Türkiye'nin batı ile doğu arasındaki ticaretin bir düğüm noktası olarak önem kazanması durumunda bazı ticaret merkezlerinin ve ulaşım açısından önemli noktaların çok farklı konum kazanması söz konusu olacaktır.

- Büyük bir pazar olmanın avantajları/ dezavantajları.

Türkiye büyük nüfusu ve tüketim hacmi nedeni ile diğer ülkeler için çekici bir pazar niteliğindedir. Bu nedenle yabancı sermaye için çekicidir. Bu yatırımların Türkiye'nin istihdam ve gelir yapısı üzerinde olumlu etkileri olurken, tüketimdeki artış yerel sermaye oluşumunu olumsuz yönde etkileyecektir.

Süreçlerin Getirdiği Etkiler

Türkiye'de uzun süredir geçerli olan bazı oluşumlar ise değişen koşullarda yeniden irdelenmektedir. Yapısal bazı sorunların üzerine gidilmesi ve pek çok konuda yeni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede göze çarpan önemli konu başlıkları (issues) ve bunlara yönelik yapılması gerekli düzenlemeler kısaca verilmektedir.

- Kentsel altyapı eksikliklerinin giderek önem kazanması ve yapısal dönüşümde bir darboğaz oluşturması.

Altyapı finansman sisteminin yeniden düzenlenmesi.

- Kaynak açısından kısıtlı olanakları olan ve ekonomisi sadece hizmetlere dayanan kentlerin gerilemesi.

Kentsel ekonominin sağlıklı bir bileşime ulaşması için değişik toplumsal grupların harekete geçirilmesi.

- Merkezi idareden gelen yardımların azalması ve kentlerin kendi sorunlarını çözme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaları.

Yeni bir vergi ve kentsel yönetim sisteminin geliştirilmesi.

- Yasal çerçevede dışarıda gelişen konut alanlarına yönelik planlama ve düzenleme çalışmalarının yetersizliği.

Yeni gecekonduların gelişmesinin önlenmesi ve eskilerinin yaşanabilir kılınması için gerekli programların hazırlanması.

- Kentsel yaşam kalitesindeki düşüş.

Kentsel alanda yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve sürdürülebilir kentsel gelişmenin sağlanabilmesi için kentsel çevre ve yaşam göstergelerinin oluşturulması ve gerçekleşmesinin sağlanması.

Katı atıklar ve atık suların sağlıklı olarak uzaklaştırılması. Kentsel alana yeterli ölçüde su sağlanması. Gürültü kirliliğinin önlenmesi. Enerji kullanımının kirlenme yaratmayacak şekilde denetlenmesi. Rekreasyon alanlarının geliştirilmesi. Kent içi ulaşımın kalitesinin artırılması. Konut sunumunun talep ile uyumlaştırılması ve düşük gelir gruplarına yönelik modellerinin geliştirilmesi (Habitat II Türkiye Ulusal Komitesi, 1995).

Son Söz

Günümüz dünyasındaki hiç bir ülkenin veya bölgenin dünyadaki genel süreçlerden etkilenmemesi mümkün değildir. Bu etkilenmeyi fırsatlardan yararlanma şekline dönüştürebilmek, ülkenin kaynaklarını ve potansiyelini doğru kullanma, mevcut sorunların üzerine giderek bunları çözebilmek için yeni bir yasal çerçeve, kurumlaşma ve yönetim oluşturma çabası ile mümkün olabilecektir. Bildiri içinde sıralanan konu başlıkları da Türkiye'nin sorunlu olduğu alanlar kadar bazı olumlu özellikleri olduğunu ve bunları bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektirdiği göstermektedir.

Kaynaklar:

- Amin A ve Robins K. 1990, "The reemergence of regional economies? The mythical geography of flexible accumulation" Environment and Planning D: Society and Space, 8, 7, 34 .
- Bianchi P. 1990, Industrial districts and industrial policy interventions, N. Konsolas editör, Local Development (Athens: Regional Development Institute)
- Camagni R, 1991, Local milieu, uncertainty and innovation networks: Totvarda a new dynamic theory of economic space Editör R Camagni innovation Networks (Belhaven: Landon) 121 -144
- Castells M, 1985, High Tecnlogoy, Space and Society,/ (Beverly Hills: Sage)
- Cooke P, 1989, Locality, Economic Restructuring and World Development Editör P. Cooke The changingface of urban Britain: Localities (Univin Hyman: London) 1-44.
- Cooke P, 1988, "Flexible integration, space economies and strategic alliances; Social and spatial mediations, Environment and Planning D: Society and Space, 6, 281-300
- Cox K R ve Mair, 1991, From localized structures to localities as agents, Environment and Planning A, 23, 2, 197-213
- Eraydın A, 1992, Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler

(ODTÜ: Ankara)

- Esser J ve Hirsch J, 1989, The erışı of Fordism and the dimensions of postfordist regional and urban structure, *Environment and Planning*, 13, 415-437
- Ewers H J ve Weetmann R W, 1980, Innovation-oriented Regional Policy, *Regional Studies*, 14, 161-179.
- Friedmann. 1988, *Life Space and Economic Space* (New Brunswick: Transaction Books)
- Fujita K, 1991, A world city and flexible specialization; restructuring of the Tokyo Metropolis, *International Journal of Urban and Regional Research*, 15, 269-284
- Hail P, 1995, Towards a general urban theory, *Cities in Competition* Brothie J, Batty M, Blakely E, Hail P ve Neivton P (editörler) (Melbourne: Longman Australia:) s. 3-32
- Hanna N K, 1991, Information technology as a spatial system, *Progress in Human Geography*, 11, 156-180
- Harvey D, 1989, *The Condition of Postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change* (Cambridge: Basil Blackwell)
- Haug, 1985, US High Technology Multinationals and Silicon Glen, *Regional Studies* / 20, 103-116
- Hepivortb M E, 1989, *The Information Technology Revolution and Economic Development* (World bank: New York)
- Malecki E J, 1981, Recent trends in the location of industrial research and development: regional implications for United States J. Rees, G.J.D. Hervings ve J. Stafford editörler, *Industrial Location and Regional Systems: Spatial Organization in the Economic Sector* (Brooklyn: Bergin)
- Malecki E J, 1979, Locational trends in R and D by large Vs corporations, *Economic Geography* / 55, 309-23
- Moulaert F, Suygedoutv ve Wilson P, 1988, Spatial responses to Fordist and post-Fordist accumulation and regulation, *Papers of the regional Science Association*, 11-23
- Nijkamp P, Poot J ve Rouwendal J, R and D policy in space and time, 28. European RSA Stockholm Konferansına sunulan bildiri
- Norton R D ve Rees J, 1979, The product cycle and the decentralization of American manufacturing, *Regional Studies*, 13- 141-151
- Oakey R P, 1984, Innovation and Regional Growth in Small High

Technology Firms: Evidence from Britain and the USA, *Regional Studies* /18, 237-251

- Oakey R P ve Cooper S Y, 1988, High Technology Small Firm Location, Entrepreneurship, and the Potential for Peripherally Located Science Parks, 1988 RSA 20. Kongresine sunulan bildiri
- Sayer A, 1991, Behing the locality debate: deconstructing geograpy's dualism, *Environment and Planing A*, 23, 283 - 303
- Sawers L ve Tabb W K, 1984, *Sunbeü SnotvbeÜ, Urban Development and Regional Restucturing* (New York Oxford University Press)
- Schoenberger E, 1988, From Fordism to flixible accumulation: technology, competetive strategies, and intemational location, *Environment and Planning D: Society and Space*, 6, 252-262
- Scott A J, 1988a, *Metropolis: From division of labour to Urban form* (Berkeley: University of California Press)
- Scott A J, 1988b, Flexible production systems and regional development, the rise of industrial spaces in Nort America and Western Europe, *International Journal of Urban and Regional Research*, 12, 171-186
- Scott A J, 1985, Locational processes, urbanization, and territorial developmet: an exploratory essay, *Environment and Planning A*, 17, 479-501
- Sklair M, 1991, *Sociology of tbe Global System* (John Hopkins University Press: Baltimore)
- Smith N, 1987, On the necessity ofuneven development, *International Journal of Urban and Regional Research*, / 87-103
- StorperMC ve Walker R, 1989, *Tbe Capttalist Imperative: Territory, Technology end industrial Growt* (Basil Blackivell: Oxford)

Storper M C ve Walker, 1983, The tbeory of laboar and th theory of location, *International Journal of Urban and Regional Research* /, 7, 1-4

Stöhr W B, 1990, *Global Cballenge and Local Response: Initiati-vefor Ecorokic Regeneration in Contemporary Europe* (Man-sell: Landon)

Suarez-Villa L, 1987, *Enterpreneurship and the International Diffu-sion of Innovations in Manufacturing: A General Approach*, *Scien-ze/Economicbe e Commerciatt* /, 34, 369-391

Wegener M, 1995, *The changing urban hierarchy of Europe, Ctities in Competition* Brotchie J, Batty M, Blakely E, Hail P ve Neuton P (editörler) (Melbourne: Longman Australia:) s. 139-160

Urry J, 1987, *Survey 12: Society, space and locality*, *Environment and Planntng D: Society and Space*, 5, 435-444

UrryJ, 1985, Locality reseacb: The case of Lencester, Regional Stu-dies, 20, 233-242

Cengiz TÜRKSÖY (Oturum Başkanı) - Teşekkür ediyorum.

Sayın BAŞKAYA, sabahki oturumda tam tadına varırken, zaman bitiyor diye yakınmıştı. Gerçekten de öyle, Sayın Ayda ERAYDIN'ın güzel sunuşunun tam tadına varmıştık, zevk alıyorduk; ama zamanı maalesef doldurduk.

Benim önerim, yarın sabah tartışmalarla başlayalım ve derseniz 5 dakika Sayın ERAYDIN'a tekrar söz veririz, bir daha özetler yada eklemek istediği ve atladığı konulara değinebilir.

Yarın Saffet ATİK ve Necati UYAR, tartışmacı olarak konuşmalarını yapacaklar.
Teşekkür ediyorum.

OTURUM

Cengiz TÜRKSÖY (Oturum Başkanı) - Oturumu açıyorum, ilk sözü, Sayın Ayda ERAYDIN'a veriyorum-, buyurun.

Prof. Dr. Ayda ERAYDIN - Dünyada birtakım şeyler olup bitiyor, dünyadaki üretim sistemleri değişiyor, bilgi iletişim sistemleri değişiyor, yeni teknolojiler ortaya çıkıyor, birtakım dışsal süreçler var, bu dışsal süreçlerin mekân açısından anlamı nedir dünyada, hangi kavramları değiştiriyor, karşımıza mekânı anlarken ve de algılarken, hangi kavramlar ortaya çıkıyor; onları özetlemeye çalışmıştım. Ondan sonra, bütün bu değişmelerin, yine, dünya düzleminde baktığımız zaman, hangi yeni olguları ön plana çıkardığına, hangilerini ise, geri plana ittiğine bir miktar değinmeye çalışmıştım. Daha sonra da, ilk önce, yeni oluşan bir blok olarak, Avrupa mekânına baktığımız zaman, buradaki değişimler ve de ileriye yönelik beklentiler nedir? Yani, hem içyapılarda birtakım dönüşümler olurken hem dünyadaki bazı eğilimler söz konusu olurken, bütünleşmeye çalışan, kendi içerisinde bütünlük kurmaya çalışan birtakım devletler topluluğunu aldığımız zaman, burada hangi beklentiler var, bunları ortaya koymaya çalışmıştık.

Sonra da, biraz, Türkiye'nin koşullarını gözeterek, bugünkü geldiği duruma bakarak ve dünyadaki gelişmelerden etkilenmesini de gözönüne alarak, Türkiye'de neler olup bitebilir, bunun, şu anda, elimizdeki ipuçları nelerdir, bir miktar onlara değinmeye çalışmıştım.

Şimdi, bugün, buradan, Türkiye ile ilgili olarak mevcut yapısal özelliklerden kaynaklanan birtakım sorunların sürdüğünü, buna karşılık, birtakım değişik olguların da ortaya çıktığını, bunun, dünyanın değişen eğilimleri içerisinde, yeni birtakım çerçevelere oturmak şansı olduğunu söylemeye çalıştım.

Şimdi, Türkiye'de, geçmiş dönemde, biz, kentleşmeyi tartışırken, mekânsal gelişmeyi tartışırken, birtakım referans noktalarımız vardı, bunları olduğu gibi

varsayıyorduk ve bunun üzerine kurgulama yapıyorduk. Bunlardan bir tanesi, çok hızlı bir kentleşmenin olduğu; yani, kırsal alandan çok büyük göçlerin, tüm kentlere doğru yöneldiği şekildeydi. Bir ikincisiyse, çok yüksek bir doğal artışın olduğu bir ülkede biz bunları tartışıyorduk.

Şimdi, bu iki noktadan başlayarak, nasıl değişen olgular var, bir miktar onlara değinmeye çalışalım isterseniz. Şimdi, doğal artış oranları, son 1995 için yapılan birtakım irdelemeler bize gösteriyor; büyük bir düşüş içerisinde; yani, ben, rakamları gördüğüm zaman inanmadım; ama, 1,6; 1,7'ye kadar inen doğal artış oranları var. Yani, özellikle, batı bölgelerde, doğal artış oranlarının, nüfusun, çok büyük bir düşüş gösterdiği karşımıza çıkıyor ve burada, doğal artışta, doğu, batı, birbirinden çok farklı iki tane trendi izliyor ve bugün, hâlâ bir miktar yüksek bir doğal artış oranımız varsa, bu, Güneydoğu Anadolu'dan kaynaklanıyor, kesin bulgu böyle; ama, genelde, 1960 dönemindeki rakamlardaki kentleşmeyi irdelediğimiz dönemlere bakınca, bir kere, nüfus artış oranımızda, gelecekte, kentleşmenin de artmasıyla, bir miktar düşüş ortaya çıkaracak. Bu, tabii, birdenbire, Türkiye üzerinde kurduğumuz bütün o kavramsal çerçeve üzerinde, önemli bir değişiklik yaratan bir kavram.

Bir ikincisi, bu kentleşme oranları. Yine, kentleşme oranlarında da, yani, kentsel nüfus artışı oranlarında da düşüşler var; ama, bu, yeni çıkan şey, yine, 1950'lerdeki kentleşmenin hızlandığı dönemde, tüm kentler, tüm büyük kentler çok hızlı nüfus artış oranı gösteriyordu. Bugün, bir farklılaşma var; İstanbul çok hızlı artıyor, o, zaten, bir miktar dünkü konuşmada da değinmiştim, İstanbul'un, şu anda, çok farklı bir konumu oturmuş durumda; ama, Ankara'daki nüfus artış oranı, yüzde 2,5; yani, Ankara fazla bir nüfus almıyor, neredeyse, doğal artışın biraz daha üstünde. Yine, bakıyorsanız, geçmişte çok önemli nüfus artışı gösteren kentler, eskisi kadar büyük nüfus çekmemeye başlıyorlar.

Burada, iki kent var; bir, İstanbul gibi ana, bütün Türkiye'deki üretimin ve de işlevlerin odaklaştığı bir nokta gibi, İzmir'de de bir miktar hızlı artış var İstanbul kadar olmasa bile. Buna karşılık, bir de kıyı kentlerinde var. Mesela, geçmiş dönemde 1985-1990 döneminde, nüfusu en hızlı artan kentimiz Antalya, ikinci hızlı artan bir kent var Mersin. Göç, o da ilginçtir, mesela, 1950'ler, 1960'lar ve hatta 1970'lerde üç büyük kente yönelen göçte, en fazla payı alan bu iki kent oluyor; yani, Güneydoğu Anadolu, artık, ne Ankara'ya gidiyor ne İzmir'e gidiyor son dönemlerde; Mersin'e gidiyor, Adana'ya gidiyor, Antalya'ya gidiyor. Yani, bu örnekler çoğaltılabilir, daha ayrıntılı bir analizi de tartışabiliriz; fakat, burada değinmeye çalıştığım, eğilimler, 1950'lerden başlayıp 70'lere kadar süren genel kentleşme çizgisinin dışında birtakım eğilimler de ortaya çıkıyor. Onun için, tüm kentleri, tüm bölgeleri, homojen, aynı ele almamız gerekiyor.

Bir ikincisi de, bir kıyılama eğiliminden söz etmiştik. Gerçekten, daha iç mekanlardan dışa doğru, kıyıya doğru bir kayış var, bu da çok doğal. Türkiye, dış dünya ile ilişkilerini artırdıkça, bu eğilimin de artması, yine, çok kolaylıkla beklenebilecek bir durum.

Şimdi, Türkiye'nin sorunları ele alınırken, yine, her zaman değindiğimiz bazı kalıpların değişmesi lazım. Mesela, hep konut açığından, az konut arzından bahsederiz; ama, şu anda, Ankara için, benim yaptığım hesaplara göre, eğer,

yapılmasına başlanmış olan konutlar bitirilmiş olduğu zaman konut fazlalığı var, konut azlığı yok Ankara için; çünkü, bir sürü hâlâ yapılmakta olan konut var, bunların bir kısmı da korkarım, bir süre için boş kalmak gibi bir durumla karşı karşıya. Bu, tabii, her kent için aynı değil; İstanbul'da, hala konut açığı var; çünkü, İstanbul'a göç de devam ediyor, bu tür kooperatifleşmeyle sağlanan konut sayısı hala fazla değil. Yani, birtakım olgularda farklılaşma gözönüne çıkıyor.

Bir ikinci önemine değinmemiz gereken nokta, belki, bu yerel potansiyelin harekete geçirilmesi. Ben, bu noktaya çok önem veriyorum; çünkü, gerçekten, hiç beklemediğiniz noktalarda, birtakım yeni gelişme çabaları var ve bu gelişme çabalarının da, önemli kalkılan olabilir, hatta, burada, beklemediğiniz teknolojik yenilenmeler, yenilikler de görebiliyorsunuz. Yine basit bir örnek vereyim; mesela, bu tekstil ve de konfeksiyon sanayiindeki teknoloji düzeyine baktığınız zaman, kimi zaman, bir Antep'teki, bir Deniz'lideki fabrikanın, çok tanınmış İstanbul'daki bir fabrikadan çok daha ileri teknoloji kullandığını da görebiliyorsunuz. Hatta, mesela, İstanbul'daki, özellikle, konfeksiyona baktığınız zaman, şu andaki büyük firmaların teknolojisi, orta boylu firmalardan, hatta, küçüğe yakın firmalardan daha geri olarak da görebiliyorsunuz. Yani, bir orta boyda ve değişik bölgelerde, bir potansiyel var, bu daha çok, büyük oranlarda Türkiye'nin gündemine gelmiş değil; ama, böyle bir potansiyelin olduğunu görebiliyoruz. Şimdi, yerel kaynaktan böyle bir ivme çıktığı zaman, belki, sorun, tümünden merkezden, birtakım kaynak aktarımıyla veya merkezden birtakım yönlendirmelerle geçmişte sağlamaya çalıştığımız bölgesel gelişmeyi, bir başka platforma oturtmamız gerekli değil mi diye bir soru var ve bu konuda da tümünden, zaten, dünyadaki yaklaşım biçimleri çok değişti, Türkiye'nin de, bir şapkasını önüne koyup, zaten, beceremediği böyle bir konuyu, yani, bir bölgesel planlama, bölgesel kalkınma konusunu, acaba, yeni bir şekle nasıl dönüştürmesi lazım; çünkü, eskisinin artık, yürümediği de ortaya çıktı, bunu da düşünmesi gerekiyor.

Ben, çok uzatmayayım, bir yeni bildiri gibi olmaya başlayacak çünkü. Fakat, söylemeye çalıştığım şey şu: Türkiye, 1980'lerin başından, hatta, 1970'lerin sonundan itibaren, mekânsal yapısında ve de bunu doğuran sonuçlarda, önemli birtakım değişimlerle karşı karşıya. Fakat, bu konuda, yapılmış bir çalışma ve üzerinde düşünülmüş konu başlıkları da çok az. Bir bakıyorsunuz dünya literatürüne, bir Latin Amerika'daki bir çalışma sayısına baktığınız zaman bir Bogota üzerine bir literatür taramasını yapsanız, İstanbul'un beş misli çalışma var. Bunlar da, hep uluslararası kuruluşlar değil, yerel birtakım şeylerden de kaynaklanan çalışmalar var. Biz, epeydir, çok genel süreçlerle uğraşmaktan, içyapı üzerindeki analizleri biraz eksik bıraktık. Şu anda, Türkiye'de ne olup ne bittiği konusundaki çalışmaların çok az ve de yetersiz olduğu kanısındayım ve alana inerek, yapılan çalışmaların, geçmişteki genel eğilim olarak sunduğumuz görüşlerde, önemli farklılıklar yaratacağı kanısındayım. Onun için, sivil örgütlere TMMOB'ye veya diğer meslek kuruluşlarına da önemli görevler düşüyor. Yalnız, merkezde değil; ama, Türkiye'nin her yerinde, yeniden çalışmalarını teşvik etmek, bunları başlatmak, canlı ortam yaratmak gibi bir misyonla karşı karşıyalar.

Cengiz TÜRKSOY (Oturma Başkanı) - Teşekkür ederiz Ayda Hanım. Şimdi de söz sırası Sayın ATİK'de. Buyrun Sayın ATİK

Saffet ATİK - Ben, öbür oturumu daha fazla ötelememek için elimden geldiği kadar kısa konuşmaya çalışacağım.

Hemen şunu kaydetmeliyim, 20. yüzyılın son çeyreği, yaşamın her alanında büyük tartışmaların olduğu, belli kavramların değiştiği, politik söylemde, ekonomide, kentleşmede, mekânsal boyutta birtakım süreçlerin yaşandığı, birtakım soruların sorulduğu ve yanıtlandığı bir dönem olarak biliniyor. Bunların, kuramsal boyutu bilim felsefecilerince, bilim adamlarınca tartışılıyor. Örneğin, bunun mekansal boyutuyla alakalı kısımlarına, benden bir evvelki konuşmacı, dün ve bugün, yetkin bir açıklama getirdi. Ben, buradaki görevimi, daha pratik açıklamaları ortaya çıkarmak olarak görüyorum; ama, hemen şunu söylemeliyim: Bu, son yirmi yılda veya yirmibeş yılda ortaya çıkan kavramlar, genellikle, içeriği çok fazla doldurulmamış, en azından, bizim açımızdan, yani, teknokratlar açısından. Belki, bilim adamları açısından da böyle, üzerinde çok fazla çalışma yapılmamış, çok fazla kaynağı olmayan kavramlar olarak belirebiliyor.

Bunların ilintileri, birbirlerini bütünleme meselelerine hakikaten eğilmek gerekir diye düşünüyorum.

Bunlardan bir kısmına, mesleğimle ilgili olanlarına, fırsat bulursam bu kısıtlı zaman süresi içerisinde değineceğim. Çok genel bir açıklama yapılırsa mekânsal açıdan, dün, Ayda Hanım'ın dediği gibi, iki önemli faktör üzerinde, kuramsal bazda durmak gerekiyor. Bunlardan bir tanesi, eylemlerin mekanda yan yana gelme tandansı, eğilimi, bir tanesi de, bu eğilime bağlı olarak, bunların arasında ortaya çıkan bir sürtünme faktörü. Tahmin ediyorum, bir sürü mekânsal kuram, bunun üzerine bina edildi; son yirmi yıldır, ortaya çıkan yeni kavramları, yine bu öğeleri ön plana çıkararak, bu öğelerle beraber tanımlamakta yarar var. Ben, haddimi aşmak istemiyorum; ama, klasik coğrafyacılara ortaya çıkardığı kademelenme meselesinde de yığılma eylemlerin, mekanda yan yana gelme eğilimleri ve bunların ortaya çıkardığı ekonomiler; bunların, yan yana gelirken, aralarındaki uzaklığın, fiziki uzaklığın ortaya çıkardığı birtakım engellemeler, sürtünmeler tartışılmıştı ve mekândaki kademelenme, bunlara bağlı olarak açıklanmıştı, çok kaba anlamıyla.

Şimdi, böyle bir sistemde, benim bildiğim kadarıyla, bir merkez uç modeli vardı, bir kademelenme vardı, sınırlar ön plana çıkıyordu. Dün, Ayda Hanım, bunlara değindi; ama, şimdi, bir network meselesinden söz ediyoruz. Yani, kademelenmede ortaya çıkan daha üst merkezlerin, daha alt merkezlere doğru, daha doğrusu, seviyesi azalan bir etkilenmeden, bir network'e geçişte, bir takım teorik açıklama da gerekiyor. Örneğin' bilginin, becerinin üretilmesi ve aktarılması, belli kanallar yoluyla, mal ve hizmetlerin aktarılması gibi.

Geleneksel kademelenmede, biraz evvel dediğim gibi, yukarıdan aşağıya doğru bir akım söz konusuydu. Bu, karar olabilir, bilgi olabilir. Klasik tanımlamada, büyük şehirlerin karar üretici merkezler olduğu, bu kararları çevrelere yaydığı, hem kendilerinde hem çevrelerinde birtakım faaliyetlerin olduğu, giderek, merkezden uzaklaştıkça, bu faaliyetlerin, daha çok kırsal, tarımsal faaliyetler olduğu şeklinde bir açıklama vardı ve bu kademelenmenin içerisinde de ters yönde bir akım da, kırsal alanlardan, orta boy kentlerden,

metropollere doğru bir akımdan söz ediliyordu. Ama, şimdi, bu olayı network'e çevirdiğimiz zaman, yine akımlar var. Bu akımlar, bir network'ün kavramsal boyutu içerisinde, her tarafa, belli, aynı şiddette ulaşmıyor, farklı düğüm noktalarının farklı özellikleri ortaya çıkıyor; fakat, dediğim gibi, bir modelden bir diğer modele, sınırları tanımayan veya sınırların etkisini azaltan bir modele geçiş var.

Dün, yine, Sayın ERAYDIN'ın söylediği gibi, bu network içerisinde de belli nodların, belli düğüm noktalarının görece önemleri farklı, yani, topolojik özelliklere bakarak, belli kademelenmeleri söylemek, yine de olası. Fakat, benim burada söylemek istediğim: Bu yeni kavramı, bu yeni tartışmaları, somut içerikle bezemek, gerçekten ciddi araştırmalar yapmak ve bu tartışmaları daha anlamlı hale getirmenin gerekliliğidir.

Şundan şikayetçiyim: Bu tartışmalar, yeteri derecede, benim anladığım kadarıyla, ne dünya ölçeğinde yapıldı ne de ülkemizde. Bu konuda ciddi araştırmalar yok. Bu, bir bakir, üzerinde çalışılması gerekli konu gibi duruyor. Bu bağlamda, bunları söylemek isterim.

Daha somut olarak Türkiye'nin durumuna baktığımız zaman, dün, Sayın ERAYDIN, bu sabah da söyledi, Türkiye'de de, bu yeni tartışmalar çerçevesinde, birtakım gelişmeler, kuşkusuz var. İstanbul, geleneksel önemini, koruyor ve ülkenin dış dünyayla bağlantılarını kuran en önemli merkez, en önemli yığılma noktası olarak duruyor. Bazı ufak tefek bilgiler var elimizde, bu gerçeği destekliyor. Örneğin, İstanbul'daki havaalanı, tüm yetersizliklerine rağmen, geçen yıl yolcu kapasitesi açısından, Avrupa'nın sekizinci büyük havaalanıydı. Tabii, turistik amaçlı geziler de var; ama, bir havaalanının yolcu trafiği, bir ülkenin dış dünyayla kurduğu ilgiyi, yansıtmaması bakımından üzerinde durulması gerekli bir şey.

Değirmek istediğim bir diğer konu var: Belki, bundan yirmi yirmibeş yıl evvel, ülkenin, bağlantı sistemlerinin topolojisine baktığımız zaman, bir aks ortaya çıkıyordu. Bu aks, İstanbul'dan başlayıp Ankara ve Çukurova'ya doğru giden, yani, kuzeybatıdan, güneydoğuya doğru veya güneyin orta kesimlerine doğru giden bir akstı. Bu aks üzerinde, İstanbul ve yakın çevresinde, işte, İzmit ve Adapazarı'nı katmak kaydıyla, Ankara ve giderek, Adana, Mersin, İskenderun üçlüsü ve bu üçlünün, en azından benim yaptığım bir çalışmaya göre, orta kesiminde bir genişlemeyle,- Kayseri ve Konya'yı da alan bir gelişme aksı gibi bir akstan söz etmek mümkündür. Çünkü, burada, özel veya kamu kesimi yatırımlarının çok büyük bir kısmı yoğunlaşıyordu. Bunun yanı sıra, belli yerlerde de, belki aks niteliğinde değil; ama, gelişme merkezleri niteliğinde, yığılmalar görülüyordu, Bursa'yı belki İstanbul'a katmanız gerekir; ama, bir İzmir, yakın çevresiyle, yani, Manisa'yla, Turgut'luyla, bir önemli yığılma noktası olarak beliriyordu. Şimdi, 1995'lere geldiğimiz zaman, bu aksın önemini yitirdiğini zannetmiyorum, kuşkusuz kıyıya doğru bir akın var; ama, belki, bu aks daha da büyüdü, bizim yapağımız çalışmalar gösteriyor ki, bu aks bir defa, Edirne'ye doğru, yine, İstanbul'un etkisi altında kalmak kaydıyla Çorlu, Lüleburgaz, Çerkezköy yerleşmelerini içine alarak bir büyüme; ama, Edirne'ye doğru, Trakya'ya doğru giden bir büyüme gösterdi; güney ucunda da Gaziantep'e doğru bir sıçrama, büyüme gösterdi. Bu, belki, sizin dün söylediğimiz gibi; Milano'dan başlayıp Londra'ya giden Avrupa muzunun,

Türkiye'deki, Türkiye muzunu gibi olarak adlandırılabilir bir aksıdır muhtemelen. Ama, yine, son çalışmalar gösterdi ki, Sayın Hocam'ın dediği gibi, kıyıya doğru da bir ciddi akım var; ama, burada bir düzeltme yapmak istiyorum, bu kıyı meselesinde, Karadeniz'i izninizle, bunun dışında tutmak istiyorum. Trabzon'un görece konumu, yani, eski Sovyetler Birliği'yle olan yakın alakalarını bir tarafa bırakırsak, hatta, Batı Karadeniz'de birtakım çözümler, çökmeler dahi söz konusu olabilir. Özellikle, güney tarafta, Ege ve Marmara kıyılarında, gerçekten, çok hızlı bir kentleşme var. Buralarda bir miktar çalışma yapan bir insan olarak size şunu söyleyebilirim: Bu, sadece Türkiye genelinde değil, bir ilin içerisinde de böyledir. Örneğin, bizim yaptığımız bir çalışmaya göre Antalya'da 2015 yılında, Antalya il nüfusunun yüzde 92'sinin kıyı kesiminde yoğunlaşacağı ortaya çıkmaktadır, eğilim böyle sürerse.

Özetle şunu söylemek istiyorum: Gerçekten, son yirmibeş yıldır ortaya çıkan kavramları, enine boyuna tartışmak durumdayız ve bunlara somut içerik kazandırmak durumundayız. Bunları, söylem ve slogan düzeyinden çıkarıp bilimsel çalışmalarla bunları desteklemek ve bunlardan sonuçlar çıkarmak durumundayız, genel sürdürülebilir kalkınmadan, sıfır büyümeye kadar bütün söylemleri ve iddiaları, ilintilendirerek, neyin ne olduğunu anlayarak gündeme getirmek durumundayız. Buna, ülkenin somut gerçeklerini koyup, buralardan bir sonuç elde etmek ve gerekirse, yepyeni bir örgütsel boyut, örgütsel düzenleme ve yepyeni bir planlama anlayışına gitmek durumundayız. Teşekkür ederim.

Cengiz TÜRKSOY (Oturma başkanı) - Ben teşekkür ederim.

Ben, dün sabahki toplantıları izleyememiştim; ama, dünden beri, özellikle, Sayın ERAYDIN'ın bilgileri ışığında yapılan tartışmalar olmuştu. Ben, kendimce, eski yaklaşımlarla dünyayı algılamamanın, Türkiye'yi algılamamanın ve kavramanın olası olmadığı görüşündeyim. Bundan sonraki tartışmalar kapsamında, bu hususu, yeni yaklaşımların, yeni analizlerin hangi boyutta olmasının gerektiği konusunda, bir miktar daha tartışma sürdürürsek, daha yararlı olacak diye düşünüyorum.

Aykut GÖKER - Bir olguyu bilgilerinize sunmak istiyorum. Belki, önümüzdeki süreçte bir önem taşıyacak. Bunlardan bir tanesi, belki biliniyor, Türkiye Odalar Birliği'nin ve Sanayi Bakanlığı'nın ayrı ayrı hazırladıkları iki tasarı var gündemde. İki tasarının da adı, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasa Tasarısı. Bunlar, dünyadaki teknokent, teknopolis yada teknopark toplulaşmalarından esinlenen yasa tasarıları. Türkiye'de, ileri teknolojiye yönelik kümeleşmeleri kolaylaştırmayı amaçlayan birer yasa tasarısı. Bu, önümüzdeki yasama döneminde, Mecliste gündeme gelecek.

Bir ikinci nokta bu yasa tasarılarından bağımsız olarak da, Türkiye'de bazı girişimler var, yine, bu, teknokent, teknopark yada bilim parkı kavramı çerçevesinde, bazı bölgelerde, bu türden bazı yatırımlar da başladı; Gebze'de bu yönde girişimler var, İzmir'de bu yönde girişimler var, daha önce yapılmış başarısız girişimler var, Eskişehir'deki oldukça başarısız, İzmir'de daha önceki deneme başarısız ama bu girişimler var.

Ben, Yakup Hoca'nın söylediğini de tekrar vurgulayayım, ODTÜ eksenli; ama, bir üçgeni kapsayan, Hacettepe, Bilkent üçgenini kapsayan bir birim parkı girişimi de var Ankara'da.

Bir diğer eğilim, bunu, özellikle, tekstil ve konfeksiyon sanayicileri kendileri ifade ediyorlar: İstanbul'daki ücretler ve diğer girdi fiyatlarında, belli bir düzeyin altına artık düşemedikleri için, İstanbul'daki üretimlerini Anadolu'nun bazı noktalarına kaydırma eğilimleri. Burada, henüz, çok kristalize olmuş yaklaşımlar yok; ama, bu eğilimin giderek güç kazandığını, Özellikle, Gümrük Birliği koşullarında, kısa dönemdeki üstünlüklerin, emek ucuzluğundan kaynaklandığını saptadıktan sonra ve kısa dönemde bu profili değiştirmeleri mümkün olmadığı için, Anadolu'nun bazı yerlerine üretim mekânlarını taşıma eğilimleri olduğunu kendileri söylüyorlar. Böylesi bir taşınmada, Anadolu'daki bazı kentler aday olarak gözüküyor; Kahramanmaraş, Kayseri, Denizli gibi kentler. Hatta, bir terim yavaş yavaş telaffuz edilmeye başlandı; "Anadolu Kaplaman" deniyor bu kentlere.

Bir diğer noktayı hemen buna ekleyerek söylüyorum. Anadolu'ya üretim coğrafyasını, üretim mekanını taşımanın bir modeli, Bozüyük-Eskişehir aksında yaşandı, İstanbul'da bulunan pek çok şirketin fabrikaları orada, İstanbul'daki herhangi bir tesisini, teknolojik ve ekonomik açıdan yenilemek durumunda olan birçok firma, o aksa kaydı.

Ben, kısaca bu olgulara parmak basmak istedim, bilgilerinize sunuyorum; bunlar değerlendirmeleriniz açısından galiba önemli bazı noktalar olabilir.

Prof. Dr. Yakup KEPENEK - Aykut Bey'in başladığı noktada da, bir iki şey de ben söyleyeyim. Ben, hepinizden özür dilerim, dün, öğleden sonraki tartışmalarda bulunamadım, o nedenle, söyleyeceklerim, bu sabah, şu ana kadarki sözlere dayalı olacak.

En baştan şunu söyleyeyim: Bu, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün, Türkiye'nin nüfus artışına ilişkin öngörüler'de tahmin yöntemi açısından, epey tartışmalı nokta var. Yani, herhangi bir ülkenin, nüfus artış oranının, yüzde 2.4'lerden hemen, çok kısa. bir sürede, 1,6'ya, 1,7'ye düşmesini en azından sorgulamak gerekiyor, yani, orada bir tartışmalı nokta var, bir yeni yaklaşım getirdi İstatistik Enstitüsü, ölçme biçimi getirdi, nüfus sayımı da yapılmadı biliyorsunuz. Dolayısıyla, onu sadece dipnot olarak söylüyorum, onu, biraz sorgulayıcı karşılamak gerekiyor.

Şimdi, asıl, bu mekansal yerleşme yönünden, İstanbul'un, daha önce, Kocaeli, Bursa'yı da kapsayan o üçgende yoğunlaşan Türkiye sanayileşmesi ve onun getirdiği bir dengesizliği daha iyi vurgulamak gerekiyor. Kanımca, oradaki, ekonomik boyuta ek olarak, çevre ve siyasal, toplumsal öğeleri de içerecek bir yaklaşım, orada zorunlu gibime geliyor. Buradan, Aykut'un sözünü ettiği "Anadolu Kaplanları" deyimine; ona, Çorum'u da galiba katmak gerekiyor. Şimdi, orada, Çorum, Kayseri, Denizli bir ölçüde zaten vardı, eskiden de, Antep, bir ölçüde vardı; fakat, Denizli, oldukça yeni bir olgu, Çorum, çok daha yeni bir birikim merkezi.

Şimdi, burada, bu kaplanlara kayan sanayilere, onların niteliğine de bir şekilde değinmekte yarar var. Orada, galiba, büyük ölçüde, tümüyle niteliksiz

işgücünün yoğunluğuna dayalı bir süreç, taşıma, götürme süreci yaşanıyor. Bunun genel ve bölgesel kalkınma açısından bir şekilde yorumlanmasında da yarar var diye düşünüyorum. Biraz bilgiye dayalı, sayılara da dayalı bir şey. Kıyasal gelişmenin, güneydeki bu gidişine karşılık, yanılmıyorsam, Karadeniz'de tam tersine bir gelişme var. Yani, Batı Karadeniz değil yalnız, Doğu Karadeniz'de, bu Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ortaya çıkan bu canlılık, giderek, aks diyorsunuz, eksen değişimine uğruyor. Şöyle uğruyor: Daha önce, İran ve Türki Cumhuriyetlerine giden ulaşım ve ona dayalı canlılık, şimdi, Gürcistan'a aktarılmış durumdadır. Bu, Trabzon ve Hopa Limanı ve ona dayalı canlı ekonomiyi tümüyle çökertmiş bulunuyor. Dolayısıyla, oradan, daha çok göç beklenebilir. Bunu da bilgilerinize sunarım.

Benim söyleyeceğim, son nokta, yasa tasarılarına ilişkin şey; bu yasa tasarıları, sanıyorum, TMMOB'ye de "görüş bildirmek" üzere gelmiş olmalı. Benim, yönetime önerim, bunların, ayrıca, yanılmıyorsam, Şubat 15'e kadar görüş soruyorlar, öyle bir zamanlaması var o işin. Yani, belli bir tarihe kadar bu yasalarla ilgili görüşleri bildirin diyorlar. Yani, bunu biraz daha iyi oluşturmamızda yarar var, yani, daha derli toplu. Diyelim, şubat başında, bunlarla ilgili bir konferans toplamanızda yarar var, bu işten anlayan, işin yalnız yasa tarafını değil; ama, teknik tarafını da, yani, bilimsel, teknolojik yönünü, TÜBİTAK yönünü, üniversite yönünü, sanayici yönünü de içerecek bir ortak platform oluşturmakta yarar var; çünkü, hepiniz biliyorsunuz, yasa çıktıktan sonra ağlamanın bir faydası yok, onu değiştirmek yıllar alıyor, olmuyor da. Bu nedenle, şimdiden, o iki girişime ilişkin, yasal çalışmaya ilişkin, somut görüşleri geliştirmenin, Odanın özellikle, bunu sahiplensin de, TÜBİTAK sanıyorum çalışıyor, üniversitede biz, belli bir çalışma yapmaya uğraşıyoruz, onları birleştirmekte yarar var bütün bu etkinlikleri. Teşekkür ederim.

Cengiz TÜRKSOY (Otunun Başkanı) - Şimdi, Ayda Hanım, dünkü konuşmasında, sanıyorum, şebeke, nasıl Network, ondan bahsetti. Acaba, bunun, şirketlerin son dönemde aldığı biçimle bir ilgisi var mı bunun? Çünkü, yeni bir yapılanma çıktı ortaya. Eskiden, çokuluslu şirket bir yere gidiyordu, yatırım yapıyordu, şubeler açıyordu, şimdi, hangi şirketin, kiminle ortaklık yaptığı, kiminle evlilik yaptığı, kimin, nerede, kiminle rekabet yaptığı, tamamen karmaşık ve iç içe geçmiş durumda. Acaba, bu sizin söylediğiniz, Network, bu şebekenin bununla bir ilgisi var mı? Varsa, bu, bence çok önemli, o konuda görüşünüzü rica edeceğim.

Dr. Sungur SAVRAN - Şimdi, ben, izninizle iki konuya değinmek istiyorum: Benim için çok aydınlatıcı oldu bu tartışma onu söyleyeyim. Mekan konularında, işin sadece abecesini orada burada görmüş bir insanım, o yüzden çok yararlı oluyor.

Üzerinde durmak istediğim iki tane nokta var; bunlardan bir tanesi bu kayma meselesi, yani, daha sonra, Aykut Bey'in de vurguladığı, daha evvel, Ayda Hanım'la, Saffet Bey'in de vurguladığı, Aykut Bey'in kullandığı deyimle, yeni merkezler "Anadolu Kaplanları" meselesi. Şimdi, orada, Yakup da vurguladı bu meseleyi, bana, çok açık bir şey var gibi geliyor. Hepimizin bildiği gibi, mesela, Amerika'da, 1970'li yıllardan itibaren, güneye doğru, dün, Ayda Hanım, Texas'tan da söz etti, güneye doğru kayış, aslında, önemli bir ölçüde,

sendikal sınırlardan, kuzeydoğu eyaletlerinin yasal sınırlamalarından bir esnek işgücü piyasasına doğru kayış için yapılmış bir kayıştı ve aynı şey, İstanbul'un koşulları da çok kötü olmakla beraber, özellikle, konfeksiyon ve tekstilde, yine de, sendikal gelenekleri olmayan, daha tutucu ortamlar olan bu ortamlarda, sermayenin daha rahat at koşturmasına, düşük ücret politikasını daha rahat yürütmesine yönelik olacaktır; bu, birinci boyutu.

İkincisini, Yakup yine vurguladı, ben, bir şey hatırlatmak istiyorum. Cumhurbaşkanı'nın memleketi olduğu için, Isparta'ya havaalanı yapma konusunda, yani, yerel çıkarların nelere yol açabileceğini hatırlatmak için, Isparta'ya havaalanı meselesinde, Türkiye'nin en önemli sulak alanlarından biri olan Burdur Gölü'ne son derece büyük zarar verecek, ekolojik zarar verecek bir lokasyon, bir yerleşme seçimi yapıldı. Dolayısıyla da ekolojik bakımdan da, yerel çıkarlar, hunharca şeyler yapabiliyorlar. Mesela, Kayseri Sultan Sazlığı'nın ne olabileceğini de mesela, insan düşünüyor, bilmiyorum, şimdi değil, bir süre sonra.

Dolayısıyla, bu iki noktayı deşmek istiyorum. Ayda Hanım "ben çok destekliyorum" dedi de; nasıl yaklaşmalıyız sorusuna ilişkin olarak deşmek istiyorum. Mesela, buna bağlı olarak, bir strateji saptaması sırasında, mesela, sigortasız işçi çalıştırmaya karşı çok sert bir takım önlemler önermemiz gerekir bizim bence. Sendikalaşma meselesi, bütün dünyada sorundur, Amerika dahil olmak üzere, özel sektörde, Amerika'da bile sendikalılık oranı çok daha düşüktür kamu sektörüne göre. Bunlar da, çok ciddi şeyler, çalışanlar örgütü olarak TMMOB ve ayrıca, bütün emekçilerin, işçilerin gözünden çok ciddi şekilde üzerinde durmamız ve yasal, uygulama, pratik mücadeleler, mahkeme, vesaire gibi şeyleri de gelişme stratejilerinin parçası olarak düşünmemiz gerekir diye düşünüyorum.

İkinci sorun da, biraz, Cengiz Arkadaşımızın sorunu getirdiği yere itiraz. Eski kavramlarla anlaşılmaz, yeni kavramlarla düşünmeliyiz. Şimdi, Saffet Bey içleri daha tam doldurulmadı dedi...

Cengiz TÜRKSOY (Oturum Başkanı) - Yalnız, bir düzeltme yapayım, eski kavramlar demedi, eski çözümler ve anlayışlar dedi.

Dr. Sungur SAVRAN - Tamam.

Şimdi, bütün tartışma, sizin dün sabah olmadığınız oturumda da; buydu yani, elbette, son dönemde bütün tartışma bunun üzerinde yürüyor. Ne kadar yenilenme, ne kadar süreklilik vesaire...

Şimdi, ben, Ayda Hanım'a bir soru sorarak, belki bunu deşmek istiyorum. Sınırlar ortadan kalktı diyoruz yahut da kalktı demeyelim de, bulanıyor diyoruz,

Doç.Dr. Fikret BAŞKAYA - Aşınıyor.

Dr. Sungur SAVRAN - Aşınıyor, tamam, bulanıyor dedim ben, aşınıyor, güzel. Şimdi, 2025 yılında, dünya, hava taşımacılığının 2/3'ünün Güneydoğu ve Doğu Asya'ya doğru veya oradan olacağı söyleniyor. Pasifik diye bir olgu var,

bu, mesela, birinci ve daha temel bir süreklilik belirtisi değil mi? Çok çeşitli başka örneklerden de bahsetmek mümkün. Birincisi, bu bir süreklilik belirtisi değil mi?

İkincisi, daha nüanslı bir şey söyleyeceğim: Hem Saffet Bey hem dün Ayda Hanım, kademelenme kavramını kullandılar, hiyerarşi karşılığı olarak kullanıyoruz bunu herhalde. Şimdi, sınırların ortadan kalkmasıyla, hiyerarşinin kalkması arasında bence ciddi bir farklılık var. Siz, global kentlerden söz ettiniz, bu, New York olabilir, Singapur olabilir, Paris olabilir, Londra olabilir, belki İstanbul olabilir hani mesela. Bunlar, dünya sistemi içerisinde, hiyerarşik bir konumda, üst bir düğüm noktası olmayacak mı sizin terimlerinizi kullanayım? Şunun farkındayım, yeni teknolojiler, telekomünikasyon, bilgisayar vesaire, Aykut Bey'in çok aydınlatıcı bir şekilde dün açıkladığı bu gelişmeler. Elbette, coğrafya kavramını, mekân kavramını değiştiriyor, ben bile bütün cehaletim içerisinde bunu kavrayabiliyorum. Fakat, şu değiştirmez işi, sınırlar değişebilir, orada bile süreklilikler var galiba; ama, sınırlar değişse bile, coğrafya değişse bile yeni bir hiyerarşiden bahsedemez miyiz? Kademelenme kavramını çerçeveden çıkarmak zorunda mıyız? O yüzden, ben, yepyeni yaklaşımlar meselesinde duruyorum, değişim ve süreklilik üzerinde. Belki, hiyerarşi duruyor; ama, başka bir hiyerarşi mi sorun acaba?

Cengiz TÜRKSOY (Oturma Başkanı) - Söz alan yoksa, bir iki ekleme yapmak istiyorum.

Şimdi, bir süre önce, bir şans eseri Moğolistan'da ve Çin Halk Cumhuriyetinde bulundum.

Bu iki ülkede de...

Dr. Sungur SARVAN - Hangi ülkeler, pardon, o sırada...

Cengiz TÜRKSOY (Oturma Başkanı) - Moğolistan ve Çin Halk Cumhuriyeti. Bu iki ülkede ilginç bir değişim, dönüşüm yaşanıyor. Fakat, ikisi de, birbirine çok ters ülkeler. Bir tanesi, Sovyetler Birliği'nden sonra, dünyanın ikinci sosyalist ülkesi Moğolistan. 1990'da bir dönüşüm başlatılmış. Piyasa ekonomisine geçmeye karar verilmiş. Dünya Bankası, daha sonra Asya Kalkınma Bankası, IMF gibi kuruluşlar ve Batı ülkelerinin etkisinde ve günümüzde, bir dönüşüm yaşanıyor, ilginç bir özelleştirme uygulamaları var.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde de değişiklikler var. Çin Halk Cumhuriyeti de liberalleşmekte, onlar da piyasa ekonomisine doğru bir değişim yaşıyorlar. Çin Halk Cumhuriyeti'nde, özellikle, Pekin'de ve bazı büyük kentlerde, hızlı bir yenilenme var. O bildiğimiz, kitaplarda okuduğumuz Pekin, yıkılıyor ve yeniden yapılıyor. Pekin yönetiminin izlediği süreç ile Moğolistan yönetiminin izlediği süreç arasında şöyle temel bir fark var. Moğolistan'da, partilerde fark yok, yani, Moğolistan yönetimi, 1990 yılında böyle bir değişikliği, sistem değişikliğini kabul etmiş; ama, yönetimdeki parti aynı parti; eski Moğolistan Komünist Partisi, resmî adı, Devrimci Halk Partisi, 60-70 yıldır iktidarda olan parti, yine iktidarda, ama, bu kez tercihini liberalleşmeden yana yapmış, böyle bir uygulama yapılıyor.

Şimdi, Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapılan, benim deyişimle, planlı liberalleşme.

Yani, yine, beş yıllık planlarını yapıyorlar, yine, o planlama süreci, eskiden beri uygulandığı gibi, komünlerde tartışılarak merkezi planlama birimine kadar geliyor ve orada merkezi otorite tarafından onaylanıyor; ama, o planlama içerisinde, özel sektöre de yer ayrılmış. Yerli yabancı özel sektörün yatırımları, bu planlama kapsamında değerlendiriliyor, izin veriliyor ya da verilmiyor. Moğolistan'da ise "bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler" anlayışı; bütünüyle, herkes dilediğini yapabiliyor.

Dünkü oturumda, Sayın BAŞKAYA bundan söz etti. Yabancı, çokuluslu şirketler, kendi kârlılık alanları yüksek olan yerlerde ve alanlarda yatırım yaptıkları için, böyle bir entegrasyon yok sektörler arasında. Bir taraf belki geliyor ama, bir başka taraf, çok daha geri kalıyor.

Moğolistan'da herkes, her yatırımcı, planlamaya zaten temelden karşı çıkıyor. Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası uzmanları, öyle ayak diriyorlar ki, planlamaya. Oysa, planlı bir anlayışı var, geçmişten gelen bir mirası var, Moğolistan'ın. Çaresizlik içine düşmüş bir ülke görünümünde Moğolistan; aman, gelsin yatırım yapsınlar da ne yaparlarsa yapsınlar diyorlar. Çin Halk Cumhuriyetiyle karşılaştırsak şöyle de bir fark var: Birinin nüfusu 1 milyar 200 milyon, birinin nüfusu 2,2 milyon, ama, 2,2 milyon nüfusa karşılık 1 milyon 560 bin kilometrekare gibi, Türkiye'nin tam iki katı bir arazisi var Moğolistan'ın. Arazisinin yüzde 43'ü de ekilebilir nitelikte.

Şimdi, böyle, iki tane, aynı yolu izler gibi görünen, derin farklılıkları olan iki ülkede, çokuluslu şirketlerin birtakım çalışmaları var ve bunların da, çokuluslu şirketlerin destekleyicisi olan da bir yönetim anlayışı var.

Bir başka konu, yine, Sayın GÖKER söz etmişti, Çin'in adı geçti, fakat, ayrıntısını diğer ülkelerden, Malezya'dan, Tayvan'dan vermişti. Çin Halk Cumhuriyeti'nde, özellikle, bu yenilenme, kentlerin yenilenmesi kapsamında, yabancı sermayeyle ilişkileri var. Yabancı işçi yok; çünkü, kendileri de işsizliği gidermek için büyük çaba içindeler. Oraya giden yabancı sermayenin Çin Halk Cumhuriyeti'ne gelecek açısından kazancı ne olacaktır? Biz, Türkiye olarak 50-60 yıldır içe dönük yaşıyoruz. Gerek yönetsel örgütlenme açısından gerekse kalkınma anlayışı açısından yönümüzü yalnızca Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne çevirmişiz. Oysa, Güneydoğu Asya'da, başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere büyük değişiklikler oluyor. Bu bölgeyle ilişkiler açısından Türkiye'nin yaklaşımları neler olmalıdır? Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ayda ERAYDIN - Şimdi, sırayla gitmeyeyim de, ilk önce önemli gördüğüm birkaç noktaya değinmek istiyorum.

Şimdi, dünyadaki bu yeni üretim odaklarına ve de bunların kaymasına baktığınız zaman, bunda hiç kuşku yok, zaten, literatür de bu konuda, hemen hemen hemfikir. Sendikalı işçiden, militan işçiden ve daha artık, belirli bir üretim sisteminde, işi kemikleşmiş ve de bunu talep eden, yüksek ücret talep eden işçiden bir kaçma olgusu var. Amerika'da, mesela, meniscringtbelst diye tanımlanan Boston ve doğu yakasındaki esas Amerikan sanayiinin yoğunlaştığı bölge, bugün, kan kaybediyorsa, güneye doğru kayıyorsa, buradaki en önemli neden, güneydeki, eski az gelişmiş olan bölgelerde, daha

az militan tabir edilen, daha düşük ücrete hazır ve diyelim, sanayide çok fazla deneyimi olmadığı için de, daha kolay güdümlenebilecek bir işgücünün bulunması.

Şimdi, burada, doğal olarak, bir sanayi üretimini değiştirirken, böyle bir seçme yapılıyor ve belirli bölgelerden, diğer bölgelere doğru bir kayış ortaya çıkıyor. Şimdi, bunu, şundan ayırmak lazım: Türkiye'de de böyle bir şey var, Türkiye'de de mesela, İstanbul'dan, daha, doğuya da gitmiyor bizim sanayicilerimiz, bir adım atarak, İstanbul'un Sakarya'sına gidiyor, böyle daha militanlaşmış işgücünden uzaklaşıyor. Büyük fabrikalar ve de konfeksiyon falan gibi değil, biraz daha farklı sektörler böyle bir arayış içerisinde. Buna karşılık, ikinci tür bir gelişme var, bu biraz daha farklı. Orada, bir üretim odağının veya daha önce, başka yerde yerleşmiş ve de sanayinin kurulduğu bir yerden kayma söz konusu değil; ama, yerel sermaye ile yerel sermaye kullanarak, yerel birikimi kullanarak, yerel işgücünü kullanarak bir sanayileşme eğilimi olan yerler de var, bu ikisini birbirinden ayırmak lazım. Yani, bu, mesela, İtalya'dan verdiğimiz örneklerde, burada, diyelim, Kuzey İtalya'daki bir firmanın buraya kayması söz konusu değil, tümüyle yerel birikim, yerel sermaye ile ortaya çıkan bir sanayileşme ve dünya pazarlarına ulaşabilen birtakım sanayi odakları var. Böyle bir gelişmeyi Güney Fransa'da görebiliyorsunuz. Güney Fransa'da da birtakım odaklar tanımlanmaya çalışıyor, dünyanın pek çok yerinde de daha yerel dinamikler sonucu oluşmuş dediğimiz bölgeler var.

Şimdi, buradaki şeyi, doğrusu, özel bir araştırma yapmadığım için, Kahramanmaraş olayı konusunda bir şey söyleyemeyeceğim; ama, Denizli'yi çok net biliyorum. Denizli'deki pek çok sanayi yerel sermaye tarafından oluşturulmuş ve bir kayma değil, oradaki yerel girişimcinin yarattığı bir birikim sonucu oluşmuş bir yeni potansiyel. Çorum'da da yine yerel sermaye var ve de esas kaynağı, oradaki insanlar, oradaki birtakım girişimcilerden kaynaklanıyor. Onun için, yani, benim önemli bakmamız gerekir dediğim olgu, ikinci olgu; bu tür militan şeylerden kayma olgusu değil.

Türkiye'de, tabii, Batı'dan biraz daha farklı. Mesela, konfeksiyon sanayiine baktığınız zaman, konfeksiyon sanayi hakikaten, son deklarasyonları var "biz Anadolu'ya gideceğiz" diyorlar; ama, bütün konfeksiyoncularla, ben, büyük konfeksiyoncuların tümüyle konuştuğumda, üç dört ay önce, hepsi, Çorlu'dan bir yer almışlar, hepsinin, Çorlu'da, mutlaka bir fabrika yeri var. Şimdi, o da, konfeksiyonda, zaten, sendikalı işçiden kaçma diye bir olgu yok; zaten, çoğu sendikasız ve yine, ilginç olan bir nokta, yani, bu belki, burada, kısa bir tartışmada çözeceğimiz bir olay değil. Konfeksiyonda çalışan işçi sendikalı olmak istemiyor, o, biraz daha fazla para almak peşinde ve sendikalı olursa, öyle bir ücret piyasası da oluşmuş ki, biraz daha az ücret alıyor, 1 milyon, 2 milyon. O 1 milyonu, 2 milyonu az olmayı ve de sendikasız olmayı, güvencesiz olmayı tercih ediyorlar, bu, kendi deklarasyonları. Yani, orada, bir sendikalı işçiden kaçma değil; ama, İstanbul'da, gerçekten, diğer yakındaki bölgelere göre, biraz daha ücretler yüksek ve de o ücretleri, Çorlu'ya gittiğimiz zaman daha düşüğe çekeriz gibi bir düşünceleri var.

Anadolu meselesini, ben, konfeksiyonda, doğrusu, biraz tereddütle karşılıyorum. Şöyle bir şeyler oluyor; yani, daha sofistik mallar üretmeye

çalışıyorsanız, katma değer oranı daha yüksek, daha kârlılık oranı yüksek büyük şehirler çok daha cazip; çünkü, iletişim olanaklarınız çok fazla. Anadolu'ya gidenler, yine, en düşük mallar, en beceri düzeyi düşük malları ancak, Anadolu'ya kaydırmak mümkün. Türkiye'nin, bugün, konfeksiyondaki avantajı, 18 günde yükleme yapabilmesi. Yani, bir gün bile çok önemli. Yani, Güneydoğu Asya'da daha ucuza üretebilecekken, daha kısa sürede pazara ulaştırabildiği için Türkiye bugün cazip. Yani, sadece, ücret açısından değil, bunu herkes söylüyor, daha ucuza Güney Asya'da mümkün; ama, Güney Asya, en azından, bir hafta on gün atıyor ve bu tür moda türü şeylerde yakınlık önemli. Yani, Türkiye'nin sadece, ucuz işgücüne yönelik olarak bir avantajı yok, hem biraz görel olarak Avrupa'dan ucuz, aynı zamanda, kısa sürede de ulaşılabilir bir pazar olmasının yarattığı bir avantaj var, bunu göz önüne almak lazım, sadece, ucuz işgücünden gitmemek gerekiyor.

Şimdi, Türkiye'de, bir doğal süreç içerisinde birtakım merkezler oluştu. Mesela, Aykut Bey'in Bozüyük örneği, tümünden, aslında, devletin verdiği bir olanaktan daha fazla çıkar sağlamak üzerine kurulmuş bir gelişme; çünkü, büyük-şehirlere teşvik verilmiyordu, Eskişehir'e en yakın yer neresi; Bozüyük, oradan teşvik alarak Bozüyük'e yerleştiler. Yani, burada, teşvik sisteminin açığından yararlanma; benzer şey Çerkezköy için de geçerlidir. Yani, İstanbul'un yanı başında Çerkezköy'e teşvik veriyorsunuz, İstanbul'a vermiyorsunuz, birdenbire bir Çerkezköy ortaya çıktı ve de bir sürü sorunlarıyla ortaya çıktı, su meselesi bir on yıl sürdü; mesela, Çerkezköy'ün su sorununu çözebilmek amacıyla, özel baraj yapıldı. Yani, burada, bir de, devletin bir şeyleri düzenleyeyim derken, kaçak bıraktığı noktalarda da bundan yararlanmak isteyen alanlarda gelişmeler söz konusu oldu.

Şimdi, bu Anadolu kaplanları, doğrusu, birdenbire, ben, bunların kaplan filan olduklarına inanmıyorum, birtakım gelişmeler var; ama, bu tür çok büyük yaftalar da yapıştırmak için henüz biraz erken gibi geliyor bana; çünkü, Güneydoğu Asya'ya baktığınız zaman, kaplan nasıl, onu, farklı olarak izleyebiliyorsunuz.

Şimdi, bir miktar, yine bu teknokent kavramına değinmek istiyorum. Bu teknokent veya teknopolis olarak ortaya çıktı, ilk, Japonya'da ortaya çıkmış bir kavram ve kavram olarak vardı; ama, Japonlar, ilk bunu biz yapacağız dedi. Ben, yaklaşık birbuçuk sene önce Japonya'daydım; yani, bunun tam bir iflas olduğunu, öyle teknokent filan gibi bir şeyin de kolay kolay olacağı söz konusu değil. Bir kent yaratmak zor çünkü. Bir alan yaratırsınız, bir teknopark yaratırsınız; ama, birdenbire bir kent yaratmak çok iddialı ve de Japonlar da bu işi beceremediklerini kendileri de söylüyorlar. Yani, tümünden teknoloji ağırlıklı bir kent, yok öyle bir şey. Yani, teknolojinin daha yoğun olduğu, insanların burada çalıştığı kentler olabilir; ama, teknopolis çok iddialı bir kavram. Şu anda, o kavramdan epey vazgeçilmiş durumda ve Türkiye'de de böyle yeniden bir kent yaratmanın çok da kolay olacağını zannetmiyorum.

Teknopark olayı, buna karşılık daha yerleşmiş bir kavram ve de , onu da, mesela, ayrıntıya girersek belki tartışabiliriz. Mesela, İzmir'de, Alaçatı söz konusu. Alaçatı gibi bir yerde, acaba, teknopark yaratmak pahalı bir çözüm değil midir gibi birtakım kuşkularım da var.

Şimdi, bu kıyılma eğiliminde, tabii, ben genel olarak bir kıyılma dedim. Zaten, Karadeniz'in çok avantajlı olmadığı veya Karadeniz'in sürekli olarak bir göç sorunu olduğu biliniyor ve bu eğilimin de çok büyük birtakım gelişmeler olmazsa kolay kolay değişmesi pek beklenmiyor. Onun için, bu sadece bir genel eğilim içerisinde söylendiği için, Karadeniz'de belki içeriliyormuş gibi geliyor; ama, öbür taraftan, Karadeniz için, çok daha farklı birtakım politikalar getirilmesi lazım. Bir Zonguldak meselesi, mesela, aslında, hiç kolay çözülebilecek bir olay değil. Zonguldak, bayağı, üzerinde çok daha fazla düşünülmesi gereken bir olgu. Çözüm, hiç de sanıldığı kadar kolay değil bana kalırsa.

Şimdi, bu şebeke kavramına biraz girmek istiyorum. Dünyada, ilk bu şebeke kavramının kullanılması, hakikaten bu çokuluslu şirketlerle ortaya çıktı ki, 1960'ların terminolojisinde var; çünkü, çokuluslu şirketler, dünyanın pek çok bölgesinde üretim yapıyorlardı ve üretimi yaparken de, üretimi parçalayarak, üretimi değişik bölgelerde yaparak, ondan sonra, belirli alanlarda da bunları montaj yaparak, birtakım üretim bandı meydana getiriyorlardı. Ama bugün kullanılan şebeke kavramı, sadece, bu tür üretimle ortaya çıkan bir şey değil. Yani, sadece bir mal akımı bazında bir şebeke kavramı değil. Özellikle, bugünkü şebeke kavramının tanımında bilgi; ama, burada information mesela, son vurgulanan terminoloji noulej türü, yani, sadece üretilen bilgi değil, aynı zamanda, birikmiş, ta, geçmişten de gelen, Türkçe'de ikisi için aynı şeyi kullanıyoruz herhalde; ama, daha çok noulej üzerine kurulan bir network kavramı var. Orada, bu network içerisinde olmak, size, yeni bir bilgi sağlıyor ise, yani, esas neden, var mıdır, yok mudur; mal satmak üzerinden değerlendirilmiyor ve de bunun, bir bilgi iletişimi, yeni bir şey öğrenmek ve de bir başka avantaj yakalamak için o bilgi sizin işinize yarıyor ise bu bir network'tür deniyor. Bu, kentler için de söz konusu, hatta, kişilere bile indirgeyebilirsiniz. Eğer, bir network içerisinde olmak size ek birtakım bilgiler sağlayabiliyor, bilgi dağarcığınızı genişletebiliyorsa, o network içerisindeyiz, yoksa, bir araya geldiniz, toplandınız veya bilgisayar karşısında haberleşiyorsunuz, bunun bir getirisi yoksa size ek bilgi olarak, bunu network olarak değerlendirmemek gibi biraz daha işin özüne yönelen tartışmalar var; ama, çıkış noktası doğrudur, bu çokuluslu şirketlerden başladı; ama, bugün için, içeriği biraz daha farklı şekilde doldurulmaya çalışılıyor.

Şimdi, bir miktar kademelenme kavramına girmek istiyorum. Şimdi, burada, aslında, bizim mekâncılar belki hep kademelenme diyor ve de burada, belirli tanımlarımız var ve onun için biraz daha açıklığa kavuşturulması lazım. Bu, doğal olarak bir eşitsizlik, her zaman, kentler arasında, ülkeler arasında, tabii, bir farklılık ortaya çıkacak; yani, kimi dünya kenti, kimi bölgesel kent. Bunu bir farklılık, bir kademe olarak da tanımlayabilirsiniz. Bizim kademe dediğimiz şey, aslında, geleneksel olarak, birtakım mekânsal içerikleri olup, bir kentin, diğer kentlere bazı hizmet sunumu alanları oluşturması, bir adım ötesinde de, o hizmet sunum alanlarının birleştiği bir alanda, bir daha üst ölçekli bir kentin hizmet sunumunu gerçekleştirilmesi, yani, burada, aslında, bir hizmete dayalı ve de kararların iletilmesine dayalı, böyle çok kemikleşmiş bir kavramımız var bizim kademe dediğimiz zaman. Bu, tam bir hiyerarşik, arada hiç boşluk yok. Yani, bu altıgenlere bölerek, hatta, bu merkez kuramında denildiği gibi, yani, bir yer, şu sınırlarla hizmet vermekle sorumlu, bir üstü, biraz daha geniş bir alanda; ama, bunların arasında hiçbir boşluk bırakmamacasına, böylelikle,

birbiri üzerinde etkili olan, biri, öbürünün altında olan bir sistem geliştirilmiş durumda. Bu, artık, yıkıldı diyoruz. Yoksa, hepsi, belirli düzeyde benzer niteliklerde anlamına gelmiyor.

Şimdi, bu tabii, dünyada, sınırların aşılması, yeni birtakım gelişmelerin ortaya çıkması, bazı alanları daha avantajlı hale getiriyor. Bu konuda, Güneydoğu Asya üzerine, tabii, çok fazla yazım var, hatta, bir miktar, ben, abartıldığı kanısındayım. Yani, ben, Malezya'da bulundum, Singapur'da bulundum, Japonya'da bulundum, mesela, Malezya'nın bir şeyi çok abartılarak sunuluyor ve bütün önemli sanayi merkezlerini ve de birimlerini de biliyorum. Bir gelişme var; ama, bu toplumların yapısının, Türkiye'den geri bir noktadan gelip tabii, bazı noktalara ulaşıldığı da görülüyor. Ama, Türkiye ile karşılaştırdığımız zaman, Türkiye'deki gelişmelerle, sanayi yapısını karşılaştırdığımız zaman, bence, çok pesimist olmak için çok fazla bir neden de yok gibi geliyor. Buradaki ilerleme fazladır; ama, üniversitelerinde, daha ilk gittiğim zaman, bir beş yıl öncesinde, daha doğru dürüst bir bilgisayar networkleri bile yoktu, yani, daha yeni yeni bu işi yapıyorlar. Hatta, Japonya örneği de, öyle, Amerikalılar tarafından çok abartıldı; çünkü, Amerikalılar, herhangi bir ülkenin kendileri kadar gelişebilmesi veya kendilerine mal satabilmelerini hiç düşünmüyorlardı. Birdenbire bir ülke, birtakım ürünler üretiyor ve kendilerine satıyor ve birdenbire Japonya örneği, inanılmaz şekilde abartılarak sunulmaya başladı ve ben, mekancı olduğum için, ilk önce, kentsel gelişme olarak baktığınız zaman, Tokyo, tam bir başarısızlık örneği. Yani, bu kadar başarısız bir kent, İstanbul bile o kadar başarısız değil bence. Yani, orada gelişmeler var, Güneydoğu Asya, kaçınılmaz olarak daha önem kazanacaktır; ama, Avrupa'nın yanı başındaki bir Türkiye'nin de, o kadar gözardı edilebilecek bir konumu olduğunu ben düşünmüyorum doğrusu.

Şimdi, orada, ilk ortaya çıkanlardan sonra, yeni ülkeler devreye sokulmaya başlanıyor ve burada, mesela, bir Vietnam, şu anda, en fazla yabancı sermaye çeken ülke Vietnam ve ucuz işgücü olduğundan, başka hiçbir gerekçesi yok ve de Vietnam, ne olursa olsun, politikası önemli değil, rejimi önemli değil; ama, burada en fazla yatırımı çeken ülkelerden biri olarak ortada, ben, Endonezya'nın çok gözardı edilmemesi gerektiğini, bu ülkede de önemli yatırım odaklarının oluşmaya başladığı kanısındayım.

Şimdi, pek çok gelişen ülkede, aslında, bir inşaat faaliyeti, bu gelişmenin göstergelerinden biri, aslında, Türkiye'ye de baktığınız zaman, biz alıştık; ama, bir yabancıyı getirip de, şöyle bir Ankara'yı gezdirdiğiniz zaman bile, ne kadar çok inşaat faaliyeti olduğunu, kentin, sürekli olarak, yıkılıp yeniden yapılmakta olduğunu gözleyecek, bu, tabii, oturmamış olmanın, daha bu işe yeni başlamanın bir göstergesi. Çin'in iç kısımlarını bilmiyorum; ama, herhalde, orada da bu şey, ilk başta, konutla, işyerleriyle başlıyor, onun için, büyük bir inşaat faaliyetinin olması bana kaçınılmaz gibi geliyor.

Şimdi, burada, tabii, farklı ülkeler, bu sürece, yabancı sermayeyi çekmek için, kendi rejimleri dışında bile birtakım önlemler alarak katılmaya çalışıyorlar. Şimdi, Çin, bence, bunun için bir örnek. Bu ilk serbest bölgeler olduğu zaman, mesela, orada, tümünden, kendi iç yapıları dışında, birtakım ayrıcalıklar tanıdılar bu bölgelere. Esas Çin Halk Cumhuriyeti'nde hiç izin verilmeyen olanaklar, orada verildi, hatta, şunu da biliyorum: Serbest bölgenin dışındaki

bölgelerde de göz yumuldu buna. Yani, bir tarafta, bir resmi ideolojiler, resmi yaklaşımlar var, bir de göz yumulan şeyler var; ama, yaklaşımlar, birbirinden farklı olabilir. Moğalistan ve Çin konusunda, çok fazla söyleyecek bir şeyim yok; ama, herkes, kendine göre bir yöntem oluşturma çabası içerisinde. Tabii, bunu daha planlı yapabiliyorsa, kontrollü ve de denetimli yapabilmeyi başarabiliyorsa bir ülke, onu da alkışlamak gerekiyor.

Sanıyorum, tartışma konularına bir miktar değinebildim, İstanbul'da, ekoloji meselesine bir miktar değinmek istiyorum. Şimdi, bu yine devletin sorumsuzluğu, aslında, yerel güçler baskı yapıyorlar; ama, bir yerel dinamik sonucu oluşmuş bir şey değil, mesela, Isparta olayında yine, Isparta havaalanı değil; ama, Isparta Organize Sanayi Bölgesi'nde, ben, bilirkişilik de yaptım ve bizim raporumuz olumsuzdu; Danıştay da olumsuz görüş verdi, daha sonra, üst kurul bunu, esastan bozdu; çünkü, müracaat günü bir gün gecikmiş. Yani, Danıştay'da iptali konusunda karar vermesine rağmen, bu kurulda alınan bir kararla bozuldu. Burada, aslında, Ispartalıların da çok fazla bu organize sanayi bölgesini istedikleri yoktu; çünkü, bu organize sanayi bölgesinin, 15 kilometre ötesinde Burdur Organize Sanayi Bölgesi var ve Burdur Organize Sanayi Bölgesi'nde 60 tane sanayi parseli var, şu anda 15 tanesi dolmuş, yani, geri kalanı da henüz boş olan bir şey. Bu, bir miktar, diyelim, siyasilerle, biraz Vali ile ilgili gibi; çünkü, en fazla bunun arkasında olan Valiydi. Ama, bazı gelişmeler, ekolojik açıdan ve de gerçekten yaşam kalitesi için çok olumsuz olabilir. Ama, Türkiye, bu konuda, özellikle, ne yapacağını, nereleri korumak istediğini, saptamamıştır. Nereyi korumak istiyorsunuz, nereye hiçbir şekilde, bir olumsuz etkinin olmamasını istiyorsunuz diye sorduğunuz zaman, öyle bir yanıt yok; sulak alanlar çok önemli deniyor; ama, sulak alanları korumanız için hiçbir aracınız yok. Özel çevre koruma bölgeleri deniyor, özel çevre koruma bölgelerinde, bildiğiniz imar planları yapılıyor, başka bir şey yapılmıyor. Onun için, bu konu, gerçekten, çok tartışmalı bir konu, çok daha kararlı olmak lazım bazı alanları koruyabilmek için.

Prof.Dr. Yusuf ZEREN - Sayın Başkan, Kahramanmaraş ile ilgili olarak birkaç şey söylemek istiyorum.

Kahramanmaraş'ta, son yıllarda görülen sanayileşme hareketi, bir kere, tamamen, özel girişimciler tarafından başlatılan, yerel bir hareket, yani, militan sendikacılıktan bir kaçış olayı söz konusu değil, tekstile dayalı bir sanayileşme hareketi var, bunun da altyapısı var. Bildiğiniz gibi, Kahramanmaraş'ta pamuk yetiştiriliyor. Şimdiye kadar, bu pamuğu Çukurova tüccarlarına yada Gaziantep'e satıyorlardı. Hemen yanlarında da bir Gaziantep örneği var, son derece başarılı bir örnek. Bundan böyle, hammaddelerini satmanın çok yararlı bir şey olmadığını Kahramanmaraşlılar anladılar, gördüler ve iki kent arasında da bir rekabet olayı zaten öteden beri var; ama, her zaman galip gelen Gaziantep tarafıdır. Bir zorunluluk olarak, beklenmeyen bir şekilde ortaya çıktı; ama, bir yerde, hammaddeye dayalı bir sanayileşme gelişmesi olduğunu söyleyebilirim. Teşekkür ederim.

Saffet ATİK- İlk konuşmamda, istememe rağmen, fırsat bulamadım; şunu söylemek istiyorum: Network'un düğüm noktaları, yeni söylemde, gerçekten

önemli. Bazı kentler, görece avantajlarını, konumsal üstünlüklerini iyi kullanıyorlar. Benim şahsi kanım, bir dünya kenti, Sayın Hoca'mın bildirisinde de vardı. Karar verici ve akçalı konularda söz sahibi olan, finans meselesinde söz sahibi olan kenttir.

Dünya televizyonlarını açıyorsunuz, eğer, size, New York, Tokyo, Londra borsalarından,ve finans kuruluşlarından haber veriyor ise ve büyük firmaların yönetim merkezleri burada ise, gerçekten, bu kentler, dünya üzerinde söz sahibi. Karar veriyor, bilgiyi üretilmiş bilgiyi kullanıyor, mekana yayıyor ve onlara, parasal destek sağlıyor.

Aslında, mekansal yapıda sınırlar değişiyor. Bir ufak örnek vermek isterim, bu, Türkiye'den olacak. 1930'larda, Tokat ve Amasya ülkeyle ekonomik ilişkilerini, Samsun'dan kuruyordu. Sistem öyle geliyor, network öyle genişliyor ki, ister bu iletişim dalında olsun ister bildiğimiz karayolu, demiryolu gibi ulaşım alanında olsun, bir ara kademe merkezi atlayan bir yapıya geçiyor, o noktada, Samsun'un sınırı kayboluyor. Yani, bugün, Tokat kenti, ilişkilerini İstanbul ile kuruyor, Samsun'a ihtiyaç hissetmiyor, böyle bir sınır ortadan kalktı. Yani, bu konular tartışmakta yarar umuyorum, söylenecek belki birçok şey var; ama, vakit darlığından girmek istemiyorum.

İki şeyin üzerinde durmak istiyorum. Bir tanesi, İstanbul'un, gerçekten hala tekil bir rolü var. Sanayileşme sürecinde ortaya çıkan örgütlü gelişmelerin çok büyük bir kısmı, hem imalat sanayinde hem turizmde İstanbul ağırlıklı. Birkaç örnek vermek isterim, Sayın ERAYDIN da buna değindi: Bozüyük'teki gelişme, teşvik politikalarının tipik örneği; yani, oraya baktığınız zaman, İstanbul'daki büyük holdinglerin fabrikalarını görürsünüz. Muhtemelen, Eczacıbaşı ve Toprak Holding'in yatırımlarının çok büyük bir kısmı, Bozüyük'te yoğunlaşmıştır. Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi buna örnek; beyaz eşya ve tekstilde bir ağırlık kazandı, bu, giderek, şimdi, biraz evvel söylediğimiz E-5 aksı üzerinde, Çorlu ve Lüleburgaz'a kayıyor. Aslında, Doğu Marmara'da, bu tür örgütlü gelişmeler, İstanbul sermayesi güdümünde. Keza, bu, turizmde de böyle. Şayet, Türkiye'nin, turizmde sıçrama yapmış, önem kazanmış illerini veya merkezlerini incellerseniz, örgün turizm yatırımlarının, diyebilirim ki, yüzde 95'i İstanbul sermayesi ile gerçekleşmektedir. Bugün, Antalya'daki bütün büyük otellerin hepsi İstanbul sermayesi tarafından gerçekleştirilmiştir, bir kısmı, Ankara veya İzmir'den.

İzninizle, şunu söylemek istiyorum: Bundan on sene evvel, örneğin, İngiltere'de, bu tür bir sanayi tiplemesi tartışması vardı ve o zaman, benim hatırlayabildiğim kadarıyla, İngilizler, özellikle, enformasyon teknolojisi, yazılım, bilgi üretme meselesinde geri kaldıklarını ve bu dala girmeleri gerektiğini yoksa, geleneksel sanayinin, hem çevresel açıdan sorunlu olduğunu hem de ekonomik açıdan önem kaybettiğini söylüyorlardı, böyle bir söylem vardı, bunu net hatırlıyorum. Zaten, bugün, kirli paslı sanayilerde, muhtemelen üçüncü dünya ülkelerine gidiyor.

Fazla bir yorum getiremeyeceğim belki; ama, sizlere bilgi vermek amacı ile söylüyorum. Bundan onbeş gün evvel, bir projede, Adana'da yaşadığımız bir gerçeği size aktarmak istiyorum. Ben, birtakım iş ve proje vesileleriyle sekiz on yıldır Adana'yı takip ediyorum. Son çalışmada, şu ortaya çıktı ki, E-5

karayolunun güneyinde, gecekondu semtleri olarak bildiğimiz yahut, sağlıklı kent dokusunun olduğu yerlerde, bir sanayi işgücü patlaması var. Bunu, Adana Büyük-şehir Belediyesi'yle görüştüğümüz zaman şu ortaya çıktı. Adana'da kurulu büyük tesisler, bu gecekondu semtlerinde fason üretim yaptırıyor, bunların hepsi sigortasız, sendikasız; ama, şehrin bir parçasına bakıyorsunuz, hiç ummadığınız bir kesimde, atölye dahi göremiyorsunuz, bırakın fabrikayı, 17 bin işgücü var. Şu ortaya çıktı ki, bu evlerin her birisi, aslında, bir işyeri aynı zamanda. Yani, esnek üretim olarak mı bunu nitelendirirsiniz, bir başka kaçış noktası mıdır, Türkiye'de, bu tür gelişmelerin de varlığını aktarmak istiyorum. Keşke, vakit fazla olsaydı da, bu yeni kaplanlar olarak nitelendirilen Çorum, Deniz'li meselelerini teorik olarak değil; pratik olarak tartışabilseydik.
Tekrar teşekkür ediyorum.

Cengiz TÜRKSOY (Oturum Başkanı) - Tüm konuşmacıların ve tartışmacıların zamanını aldık.
Teşekkür ediyorum.

IV. OTURUM

KIRSAL GELİŞMENİN VE KIRSAL YERLEŞİMLERİN DEĞİŞEN KOŞULLARDA YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yakup KEPENEK

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Yeniden günaydın. Şimdi, 1 saat 50 dakikalık bir gecikmeyle oturumu açıyorum.

Doç. Dr. Ahmet SALTİK - Yakup Bey, bu oturum konusunda, benim, bir önerim var. Şimdi, bu iki sunuş, birbirini tamamlayacak bir sunuş olacak; derseniz, iki sunuştan sonra, tartışmacılara ve soru sormak isteyen arkadaşlarımıza söz hakkı verelim.

Prof. Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Yalnız, dört de tartışmacımız var, bu dört tartışmacımıza yine sırayla, bildirilerden sonra söz verelim. Yani, tartışmacılar arası işbölümünü halletmeye çalışalım.

Birinci bildirimizin konusu "Kırsal Gelişmenin ve Kırsal Yerleşmelerin Değişen Koşullarda Yeniden Örgütlenmesi". Bu bildiriye, Ahmet SALTİK arkadaşımızla Zeka BAKAR arkadaşımız sunacaklar ve bu bildirin tartışmacıları, Duran TARAKLI ve Rifat DAĞ arkadaşlarımız.
Buyurun Ahmet Bey.

Doç. Dr. Ahmet SALTİK

Kırsal Gelişmenin ve Kırsal Yerleşmelerin Değişen Koşullarda Yeniden Örgütlenmesi Üzerine Düşünce ve Öneriler

1. Mevcut durum

1930'lu yıllarda yaklaşık %75 dolaylarında olan Türkiye kırsal nüfusu günümüzde %40'lara gerilemiş; 1980'de 25 milyon iken 1990'da 23.1 milyona düşmüştür. 1990 Yılı Genel Nüfus Sayımı verilerine göre kırsal alanda 35,545 muhtarlık seviyesinde köy vardır. Bu köylerde 44,000 mezra, mahalle, kom ve oba türündeki köy altı yerleşmeler mevcuttur. Bu yerleşmelerle birlikte kırsal yerleşim birimi 80,000'e ulaşmaktadır. Bu yerleşmelerin %38'i sağlıklı ve yeterli içme suyundan yoksundur.

Tarım sektörünün milli gelir içindeki payı son yıllarda %15'lere gerilemiştir. Buna karşılık istihdam edilen 15 milyon nüfusun %45'i tarım sektöründedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bu oran %70-75'lere çıkmaktadır. Tarımsal istihdamın %35'ini "kendi hesabına çalışanlar", %60.9'unu "ücretsiz aile işgücü", %4.1'ini ise "yevmiyeli ve ücretli çalışanlar" oluşturmaktadır. Tarımda ücretsiz aile işgücünün 3/4'üne yakını kadındır.

1991 yılı verilerine göre Türkiye'de tarımsal işletme sayısı 4 milyonunun üzerindedir, işletmelerin 2/3'ünün arazi varlığı 50 dekarın altındadır. Tarımsal işletmelerin sahip olduğu araziler çok parçalı olup, işletme başına düşen parsel sayısı ortalama 6'dır.

Tarımsal işletmelerin %96.4'ünde bitkisel ve hayvansal üretim birlikte yapılmakta; %3.6'sında ise yalnızca hayvancılık faaliyetinin yapıldığı görülmektedir.

Sanayileşmenin temel strateji olarak benimsendiği ülkemizde tarım ve sanayi karşılıklı uçlarda yer alan, birbirini olumlu ve olumsuz olarak etkileyen iki sektör konumundadır. Bu süreçte uygulanan politikaların doğal bir sonucu olarak tarımda yoksulluk artmış, göç ve istihdam sorunları ciddi boyutlara kazanmıştır.

Kaynakların sürdürülebilirlik temelinde kullanılmaması sonucu insan-doğa ve teknoloji ilişkileri bozulmuş, ülkede doğal kaynakların yönetimi başlı-başına bir sorun alanı haline gelmiştir. Türkiye, dünya ülkeleri arasında toprak rezervi tükenmiş 19 ülke arasında yer almakta olup, tarımsal alanları marjinal sınıra ulaşmıştır. Bugün kullanılabilir tarım arazisi 21.1 milyon hektar civarındadır. 1950'li yıllarda 80 bin hektar olan sulanan alanlar günümüzde 4 milyon hektara ulaşmıştır.

2. Sorunlar

Tarım sektöründe birim alandan elde edilen verim düşüktür.

Tarım arazileri parçalı ve kırsal yerleşmeler dağınıktır. Arazi ve yerleşmelerin toplulaştırılması bir dizi siyasal ve hukuksal düzenlemeleri, çözümü uzun vadeyi gerektiren bir sorundur.

Toprakta mülkiyet dağılımı dengesizdir.

Türkiye kırsal alanında küçük tarım işletmeleri yaygın ve örgütsüzdür. Bu

işletmelerde modern teknoloji ve girdi kullanımını yetersizdir. Mevcut tarım politikaları çerçevesinde bu durum küçük çiftçilerin eğitim-yayım ve kredi kaynaklarına ulaşmasını engellemektedir.

Kırsal alanda hane gelirleri göreceli olarak düşüktür. Yerinde istihdam olanakları da giderek daralmaktadır.

Doğal kaynaklar (toprak - su - bitki örtüsü) rasyonel bir şekilde kullanılmamaktadır.

Kırsal alandan kentsel alana sürekli ve mevsimlik göç hızlı ve dengesizdir. Bu süreci özümseyecek istihdam ve sosyal altyapı olanaklarının sınırlılığı kentlerde çözülmesi giderek güçleşen sorunlara yol açmaktadır.

Kırsal gelişme ve kırsal yerleşmeler konusunda dünyada ve Türkiye'de değişen koşullara uygun, tutarlı bir ulusal politika yoktur.

3. Değişen koşullar

Türkiye'de sanayileşmeyi hedef alan, kırsal alanı ihmal eden, toplumun ayrıcalıklı katmalarının devlet tarafından desteklenmesine dayanan, yöresel gerçekleri dikkate almayan ve küçük üreticilerin gerçek gereksinimlerini gözardı eden kalkınma politikaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Devletin tarım ve sanayi sektöründeki işlevi değişmiş; bu konuda kararlardaki belirleyiciliği azalmıştır.

"Yukardan aşağıya" kalkınma yaklaşımı toplumun her kademesinde tartışılır hale gelmiş ve yetersizliği konusunda bir toplumsal mutabakat sağlanmıştır.

İnsanı merkez alan bireysel-fiziksel, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel anlamda bir güvenlik ve kalkınma anlayışı dünyada giderek yaygın bir şekilde kabul görmeye başlamıştır. "Katılımcılık" ve karar alma süreçlerinde "tabandan tavana" kalkınma yaklaşımı gündemin ana maddesi olmuştur.

Kent-kır, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında büyüyen uçurum günümüz dünyasında bu olguya uluslarüstü bir sorun niteliği kazandırmıştır. Aynı şekilde doğal kaynakların sürdürülebilirlik temelinde yönetimi tek tek ülkelerin sorunları olmaktan çıkmış; konu küresel bir sorun olarak algılanmaya başlanmıştır.

Türkiye'de "kırsal gelişmenin ve kırsal yerleşmelerin yeniden örgütlenmesi", yukarıda özetlenen sorunlar ve değişen koşullar çerçevesinde yeniden planlanarak uygulamaya konulmak durumundadır.

4. Amaç, Yaklaşım ve Öneriler Amaç

Türkiye'de kırsal gelişmenin ve yerleşmelerin yeniden örgütlenmesinin nihai amacı, kaynak açısından sınırlı olanaklara sahip kırsal ailelerde yoksulluğun ortadan kaldırılması ve bu kesimlerde yaşam kalitesinin yükseltilmesi olarak belirlenmelidir. Ancak unutulmamalıdır ki bu amaç özünde, kır-kent

farklılıklarının optimum bir dengeye kavuşturulmasını, kırsal nüfusu yerinde kalkındırmayı, göç ve istihdam sorunlarını yerinde çözmeyi hedefleyen bir politik tercih sorunudur.

Bu amaca ulaşmak ancak, kendi kendini sürdürülebilir bir gelişme açısından zorunlu olan çiftçi katılımına dayalı, yerel topluluğu temel alan örgütlenmeleri aracılığıyla insanların gelirlerinin artırılması yoluyla mümkündür. Gelir artışı; topluluk kalkınması, kırsal kredi, eğitim ve gerektiğinde pazarlamada destek esaslarına dayalı bir sistem içinde, üretimde nicel ve nitel iyileştirmelerle sağlanabilir.

Hedef Grup/Gruplar

Türkiye kırsal alanında küçük çiftçi ve kaynakları sınırlı köylü yeniden örgütlenme çalışmalarının başlıca hedef gruplarını oluşturmalıdır. Bu hedef grup/ gruplar açısından kırsal alana bakıldığında önce tek tek haneler ve bu hanelerin üyesi olduğu topluluk/köy görülmektedir. Kalkınma uygulamalarının etkin bir şekilde sonuç verebilmesi için gerekli araçlar/kaynaklar öncelikle hane üzerinde odaklaşmak durumundadır; ancak ana hedef, topluluğun (köy ve köy gruplarının) bir bütün olarak katılımını sağlamaktır. Katılımın sağlanmasının temel aracı ise kırsal alandaki toplulukların örgütlenmesidir. Tek tek çiftçi/köylü haneleri ile köy, kırsal alan kalkınma projelerinde ayrılmaz bir bütün olarak algılanmalıdır.

Köyler, bir arada yaşayan bireylerin oluşturdukları gruplar değil, sözcüğün gerçek anlamıyla kırsal topluluklardır. Türkiye'deki köyler, çiftçi aileleri arasındaki etkileşimin çok sınırlı kaldığı, asıl odağı ise tek tek aile çiftliklerinin oluşturduğu batı dünyasındaki çiftçi topluluklarından çok farklı bir konumdadır. Türkiye'nin kırsal kesimindeki köyler birbirlerine ileri düzeyde bağımlıdır. Örneğin, köydeki haneler içme suyu sağlayan kaynakları ortaklaşa kullanır, hayvanlar, köy adına çobanlar tarafından köy ortak mülkiyetindeki arazide otlatılır.

Bu ve köy resmi kurumları gibi genel özelliklere rağmen Türkiye'de köylerin birbirinden farklı, yöreden yöreye değişen yapılarının olduğunu ve bu nedenle proje uygulamalarında bu farklılıkların dikkate alınması gereği de bir gerçektir.

Yaklaşım

Kırsal gelişmenin yeniden örgütlenmesi etkilerinden katılımcılık ve kalıcılık ilkeleri doğrultusunda aşağıdaki dört temel unsur gözetilmeli ve uygulanmalıdır.

1. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi (eğitim, örgütlenme, bilgi/beceri, sağlık, sanitasyon, beslenme vb.) ile teknik destek (üretim için teknik bilgi, uygun teknoloji, temel girdiler vb.) çalışmalarının eş zamanlı yürütülmesi,
2. Üretim faaliyetlerinde gerekli temel girdilerin temini, dağıtımı ve kullanımı konusunda örgütlenme,
3. Gerekli olduğu yerlerde, çiftçi ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması

için örgütsel olanaklar yaratma,

4. Kırsal kredi için gerekli örgütlenmeyi sağlama.

Bu ana yaklaşım çerçevesinde yapılacak temel etkinliklerin insan kaynaklarının geliştirilmesi ve doğal kaynakların geliştirilmesi olmak üzere iki ana grupta ele alınarak tasarlanması gerekmektedir.

Birinci grupta, öncelikle kırsal toplulukların ve üretici gruplarının kendi geleceklerini belirleyebilecekleri bir beceri ve kapasite düzeyini hedefleyen doğrudan insana yönelik olan eğitim, yayım ve örgütlenme çalışmaları yer almalıdır. Bu çerçevede hedef gruplarda kalkınma öncelikleriyle ilgili katılımcı karar alma süreçlerini teşvik etmek ve insanlardaki yaratıcı potansiyeli açığa çıkarmak ana hedef olmalıdır. Kadının tarımsal faaliyetlerdeki rolü ve ailedeki temel işlevleri dikkate alınarak cinsiyet dengeli bir kalkınma yaklaşımı ile kadına yönelik programlar öncelikle geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Bu kapsamda kırsal alan kadınının iş yükünü azaltıcı, kararlara aktif katılımını sağlayıcı ve üretim sonuçlarından adil bir şekilde pay almasını ve yararlanmasını sağlayıcı programlar geliştirilmelidir.

Doğal kaynakların akılcı yönetimi çerçevesinde yapılacak etkinlikler doğrudan insan kaynaklarının geliştirilmesiyle bağlantılıdır. Türkiye'de su, toprak ve bitki örtüsü (başta orman ve mera alanları olmak üzere) giderek artan bir sorun alanı niteliğindedir. Doğal, kaynakların katılımcı bir yaklaşımla korunması, iyileştirilmesi ve mümkün olan durumlarda yenilenmesi bu bakımdan son derece önem taşımaktadır. Günümüzde 4 milyon hektar civarında olan sulanabilir alanları 7 milyon hektara ulaştırmak, tükenmiş olmasına rağmen gübre, tarımsal ilaç, mekanizasyon ve uygun teknoloji gibi girdilerin kullanım oranlarını artırmak suretiyle birim alandan elde edilen verimde artış yaratmak ve böylece tarımsal üretimi artırmak mümkün görülmektedir.

Doğal kaynakların rasyonel kullanımı ve geliştirilmesi katılımcı bir anlayış temeline dayalı ulusal politikaların benimsenmesine, uygulanmasına ve sivil toplum örgütlerinin kurulup güçlenmesine/güçlendirilmesine bağlıdır. Bu çerçevede, büyük ölçekli programların paralelinde küçük ölçekli (köy ve köy grupları düzeyinde) havza geliştirmeyi hedefleyen kırsal örgütlenmelerin oluşturulması orta ve uzun vadede doğal kaynaklar sorununa köklü bir çözüm olabilir. Bu amaç doğrultusunda kurulması önerilen örgütler, teknik bilgi ve temel girdiler (fidan, tohum, genetik vasfı yüksek materyal vb.) bakımından kamu kuruluşları tarafından teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.

Sonuç ve Öneriler

1. Kırsal gelişmenin ve kırsal yerleşimlerin yeniden örgütlenmesi her şeyden önce kır-kent arasındaki farklılıkların optimum bir dengeye kavuşturulmasını, kırsal nüfusu yerinde kalkındırmayı, göç ve istihdam sorunlarını yerinde çözmeyi amaçlayan politik bir tercihtir. Bu alanda yapılacak etkinliklerde doğal ve insan kaynaklarının geliştirilmesi yoluyla üretimin ve verimliliğin artması ve giderek kırsal sanayilerin oluşturulması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Böyle bir kavram etrafında geliştirilecek her türlü plan ve programda kaçınılmaz olarak kalkınma anlayışının yukarıda belirtilen ilke ve

yaklaşımlar çerçevesinde yeniden yapılanması ve örgütlenmesi gerekmektedir.

2. Kırsal alanda kalkınma program ve projelerinin geçmiş uygulamalardan ders alarak yeniden örgütlenmesi, bölgesel ve yöresel ölçekte aşamalı bir program dahilinde nispeten daha kolay gerçekleştirilebilir. Bunun için önerilen örgütlenme model ya da modelleri şunlar olabilir:
Kırsal alanda hükümet dışı yerel kuruluşların (sivil toplum örgütlerinin) kurulması,

Köy düzeyinde bu kuruluşların desteğiyle proje komiteleri ve köy kalkınma örgütlerinin geliştirilmesi,

Kooperatif ve üreticilerin ortağı olduğu şirketlerin oluşturulması ve güçlendirilmesi,
Yerel ve bölgesel ölçeklerde birbirini tamamlayan entegre kırsal sanayi kuruluşlarının hedeflenmesi

3- Kırsal yerleşmelerin ve kırsal kalkınmanın yeniden örgütlenmesinde önemli olan örgütlenme tiplerinden ziyade bu örgütlenmelerin içeriği ve işleyiş tarzıdır. Bu açıdan bakıldığında birbirini tamamlayan beş temel öğeden söz edilebilir. Bunlar;

a. İnisiyatifin alandan/tabandan kaynaklanması; sorunların ve çözüm önerilerinin insanların aktif katılımıyla kararlaştırılması,

b. Belirli bir amaç etrafından oluşturulan örgütlenmelerde hedef kitle/hedef grup anlayışına uygun davranılması; plan, program ve projelerin bu anlayışa göre hazırlanması/geliştirilmesi ve uygulanması,

c. Demokratik katılım, şeffaflık/açıklık ve entegre yaklaşım temelinde planlama, uygulama, izleme/değerlendirme ve sonuçlardan adil yararlanma süreçlerinde teknik bilgi, temel girdi, örgütlenme, kredi ve pazarlama desteğinin bir bütün olarak sağlanması,

d. Kurulacak örgütlerde etkinlik planlamasının sorun önceliklerine göre yapılması ve sürdürülebilirlik ilkesinin yaşama geçirilebilmesi için aşamalı bir program dahilinde davranılması,

e. Kamu-örgütlü üretici ve hükümet dışı kalkınma kuruluşları arasında kırsal alanın ve tarım sektörünün geliştirilmesi amacına yönelik sağlıklı bir işbirliği ve eşgüdümün sağlanması.

Çözüm, giderek küreselleşen dünyamızda, kurtarmadan vazgeçip, katılımcı ve çoğulcu yaklaşımı yaşama geçirmektir. Bu yaklaşımda, toplumsal piramidin alt kesimlerinde yer alan kırsal alan küçük çiftçi ve köylüler kalkınmanın edilgen bir nesnesi değil, tam tersine aktif bir öznesi olarak kabul edilmelidir. Bu bir anlamda kalkınmada inşam merkez almak ve insanlardaki yaratıcı gücü açığa çıkarmak demektir.

Örgütlü-katılımcı sürecin sürdürülebilirliği hiç kuşkusuz; bireylerin maddi,

zihinsel, örgütsel ve idari açılardan belirli bir yeterlilik düzeyi ve özgüven duygusuna sahip olmalarına bağlıdır. Bu gerekliliğin sağlanmasında resmi hükümet kuruluşları yanında sivil toplumun tüm örgütlerine önemli görevler düşmektedir.

Kaynaklar:

• Chambers, Robert. 1992. Rural Appraisal Rapid, Relaxed and Participatory. Institute of Development Studies. Discussion Paper 311. University of Sussex Brighton BN1 9RE; UK.

• DPT. 1995. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).

• DPT. 1995. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Kırsal Sanayi özel İhtisas Komisyonu Raporu.

• Friedman, J. 1979. The Crisis of Transition: A CHUque of Strategies of Crisis Management. Development and Change, vol. 10, p. 125-153-

• Narayan, Deepa. 1993. Participatory Evaluation Tools for Managing in Water and Sanitation. World Bank Technical Paper, No: 207.

• Saltık, Ahmet. 1995. "Çağdaş Toplumlarda Gönüllü Kuruluşların Sosyo-ekonomik Temelleri". Gönüllü Kuruluşlar Konferansı. Türkiye Çevre Vakfı Yayını. Ankara.
gelişme stratejileri

SDC Evaluation Service. 1991. Sustainability of Development Projects, Basic Principles and Application in Practice. CH30003 Bern.

Ünver, Altan. 1994. Kırsal ve İnsani Kaynakların Geliştirilmesi. Türkiye Kalkınma Vakfı. Ankara

Tilakaratra, S. 1987. The Animator in Participatory Rural Development (Concept and Practice), ILO, Geneva.

Türkiye Kalkınma Vakfı. 1994. GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Eylem Planı . GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Araştırma Raporu. Ankara.

UNICEF. 1991. "Çocuklar, Kadınlar ve Çevre". Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı "önce Kadınlar ve Çocuklar" Çevre Bozulması İle Yoksulluğun Kadınlar ve Çocuklar Üzerindeki Etkisi Sempozyumu. UNICEF tebliği. Cenevre.

birliği Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturma Başkanı) - Çok teşekkür ediyorum.

Değerli arkadaşlar, hemen diğer bildiri için arkadaşşıma söz vereceğim;
buyurun Sayın ZEREN.
Prof. Dr. Yusuf ZEREN

Tarım Teknolojisi ve Buna Dayalı Süreçler

I - Türkiye Tarımında Değişim Süreci ve Temel Sorunlar

Ülkemiz tarımı Cumhuriyet'ten bugüne, çok önemli nitel ve nicel değişim ve gelişim aşamalarından geçmiştir. Osmanlı'dan miras öz tüketime dönük, kendi için üreten, kağı-ı-karasaban-canlı kuvvet dışında teknoloji ve modern girdi kullanamayan bir geri yapıdan, pazar için üretim yapan, ürün çeşitliliğine önem veren, modern girdi ve teknoloji kullanabilen bir yapıya dönüşmüştür.

1925 yılında Aşar'ın kaldırılması, 1926'da Medeni Kanun'la özel mülkiyetin güvence altına alınması tarımsal yapıyı olumlu etkileyen ilk radikal uygulamalardır.

Üretimde traktörün kullanılmaya başlandığı 1930'lu yıllardan itibaren ekili alanlar devamlı artış göstermiş ve 1960'lı yıllarda sınırına ulaşmıştır. Özellikle Marshall Planı kapsamında 1948-1953 yılları arasında tarıma giren 40.000 traktör, 15 milyon hektar olan ekilebilir tarım alanının kısa sürede 24 milyon hektara çıkmasını sağlamıştır.

Köyler pazara açılmış, kuru alanda hububat yanında, sulanabilir alanlarda endüstri bitkileri üretimi yaygınlaşmış, gelir düzeyinde görülen kısmi iyileşmeler girdi kullanımını artırmış, kırsal kesimin tüketim alışkanlıkları değişmiştir. 1950'li yıllarda Anadolu köylüsü az da olsa meta-üretimi yapabilen, kimi zaman tasarruf sağlayan küçük işletmeler Akline dönüşmüştür.

İşlenen alanların potansiyel sınırına ulaştığı altmışlı yıllardan sonra, üretim artışları alan genişlemesiyle sağlanamayınca verim artırıcı teknolojilerin kullanımı önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle sulama ve gübre kullanımına önem verilmiştir. Bunu sırayla kaliteli tohumluk ve zirai mücadele ilaçları ve hizmetleri izlemiştir. Ancak, tarım sektörünün ulaştığı bugünkü düzey, verimlilik ve kırsal kesimde yaşayanların yaşam standartları açısından değerlendirildiğinde ileri bir aşama sayılmamaktadır.

Tarım, Türkiye için bir üretim süreci değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı belirleyen bir olgu olmaya devam etmektedir. Tarımda yaşanan sorunlar tek başına ekonomik nitelikli değil, bir o kadar da toplumsal özelliklidir.

Tarım, nüfusumuzun yaklaşık yarısının doğrudan sorunudur. Sorunların çözümü de tek başına tarım sektöründe gerçekleştirilecek gelişmelerle sağlanamamaktadır. Çünkü, toplam aktif nüfusun yarıya yakınının hala tarımda istihdam edilmesi sanayi ve hizmetler sektöründe beklenen gelişmelerin sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Bu sektörlerin gereğince gelişmemiş ve kırsal kesimden istihdam sağlayamamış olmaları, tarımsal yapının değişim ve gelişim sürecini engellemektedir.

Tarımsal nüfusumuzun azalmamasındaki en büyük engel, binde 23'ler düzeyinde seyreden yıllık yüksek nüfus artışıdır. Bu nüfus artış oranına karşın tarımsal nüfusun azaltılabilmesi ise, her bir puanlık azalma için, sanayi ve hizmet sektörlerinde yaklaşık 500.000 kişilik ek istihdam yaratılması gerekmektedir. İç göç olgusu sorunu daha da karmaşık hale getirmekte ve

çarpık kentleşmeyi hızlandırmakta, sorunlar kırsal kesimden kentlere taşınmaktadır.

Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 1990 yılında %17,5 iken, bu oran 1995 de %15 seviyesine düşmüştür. Buna karşılık tarımın sivil istihdam içindeki payında önemli azalma gerçekleşmemiştir. Diğer bir ifadeyle tarımın GSYİH'daki payı hızla azalırken, nüfusumuzun önemli bir kesimi geçimini hala tarımdan sağlamaya devam etmektedir.

Seçilmiş bazı ülkelerde tarımın GSYİH içindeki payları Çizelge I'de verilmiştir. Çizelge I- Seçilmiş Ülkelerde Tarımın GSYİH İçindeki Payı (1992)

Ülkeler GSYİH (Milyar Dolar) Tarımın Payı

Ülkeler	GSYİH (Milyar Dolar)	Tarımın Payı (%)
Türkiye	100	15
Tayland	110	12
İrlanda	43	10
Güney Kore	296	8
Meksika	329	8
Polonya	84	7
Arjantin	229	6
Avusturya	185	3
Fransa	1320	3
İtalya	1223	3
Avusturya	185	3
Avustralya	295	3
Japonya	3671	2
Almanya	1789	2

Kaynak: World Development Report 1994, World Bank

Diğer taraftan 1960'lı yıllarda kamu sabit sermaye yatırımları içinde tarımın payı %15'ler düzeyinde iken, 90'lı yıllarda %5'ler seviyesine gerilemiştir. Bu yatırımların en büyük bölümü toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi için yapılan yatırımlardır. Özellikle 1983 sonrası özel sektör sabit sermaye yatırımlarında çok büyük düşüşler olmuştur.

VI. Plan dönemi ortalaması olarak tarım sektörü üretiminde yıllık ortalama % 1.7 ve ihracatında %1,3 gibi çok düşük artışlar sağlanması düşündürücüdür. Bu denli düşük üretim artışı ancak nüfus artışının gereksinmesini karşılayabilmekte, hatta kurak geçen bazı yıllarda önemli oranlarda tarım ürünü ithalatı yapılmaktadır.

Türkiye'de yaşanan çok önemli bir olgu da, tarım sektöründe istihdam edilenlerin gelir düzeylerinin diğer sektörlerle göre çok düşüklüğüdür. Ayrıca, sektörün kendi içinde de gelir dağılımı çok büyük farklılıklar göstermektedir. Tarımdaki aktif nüfus azaltılmadan, optimal işletme büyüklükleri sağlanmadan gelir dağılımları arasındaki büyük farklılıkların giderilmesi olanaklı değildir.

Çizelge 2'de bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarımsal aktif nüfusun toplam aktif nüfus içindeki payları verilmiştir.

Çizelge 2 - Türkiye'de ve Seçilmiş bazı Ülkelerde Tarımsal Aktif Nüfusun Toplam

Aktif Nüfusa Oranı (1993)

Ülkeler	%
Çin	65
Hindistan	65
Türkiye	45
Yunanistan	23
Brezilya	23
Bulgaristan	11
Japonya	6
İtalya	6
Fransa	5
Almanya	4
ABD	2

Kaynak: FAO Production Yearbook, 1993

Türkiye'de bu oran 1924'de %89,8; 1950'de %84,8; 1960'da %74,8; 1980'de %58; 1990'da %47,1 ve 1995'de %45'dir. Azalma hızı yavaşlamıştır.

Türkiye nüfusu bazı çabalara rağmen denetlenemeyen bir hızla anmaya devam etmektedir. İki binli yıllarda Türkiye AB ülkelerinin en kalabalık nüfuslu ülkesi olacaktır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) hedeflerine göre sivil istihdamın değişimi aşağıdaki çizelgede verildiği gibi öngörülmektedir.

Sivil İstihdam	1994 (Milyon)	%	2000 (Milyon)	%
Toplam İstihdam	18285	-	20737	-
Tarım	8166	44.66	8427	40.60
Sanayi	2880	15.75	3494	16.84
Hizmetler	7239	39.59	8816	42.51

Yukarıdaki çizelgede görüldüğü gibi tarım kesimindeki istihdam oranının 4 yılda sadece dört puan gerileyeceği ön görülmektedir. Diğer bir ifade ile tarımsal aktif nüfus, toplam aktif nüfus içinde %44,66'dan %40,60'a gerileyecektir. Kendi haline bırakıldığında bu sürecin ne denli yavaş işleyeceği açıktır.

2 - Tarımsal Girdi ve Teknolojilerden Yararlanma Düzeyi

Tarımda gelişmiş teknolojilerin kullanıma girdiği 1950'lerden bu yana bir taraftan üretim alanları genişlerken, diğer taraftan da birim alandan alınan üründe önemli artışlar sağlanmıştır. Günümüzde ise, tarımsal üretimi artırmanın tek yolu, verimi yükseltmektir. Çünkü, üretim alanları önce

ulaşılabilir olduğu son sınırlara ulaşmış ve bu arada gelişen sanayi, artan konut yerleşim alanları gereksinmesi ve topraktan inşaat malzemesi yapımında yararlanılması nedeniyle süreç geriye doğru işlemeye başlamış ve tarım alanlarının azalmasına yol açmıştır. Bu arada erozyonun kontrol altına alınmaması, yanlış sulamadan kaynaklanan çoraklaşma tarım alanlarını tehdit etmektedir.

Tarımı gelişmiş ülkelerde ileri tarım teknolojileri ve modern tarımsal girdiler sayesinde birim alan ve birim hayvan başına alınan verim yüksek düzeylere ulaşmıştır. Tarımsal üretimi ve ürün kalitesinin artırmak amacıyla kullanılan girdiler; sulama suyu, yüksek verimli tohumluk ve damızlık hayvan materyali, yapay gübre ve bitki koruma ilaçları ile bunların zamanında uygulanmasını sağlayan tarım makinalarıdır.

Girdi kullanımını 1963 yılı baz alındığında Çizelge 3'de verilen gelişimi göstermiştir.

Çizelge 3- Tarımda Girdi Kullanımındaki Değişmeler

Yıllar	Gübre		Bitki Koruma İlacı		Traktör	
	Miktar (1000 ton)	İndeks 1963=100	Miktar (1000 ton)	İndeks 1963=100	Miktar (adet)	İndeks 1963=100
1963 1	425	100.0	37442	100	50844	100
1970 1	2214	520.9	50804	135.7	105865	202.8
1975 1	3725	876.5	54638	145.9	243066	478.1
1980 1	5968	1404.2	39000	104.2	436369	858.3
1985 1	7252	1706.3	55000	146.9	583974	1148.6
1990 2	9515	2238.8	35000	93.5	692454	1361.9

1. TZOB, Planlı Dönemlerde Rakamlarla Tarım Sektörü 2. DİE, Tarım İstatistikleri Özeti, 1990

Yukarıdaki çizelgeden de anlaşılacağı gibi gübre tüketimi 1963 yılına göre 1990 yılında 22, traktör sayısı 13,61 kat artmıştır, ilaç kullanımındaki azalma formülasyonlarda etkili maddelerin kullanılması nedeniyledir. Ancak, gübre ve bitki koruma ilacı kullanımının belli bölgelerde yoğunlaşması çevre sorunlarına yol açmaktadır.

Planlı dönemin başında 1,7 milyon hektar olan sulanan alan miktarı, 1991 yılında 3,6 milyon hektara ulaşmıştır. Bu alan işlenen alanın %17'sini oluşturmaktadır. 1,7 milyon hektarlık GAP sulama alanlarının devreye girmesiyle %25'e yükselecektir. Türkiye suyu ekonomik kullanmak zorundadır. Mevcut sulama şeklinin su ekonomisi sağlayan sistemlere dönüştürülmesi gerekir.

Yüksek verimli tohumluk, bitki koruma ilaçları, mekanizasyon ve sulama ile yoğun gübre kullanımı işletmenin girdi masraflarını artırdığı için sermaye ihtiyacı ve buna bağlı olarak kredi talebini de artırmaktadır. Bu girdilerin modern üretim teknolojilerine uygun kullanılabilmesi için mekanik bir girdi olan traktör ve tarım iş makinalarının kullanılması kaçınılmazdır. Tarım makinaları ise pahalı bir girdidir. Kapasitelerinden tam olarak yararlanılmazsa işletme giderlerini artırmaktadır.

Teknolojik yeniliklere rağmen, dünya nüfusunun 1/8'i hala açlık tehlikesiyle karşı karşıyadır. 2000'li yılların ilk 25 yılında biyoteknolojide sağlanacak gelişmelerle gıda üretiminde önemli artışların gerçekleştirileceği kesindir. Ancak, gıda üretimindeki artış açlık tehlikesinin ortadan kaldırılmasına yetmemektedir. Çünkü, üretilen tarım ürünlerinin dünyanın her yanında düzenli ve satın-alma gücüne uygun bir fiyattan dağıtımını sağlayacak mekanizmaların kurulamaması ve sanayileşmiş ülkelerle üçüncü dünya ülkelerinin gelir düzeyleri arasındaki uçurumun büyümesi darboğazlar yaratmaktadır.

Çizelge 4 incelendiğinde, 1982-1993 yılları arasında en büyük tarımsal gelişme Asya Ülkelerinde yaşanmıştır. Özellikle Pakistan'daki gelişme çok anlamlıdır. Bu süreç içinde Afrika ve Okyanusya'da yeterli gelişme sağlanamamıştır. Türkiye'deki gelişme ise daha önceki yıllara göre tatmin edici değildir. AB ve ABD çeşitli yöntemlerle üretim potansiyellerini kısıtlayarak, dünya ürün fiyatlarını dengede tutmaya çalışmışlardır.

AB ve ABD'nin üretim potansiyellerini kısıtlamalarına rağmen 1970 yılında toplam tarım ürünü ihracatındaki payları %58 iken, 1989 da %67 ye, aynı dönemde gelişmekte olan ülkelerin payları ise %35,6 dan %25,9 a gerilemiştir.

Çizelge 4- Bölgelere ve Seçilmiş bazı Ülkelere Göre Gıda Üretiminde İndeksi (1979 -1981 üretimi - 100)

Bölge ve Ülkeler	1982	1993
Pakistan	109.21	176.55
Yunanistan	107.89	110.72
Asya	107.86	158.46
Arjantin	107.56	111.69
Güney Amerika	107.42	136.22
Mısır	107.32	155.71
Türkiye	107.16	136.73
İspanya	106.29	115.63
Dünya	105.78	129.18
Orta ve Kuzey Amerika	105.46	105.98
ABD	104.57	101.03
Avrupa	104.75	104.55
Romanya	104.32	80.47
Afrika	103.36	136.67
Okyanusya	100.11	110.86

Kaynak: FAO, Production Yearbook, 1993

Çizelge 5'de Türkiye'nin kendine yeterli ve üretiminin geliştirilmesi gereken başlıca ürünler verilmiştir.

Çizelge 5 - Türkiye'nin Ürettiği Başlıca Ürünlerde Kendine Yeterlilik Durumu (%) (1990-1992)

Başlıca Ürünler

Yeterlilik

Buğday		115
Arpa		110
Mısır		95
Ayçiçeği		80
Şeker Pancarı		100
Tütün		130
Pamuk		110
Çeltik	45	
Soya Fasulyesi		20
inek Sütü		95
Sığır ve Dana		85
Tavuk Eti ve Yumurta		100

Kaynak. Ülke Tarım Politikaları ve Ticaret raporu, OECD 1994

Türkiye'nin yağlı tohumlar, çeltik ve hayvansal üretimini hızla geliştirmesi gerekmektedir.

Tarımsal üretimin en önemli unsuru (girdisi) aslında toprak, diğer bir ifade ile işletme arazisidir. 1980 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre 3 milyon 434 bin olan tarımsal işletme sayısı, 1991 sayımına göre 4 milyon 92 bine yükselmiştir. Üretim alanı artmadığı halde, işletme sayısının artışı işletme alanlarının küçülmesine yol açmıştır. 1980 yılında 5 hektarın altındaki işletmelerin toplam işletmeler içindeki payı %61,1 iken, bu oran 1991 de % 65,4'e yükselmiştir, işletme büyüklüğü ise 5,7 hektardan 5,1 hektara düşmüştür, işletmelerin dörtte birinin üretim alanı 2 hektarın altındadır.

GAP alanında toprak mülkiyeti dağılımı daha da kötüdür. Tarımla uğraşanların %40'ı topraksız iken, toprak sahiplerinin %7'si, proje alanına giren toprakların %51'ini kontrolleri altında tutmaktadır. Projenin hedeflerine ulaşılabilmesi için bu çarpık mülkiyet biçiminin düzeltilmesi gerekmektedir.

Ayrıca işletmelerin toprakları çok parçalı ve parseller dağınıktır, işletme başına ortalama 6 parsel düşmektedir. Çoğu parseller birbirinden uzak mesafededir. Arazi toplulaştırma çalışmaları çok yavaş ilerlemektedir. Yılda ancak 4000 ha düzeyinde bir toplulaştırma yapılabilmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerde birim tarımsal aktif nüfus başına düşen tarım alanı büyüklükleri Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6 - Türkiye'de ve Bazı Seçilmiş Ülkelerde Aktif Nüfus Başına Düşen Ekilebilir Alan (1992)

Ülkeler	Alan (ha)
ABD	68.9
Fransa	14.6
İngiltere	12.1
Bulgaristan	8.0
Avusturya	7.5
Almanya	6.6
İtalya	6.0

İsrail	4.1
Yunanistan	3.0
Türkiye	2.1
Japonya	1.1
Hindistan	0.7
Malezya	0.4
Çin	0.2

Kaynak: FAO, Production yearbook, 1993

Nüfus artış hızının kırsal kesimde daha yüksek olmasından ve tarım alanı büyüklüğünün azalma sürecine girmesinden dolayı, tarımsal aktif kişi başına düşen üretim alanı sürekli azalmaktadır. AB'de ise bu alan büyüklüğü artış göstermektedir. AB ülkelerinde 1960-1985 yılları arasında ortalama işletme büyüklüğü 13,34 ha'dan, 23,85 ha yükselmiştir.

Bu durum ülkemiz tarımında ikili bir yapının oluşmasına yol açmıştır. Bir yanda yeterli girdi ve ileri teknoloji kullanan ve giderek büyüyen az sayıdaki işletmeler ile öte yanda girdi kullanamayan ve giderek küçülmeye eğilimi gösteren küçük işletmeler bulunmaktadır. Tarımsal desteklerden küçük işletmeler yeterli payı alamamaktadır.

Küçük işletmelerin yoğunlukta olduğu bu tarımsal yapı başta mekanizasyon ve sulama olmak üzere ileri teknoloji kullanma olanaklarını sınırlamakta ve kullanılan girdilerin verimliliğinin de azalmasına yol açmaktadır.

Tarımsal yapının bu dengesizliği yanında üretimin değişim doğrultusu da çağdaş bir gelişme göstermemektedir. Gelişmiş ülkelerde tarımda hayvansal üretimin payı bitkisel üretimin payından daha yüksek olduğu halde, Türkiye'de bu değişime ulaşılmamıştır. 1940'larda bitkisel üretimin payı %60, hayvansal üretimin payı %40 iken, hayvancılığın payının hızla artması gerekirken beklenen gelişmeler sağlanamadığından %35'e gerilemiştir.

3 - Tarımsal Mekanizasyon Düzeyi

Tarımda kullanılan en önemli mekanik girdi tarım alet ve makinalarıdır. Tarım alet ve makinaları diğer biyolojik ve kimyasal girdiler gibi doğrudan bir verim artışı sağlamazlar. Ancak, kütleli tarım üretiminde tarım alet ve makinaları kullanılmadan doğrudan verimi artırmaya yönelik diğer girdilerin kullanılması olası değildir. Tarımsal işlemlerin modern üretim yöntemlerine göre gerçekleştirilmesinde uygun tarım ve alet makinalarının tasarımı, üretimi, pazarlanması, seçimi, işletilmesi, tamir ve bakımı ile eğitim hizmetlerinin tamamı "tarımsal mekanizasyon" olarak anılmaktadır.

Tarımsal mekanizasyon bir üretim teknolojisidir. Tarımsal işletmelerde işletmenin teknik ve ekonomik yapısına bağlı olarak emek yoğun uygulamalarından, emeğin sadece yönetici, yönlendirici ve plâncı olduğu uygulamalara kadar geniş bir perspektifte değişim göstermektedir.

Bu amaçla işletmenin üretim alanı, üretim deseni, ürettiği ürünlerin pazar

değeri, yöredeki işgücü ücretlerinin durumu ve işletmenin mali yapısına göre mekanizasyon araçları seçilir ve kullanılır.

Bir tarımsal işletmede mekanizasyon uygulamasından sağlanan yararlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Kırsal kesimde çalışma koşullarını daha rahat, çekici ve güvenli hale getirmek ve insan işgücü verimliliğini yükseltmek,
- Kırsal kesimde teknik bilgi ve beceriyi geliştirmek, insan emeğini ikame ederek başta sanayi sektörü olmak üzere diğer sektörlerde işgücü aktarımına imkan sağlamak,
- Üretimi doğa koşullarına bağlı olmaktan kurtarmak ve daha nitelikli ürün alınmasını sağlamak,
- Üretim işlemlerinin zamanında uygulanmasını sağlayarak, gecikme nedeniyle ortaya çıkacak verim ve kalite kayıplarını önlemek,
- Tarımsal üretimde yeni teknoloji uygulamalarına olanak sağlamak olarak özetlenebilir.

-İşletme koşullarına uygun olmayan ve plansız yürütülen bir mekanizasyon uygulaması ise önemli sorunlar yaratabilir. Bunlar;

- Mekanizasyon yüksek maliyetli bir üretim girdisidir. Mekanizasyon araçlarının doğru seçilmemesi ve işletilmemesi durumunda üretim maliyetlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Çünkü, diğer girdiler gibi tarım alet ve makinalarının bölünebilme özelliği yoktur.

- Plansız ve aşırı mekanizasyon kırsal kesimde işsizlik sorununu artırdığı gibi, tarım ve sanayi kesimi arasındaki dengelerin bozulmasına yol açabilir.

Tarım mekanizasyon işlemleri, büyük oranda traktörle çalıştırılan iş makinaları ile gerçekleştirilir. Bu nedenle mekanizasyon düzeyinin belirlenmesi ve ülkeler arası karşılaştırılmasının yapılmasında aşağıdaki kriterler kullanılır. Bu kriterler;

- İşlenen birim tarımsal alan başına düşen traktör gücü (kW/ha),
- Bin hektar başına düşen traktör sayısı (traktör/1000 ha) ve
- Beher traktör başına düşen işlenen tarım alanı büyüklüğüdür (ha/traktör).

Bir traktör ekonomik ömrünün 10.000 saat veya 15 yıl olduğu dikkate alınır, hızla gelişen teknoloji nedeniyle 15 yaşını aşan bir traktörün çalışır durumda olsa bile ekonomik anlamda kullanılmayacağı esastan hareket edilirse, 1978-1992 dönemi yurt içi satış (yerli üretim + ithalat - ihracat) birikimli sayıları dikkate alınarak yapılan değerlendirmede 1992 sonu itibarıyla traktör parkı

430 975 adet, ortalama güç 40,6 kW esasında hareket edildiğinde Türkiye'nin tarımsal mekanizasyon düzeyi işlenen tarım alanı esasına göre (21,1 milyon ha nadas dahil) aşağıdaki gibidir.

kW/ha	traktör/1000 ha	ha/traktör
0,94	21	49

Traktör/1000 ha değeri özgül traktör yoğunluğu (ÖTY) olarak anılmakta olup, ÖTY AB ülkelerinde 75, ABD'de 25, Dünya ortalaması 18,2 gelişmekte olan ülkelerde 6,8 gelişmiş ülkeler ortalaması 31,5 traktör/1000 ha dır.

Bin hektara düşen biçerdöver sayısı ise, Türkiye'de yaklaşık 1,5 iken, bu diğer komşumuz Yunanistan'da 2,5, İtalya'da 5, Almanya'da 12, Avusturya'da 18, Bulgaristan'da 2,5, İspanya'da, 3, İngiltere'de 7, Fransa'da 8, ABD'de 4 dür.

Ayrıca Türkiye'de biçerdöver parkımız çok yaşlanmış ve teknolojik yönden eskidir. Hasatta önemli oranda tane kaybına neden olmaktadır.

Mevcut biçerdöverler müteahhitlik yöntemi ile çalıştırıldığından ve kullanılmış biçerdöver ithalatına izin verildiğinden Tarsus'ta kurulu 1500 biçerdöver/ yıl kapasiteli fabrika biçerdöver üretimini tamamen bırakmak zorunda kalmış ve inşaat makinaları üretimine geçmiştir.

Tarımımızda doğrudan kendi traktörünü kullanan işletme sayısı ancak %25 düzeyindedir. Küçük işletmelerin %5'i ortakçılık, %70'i kiracılık yoluyla traktör gereksinmesini karşılamaktadır.

Bu değerlendirmelere göre Türkiye'nin mekanizasyon düzeyinin gelişmiş ülkelerin düzeyine ulaşabilmesi için önemli traktör ve biçerdöver açığının bulunduğu söylenebilir.

Gerçekten de Türkiye'de sebze ve meyve üretiminde, bağcılıkta, tütün ve fındık üretiminde ve özellikle hayvan yetiştiriciliğinde hala yoğun insan işgücü kullanılmaktadır. Tahıl üretimine göre mekanizasyon düzeyi çok düşüktür. Pamuk ve tütün hasadında mekanizasyona henüz geçilmemiştir.

Traktör ve tarım makinaları imalat sanayinde kurulu kapasite fazlalığı vardır. Traktör taleplerinde taban fiyatlarına bağlı olarak yaşanan aşın dalgalanma üretim planlamasını zorlaştırmaktadır. Mevcut iki traktör imalatçısı firma esnek üretim teknolojilerine geçemediğinden dalgalanan taleplere ayak uydurmada zorluk çekmektedir. Hayvansal üretimde kullanılan mekanizasyon araçları, sebze ve meyve hasadında mekanizasyon araçları ile kurutma ve depolama sistemlerinin imalat ve kullanımının özendirilmesi gerekmektedir.

4 - Tarımda En Önemli Girdi; Araştırma-Geliştirme Hizmetleri ve Tarımsal Yayımlar

Çeşitli ülkelerde ürün bazında, araştırma-geliştirme amacıyla yapılan yatırımlardan sağlanan yıllık dönüşümün yapılan yatırımın %25'i ile %90'ını arasında değiştiği saptanmıştır.

Tarımsal üretimin doğaya ve ekolojik koşullara, bir başka deyişle tarımın

yapıldığı yörenin özelliklerine bağımlılığı, tarımsal üretime yönelik teknolojilerin geliştirilmesi için o yöre koşulları altında araştırma-geliştirme çalışmalarının yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Tarımsal araştırmaların önemi ve gereğini en belirgin bir şekilde ortaya koyan temel olgu, dünya nüfusunun hızla artmasına rağmen bazı bölgeler dışında insanlığın henüz ciddi bir açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmamış olmasıdır.

Ülkemizde gerçek anlamı ile tarımsal araştırmalar Cumhuriyet döneminde başlamıştır. "Zirai Tetkik ve Araştırma Müesseseleri" olarak 1924-1933 yılları arasında sırasıyla Ankara, Eskişehir, Adapazarı, Yeşilköy ve Adana'da açılan ilk 5 tarımsal araştırma kuruluşunun sayısı şu anda Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğüne bağlı 54, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı 11 araştırma enstitüsü ile 65'e ulaşmıştır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bünyesinde toplam araştırmacı sayısı 1250 kişi dolayındadır. Araştırmacıların yaklaşık %10'u doktora ve üstü akademik unvana, %15'i de yüksek lisans derecesine sahiptir.

Tarımsal araştırmaların önemli bir bölümü de son yıllarda sayıları 22'yi bulan Ziraat Fakülteleri bünyesinde yürütülmektedir. Ziraat Fakültelerinde 2000'e yakın akademik eleman bulunmaktadır.

Tarım Bakanlığı ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü dışında kalan diğer bazı kamu kurum ve kuruluşlarında da tarımsal-araştırma geliştirme çalışmaları yapılmaktadır.

Araştırma kadrosunun %70'i ile araştırmaya ayrılan bütçenin %75'i bitkisel üretime yönelik araştırma kuruluşlarına, araştırmacıların %18'i ile araştırma bütçesinin %22'si hayvansal üretimle ilgili araştırma kuruluşlarına ayrılmıştır. Geriye kalan bölüm gıda ve su ürünleri ile ilgili araştırmalar içindir.

Bilim ve teknolojiye gelişmişliğin temel evrensel göstergelerinin başta gelen ikisi, bu alanda istihdam edilen araştırmacı sayısı ile, araştırma-geliştirmeye ayrılan kaynakların GSYİH içindeki büyüklüğüdür. Evrensel göstergelere göre bu iki faktörün eşik değerleri onbin kişi başına düşen araştırmacı sayısının en az 15 kişi ve GSYİH'dan araştırma-geliştirmeye ayrılan payın en az %1 olması o ülkenin bilim ve teknoloji faaliyetlerinin ekonomik kalkınmada etkinlik sağlayabileceğini gösteren değerler olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'de bu rakamlar tarımsal araştırmaları da kapsamak üzere %0,3-0,5 ile onbin aktif nüfus başına yaklaşık 7-8 kişi arasında değişmektedir. Ayrıca, araştırmacı insan gücü niteliği ile ilgili sorunlar da önemli boyuttadır. Niceliğin geliştirilmesi yanında niteliğin geliştirilmesi de gerekmektedir.

Bilgiye erişim teknolojisindeki yetersizlik yanında, yapılan araştırma sonuçlarının yayınlanmasında ve ilgililere ulaştırılmasında da önemli darboğazlar yaşanmaktadır.

Üretilen bilginin çiftçinin anlayabileceği biçime dönüştürülerek hizmete sunulması etkin bir yayım hizmeti gerektirmektedir. Aksi halde araştırma çalışmaları yapılan harcamanın geri dönüşümü sağlanamamaktadır.

Günümüzde bilgi ve teknoloji akışında bilgisayar ağları bilginin toplanmasında, değişiminde veri tabanı oluşturulmasında ve iletilmesinde yaygın sisteminin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Kademeli olarak ülkemizin de elektronik yaygın sistemine geçmesi bir zorunluluk halini almıştır.

5 - Sonuçlar ve Değerlendirme

Tüm göstergeler Türkiye'nin tarımda ileri teknoloji geliştirme ve kullanma yönünde gösterdiği çabaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Temel gıda kaynağı olan çoğu üründe verim dünya ortalamasının altındadır ve aradaki fark açılmaktadır. Traktör ve tarım iş makineleri gibi mekanik girdilerde kurulu kapasite yönünden bir atıl kapasite olduğu halde, kalitenin geliştirilmesi, esnek üretim sistemlerine geçilmesi ve dış pazarlara açılma yönünden yetersizlikler devam etmektedir.

Kimyasal ve biyolojik girdiler açısından Türkiye'nin geniş çaplı dışa bağımlılığı azaltılmamıştır. Gübre üretiminde önemli gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen, bitki koruma ilaçları, hibrit tohumluk ve damızlık hayvan materyalinde var olan potansiyelimiz harekete geçirilememektedir.

Klasik genetik araştırmalarla, biyoteknoloji ve gen mühendisliği çalışmaları dağınık ve öncelikli konular belirlenememiştir. Bu konulara ayrılan kaynak ve araştırmacı sayıları eşik değerlerin çok atındadır.

Depolama, ambalajlama, standartlaşma, taşıma ve dağıtım konularında yetersizlikler devam etmektedir.

Tarım ürünleri genellikle rekabetçi bir piyasada işlem görürken, çiftçinin kullandığı girdiler genellikle rekabetin çok sınırlı olduğu piyasalardan sağlanmaktadır.

VII. BYKP Stratejisi'nde de belirtildiği gibi, işletmelerin küçük ve arazilerinin aşırı bölünmüşlüğü, mülkiyetin dağılımındaki dengesizlikler, kırsal kesimde istihdam fazlalığı, çalışanların gelirlerinin diğer sektörlerle göre düşüklüğü, sektör içinde gelir dağılımının bozukluğu, önlenemeyen toprak erozyonu, su kaynaklarının planlanması ve işletilmesinde yaşanan eksiklikler, teknik bilgi ve örgütlenme eksikliği v.b. sorunlar kullanılan girdilerin etkisini azaltmakta ve ülkemiz tarımsal potansiyelinden tam olarak yararlanmayı engellemektedir.

GATT Uruguay Anlaşması ile tarımsal desteklerde ve korumacılıkta önemli indirmelere gidilecektir. Birincil tarım ürünleri şimdilik GB kapsamı dışında tutulmuşsa da gelişmeler tarımımızı bu yapıyla olumsuz etkileyecektir.

1995 verilerine göre mevcut 25 bin ziraat mühendisinden yaklaşık 10 bini işsiz veya üretken olmayan geçici işlerde çalışmaktadır. Tarımsal potansiyelimizin harekete geçirilmesinde bu yetişmiş insan kaynağından yararlanılmaması önemli bir diğer etkidir.

6. Yararlanılan Kaynaklar

1. DİE, Çeşitli Yıllar. Tarım İstatistikleri Özetleri.
2. FAO, 1993. Production Yearbook.
3. OECD, Çeşitli Yıllar. Ülke Raporları.
4. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 1994. Tarımsal Yapı "Dönüşüm ve Strateji Arayışları". T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları No: 25
5. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 1995, Türkiye Ziraat Mühendisliği IV. Teknik Kongresi, 9-13 Ocak, Ankara. Cilt I ve II. T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları No: 26
6. TÜGİAD, 1995. 2000'li Yılları Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: XI, Tarım.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Çok teşekkür ediyorum. Şimdi, tartışmalara geçiyoruz. Buyurun Sayın TARAKLI.

Prof. Dr. Duran TARAKLI - Efendim, ben de önce konuşmacı arkadaşım Ahmet Beye teşekkür etmek istiyorum. Konuyu gerçekten tüm çerçeveleriyle ortaya koydu, itiraz edilmesi söz konusu değil. Ama, katılımcı olarak ben konuyu biraz bir başka yönüyle gündeme getirmek istiyorum.

Genelde iki üç tane noktaya temas ettikten sonra açıklamama başlamak niyetindeyim. Bunlardan birisi, Türkiye'de tarım kesiminde olan, ister ekonomik, ister sosyal değişimler, hep ülke genelindeki verilere dayanılarak gündeme getiriliyor, tartışılıyor ve böyle de sonuca ulaşıyor. Aslında, Türkiye'nin bölgelere göre bu veriler incelendiği takdirde, genel çerçevede elde ettiğimiz sonuçların hiç de bu kadar iç açıcı olmadığını görüyoruz. Bir kere bu yanlış, eksik veya yanlış bilgilere dayandırıldığından, politikaları oluştururken ikinci bir hata yapmamıza neden oluyor; birisi bu.

İkinci olay, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde tarım kesimine götürdüğü hizmetleri ben şöyle formüle ediyorum, diyorum ki: Biz, bitkiye, hayvana ve ağaca hizmet götürmeyi amaç edinmişiz; insanı dışlamışız. Buradaki amacımız şu: Yani, bitkiye, hayvana ve de ağaca hizmet götürürsek, çiftçinin geliri artar, dolayısıyla da çiftçi de gelişir. Yani, çiftçi üretimin amacı değil, bir parçası olarak ele alınmış. Fakat, sonuçta bugün görüyoruz ki ulaştığımız noktada, hiç de böyle bir sonuca ulaşmamışız, ulaşamamışız ve buradan yola çıkarak, arkadaşlarımla söylediği olayı biraz açmak istiyorum. Peki, bunlar böyle olmuş da, nereye gidiyor? Bakıyorsunuz, Türkiye'nin belirli yerlerinde tarım gelişiyor. Nerede? İşte, biz Ankara, İstanbul, Bursa, Marmara havzasına, Ege'ye baktığımızda tarımda gelişme var diyoruz. Seraların geliştiği yerde bakarsak diyoruz ki: Mevsimleri kapattık. Ama, bunun yanında Türkiye'nin belirli noktalarında tümüyle bazı alanları boş bırakıyoruz. Tarımsal üretimden Türkiye vazgeçiyor. Örnek mi istiyorsunuz, Doğu Anadolu, Kars, Ardahan, Iğdır... Bu PKK olayı değil. Tümüyle politikaların yanlış olması ve verilerin Türkiye genelinde değerlendirilmesinin getirmiş olduğu bir hastalıktır. Buralara bir daha tarımsal nüfusu götürmek için de herhangi bir politika oluşturmakta çok zorlanacağız. Burada meralar boşalıyor, hayvancılıktan vazgeçiyor insanlar. Akın akın, İstanbul, Marmara havzası yada arkadaşlarımızın gündeme getirdiği gibi, güney şeridimize akıyor ve bu insanlar terkettiği yerlerdeki tarımsal üretimden vazgeçiyorlar. Bu insanları nasıl döndüreceğiz? Tüm bu konular hep verileri ulusal düzeyde değerlendirmemizin getirdiği bir yanlışlıktır, bunlar görülmüyor Türkiye'de.

"Peki, ne yapalım?" sorusuna cevap vermeden önce, müsaade ederseniz sizlere, 1987 yılında Batı Avrupa ülkelerinin 24 ayrı bölgesinde tarım kesiminde yapılan bir incelemenin sonuçlarını sunmak istiyorum. Niye?.. Çünkü, Avrupa'nın en azından tarımsal gelişmesi, bize bir benzerlik gösteriyor -tabii ayrıcalıklar var, o ayrı mesele ama- gerek sosyal gerek ekonomik gelişmesi bakımından hem yönümüzü oraya dönmüşüz hem de büyük bir benzerlik var. Mesela bir ABD'nin, Kanada'nın tarımsal gelişmesiyle mukayese dahi edemezsiniz Türkiye'nin gelişmesini ama, Avrupa ile oldukça benzerlikler vardır. Örneğin küçük işletme dediğiniz zaman, küçük işletmelerin hakim olduğunu görüyorsunuz. Bakın, 1987'de yapılan inceleme ne gösteriyor: Çiftçi ailesinin gelirine tarımın doğrudan doğruya katkısı dediğinizde, yüzde 9'dan aşağısında katkısı olan işletmelerin oranı yüzde 20. 10 ile 19 arasında katkısı olan işletmelerin oranı yüzde 12. 20 ile 29 katkısı olan işletmelerin oranı yüzde 11. Bunun üçünü toplarsanız, yüzde 43 oranındaki işletmeler, ancak gelirlerinin yüzde 29 veya daha aşağısını tarım kesiminden sağlayabiliyorlar. Yüzde 100 tarımdan gelirini sağlayan işletme oranı yüzde 18. Diğerlerini saymıyorum, önemli değil. Dekara değil de gelire göre yaptıkları bir sınıflandırmaya göre, işletmeleri küçük, orta ve büyük diye üçe bölmüşler. Bu araştırmada yahut da bu incelemede, tarımın çiftçi ailesi gelirine katkısı küçük işletmelerde -ortalama olarak söylüyorum- yüzde 21, orta işletmelerde yüzde 52, büyük işletmelerde yüzde 79, tüm işletmelerde yüzde 48. Yani, Avrupa'nın bu 24 bölgesinde yapılan incelemede deniyor ki: Bunlar gelirlerinin ancak yarıya yakın bir bölümünü tarımdan sağlıyorlar.

Peki, gelirlerinin tarım dışı bölümünü nereden sağlıyorlar dediğiniz zaman; işletme dışı tarımsal gelir, daha çok tarım dışı gelir ile, sosyal gelirler ağırlık kazanıyor. Mesela, tarım dışı gelir oranı küçük işletmelerde yüzde 42, orta işletmelerde yüzde 25, büyük işletmelerde yüzde 10, ortalama yüzde 27. Sosyal gelirler: Küçük işletmelerde yüzde 30, orta işletmelerde yüzde 15, büyük işletmelerde yüzde 4, ortalama ise yüzde 18.

Bir de, tarım dışı -tam zamanlı veya yarım zamanlı- işi olan aile bireylerinin oranlarına bakalım. Çiftçilerde bu oran yüzde 68, eşlerinin yüzde 47, erkek çocuklarının yüzde 98, kızlarının yüzde 77. Şimdi, ben burada daha fazla rakam vererek sizleri yormak istemiyorum. Ama, buradan şöyle bir resim çıkıyor: Bugün gelişmiş ülke dediğimiz Avrupa dahi, tarımdaki sosyal olaylarını bir başka düzeyde çözümlenmiş. Türkiye'de de gerçekten bu şekilde olması gerekiyor. Yani, bugün siz tarım yapıyor derseniz, Avrupalı nasıl çözmüş; işte yarım zamanlı veya tam zamanlı çiftçinin bizzat kendisine, eşine, çocuğuna iş sağlamış. Nereden?.. Tarım dışı gelir sağlamış. Ancak, burada şu inceliği tarım için belirterek açıklamamın sonuna geliyorum. Tarım, toprağa bağlı bir olaydır. Yani, tarımcı tarımı yapabilmesi için yerinde kalması lazım, toprağa yakın olması lazım, toprakla beraber olması lazım. Eğer bunu yerinden alıp da İstanbul'a getirirseniz, İstanbul'daki bir adamın Kars'ta tarım yapması mümkün değildir. O halde, eğer taamdaki bir gerilemeye engel olmak istiyorsak ve tarımdaki ekonomik, sosyal, politik tüm olayları çözmek istiyorsak, tarımcıyı, çiftçiyi yerinde bırakacağız, işi onun ayağına götüreceğiz. Bunu sağlayamadığımız takdirde, Türkiye ne kadar konuşursa konuşsun, tarımda bir çıkmaza girecektir. Tarımdan kaynaklanan ne sosyal olayları, ne ekonomik olayları ne de politik olayları çözme imkanı yoktur, işte, örneğim

odur, Kars'taki bir adam bir defa hayvanını satıp da İstanbul'a geldikten sonra, oradaki meraya bir daha İstanbul'daki adamın ne oğlunu, ne kendisini nede bir başka aile üyesini Kars'a götürüp de hayvancılık yaptıramazsınız, bitmiştir o olay. Çok daha radikal tedbirler almak zorundasınız ve Türkiye'nin yada benzeri ülkelerin bunu aşması da hemen hemen imkansız gibi bir şeydir. Bu gelişmeyi görelim.

O zaman ne öneriyorsunuz, aracımız ne olabilir diye soru getiriyoruz. Diyoruz ki, her şeyden evvel gelir de önemli değil. Arkadaşlarımız bizden önce getirdiler, dediler ki: Gelişme nedir? Sadece para mı, değil. Yaşam düzeyi, yani kalkınma paraya dayanan bir olay değil, o zaman hayvana, bitkiye götürdüğümüz hizmetin tarımdaki sorunu çözmesi lazımdı, çözememiştir. Niye, yaşamında konfor yok. Bu nedenle gelir çeşitlenmesini yapsanız bile yetmiyor. Çünkü, çiftçinin evine bakıyorsunuz evinde iş yok, evinden dışarı çıkıyorsunuz yolunda iş yok. Pislikle, hayvanla, sinekle beraber yaşamaya mahkûm etmişiz. Evinde bir akarsu olsun diyorsunuz, bu ancak şehirli için varsayılmıştır Türkiye'de. Köy için akarsuyu olan bir evi düşünmek, bir yerleşimi düşünmek Türkiye'nin gündeminde bile değildir. Köylüye akarsu niye gerekli? Yeterli su dediğiniz, günde 2 litre su kendisine, 10 litre de ineğine hesapladığımız zaman, bu köyün yeterli içme suyu var diyoruz. Ama, hiçbir zaman adam başına, gelişmiş olan ülkeler düzeyinde 150 litrelik bir su kullanımını öngörmüyoruz, böyle bir plan Türkiye'nin gündemine dahi girmemiştir. Demek ki, yaşam düzeyinde konfor bozuktur.

Yerleşim düzeni diyorsunuz; peki, oturduğu yerden bugün siz ulaşımınızla devletin verdiği hayati eğitim ve sağlık gibi hizmetleri insanlar yerinden kalkmadan, yerinden olmadan, evindeki bu konforu sağlasanız bile, şehirli gibi bu hizmetleri almak için gerekli altyapı var mıdır? Ulaşım sisteminiz, yol sisteminiz ona göre midir? Değildir. Niye? Türkiye'de köy yolu diye bir deyim vardır. Köy yolu nedir? Yağışlı olmayan mevsimlerde araçla gidilebilen yoldur. Bu köy yolu köylü için yeter de artar bile. Niye asfalt onun gündemine girmemiştir? Neden asfalt yalnız şehirler için öngörülmüştür? O zaman bakıyorsunuz ki, ikilem devam ediyor, istediğimiz bir planı geliştirip de şu söylediğimiz konforu Türkiye'nin her yerinde, yerinden olmadan köylüye ve onun çocuklarına hem devletin götürdüğü bu yaşamsal hizmetlere ulaşabilmek -eğitim, sağlık gibi-; hem diğer hizmetlere ulaşabilmek evindeki konfora ulaşabilmek bakımından bu imkanlar sağlanmalıdır. Eğer Türkiye'nin bu konular gündemine girdiği halde çözemese, örneğin Kars'taki adam kalkıp tarımsal üretimden vazgeçip kente gelecektir.

Dün Türkiye'de 15 tane sağılan koyunu olan bir insanın sağladığı gelir çiftçi için yeterliydi, bugün yeterli değil. Niye? Göreli olarak Türkiye de gelişmiş. O zaman 15 tane koyununu satıyor... Çünkü başka işi yok ki. Oturduğu yerden 15 tane koyunu ile çiftçilik yapıp da aile gelirini Türkiye'nin kabul edebileceği seviyeye çıkarabilmek için hiçbir faaliyet öngörmemiştir, hiçbir gayrette bulunmamışsınız, hiçbir çabanız yok, hiçbir planınız yok. O zaman köylü 15 tane koyununu satıyor; doğru ya Kars'a, ya Mersin'e, yada Antalya'ya kadar gidiyor ve bir daha da 15 koyunu göremiyorsunuz. Bu 15 koyunları topladığınız zaman, 10 milyon koyun ediyor. İki tane ineğini satanların hayvanlarını topladığınız zaman 1 milyon inek ediyor; bu üretimden çıkıyor artık. Halbuki orada ona iş versek, yani belirli işi, ailesinin veya bireylerinin bir

tanisinin ulaşabileceği iş imkânlarını gelirsek ki, sanayi planlaması dediğimiz olay o. Bu tarımsal üretim devam edecektir. Artık salça fabrikasının, meyve suyu fabrikasının, süt işleme fabrikalarının metropol kentlerinin kenarında yapılması, örgütlenmesi ve desteklenmesi, bugünün teknolojisinde gereksizdir. Et işleyeceksiniz; büyük üretim yerleri nerededir bakınız, ya İstanbul'dadır ya İzmir'dedir. Neden ben eti Kars'tan getirip de İstanbul'da sucuk haline getireceğim? İşte o zaman bu göçün önünde duramazsınız. Demek ki, birinci paket araç ve yaklaşımlar dediğimizde, yaşam düzeyinin yükseltilmesine ilişkin bu hizmetlerin yerinde, yeterince sunulması lazım. Yani, daha yüksek düzeyden bakarak, şehirleşme, kentleşme, ulaşım dediğimiz bütün bu olayların hepsini -sanayi ile beraber- bir paket halinde ve tarımın gelişmesi, Türkiye'nin gelişmesi, dünyanın gelişmesiyle birlikte bir arada ele alınması ve bu değişen dünya koşullarına uyumlu bir plan önerilmesi gerekiyor.

Artı, ikinci paketimiz de; toprak ve insan ilişkilerine yalnız ekili ve dikili arazinin mülkiyet dağılımındaki ki arkadaşlarım benden önce gündeme getirdiler-bozukluk olarak da bakmamak gerekiyor. Bugün Türkiye arazisinin üçte biri orman, üçte biri mera arazisidir. Yani, orman tümüyle devlete aittir, her türlü şekliyle. Öbür tarafta da mera dediğimizde, çıplak mülkiyeti devlete, kullanım hakkı çiftçiye aittir. Bu kullanım tarzının, artık Türkiye'nin bugünkü koşulları içerisinde iyi bir düzen olmadığı görülüyor. Ben özel mülkiyet demiyorum, ama günün koşullarına uygun başka yasal düzenlemelerinin, Türkiye'nin yüzde 50-60'ını oluşturan bu araziler için düşünülmesi gerekiyor. Ondan sonra, benden önceki konuşmacıların dile getirdikleri şu iş oluyor: Tamam efendim, üretim artışını sağlayalım. Ha, onun için işte girdi verelim, gübre verelim, bilmem ne verelim... Bunlara ben de "Hayır" demiyorum ama, şu iki tane paketi çözmediğiniz takdirde, tarım ancak metropol kentlerin etrafında şu söylediğim hizmetlere ulaşılabilen yerlerde devam edecek, diğer tarafta erozyona uğrayacaktır ve geriye tarımsal üretimde kullanılmayan araziler kalacaktır. Bana göre, ana planlama önerilerinin bu şekilde olması gerekiyor. Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Teşekkür ederim.
Buyurun Sayın DAĞ.

Rıfat DAĞ - Şimdi efendim, ben burada özellikle Sayın SALTİK'in bildirisini üzerine konuşmakla kendimi sınırlandıracağım. Öncelikle Sayın SALTİK'ı vermiş olduğu bu bildirisinden ötürü kutlamak istiyorum. Bu, bana göre, öteden beri çok dar süreçlerde ve mekânlarda tartışılan yeniden yapılanma sürecini çok radikal bir biçimde gündeme getirecek bir programdır; ama, bu arada özellikle ben Sayın SALTİK'in ifadelerini tercüme anlamında değil de, vurgulamak anlamında birkaç hususun altını çizmek istiyorum.

Özellikle katılımı ve üretici güçlerin insan kaynaklarıyla birlikte geliştirilmesini, üretimin üretici güçlerce, örgütlü üretici güçlerce gerçekleştirilmesi meselesini bir dışsal süreç olarak görmemesini, bir içsel süreç, işletmenin çok enteresan bir motivasyonu olarak değerlendirmesini diliyorum. Bu yaklaşım çok doğru ve yerinde bir yaklaşımdır.

İkinci enteresan mesele de, üreticinin tedarik ve satış piyasalarına karşı dayanıklılığını artıracak, üretimde etkinleşmesini sağlayacak entegre,

demokratik üretim mekanizmasını önermesidir.

Üçüncü güzel yaklaşımı da, SALTİK'ın bildirimlerinde vardır bu, kadının statüsünün geliştirilmesi meselesi çok gerekli bir konu. Bunu gelişme değişkeni ve dinamiği olarak görüyorlar.

Dördüncü enteresan bulduğum tarafı da, kamu tahsisleri meselesinin -buna Sayın TARAKLI Hocam da değindiler- sadece sektör girdilerinin servisi kademesinde değil de, genel fiziksel altyapı ve genel altyapı iyileştirme programlarında da kamu tahsislerinin yoğunlaştırılması meselesine özellikle ağırlık verilmesinin gerekliliğidir. Bu da yeni bir yaklaşım ve yararlı bir yaklaşım.

Şimdi, bu arada benim bir ölçüde katılmadığım, belki de yanlış anladığım bir husus var, ona değinmek istiyorum. Sayın SALTİK'ın tebliğinde üzerinde durdukları bir hususa değinmek istiyorum. Dediler ki: "Devletin, özellikle bu son küreselleşme süreciyle birlikte, kararlardaki belirleyiciliği azalmıştır." Ben bu "belirleyiciliğe", "nitelik değiştirmiştir" diye yaklaşırsak çok daha doğru olur diye düşünüyorum. Çünkü, Osmanlıdan beri devlet, tarıma -kırsal alana, ki diğer sektörde de bir ölçüde böyle bakmıştır denebilir, ama özellikle tarıma- iki formda yaklaşmış durumda: Bir, ya tarımdan sürekli almıştır, sürekli alınan bir alan olarak görmüştür yada bir ölçüde bazı şeyleri devlet kendi örgütü, organizasyonu ve kendi yapısı içinde vermeye çalışmıştır, işte, demokratik bir birlik kurmuştur, bunu devlet kendisi yönetmiştir Tariş'te filan olduğu gibi.

Bunu çok iyi tanımlamak lazım. Ben Osmanlı ve Tanzimat dönemindeki o milli iktisat süreçlerini dile getirmeyeceğim, mesele uzamasın, ama planlı süreçle birlikte tarıma bakış açılarını üç ana değişkende değerlendirmek mümkün. 1962 Birinci Plan süreciyle birlikte, İsveç ekonomisti plancısı KALDOR'un da tavsiyeleri üzerine, tarıma bir tamamlayıcı sektör olarak bakılmış ve böyle olsun istenmiştir. Sanayi ve tarım iki ayrı kutup değil de, simetrik gelişmeleri filan öngörülmüştür ve bu ancak üç dört yıl kadar sürebilmiştir. O dönemde YSE kurulmuştur, Toprak Su Genel Müdürlüğü kurulmuştur, Toprak İskan kurulmuştur falan, diğer hizmet servislerini aktaracak organizasyonlara gidilmiştir. Bu dört beş yıl sürmüştür. Hemen arkasında LEVİS'in sürekli emek ve sermaye arzına yönelik bir programı gündeme getirilmiştir, halen bu sürdürülüyor ve kırsal alanın potansiyeli boşaltılmıştır bu süreçle birlikte.

1980'de bir kırılma yaşanıyor, 1980'li yıllarla birlikte işte bu küreselleşme süreciyle sübvansiyonlarla birlikte altyapı hizmetlerine ilişkin fonlar da kaldırılmış, kamu kaynakları kaldırılmış. Ama en vahimi, özellikle tarım-sanayi ilişkileri süreçlerinde etkisini görmek açısından önemli, çevrimli sektörler krizi yaşanmıştır. Yani, çevrimli sektörler, girdi-çıkıtı ilişkisi içinde olan, işte tarım agro endüstri ilişkilerindeki zincir kırılmış ve büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Ben size şöyle yaklaşıp, global bir kapasite tanımıyla gelmek istiyorum. 250 bin ton/yıl kapasiteli Et ve Balık Kurumu şimdi atıl durumda. Ne özelleştirilebiliyor, ne satılıyor, ne alınabiliyor ve sistem çalıştırılmıyor. Böyle olunca, çevrimli sektörler krizi yaşanınca, tarım-sanayi ilişkilerinde kutuplaşma, birbirinden uzaklaşan iki ayrı kutup oluşmaya başlamıştır.

Burada özellikle kamunun yeniden örgütlenmesi meselesi üzerinde de

ağırlıkla durmak gerekiyor, ben şahsen yetkili bir kademedede bulunsam, Tarım Bakanlığı'nın yeniden organizasyonu için uğraşır ve çok radikal yenileşmelere giderim. Gerçekten bunu yapmak gerekiyor. Ona gireceğim, ama ondan önce kırsal alanda mekansal alanla kırsal işletmelerin evrensel birtakım ayırıcı özelliklerini görmek gerekiyor. Bugün Türkiye'nin özgün koşullarında kırsal alanda türdeş bir yapı yok. Kent plancıları hazır olsunlar, İktisaden faal nüfus kırsal alanda 9 milyon civarında ve işte 15 sene önce 100 bin hektara 35 aktif işgücü düşüyor iken, şimdi bu 50'ye çıkmış durumda, hektar bazında aktif işgücü yoğunluğu. Ve öyle sanıyorum ki yanılabilirim, bir rakam vermek meseleyi dramatize edecekse eğer, yani çok da iyi bir şey olacaksa, 6-7 milyon civarında bir nüfusun çok kısa süre içinde kentlere baskı yapacağını hesaba katmak gerekiyor. Çünkü, bu kesimde yaşayanların Türkiye ortalaması şu: Yaşayanların yüzde 35'i topraksız. Güneydoğuda bu çok daha vahim bir noktada, yüzde 42. Geçimlik altı işletmeler oranı yüzde 20. Toprağa bağlı üretim yapamayan, konar-göçer aşiret -Doğu ve Güneydoğu'da yaygın bir örgütlenme biçimi bu- aşiretler var ve bu nedenle bunların sorunları çok daha ağır.

Şimdi, kırsal işletmelerin evrensel ayırıcı özellikleri ile ilgili bir iki şey söylemek istiyorum. Bu kesimin mübadele oranları çok düşük. Sektörün tedarik ve satış piyasalarına karşı dayanıklılığını artırmak için demokratik entegre üretim şarttır. Çevrenin destek gücü yok, telefon, faks imkanı yok. Bu nedenle bu uzaklığı karşılayacak organizasyonları hesaba katmak gerekiyor. Üçüncüsü, bu milli iktisat süreciyle birlikte, Meşrutiyet dönemiyle birlikte bir kırsal burjuvazi, bir ayan yaratılmaya çalışılmış, tabii bu Meşrutiyet sürecinden sonra mümkün olamamış ama, bir rant kesimi yaratılmıştır. Bunu çok iyi gözlemlemek gerekiyor. Bu rant kesimin fonlarının istikametini çok iyi değerlendirmek gerekiyor, çok iyi tanımlamak gerekiyor. Konuya ilişkin çok sağlıklı ve yeterli araştırmamanın olduğunu söyleyemem. Ve bu kesim tekrar tarıma dönmüyor

Tarımın bir başka özelliğini gözardı etmemek gerekiyor, o da, üretimin doğaya açık ve üretim sürecinin çok daha uzun süreli olduğunu ve işletme fon miktarını çok sınırladığını hesaba katmak... Bu, tabii Türkiye'nin kamu finansman politikasıyla da ilişkili bir şey.

Şimdi, Tarım Bakanlığı'nı niçin makul bir süre dinlendirelim veya kapatalım meselesine biraz değinmek istiyorum, o da şu: Hizmet ve girdi servis yetkisi elinden alınmalı, üreticiye devredilmeli. Kaynak tahsis oranları artırılmalı, özellikle finansman kaynaklarını kastediyorum ve bunlar işletmeye tahsis edilmeli. Çünkü Ziraat Bankası'nın hedef kitlesi işletme değil, onun entegre projesine tahsis edilmeli. O işletmenin belli bir argümanı olarak alıyor ve işte çok yetersiz oranlarda veriyor. Kalite ve standartlarla ilgili kontrol işlevleri, mesleki kuruluşlara devredilmeli, kesinlikle bu yapılmalı; yani demokratikleşmen. Bakanlık, sadece ve sadece fiziksel yapılarla genel altyapıların geliştirilmesiyle ilgilenmeli. Teşekkür ederim Hocam.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Biz teşekkür ederiz.
Buyurun Sayın GÖKER.

Aykut GÖKER - Ben Sayın Yusuf ZEREN Hoca'nın AR-GE konusunda bıraktığı noktadan bir vurgulamayla devam etmek istiyorum. Eğer Türkiye, tarımsal üretim alanında varlığını sürdürmek, bunu idame ettirmek, bu iddiasını idame ettirmek istiyorsa, bu alanın teknolojik girdilerinden özellikle yeni biyo-teknolojinin altını çizmek zorunda. Buna ilişkin bazı şeyler söyleyeceğim.

Genel olarak tarımsal üretimde dünyada trend, sanayiye özgü bir kavramın tarımsal üretime de yerleştirilmesi. Bu kavram, üretim prosesinin ve ürünün denetlenebilirliğidir. Tarımla sanayiye özünde ayırt eden esas nitelik, sanayide prosesin de ürünün de insanın denetimi altında olmasıdır. Tarımda ise bu denetimin daha çok doğanın etkisinde olmasıdır. Genel trend, bu farkın kaldırılması yönünde. Bunun aracı da yeni biyoteknolojidir. Bu teknoloji, hem doğa koşullarının, iklim koşullarının değişmesinin bitkiler üzerinde olan etkisini denetleyebilme imkanını veriyor hem de belli amaçlara yönelik olarak insan eliyle tasarlanmış bitkilerin üretilmesine olanak veriyor. Yeni biyoteknolojinin başlıca çalışma alanı budur.

Burada Türkiye başarı gösterebilir mi, yani yeni biyoteknoloji alanına girebilir mi? Ben, Türkiye'nin yeni biyoteknoloji alanında şansının olduğunu düşünüyorum, şansının yüksek olduğunu düşünüyorum; çünkü, yeni biyoteknoloji, bütün dünya için nispi olarak yeni bir teknolojidir. Dünya henüz bunu yeni çalışıyor. Bizim gibi ülkeler için, belli bir bilimsel teknolojik altyapısı ve birikimi olan ülkeler için, yeni teknoloji alanları girilebilecek ve şansın denenebileceği alanlardır. Bu alana girmiş bazı ülkelerin deneyimleri var. Küba, bu ülkelerden bir tanesidir. Yeni biyoteknolojide önemli kazanımları ve başarıları vardır. Brezilya, geçmişte gen mühendisliğine dayalı olarak geliştirdiği bir teknolojiyle, enzim teknolojisiyle, şeker kamışı artıklarından etil alkol elde etmiş ve araba yakıtı olarak bunu kullanmıştır. ABD ile birlikte bu teknolojiye ilk sahip olan ülkedir ve Brezilya, bu tür otomobilleri üreten başlıca ülkelerden bir tanesidir. Bu yakıt giderek önem kazanmaktadır, temiz araba nosyonu ile birlikte.

Güneydoğu Asya. ülkeleri yeni biyoteknoloji alanına hızla giriyorlar, ama onların bu alana girişleri Türkiye için tavsiye edilebilecek bir giriş türü değil. Onlar, regülasyonları gevşeterek dünyanın en ileri laboratuvarlarını Güneydoğu Asya'ya çekerek bu alana girmeyi deniyorlar. Biyoteknoloji alanı, dünyada regülasyonun en sıkı olduğu alandır, herhangi bir ürünü laboratuvar dışına çıkarmak için 8 ila 12 yıllık süreler vardır. Tarlada denemeye başladığınızda, onun çok sıkı kuralları vardır. Bu deneme süresinde sizin genetik yapısına müdahale ettiğiniz bitkilerin etkileyebileceği ekolojik çevrenin denetim altında olması gerekli. Güneydoğu Asya ülkeleri, burada regülasyonu kısararak, dünyanın ileri laboratuvarları için çok önemli bir imkân seçeneği veriyorlar. Bunu Türkiye için denememesi gereken bir yöntem olarak söylüyorum; ama, ne yazık ki, pek çok yabancı laboratuvarın bugün Türkiye'yi bir deneme alanı olarak kullandığını da biliyoruz. Onun için, eğer Türkiye tarımda iddiasını sürdürmek istiyorsa, akli başında bir biçimde buraya girmek zorundadır.

Uzatmadan söylemek istiyorum. GAP gibi çok büyük bir yatırıma girmiş olan Türkiye eğer yeni biyoteknolojide bir yetkinlik kazanamazsa, bu muazzam

yatırım bir hiç olacaktır sonunda.

Türkiye'nin yeni biyoteknoloji alanında çok iyi çekirdek kadroları vardır. Tarım Bakanlığı'na ait araştırma birimlerindeki erozyonu biliyoruz. Yeniden toparlanabilir mi onu bilemiyorum; fakat, çok mükemmel bir deneyi biliyoruz; TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi'nde Gen Mühendisliği ve Biyoteknoloji Araştırma Enstitüsü, bugün bu bilim dalı dünyada hangi düzeyde ise, o düzeyde araştırma yapmakta olan bir çekirdek kadroyu oluşturmuştur. Bu, Türkiye için bu teknolojinin başarılabilirliğinin kanıtıdır. Dünyanın ileri laboratuvarlarında araştırma yapan Türk bilim adamları, hem o laboratuvardaki çalışmalarını hem Türkiye'deki araştırmalarını paralel olarak yürütmektedirler ve bu bilim adamlarına bağlı bölümler oluşmuş durumdadır. Eğer biz bu tür çekirdekler etrafında finansmanı kanalize edebilirsek, belli ihtisaslaşmalar çerçevesinde Türkiye'nin farklı yerlerinde, farklı üniversite eksenlerinde mükemmeliyet merkezleri yaratarak bu alandaki sorunlara çözüm bulabiliriz tahmin ediyorum.

Sürem'in kalan kısmını, Sayın Ahmet SALTİK'ın kendisinin de katıldığı bir toplantının sonucunu, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı'ndan aldığım bir izinle bilgilerinize sunacağım. Belki Sayın Ahmet SALTİK'ın katılımlı politika üretmek, katılmak derken örnekleme istediği bir yöntemle, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı'nın denetiminde kısa bir süre önce bir çalışma yapıldı. Bir Arama Konferansı ve Karar Konferansı düzenlendi. Bu konferanslara, tarım alanında politika oluşturan, politikayı etkileyen, politika uygulama sürecinde yer alan tarımsal üretim, dağıtım ve tarımsal üretime dayalı sanayi kesiminde yer alan

kuruluşların temsilcileri katıldı. 44 kişi Arama Konferansında, 43 kişi Karar Konferansında olmak üzere toplam 87 kişi bu çalışmalarda yer aldı. Arama Konferansına katılanlar serbest olarak strateji önerilerini söylediler. Karar Konferansında öneriler stratejik bir öncelik sıralamasına tabi tutuldu. Bu, 10-15 satırdır, okuyarak sözlerimi bitireceğim. Bu katılımlı toplantı sonucunda ortaya konan, 2005 yılı için Türkiye'deki tarım kesiminde yeniden yapılanmadaki hedef öneri şudur:

Sanayi ile entegre olmuş, çiftçi-tüccar-sanayici işbirliğini ön plânda tutan, arazi toplulaştırılmasının tamamlandığı; optimum işletme büyüklüklerinin oluşturulduğu; tarım ürünlerinin iç ve dış pazarlarda, serbest piyasada modern pazarlama yöntemleriyle değerlendirildiği; toprakların erozyon ve yanlış kullanımdan kurtarıldığı ve çağdaş teknolojiler ile sürdürülebilir tarımın yapıldığı; sektörde eğitilmiş, bilgiyi satın almaya değer bulan bilgili çiftçi tipinin yer aldığı; ürün esasında bir araya gelen çiftçi örgütlerinin oluşturulduğu; ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ürünlere yöneldiği -üstün ürün terimi kullanılıyor- ; arazi kullanım planlamasının yapıldığı; arazilerin kabiliyet sınıflarına göre kullanıldığı; su kaynaklarından en bilinçli bir şekilde yararlanıldığı; çiftçilerin ürünlerinin sigortalandığı; biyo çeşitliliğin korunduğu; tarım politikalarının bütün iddia sahiplerinin katılımıyla oluşturulan bir üst kurulca yönlendirildiği; üreticiye gerektiğinde her türlü doğrudan desteğin verildiği; sektörün ticarî bankalar için cazip hale geldiği; gerektiğinde bölgesel esaslı çiftçi örgütlerinin oluşturulduğu; serbest piyasada oluşacak fiyatların geçerli olduğu bir yapılanma modelini... Katılanların -ki katılanlar Türkiye'nin bugünkü profilini temsil ediyor, onun altını çiziyorum- 2005 yılı için öngördükleri tarımsal alandaki yeniden yapılanma modeli bu.

Teşekkür ediyorum.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Biz teşekkür ederiz Sayın GÖKER.

Buyurun Sayın GÜLÇUBUK. Bülent GÜLÇUBUK - Teşekkürler.

Tarım Teknolojisi, Mekanizasyon ve Optimum Süreçler
Kırsal Alanda Yapısal Değişimler

Cumhuriyet'in kuruluşundan beri tarım sektöründe önemli gelişmeler olmasına karşın, yine de bu sektörden istenilen ölçüde yararlanmak olası olmamıştır. Türkiye'nin tarımsal yapısı incelendiğinde:

- eksik girdi kullanımı,
- girişim yetersizliği,
- aşırı parçalanmış topraklar,
- teknolojik yetersizlik,
- Sosyal yönden kaybolmaya yüz tutmuş akrabalık, arkadaşlık, dostluk gibi kurumlar ve bunların uzantıları olan yardımlaşma, dayanışma eğilimlerinin azalmasının bu sektörün en önemli sorunlarının olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu değişme süreci içinde köy topluluklarında da önemli değişimler olmaktadır. Toplumsal değişme, temelinde teknolojik değişimin yarattığı insanlar arası ilişkilerin değişmesidir. Yani, toplumsal değişme: yeni hizmete sokulan teknoloji ve ürünlerinin insanın yaşamında, dünya görüşünde, ilişkilerinde ve davranış biçimlerinde oluşturduğu farklılaşma yada başkalaşma olarak anlaşılmaktadır.

Özellikle, 1980'li yıllardan sonra Türkiye'nin kabullendiği ekonomik modellerle, kırsal aile yapısında da ekonomik açıdan bazı değişimler olmuştur. Bu dönemde girdi fiyatlarında görülen olağanüstü artışlar nedeniyle kırsal aile, girişimini kısmak, kısmen de olsa korunmak istemiştir. Bu eğilim işletmenin tam kapasite ile çalışmamasına neden olmuş, tam kapasite ile çalışmayan işletme oradan geçinmek durumunda olan haneyi zor durumda bırakmış ve aile içi çatışmalar yaşanmıştır. Yakın kan akrabalarından oluşan geniş aile biçimini sarsan bu gelişmeler hanenin çekirdek aile biçimine dönüşmesinde etkili olmuştur. Bir tarım işletmesi sosyolojik açıdan işletme, aile ve girişim gibi öğelerden oluşmaktadır. Bu öğelerden herhangi birinde meydana gelen değişim doğal olarak farklı biçimde olmak üzere diğer öğeleri de etkilemektedir.

Aslında ekonomik düşünceye ters gibi görünen bu yaklaşım ailenin kolektif yaşamdan bireysel yaşama geçişi, ailenin giderek güncel düşünceye yönelmesinden başka birşey değildir. Bu süreçte, geniş aileden kopan çekirdek ailenin tarıma bağımlılığı da azalmaktadır.

Köyün dışarıya açılması, pazara yönelmesi aynı zamanda tüketim alışkanlıklarında da değişiklikler yapmıştır. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren başlayan dışa açılma süreciyle bu tarihe kadar sadece kendi gereksinimlerine yanıt verebilecek biçimde üretimde bulunan işletmeler, bundan sonra yavaşta olsa pazara açılarak pazar gereksinimlerine yönelik üretimde bulunmaya

başlamıştır.

Kırsal alanda görülen önemli değişimlerden birisi de kırsal mesleklere yönelik yaklaşımdır. 1960 yılından itibaren tarımda makinanın giderek artan ölçüde insan işgücünün yerine kullanılması, mevcut işsiz sayısını arttırmış, işletmedeki gizli işsizlik oranını daha da yükseltmiştir.

Bu duruma ek olarak 1980'li yıllarda kırsal kesime yönelik ulaşım ve haberleşme olanaklarındaki artışlar köy ve kent toplumlarının birbirlerini daha iyi tanımalarına ortam hazırlanmıştır. Bu yıllarda hizmete sokulan birkaç kanallı ve renkli televizyon yayınları, kırsal halkın içinde bulunduğu koşulları daha iyi tanınmasına yardımcı olmuştur. Özellikle 10-15 yılda ulusal gelirden tarımın aldığı payın sürekli azalması ve gelir dağılımındaki dengesizliğin artmasına ek olarak, kırsal kesimin ulaşım, haberleşme, eğitim, sağlık ve daha birçok alandaki güçlükleri de katılırsa kırsal kesimden kente yönelen göçün, kırsal mesleklere yönelik değer yargılarındaki olumsuz değişimin nedenleri daha iyi açıklanmış olur.

Kırsal kesimde toplum ilişkilerinin değişimine bakıldığında ağırlık merkezinin komşu ve akrabalık ilişkilerinde yoğunlaştığı görülür. 1976 ve 1987 yıllarında Prof Dr. Nurettin YILDIRAK tarafından yapılan iki ayrı araştırmada 11 yıllık süre içinde akrabalar arasında önemli değişimlerin olduğu saptanmıştır. 1980'li yıllara gelinceye kadar dinsel değerlerin yaptırım gücünün bazen özdeksel güçlere eşdeğer, bazen de ondan daha üstün olmasına karşılık 1980'li yıllardan sonra gereken resmi gücünün bazen özdeksel güçlere eşdeğer, bazen de ondan daha üstün olmasına karşılık 1980'li yıllardan sonra gerek resmi gerek özel yollarla topluma benimsetilmek istenen "gemisini kurtaran kaptan" anlayışı bu değerleri erozyona uğratmıştır. Bireyi, önce ve sonra kendisi için çalışmaya ve kendisini düşünmeye itmiştir. Komşu ve akrabalar arası ilişkilerde önemli bir değişim, borç verme ve borç alma işlemlerinde olmuştur. 1980'li yıllara değin paranın değer kaybetme durumuna bakılmadan yapılan borçlanmalara bu tarihten sonra bir sınırlama getirilmiş, borçlar ya altın yada yabancı paralar üzerinden verilmeye başlanmıştır. Böylece işin ekonomik yanını da düşünmeye başlamış ve paranın değer kaybetmesinden, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin değer kaybetmesine göz yummuştur.

Buraya kadar belirtildiği gibi, kırsal alanda toplumsal değişimin yönünü tamamen ekonomik koşullar belirlemektedir. Ekonomik koşulların güçlüğü ve kırsal alanda dışa açılma, beraberinde birçok sorunu da getirmekte ve topluluklar kültürel ve ekonomik açıdan yeni arayışlara girmektedir.

Türkiye'nin genel nüfus sorunu olan nüfus artışı son yıllarda kırsal alanda mutlak olarak azalmış olmasına rağmen halen önemli bir sorundur. Nüfusun % 40'ının kırsal alanda bulunması Türkiye'nin tarım ülkesi olma özelliğinin önemli göstergelerindedir. Bu durum da toplumsal yapıyı belirleyen ve etkileyen önemli bir nitelik olduğu için nüfusun tamamını ilgilendiriyor. Sanayileşmenin gerçekleştirilememesi, kırsal alanda yeni istihdam alanlarının oluşturulması tarımsal gelişmeyi olumsuz etkilemektedir.

1960'lı yıllardan sonra tarımda makinalaşmanın başlaması, hızlı nüfus artışı

ve toprak parçalanması sonucunda kullanılabilir arazi marjinal sınırına gelmiş ve bu kesimde işsizlik giderek yaygınlaştığı gibi işsizlik oranı da hızla yükselmiştir. DİE ve DPP'nin 1994 yılı verilerine göre ekonomik aktif nüfus 20.151 milyon kişi olarak belirlenmiş olup bunun 1.631 milyonu işsizdir, istihdam edilen 18.520 milyon kişinin 8.250 milyonu (%44,5) tarımda yer almaktadır. Çalışanlardan 1.522 milyonu da eksik istihdam nedeniyle gizli işsiz durumundadır. Bu rakamlara göre işsizlik oranı % 8.1, eksik istihdam (gizli işsiz) oranı ise % 7.7'dir. Yani toplam % 15.8'dir. Fakat, bu rakamların oldukça iyimser olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Burada sayın ZEREN'in de belirttiği gibi, tarımsal nüfusun ve dolayısıyla işsizliğin azaltılmasında her bir puanlık azalma için sanayi ve hizmet sektörlerinde yaklaşık 500.000 kişilik ek istihdam yaratılması gerekiyor.

Nüfusun hızlı artışı, makinalaşma düzeyinin yükselmesi, tarımsal üretimin büyük ölçüde iklim ve toprak koşullarına bağlı olması, işletmelerin küçük olması ve miras yoluyla parçalanması, rasyonel büyüklüklerinin altına düşmesi tarımda gizli, açık ve mevsimlik işsizliği kronik hale getirmekte ve kırdan kente göçü artırmaktadır. 1980'li yılların sonlarında tarım sektörünün toplam istihdamdaki payı AB'de % 8'dir. AB'de tarımda çalışan 9-5 milyon kişi 325 milyon nüfusun gıda gereksinimini karşılarken Türkiye'de ise yaklaşık 8.5 milyon kişi 60 milyonu besleyebilmektedir. Yani, ülkemizde 1 kişi yaklaşık 7 kişinin gıda gereksinimini karşılarken, AB'de ise 1 kişi yaklaşık 34 kişiyi besleyebilmektedir. Buna göre Türkiye'de tarımsal nüfus ve istihdam çok yüksek, işgücü verimliliği ise çok düşüktür. GSYİH içindeki payı hızla azalan tarım sektörünün sivil istihdamdaki payı ise aynı ölçüde azalmamaktadır. Bu tarım sektöründe istihdam edilenlerin gelir düzeylerinin diğer sektörler için çok düşük olması sonucunu doğuruyor. Diğer yandan sektörün kendi içinde de gelir dağılımı bakımından çok büyük farklılıklar bulunmaktadır.

DİE tarafından 1987 yılında yapılan gelir dağılımı araştırmasına göre ulusal gelirden barındırdığı nüfusa göre en az payı tarım sektörü almaktadır.

Tablo 1. Hane halkının Elde Ettiği Gelir Türlerinin Dağılımı (%)

Gelir Türleri	Türkiye	Kent	Kır
Tarım	22.83	2.73	51.99
Maaş ve Ücret	24.13	29.83	15.72
Ticaret	13.10	15.72	9.25
Gayrimenkul Geliri	11.81	15.90	5.96
Karşılıksız Gelirler	10.82	13.20	7.36
Tarım Dışı Üretim	8.20	11.37	3.70
Hizmetler	7.21	8.44	5.64
Menkul Kıymetler	1.80	2.81	0.38
Toplam	100.00	100.00	100.00

Türkiye'de hane halklarının %:52.54'ü kentlerde, % 47.46'sı köylerde oturmaktadır. Tablo l'de de görüldüğü gibi hane halklarının % 47.46'sı köylerde oturmasına karşın, bunların birinci derecede geçim kaynağını oluşturan tarım geliri, toplam ülke gelirinin ancak % 22.83'lük bir bölümünü oluşturmaktadır. Buna karşılık herhangi bir emek harcanmadan elde edilen gayrimenkul, karşılıksız ve menkul kıymetler gelirlerinin toplamı ise %

24.43'tür. Gelir kaynaklarının gerçek emeğe dayanmadan rant ve kira geliri gibi emeksiz kazanca yönelmesi, ülkede tarımla ilgili uğraşların terk edilmesinde büyük bir etken olmuştur. Köylü bütün bir yıl tüm ailesiyle çalışarak ve çeşitli mahrumiyetlere katlanarak ürettiğinin kendisine yetmediğini gördükçe bu tür uğraşlardan uzaklaşmaktadır. Emeğin kutsallığını sorgulayan kitleler giderek büyümektedir. Çünkü Türkiye'de kira ve rant gelirleri üretimle ilgili gelirlerin üzerine çıkmıştır. Devlet de mali politikalarıyla bu gidişi desteklemektedir. Oysa gerçek üretim olmaksızın hiçbir ülkenin kalkınamayacağı da bir gerçektir.

Gelir dağılımı ile ilgili olarak yapılan araştırmaların sonuçları incelendiğinde, yukarıda belirtilen nedenlerle tarım gelirinin azaldığı ve kırsal kesimde gelir dağılımının da özellikle küçük işletmelerin aleyhine bozulduğu görülür. 1973 yılında tarımsal gelir ulusal gelirden % 39.9 oranında pay alırken, bu oran 1987 yılında % 23.2'ye kadar düşmüştür.

Tablo 2.1987 Yılında DİE Tarafından Yapılan Çalışmaya Göre Gelir Dağılımı (%)

Hane halkı Yüzdeleri	Türkiye	Tarım	Tarım Dışı
1. Grup %20	5.24	5.21	5.43
2. Grup %20	9.61	10.03	9.33
3. Grup %20	14.06	14.97	13.60
4. Grup %20	21.15	21.97	20.71
5. Grup %20	49.94	47.82	50.93
	100.00	100.00	100.00

Tablo 2'den de görüldüğü gibi gerek tarım, gerekse tarım dışı sektörlerde gelir dağılımı oldukça bozuktur. Tarımda, hane halklarının en yoksul % 20 'si toplam tarımsal gelirden % 5.21 oranında pay alırken, en zengin % 20'si ise % 47.82 oranında pay almaktadır, iki gelir grubu arasında yaklaşık 9 katı kadar fark bulunmaktadır. Bu gelir farklılığını yaratan nedenler, tarımsal yapıdan kaynaklanan sorunlar yanında, ülke ekonomisinin genel yapısından kaynaklanan sorunlar yanında, ülke ekonomisinin genel durumudur, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi, tarımsal üretimin milli gelirdeki payının düşmesi, ülkedeki yüksek enflasyon düzeyi gibi koşullar, tarımsal yapının olumsuzlukları ile birleşince gelirin tarım sektörü içindeki dağılımı da kendiliğinden etkilenmektedir.

Türkiye'de kullanılabilir arazi miktarı, tarımda makina kullanımının ve sulanabilir alanların artışı sonucu yıllar itibariyle artış göstermiştir. Tarımda makinalaşma düzeyinin artışı ile tarıma uygun olduğu halde kullanılmayan araziler tarıma açılmıştır. Ayrıca mera ve orman arazilerinden de tarım arazisine dönüşüm olmuştur. 1927 yılında 41.5 milyon hektar olan mera alanı 1957 yılında 29.7 milyon hektara, 1991 yılında ise 12.4 milyon hektara inmiş ve toplam % 70.1 oranında azalmıştır. 1950 yılında 19-4 milyon hektar olan tarımsal alan, 1980 yılında 22.7 milyon hektara, 1991 yılında ise 23.2 milyon hektara yükselerek, bu süre içinde % 19 oranında bir artış göstermiştir. 1980-1991 Genel Tarım Sayımı sonuçları karşılaştırıldığında ekili dikili alanların genişliğinde % 18.3 oranında bir artışın olduğu görülmektedir. Bu artışın mera ve orman arazileri ile tarıma uygun olduğu halde kullanılmayan arazilerdeki azalışlardan kaynaklanması gerekir. Çünkü bu arazilerin genişliğindeki azalış

yaklaşık 8.9 milyon hektar olarak gerçekleşmiştir. Ekili-dikili alanlardaki artış ise yaklaşık 2.7 milyon hektardır. Geriye kalan 6.2 milyon hektar alan ise üzerinde tarım yapılabilecek arazilerin amaç dışı kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır. Ülkemizde tarım topraklarının korunmasına yönelik yasalar eksik olup, var olan yasaların da uygulanmasında sürüp giden yanlışlıklar vardır. Böylece tarım toprakları hızlı bir şekilde sanayi, turizm ve inşaat gibi sektörlerin kullanımına açılarak geri dönüşü olmayan bir süreç içine girilmiş bulunmaktadır.

Teknoloji hızla geliyor, yenilikler peşi sıra devreye giriyor. Buna rağmen dünya nüfusunun 1/8'i açlık tehlikesiyle karşı karşıyadır. FAO tarafından belirlenen rakamlara göre dünyada 200 milyonu çocuk olmak üzere 786 milyondan fazla insan yetersiz beslenmekte, her yıl üç yaşın altında 13 milyon çocuk açlık, yetersiz beslenme ve hastalıklardan dolayı ölmektedir. Diğer yandan halen 2 milyar insan gıda rejimlerinde önemli rol oynayan yiyecekleri sağlayamadıkları için iskorbüt, beriberi gibi ciddi hastalıklara yakalanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde halen nüfusun yaklaşık % 20'si büyümek, sağlıklı ve üretken bir yaşam sürdürmek için gerekli enerjiyi sağlayacak gıdayı alamamaktadır. Sorunlar, besin alanında kendine yetebilen dünyadaki birkaç ülkeden biri olarak görülen ülkemizde de geçerlidir. Ülkemizde 6.5 milyon kişi proteinsiz, 10 milyon kişi de düşük kalori ile beslenmektedir. Her yıl yetersiz beslenenlerin arasına 1.5 milyon kişi daha katılmaktadır. Bugün için ülkemizde ciddi boyutlarda açlık sorunu bulunmamakta fakat yanlış, dengesiz ve yetersiz beslenme söz-konusudur. Örneğin, ülkemizde kişi başına yıllık 15 kg. kırmızı, 6 kg. beyaz et tüketilirken Avrupa insanı yılda 60 kg. kırmızı 12 kg beyaz et tüketmektedir.

Dünyada genel olan bir kanı vardır. O da yoksulluğun ve dolayısıyla açlığın kötü sonuçlarının ortadan kaldırılmasının çok güç ve altından kalkılamayacak kadar masraflı olduğudur. Fakat bir takım veriler bu anlayışa artık bir son verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. "Çocuklar için Dünya Zirvesi"nde belirlenen sağlık, beslenme, eğitim, su ve sanitasyon hedeflerinin gerçekleştirilmesi için 1990 yılında UNICEF tarafından yapılan tahminlere göre gerekli olan yıllık ek mali kaynak 25 milyar dolardır. 25 milyar dolar, başlıca çocuk hastalıklarının kontrol altına alınması, çocuk malnütrisyonunun yarıya, çocuk ölümlerinin ise yılda 4 milyona düşürülmesi, bütün çocuklara temel sanitasyon olanaklarının sağlanması, bütün çocuklara temel eğitimin verilmesi ve aile planlamasının her yerde uygulanabilmesi için gerekli olan yıllık ek kaynak tutandır.

Başlangıçta büyük bir rakam gibi görülen 25 milyar doların ne demek olduğunu daha iyi kavrayabilmek için birtakım karşılaştırmalara bakmak yeterli olabilecektir.

- 25 milyar dolar, Japonya Hükümeti'nin Tokyo ile Kobe kentleri arasında karayolu yapımı için ayırdığı kaynaklardan çok daha azdır.
- Avrupa'da sigaraya harcanan para yılda 50 milyar dolardır.
- Türkiye'de yapımı tamamlanan Atatürk Barajı'nın maliyeti 25 milyar dolardan fazladır.
- Japonya'da iş çevrelerinin ağırlanmasına harcanan para yılda 35 milyar dolardır.
- Yediler Grubu'nun Rusya'ya yönelik 1992 yılı yardım paketi 27 milyar

dolardır.

- Hong-Kong'da yapımı tasarlanan yeni havaalanının maliyeti 23 milyar dolardır.

Ayrıca UNICEF tarafından yapılan çalışmalara göre açlık ve beslenme yetersizliklerinden doğan hastalık ve ölüm olaylarının çocuk başına yılda ortalama 10 dolardan az bir masrafla yarı yarıya azaltılabileceği kanıtlanmıştır. Bilinmektedir ki, askeri amaçlar ve dış borç ödemeleri için yapılan harcamalar sağlık ve eğitime yapılan harcamalardan çok daha fazladır.

Düne kadar adı gıda güvenliği açısından kendine yeten yedi ülkeden biri olarak gösterilen Türkiye bugün yalnızca et için yılda 1 milyar dolarlık ithalat yapmaktadır. Projeksiyonlara göre 2000 yılında bu rakam 6 milyar dolar bulacaktır.

Türkiye'nin tarımsal yapıdaki önemli bir sorunu da arazi dağılımının dengesiz ve parçalı oluşudur. 1950 yılında 2.5 milyon olan tarım işletmesinin 1980 de 3.6 milyona, 1991'de ise 4 milyona yükseldiği görülmektedir. Bu süre içinde tarım işletmeleri sayısı %60 oranında artmıştır. Tarım işletmelerimizin sayılan, artan tarımsal nüfusun başka sektörlerle aktarılamaması nedeniyle bu nüfusun tarımda kalma zorunluluğundan dolayı, ayrıca reel taksim yoluyla işletmelerin parçalanmasından dolayı artmıştır. Bunun yanında dostluk akrabalık ilişkileri, köye ve köy yaşamına bağlılık, köyde yaşama isteği gibi sosyo-psikolojik nedenlerle tarımsal nüfus kırsal kesimde kalmaya devam etmektedir. Küçük işletmelerin dağılımında (1-100 dekar arası) fazla bir değişiklik olmamıştır. -Ancak 1950 yılına göre 1980 yılında 500 dekardan büyük işletmelerde sayısal ve işledikleri alan bakımından oransal bir azalma vardır. Aynı yıllar için 100-500 dekar arasındaki işletme sayılarındaki ve işledikleri alandaki oransal artış, büyük işletmelerin miras nedeniyle yada bir kısmının satışı ile parçalanmasının yanı sıra topraklarının işlenmeyen bölümlerinin kiraya veya ortağa verme biçiminde küçüldüğünü ortaya çıkarmaktadır. 1991 yılında 1980 yılına göre 1-50 dekar ve 500 dekardan büyük işletmelerde sayısal ve işledikleri alandaki oransal artışlar tarım işletmelerimizde parçalanma ile işletme genişliği artışı gibi birbirine ters iki olayın devam ettiğini göstermektedir.

1991 yılı verilerine göre ülkemizdeki tarım işletmelerinin %67'si 50 dekardan daha küçük olup, bu işletmeler ancak toprakların %22.1'ini işletmektedir. Aynı şekilde 20 dekara kadar olan işletmeler oransal olarak tüm işletmelerin % 34.9'unu oluşturmalarına karşın, toplam işlenen alanın %5.6'lık bir bölümünü işlemektedirler. Buna karşılık 500 dekardan büyük işletmelerin sayısal oranı %0.9 iken, bu işletmelerde toplam işlenen alanın %17.1'ini işlemektedirler. Bu veriler Türkiye tarım işletmelerinin küçük işletmelerden oluştuğunu ve tarımda dengesiz bir toprak dağılımının bulunduğunu göstermektedir.

Tarım işletmelerin ortalama genişlikleri de 1950 yılından bugüne değin azalmıştır. 1950 yılında 76.9 dekar olan ortalama işletme genişliği, 1980 yılında 62.2 dekara, 1991 yılında da 56.9 dekara düşmüştür. Bu süre içinde ortalama işletme genişliği %26 oranında azalmıştır. Benzer şekilde işletme genişliklerinin dağılımında da, ortalama büyüklük % 14.0 -16.6 arasında

küçülmüştür. Bütün bu sonuçlar Türkiye'de tarım topraklarının parçalanmakta oluşunu, küçüldüğünü ve giderek cüce işletmeler haline geldiğini göstermektedir. Kanımıza göre bu gelişmeler, toprağa bağlı nüfusun, her ne pahasına olursa olsun, köyde kalma ve tarımla uğraşma isteğinin giderek değişme eğilimidir. Önceleri işletmeye sahip olmak, mirastan pay almak gibi parçalanma nedenleri ile daha da küçülen işletmeler (1-20 da.), bu miktardaki toprakla normal düzeyde bir geçim olmaması nedeniyle tekrar topraklarını elden çıkararak, çok yavaşta olsa işletme genişliklerinde bir artış sağlamışlardır. Bu gidiş elbette çok yavaştır. Ama gelecekteki değişimlere ve gelişimlere ışık tutması bakımından önemlidir. Aynı şekilde büyük işletmelerde de (500 da. dan büyük) bir değişim söz konusudur. Bu değişimlere bakarak Türk tarım işletmelerinin büyüklük konusundaki eğilimlerini ortaya koyabiliriz. 21-500 da. arasında kalan tüm işletmelerde ortalama işletme büyüklüklerinde yavaşta olsa bir azalma vardır. Ortalama işletme büyüklüklerinde artış, kırsal kesimde yaşam standardının yükselmesi, tarımsal nüfusun ve tarımda belirsizliğin azalması ile olasıdır. Bu olmadığı takdirde -işletmelerin bu durumu ile yaşayabilmesi çok zordur.

Tarım işletmelerimizin önemli bir kısmını oluşturan küçük cüce işletmelerin bir özelliği de toprakların çok parçalı ve dağınık bir yapıda olmasıdır. Toprak üzerindeki nüfus baskısı ile miras yasalarımızın öngördüğü eşit bölüşüm gibi nedenlerle işletme toprakları parçalanmanın etkisi altındadır.

Türkiye'de tarım işletmelerinin %90.5'i (1980 yılı) 2 ve daha çok parçalı arazilerden oluşmaktadır. Tek parçadan oluşan işletmelerin 1950 yılında %5.5 olan oranın 1980 yılında %9.5'e, 2-3 parçalı işletmelerin %22.6'dan %26.2'ye çıkması parçalılık durumunda bir iyileşme olarak değerlendirilebilir. Aynı yıllar için 4-5, 6-9 ve 10 ve daha fazla parçaya sahip işletmelerin oranlarında bir azalma varsa da bu azalışlar oldukça düşüktür. 1980 yılında tarım işletmelerimizin %197'sinde ortalama parsel sayısının 16 olduğu düşünüldüğünde parçalılığın büyük bir sorun olarak önemini koruduğu görülmektedir. Her ne kadar 1980'den sonraki dönem için elimizde sayısal veri olmasa da tarımın içinde bulunduğu duruma bakıldığında işletmelerin parçalanma durumunda pek fazla bir değişikliğin olmadığı söylenebilir. Tarım işletmelerimizde parçalanmanın en önemli nedenleri daha önce de değinildiği gibi yoğun tarımsal nüfus ve toprakların mirasçılarca eşit paylaşımıdır. Böylece küçülen ve parçalanmış tarım işletmelerinde verimli bir işletmecilik yapılamamaktadır.

Diğer yandan 1962-1968 yılları arasında uygulanan Köy Envanter Etütlerine göre topraksız ailelerin toplam içindeki oranı %30.7'yi bulmaktadır. Son olarak 1981 yılında yapılan Köy Envanter Etüdünde bu oran %30.9'dur. Bu ailelerden köyden kente göç etmeyenlerin ya tarım işçisi ya da kiracı-ortakçı olarak tarımsal faaliyetlerini sürdürdükleri tahmin edilebilir.

Sonuç olarak, tarım ekonomisi istenilen kalkılan yapıya ulaşmıyor. Tarım alanında uğraşanların ulusal ekonomiye yapacağı katkıların artırılması ve bu alandaki insanların daha mutlu yaşamaları için yapılması gerekli işler, kuşkusuz çok boyutludur. Yapılacak işlerin düğümlendiği nokta, bu alandaki insan kaynağının geliştirilmesine dayanmaktadır. Kırsal alanın kalkınması ve sağlanan hizmetlerden istenilen ölçüde yararlanılması ekonomik faktörler

kadar insan unsuruna da bağılıdır. Kalkınmanın hızlandırılması ve istenilen değişimlerin gerçekleştirilmesi için elimizdeki en büyük olanak, insan kaynağına yatırım yapmaktır. Çünkü, her şeyden önce kalkınmanın amacı insandır. İnsan unsuruna gereken önemin verilmediği durumlarda, kalkınma uğraşlarının uygulamada güçlüklerle karşılaşması, yüzeysel kalması ve kırsal halkı her şey devletten bekler bir konuma getirmesi söz konusu olmaktadır. Bundan dolayı öncelik: İnsanların geçimlerine, mutluluğuna, katılımına, gelişmesine, kendi geleceğini belirleyebilmesine ve potansiyellerini gerçekleştirilebilmelerine, kısaca, insan kaynağının geliştirilmesine verilmelidir.

Kalkınma uğraşlarında öncelik insan içindir, yaklaşımından hareketle kalkınma çalışmalarının, temel olarak yöneldiği insanların eğilim, istek ve gereksinimlerine yanıt verecek biçimde düzenlenmesi ve uygulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ancak böylece kalkınma çalışmalarına insanların istemli katılımları ve çalışmaların sürekliliği sağlanabilir. Tersine durumda, bu tür kalkınma çabaları başarısız kalacağı gibi, varolan toplumsal dengeleri de bozarak beraberlerinde daha büyük sorunları da getirebilir. Bunu giderebilmenin en önemli yollarından biri eğitimidir. Zira, ortalama 52 dekarlık 4 milyonun üzerinde işletmeden oluşan bir tarımsal yapıyı sağlıklı bir biçimde ve insanların esenliğini fazla zedelemeyen şekilde değiştirebilmenin başta gelen koşulu bu alandaki insan kaynağının eğitim düzeyini yükseltmektir. Bir diğer yol ise örgütlenmedir. Örgütlenme, insanların kendi sorunlarını tanımlamaları, amaçları ve çözümlerini belirlemeleri, eylem için program tasarımlarını yapmaları ve etkilerini değerlendirmede önemli bulgular olarak belirlenmektedir. Diğer yandan, günümüzde pazara açılma ve pazar koşullarında yarışma giderek egemen olmaktadır. Bu durum üreticilerin pazar koşullarını çok iyi izlemelerini, değişimlere ayak uydurabilmelerini ve pazarda güçlü hale gelebilmek için örgütlenmeyi zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'de kırsal alanda eğitim ve örgütlenme düzeyinin düşük olması nedeniyle, tarımın ulusal ekonomiye yapabileceği katkılar istenilen düzeyde değildir ve bu durum bu alanda uğraşan insanlara emeklerinin karşılığı olan daha mutlu yaşam olanaklarını sağlayamamaktadır.

Örgütlenmenin nüfusun %40'ını bünyesinde barındıran kırsal kesimde gerçekleşmesinin; her türlü bilgi ve deneyim alışverişini, iletişim ve etkileşim ile yenilik ve gelişmeleri izlemesi kamuoyu yaratma ve baskı grubu oluşturarak katılımcı demokrasinin yerleşmesine katkıda bulunacağı tartışmasızdır.

Çağdaş toplumların örgütlü birer toplum oldukları dikkate alınırsa, ülkemizde sivil örgütlenme düzeyinin düşük olduğu kırsal kesimin ise bu konuda çok daha geride bulunduğu bilinmektedir. Türkiye'de tarım kesiminin dağıntık ve kendisinden beklenenleri vermekten uzak, etkisiz bir örgütlenme yapısı içinde olduğu görülür. Dolayısıyla varolan kurumsal ve örgütsel yapı, üreticiye hizmet götürmekte ve sorunlarına çözüm bulmakta yetersiz kalmaktadır. İlgileriniz için teşekkür ederim.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Biz teşekkür ederiz Sayın GÜLÇUBUK.

Çalışmamızın tartışma bölümünü tamamlamış bulunuyoruz. Şimdi, sorular ve cevaplar kısmına geçiyoruz. Buyurun Sayın BAŞKAYA.

Doç.Dr. Fikret BAŞKAYA - Şimdi, Türkiye'de kavram ayrı bir şey, kavramın gerisindeki süreçler ayrı bir şey. Mesela, kooperatif var, işte konut kooperatifi, hiçbir ilgisi yok. Ne şirkete benziyor ne kooperatife benziyor. Dolayısıyla bu konularda da tabii biraz netleşme sağlayıp üzerine gitmek lazım. Fakat, müsaade ederse ben Ahmet Beye bir şey sormak istiyorum. 1960'ların sonundan veya 1960'ların ikinci yansından 1970'ler boyunca bir köy kalkınma kooperatifleri furyası başladı ve iflas etti. Şimdi, bu iflasın gerisinde yatan neydi? Bunlar, kitleden kaynaklanan örgütlenmeler olmadığı için, devletin manüpile ettiği kuruluşlar olduğu için mi bunlar iflas etti, ne oldu da böyle bir çöküntü yaşandı? Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Biz teşekkür ederiz. Buyurun Ayfer Hanım.

Ayfer EĞİLMEZ - Ben Sayın TARAKLI'ya sormak istiyorum. Avrupa'da yapılan söz konusu araştırmada, tarım dışı gelirlerden söz edildi. Bunların bileşimi neydi, onları öğrenmek istiyorum? Bu anlamda Sayın SALTİK'ın sivil örgütlerle beraber kırsal alandaki yerel halkın katılımından söz ettiler. Belki bu ona da bir ışık tutar diye söylüyorum, metropollerde olan kayıt dışı ekonominin orada da söz konusu olabileceğini biliyoruz ve yerel halkı nasıl bu yapıların içine götürebileceğiz? O kararlarda nasıl yer alabilirler, kendilerini nasıl ifade edebilirler? Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Teşekkür ederiz. Buyurun Sayın GÖKTÜRK.

Dr. Atilla GÖKTÜRK - Şimdi, ben önce şunu belirtmek istiyorum. Konu, kırsal alan olunca ve kırsal alana ilişkin gelir ve de kırsal alandaki insanları yerinde tutma konusu olunca, bir şekilde Tarım Bakanlığı'na geliniyor. Benim altını çizmek istediğim bir nokta var. Az önce Rifat Bey'in söylediği, "Tarım Bakanlığı kapatılmalıdır" esprili yaklaşımı, gerçekten büyük bir doğruluk içeriyor. Yani, bir boyutuyla Tarım Bakanlığı, gerçekten bugün Türkiye tarımının önünde önemli bir engel olarak duruyor. Çünkü, yoğun bir istihdam kapasitesine rağmen, üreticiden, çiftçiden, köylüden kopuk bir yapı yansıtıyor ve kimsenin de Tarım Bakanlığı'ndan bir şey beklediği yok. Çalışanlar anlamında da üreticiler anlamında da böyle bir tabloyla karşı karşıyayız. Bunu bir şeyle birleştirmek istiyorum, Rifat Bey'in "Tarım Bakanlığı kapatılmalıdır" yaklaşımıyla, Ahmet Hocamın kırsal alana ilişkin yaptığı önerilere dikkatinizi çekmek istiyorum. Bunların içerisinde, hiçbir şekilde kamuya ilişkin bir atıfta bulunulmuyor dikkat ederseniz. Veya Tarım Bakanlığı'na ilişkin bir öneri söz konusu değil. Baştan sona, kırsal alanın yeniden örgütlenmesini içeren bir strateji demeti öneriyor Hocam.

Katılımcılık konusu ise gerçekten muğlak bir konu olarak gözüküyor ama, Türkiye Kalkınma Vakfı'nın bu konuda çok büyük deneyimleri olduğunu biliyoruz. Ben kendim bizzat yaşadığım ve inanmadan başladığım bir işi

hemen bir not olarak belirtmek istiyorum; Güneydoğu Anadolu'da Fırat Havzası Rehabilitasyon Projesi diye bir projenin hazırlık çalışmasında Avustralyalı bir ekiple beraber çalıştım -bu bir yerde de sanıyorum Ayfer Hanım'a cevap olacak- proje esnasında Avustralyalı ekip dedi ki: Projeye ilişkin farklı bir yöntem izleyeceğiz, biz bunu dünyanın başka ülkelerinde denedik; köye ineceğiz ve köylünün ne istediğini soracağız. Bizim projeye ilişkin hedeflerimiz var. Temel amaç da erozyonu engellemek. Ve yöntemin adı da, Problem Sensing Problem Solving. Biz bunu, "Sor-Sapta-Çöz" diye Türkçe'ye çevirmiştik, tabii bir hayli tartıştıktan sonra. İlk uygulayan da ben oldum bir tesadüf eseri. Bunu iki üç köyde uyguladık, insanları bir araya toplayıp, bir gün evelden haber verip ve bütün kuruluşların yetkilileriyle beraber sahaya indik ve köylüye dedik ki: "Bir proje uygulayacağız ama ne yapacağımızı bilmiyoruz. Ne istiyorsunuz?.." -burada projeyi uygulayacaklardan bir Türk uzman benim, geri kalan hepsi yabancı, dolayısıyla da ben uyguladım diyebilirim- Bunu iki aşamada sorduk, "Önce kişisel isteklerinizi sıralayın, sonra köyünüz için, çevreniz için ne istiyorsunuz, onu sıralayın" insanlar sıraladı, kişisel istekler, işte çocuğum aç, hastam var... Bunu bir sistem dahilinde, grup ölçeğinde genişleterek bütün köyü bir araya topladık. Sonuçta yazdıkları notların hepsini yukarıdan aşağıya dizdik. 10 tane sorun belirlemişler; bunun içerisinde, bizim projemizin hedefleri içerisinde yer alan -diyelim ki 7 ana hedefimiz var- 7 hedef kesinlikle var. Tabii, şu da var; caminin minaresi de var, imamın oturacağı lojman evi de var işin içerisinde, böylesi geniş bir alana dağılıyor. Sorduk, dedik ki: "Bunları yukarıdan aşağıya sıralayın; birinciyi tercih ederseniz birinciden başlayacağız, ona göre tercih edin" Birinci tabii, gelir getirecek bir unsur olmak zorundaydı, örneğin, ev suyu değil, tarlaların sulanması birinci faktör oldu. Ki, bizim tali hedeflerimizden birisiydi, işte, hayvanlarının beslenmesi oldu, benzeri böyle bir aşamayla sıralandırdılar ve sıralamada, bizim amacımızı ortaya koyduğumuz 7 maddeyi köylüler tespit etti. Caminin minaresi de sona düştü, Hocanın lojmanı da sona düştü.

Yani, katılımcılık anlamında, karar anlamında, ki aynen bildiri de tanımlandığı gibi, çoğulculuk anlamında, insanlar ihtiyaçlarını net bir şekilde tanımlama konusunda hiçbir sıkıntı çekmediler, bunu yaşayarak gördük.

Bir yere bağlamak istiyorum: Yerinde istihdam olanaklarına ilişkin bu tartışmayı genişletmemiz mümkün mü acaba? Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Biz teşekkür ederiz. Buyurun Sayın TÜRKSOY.

Cengiz TÜRKSOY - Efendim, yaşamın her alanında on yıllardır Türkiye'nin kötü yönetilen bir ülke olduğunu saptıyoruz. Bunun nedenlerinden bir tanesi veya başlıcası da, Türkiye'nin bir yönetsel örgütlenme hastalığı. Sayın SALTİK, bildirisinde kırsal kesimde yeni örgütlenme önerisi de var. Bu örgütlenmenin Türkiye'deki yönetsel örgütlenmenin yeniden yapılanması bağlamında ele alınması durumunda nereye oturduğunu öğrenmek istiyorum?

İkinci olarak, biraz önce Atilla'nın da söylediği, katılımcılık konusu bana da muğlak geliyor. Katılımdan söz ettiğiniz zaman, var olan bir yapılanma var ve

ona birilerini katıyorsunuz anlamı çıkıyor çünkü. Acaba sizin önerdiğiniz örgütlenme biçimi, doğrudan yönetime yaklaşan bir anlayışla ele alınabilir mi, onu öğrenmek istiyorum?
Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Buyurun Sayın ATİK.

Saffet ATİK - izninizle iki soru soracağım; bir tanesi, bu oturumun başlığıyla alakalı: "Kırsal Gelişmenin ve Kırsal Yerleşmelerin Değişen Koşullarda Yeniden Örgütlenmesi" buna Duran Hocamın değinmelerinin dışında pek değinilmedi. Bu yerleşmelerin dağılımının gözden geçirilmesi ve bunun rasyonalize edilmesi için bir fikir var mı? Belki yeni bir tartışmayı başlatabilir, gündeme getirebilir amacıyla soruyorum.

Türkiye'de çok farklı siyasi görüşler tarafından, çok farklı öneriler getirildi, tartışıldı, uçlarda da tartışıldı; ama, ben buradaki yetkin insanların, uzmanların bu noktadaki görüşlerini doğrusu duymak isterdim.

İkincisi, benim de bir şekilde kentsel boyutta bir zamanlar içerisinde bulunduğum kırsal gelişme projelerinden netice alınamaması ile ilgili. Bunların hemen hepsi Dünya Bankası destekli idi, bildiğim kadarıyla. Buradaki netice alamamanın birkaç nedeni olabilir, ben aklıma gelenleri çok basitçe sıralayacağım: Finans müessesesinin dayatması mı vardı belli politikalar ve stratejilerin uygulanması için ve bu politikalar, stratejiler bizim özgün yapımla uyum içinde mi değildi? Yoksa uzmanların kompozisyonunda mı sıkıntılar vardı, bir diyalog eksikliği mi vardı? Veya bunlar halka çok iyi mi anlatılmadı? Veya burada yönetsel hatalar mı vardı? Bu hususta görüşlerinizi lütfederseniz memnun olurum.
Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Biz teşekkür ederiz.
Buyurun Sayın SAVRAN.

Dr. Sungur SAVRAN - Katılımcılık, içeriği zor tanımlanan bir şey olmakla birlikte, aynı zamanda da acaba diyorum çok sihirli bir şey mi? Şundan dolayı; üretim ve mülkiyet ilişkileri değiştirilmedikçe katılımcılık üzerine, özellikle mesela, Atilla arkadaşımızın tanımladığı örnekte olduğu gibi, onların ihtiyaçlarını sorarak her şeyi kararlaştırmaya başlarsak, küçük grubun ihtiyaçlarıyla daha geniş bir grubun veya toplumun genel bir çıkarının çelişmeyeceğine dair bir güvence var mı elimizde? Yani, topraksız köylülerin mera ve orman alanlarına giderek tecavüz etmesi veya bütün Türkiye ve dünya tarihinde görüldüğü gibi, kuru tarım için sulak alanların kurutulmasının yarattığı, şimdi fark edilen tahribat gibi şeyleri göz önüne alarak? Çok özet olarak sormuş oldum. Yani, sadece katılımcılık, üretim ve mülkiyet ilişkilerinden bağımsız olarak sihirli bir say olabilir mi?

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Burada bir ikileme karşı karşıyayız. Devlet olmasın, bakanlık olmasın sorusu var, öbür taraftan da, yetki kullanımı, teknoloji, yerleşme, tarımsal sanayi gibi, genel makro düzeyde planlamayı içeren öneriler var. Şimdi, bu ikisini nasıl bağdaştırıyorsunuz? Bunun açıklık kazanması lazım. Yani, bu oturumun verimliliği açısından, genel

düzenleme ile makro planlama ve teknoloji ve mikro düzeydeki bu önermelerin uyumunun sağlanması lazım. Dolayısıyla bu konuya açıklık getirmenizi istiyorum bir; oturumun yöneticisi olarak.

İkincisi, tarım kesiminde inanılmaz bir bilgi eksikliği ve sayısal verilerde tereddütler var. Her 10 senede bir genel tarım sayımı yapılmasına karşılık, Türkiye'de topraksız işletme oranı ortalama yüzde 31 -arkadaşımız söyledi- ben bunu verilerden bulabilmiş değilim. Dolayısıyla devletin ürettiği sayılarda da çok büyük tutarsızlıklar var. Yani, kiracı ne kadar, göçer ne kadar, ortakçı ne kadar, bunları tarım sayımları kendi içinde tutarsız. Bunu talep edelim; yani, bu bilgi eksikliğinin düzeltilmesi lazım.

Bir başka noktayı söyleyeyim, benim bildiğim kadarıyla, 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nden gelen uzmanlar Türkiye toprak yapısına yönelik olarak bir araştırma sonucu, Türkiye'yi 9 bölgeye ayırdılar. Siz bu alanda çalışıyorsunuz. Şimdi, yine benim bilebildiğim kadarıyla Türkiye toprak yapısı itibariyle 9 tarım bölgesi yaklaşımını hâlâ sürdürüyor. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bir de, burada pek gündeme gelmedi, tarım topraklarının -Çukurova'da, Marmara Bölgesinde- tarım dışı amaçlı kullanımı var. Yani, sanayi tesislerinin kurulmasında kullanılıyor. Şimdi, patates üreteceğiniz yerde TOYOTA yapmakla övünebilen bir yapı doğdu. Dışarıdan bir arkadaşınız olarak bunun değerlendirmenizde yarar görüyorum.

Son olarak, bizde verimliliği ölçmek için, hektar başına kg gibi bir ölçü kullanılıyor. Oysa bunun biraz daha değiştirilip, kişi başına, çalışan başına en azından, verimlilik yada traktör, biçerdöver başına verimlilik gibi ölçüler kullanırsak çok daha sağlıklı sonuçlara ulaşamaz mı diye düşünüyorum.

Doç.Dr. Ahmet SALTİK - Devletin yada kamu kuruluşlarının Türk tarımından elini ayağını çekmesi konusunda oldukça net ve radikal bir öneri bu toplantının düzenleyicilerinden Sayın Rifat DAĞ tarafından yapıldı. Ben, sizin sorunuzla onun bu önerisini birleştirerek farklı bir yorum getirmek istiyorum.

Anlamli olduğu için soruna şu tespitle başlamak istiyorum. Yanlış hatırlamıyorsam bundan üç yıl önce dönemin Tarım Bakanı, Bakanlığın mali kaynaklarının kullanımıyla ilgili yaptığı bir değerlendirmede şu çarpıcı tabloyu ortaya koymuştu: "Bakanlığın yıllık bütçesi toplam 13 Trilyon TL'dir. Bunun yaklaşık 10 Trilyonu maaş ve ücretler, 2 Trilyonu genel cari harcamalar için kullanılmakta, araştırma ve uygulama etkinliklerine ise sadece 1 Trilyon TL harcanabilmektedir. Ben bu son rakamı bir toplantıda kullandığımda "bunun son derece iyimser olduğu ve gerçekte araştırma-uygulama çalışmaları için 1 trilyon bile kaynak olmadığı" söylendi. Türk tarımında devletin rolü sorgulanırken biz ister istemez böyle bir olguyu dikkate almak durumunda kalıyoruz. Yani, tarım sektörüne hiçbir katkısı olmayan binlerce kişinin "çalıştığı", binlerce teknisyen ve uzmanın "görev yaptığı", çiftçi sorunlarından kopuk, merkezci ve katılımcı olmayan hantal bir teşkilat. Birinci tespit bu.

İkincisi, kamu kuruluşlarının temel işlevlerini iki boyutta ele almak gerekir. Siyasal ve teknik uygulama boyutlarıyla. Bütçe konusunda verdiğim örnek

kurumun doğrudan işleyişi ile ilgilidir. Bu açıdan teşkilat etkisiz ve verimsizdir. Hatta bu niteliğiyle toplumsal sistemimizi geliştirici değil köstekleyicidir. Geçen yıl Bolu'da tarım politikalarına ilişkin, konuyla doğrudan ilgili kuruluşlardan yaklaşık 50 kişinin katıldığı ilginç bir "Arama Konferansı" yapıldı. Bu konferansta şöyle bir önerimiz oldu: "Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın yayım hizmetleri köy yerleşim birimlerine kadar ulaşmalıdır". Öneriyle ilgili Bakanlığın bir üst düzey yöneticisinin ikili görüşmemizde bana söyledikleri çok ilginçtir." Bunlar teoride güzel öneriler. Fakat uygulamada Bakanlığın ulaşabileceği son nokta ancak ilçe yerleşimleri olabilir, oradan daha öteye teknisyen ve mühendislerimizi göndermemiz fiilen olanaksızdır."

Böyle bir ifadeyi kullanabilen bir teşkilat; tarım politika ve stratejilerini kentsel alanlarla sınırlamak isteyen bir sistem daha işin başında iflas etmiş demektir. Sonuç; Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı yeniden örgütlenmek, politika ve stratejilerini değişen dünya ve ülke gerçeklerine göre yeniden formüle etmek zorundadır.

Kalkınmada devletin rolü, geçen yıl Kopenhag Sosyal Kalkınma Toplantısı'nda da gündemin ana tartışma konuları arasındaydı. "Küreselleşme", "özelleştirme" ve "özerkleştirme" kavramları etrafında, gereğince tanımlanmamış afaki bir biçimde yapılan önerilerde küçük çiftçi, dar gelirli üretici ve topraksız köylü yada henüz "çiftçi" olamamış köylünün sorunları nasıl çözülecektir? Özellikle dünya coğrafyasının güneyinde; Asya'da, Afrika'da, Latin Amerika'da ve Türkiye'nin de Doğu ve Güneydoğusu ile içinde yer aldığı yoksul ülkelerde göç, beslenme ve istihdam gibi temel kalkınma sorunları devlet müdahalesi ve desteğinin dışında nasıl halledilebilir? Kopenhag Toplantısı bu konuda özetle şu önerileri ortaya koydu: Devletin regülasyon ve özellikle kaynak tahsisindeki işlevi "hedef gruplar" ve "hedef alanlar" yaklaşımına özen göstererek sürmelidir. Biz Türkiye tarımını tartışırken - Sayın TARAKLI'nın da vurguladığı gibi - tarım sektöründe ve genel anlamda kırsal Türkiye'de yaşayan farklı sosyal katmanlar arasında ayırım yapmak, hedef gruplanmızı net bir şekilde tanımlamak zorundayız. "Birim alandan elde edilen verim", "hane başına düşen traktör" gibi ölçütlere dayalı istatistik veriler tek başına fazla bir anlam ifade etmez. Sorun "alt sosyal katmanlar" (topraksız haneler, küçük çiftçiler vs.) açısından ele alındığında "Devletin tarımdan elini ayağını tamamen çekmesi" yada "müdahaleci, bürokrat kamu kuruluş ve kurumlarının" artık işlevlerinin sona erdiği sonucuna varmak oldukça güçtür.

Rıfat DAĞ - Sayın Hocam, kusura bakmayın, halkı devlet olarak gördüğüm için yetki devrini söyledim.

Doç.Dr. Ahmet SALTİK - Tabii, bir alternatif getirdiniz. O noktaya yeniden döneceğiz. Fakat bu, enine boyuna tartışılması gereken ciddi bir sorun. Ve sorunla ilgili doğal olarak yanıtlanması gereken sorular da olacak.

Şimdi, kooperatifçilik konusunda yöneltile soruya değinmek isliyorum. Türkiye'de toplam kooperatif sayısı yaklaşık 36.000'dir. Bunlardan ancak % 10'u kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyetleri sürdürebilmektedir. Mevcut kooperatiflerin neden %90'ı aktif değildir? Bu sorunun esas muhatabı sayın Durak TARAKLI'dır. Çünkü 1960'lı yılların sonunda yurtdışına işçi göndermek

amacıyla başlatılan kooperatifçilik furcasını, o dönemin kooperatifçiliği teşvik eden resmi yöneticilerindendi. Duran Hoca ben şu kadarım belirtmeliyim: Kooperatif hareketli, özellikle söz konusu dönemde birlikte esas amacından sapmış, gerçek içeriği boşaltılmış, halk ve küçük üretici nezdinde güvenilirliğini yitirmiş. Bizim tebliğimize konu olan modelde "katılım" ve "kalıcılık" temel ilkeleri yanında sorunlara "bütüncül yaklaşım" esastır. İnisiyatifin tabandan kaynaklanmadığı, kısa vadeli amaçlar için yukarıdan empoze edilerek kurulan organizasyonların kalıcılığından, sürdürülebilirliğinden söz edilemez. Kooperatif yönetimi çok ortaklı bir işletme yönetimidir. Üyelerinin açık denetimine uygun, şeffaf bir yapı başarının ön koşuludur. Türkiye'de birçok alanda olduğu gibi kooperatifleşme süreçlerinde de bu nitelik sağlanamamıştır. Küçük grup çıkarılan ön plana çıkmış, örgüt üyelerindeki gizli yaratıcı güç bir türlü eyleme; kooperatif kuruluşlarının amaçlarına yönlilememiştir. Küçük gruplar halkın sorunlarıyla ilgili birer "kurtarıcı" gibi tavır koymuş ve sonuç ne yazık ki biraz önce belirlendiği gibi olmuştur. Burada, Avrupa'daki gibi, tarihsel süreçlerde belirli gereksinimlerden kaynaklanan, siyasal içerikli işlevsel bir kooperatifleşme değil, bunun tam tersine, yukardan aşağıya ve güncel zorunluluklar sonucunda kendiliğinden bir hareket söz konusudur.

Halkın, küçük üreticilerin kararlara katılımı konusundaki soruya gelince: yerel halkın kararlara katılımı, bence her şeyden önce bir örgütlenme sorunudur. Bir diğer deyişle, uygun örgütlenme yoksa katılım da mümkün değildir. Son bir iki yıldır, başta Ankara olmak üzere büyük kentlerin konforlu mekanlarında, ülkemizdeki tarım politikaları konusunda yapılan toplantıların sayısı arttı. Aynı katılımcılar aynı düşüncelerini farklı mekanlarda dile getiriyorlar. Bu bir kısır döngüdür. Önerim şudur. Halkın geniş bir kesitinin sorunları halkla beraber ve halkın yaşadığı ortamlarda birlikte tartışılmalıdır. Bu tür toplantılar, örneğin "geri kalmışlık" sorunu, istihdam ve göç sorunlarının yaşadığı bölgelerde bizzat bu sorunlardan en fazla etkilenen insanların katılacağı yerlerde yapılmalıdır. Bu yurdun ücra bir köşesindeki bir ilçe merkezinde olabileceği gibi, merkezi nitelikli bir köy yerleşiminde de olabilmelidir.

"Aydın" olarak, "devlet memuru" olarak eski geleneğimiz olan "kurtarıcı rolümüzü" ve "kurtarıcı kimliğimizi" fazla benimseyerek davranıyoruz. Bu, biraz da tarihsel köklerimiz ve sınıfsal konumumuzdan kaynaklanıyor. Maaş ve ücretini kamudan sağlayan bir kişi için "devletin kurtarılması" kadar doğal bir davranış olamaz. Sorunları grupsal çıkarların ötesinde, daha geniş bir perspektiften, iç ve dış tutarlılığı olan bir vizyondan irdelemek zorundayız. Resmi kamu kuruluşlarıyla bugün bölgesel kalkınma programlarını gerçekleştirmek mümkün değildir. Bunun üç temel nedeni var: "merkeziyetçilik", "yönetimde istikrarsızlık" ve "kurumlar arası eşgüdüksüzlük". Çözüm bu idari sorunların aşılması ve katılımcı bir yaklaşımın adım adım geliştirilmesiyle mümkündür. Kalkınma yaklaşımında köklü bir değişiklik şarttır. Merkezi yönetimlerin işlevi, konu öncelikleri ve uygulama yöntemleri yerel düzeyde belirlenmiş plan ve programların izlenmesi ve katılımcı bir anlayışla değerlendirilmesiyle sınırlı olmalıdır, inisiyatif tabandan kaynaklanmalı, sorunlar tabanda ve yerinde çözülmelidir. Geçmiş uygulamalardan alınan dersler bize böyle bir yaklaşımın daha çağdaş, daha verimli ve daha etkin olduğunu göstermektedir. Merkezi yönetimlerin ana görevi icra değil koordinasyon olmalıdır.

Biz, Türkiye Kalkınma Vakfı olarak, tüm etkinliklerimizde olduğu gibi GAP Bölgesi illerinde yaptığımız bir alan araştırmasında da katılımcı anlayışa uygun bazı deneyler yaşadık. Söz konusu araştırmada konu "GAP Bölgesinde Kadının Statüsü"nü belirlemek ve "Kalkınma Süreçlerine Entegrasyonu"nun nasıl sağlanacağı hususunda öneri geliştirmekti. Soru kağıdı uygulama tekniğine paralel olarak, anket öncesi örneklenen köylerinde muhtar ve köylerden diğer temsilcilerle toplantılar düzenledik. Katılımcılara önce projenin amaçları net bir şekilde anlatıldı ve sonra görüşleri öğrenilmek istendi. Sözü uzatmamak için özetliyorum: Araştırma ekibi bu toplantılarda anket yoluyla öğrenilmesi mümkün olmayan, eylem planına yönelik son derece yararlı bilgi ve veriler derlemek olanağını buldu. Katılım ve öneri gelişme düzeyi son derece yüksekti. Katılımcılar, kendilerine danışıldığı, sorunların kendileriyle paylaşıldığı, fikirleri alındığı için de çok memnun oldular. Parti merkezlerinde yapılan toplantılarda kadın temsilciler maalesef yoktu. Ama bu eksikliği köy düzeyinde kadınlarla yapılan toplantılarda gidermeye çalıştık. Burada, katılımcılıkla elde edilen sonuçlar kadar bu sonuçları almak için uygulanan yaklaşım önemlidir. Benim vurgulamak istediğim esas konu budur. Halkın aktif tartışma ve katılımıyla sorunları saptamak ve çözüm önerilerini birlikte geliştirmek. Bu yaklaşım toplumsal yaşamın her alanında, özellikle kalkınma alanında yaşamsal bir öneme sahip. Biz bu süreçlerle sadece bölgedeki kadının içinde bulunduğu sorunları değil, kadının da üyesi olduğu topluluğun genel durumunu, kamuyla ilişkilerini ve iç dinamiklerini öğrenme olanağını bulduk. Türkiye'de şimdiye dek uygulanmış kalkınma projelerinde temel eksiklik bu noktada ortaya çıkıyor. Halen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yapılan sözde "kalkınma" uygulamalarında da bürokratik, teknisist ve merkezîyetçi işleyiş egemen. Bu yüzden halk ile devlet arasında karşılıklı güven sorunu giderek büyüyor. Konu salt finansman sorunu değil, insan sorunu. Kaynakların rasyonel kullanımı için yaklaşımı köklü biçimde değiştirmek gerekiyor. Katılım ve kalıcılık ilkelerini gerçekten hayata geçirmek zorunlu. Bu değerlendirme, örneğin oba, mezra gibi köy altı yerleşimlerle birlikte sayıları 70.000'e ulaşan kırsal yerleşimlerin toplulaştırılması ve bu alanlardaki gelişmenin yeniden örgütlenmesi konularında da geçerli.

"Emek ile sermaye arasındaki temel çelişki sürdükçe gerçek halk katılımını nasıl gerçekleştirebiliriz"? diye sorulabilir. Ben her şeyden önce toplumsal değişme dahil her tür değişimde, bu süreçlerin belirli riskler taşıdığını, değişme olgusunun yandaşları ve karşıdan olduğunun bilincindeyim. Ancak son tahlilde belirleyici olanın bir özne olarak "insan" olduğuna inanıyorum. Ülkenin en sorunlu yörelerinde; geri kalmış kırsal alanlarda yaşamını sürdürme becerisini gösterebilen insanlar, kendilerine uygun olanak ve araçlar sağlanabildiği takdirde katılımı da gerçekleştirebilir, uygun ve gerçekçi öneriler geliştirebilir. Bugün "kalkınma" tanımının da insanlarda "kendine güven duygusunun gelişmesi", "kendi ayakları üzerinde durabilmesi", "bağımlılığın ortadan kaldırılması" gibi kavramlara yer veriyor. Aydın ve teknokratın hedefi nihai olarak "kendini gereksiz kılmak" olmalıdır. Günümüz Türkiye'sinde uygulamalar bunun tam tersi doğrultudadır.

Kamuda çalışan yönetici bürokrat, politikacı ve hatta çoğu aydın, toplumsal

varlıklarının ve nispi saygınlıklarının korunmasını ve sürdürülmesini, yönetilen halkla ilişkilerindeki tek yönlü bağımlılık temelinde görmektedir. Bu son derece yanlıştır. Yakın tarihten bu alanda alınacak çok anlamlı dersler vardır. Bu toplantının ana teması olan "kırsal gelişmenin ve kırsal yerleşmelerin değişen koşullarda yeniden örgütlenmesi" öncelikle insanların temel gereksinimlerini karşılamayı hedef almakla, yerinde kalkınmayı bir politika olarak benimsemekle ve bunları katılımcı demokratik ve entegre bir yaklaşımla uygulamak suretiyle gerçekleştirilebilir. Kırsal kalkınma süreçlerinde temel başarı ölçütü, bilgi, beceri ve maddi olanakların tüm toplumsal katmanlarda hangi düzeyde yaygınlaştığı ve geniş anlamda "yönetenler" in işlevinin önemi ve kararlardaki etki düzeyinin, önceki durumuna göre ne denli azaldığı olmalıdır. Ve tüm bu süreçlerde hiç kuşkusuz, doğal ortam, teknoloji ve finansman gibi faktörler arasında belirleyici etmenin kendi tarihsel-kültürel ortamında yaşayan İNSANLAR olduğu unutulmamalıdır.

Doç.Dr.Fikret BAŞKAYA - Yani, insani potansiyelin harekete geçmesi.

Doç.Dr. Ahmet SALTİK - Evet. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için "insan" a ve insanların kollektif davranışına önem vermek ve buna inanmak gerekiyor, insanları, bir nesne olarak algıladığımız sürece bu mümkün değil. Bu durum; "insanı bir nesne olarak algılama yaygın eğilimi" bizim toplumumuz için olduğu kadar dünyada da genel bir sorun. Şu yada bu olanaklardan dolayı bilgi ve bilinç düzeyi görece olarak daha fazla gelişmiş "aydınlar" ın, "kalkınma uygulayıcıları" nın değiştirmeye çaba göstermesi gereken tutum ve davranışlar bu alanda yoğunlaşmaktadır, insanlarda var olan yaratıcı yeteneği ortaya çıkarmak ve geliştirmek. Bu da katılımçılık ve örgütlenme olmaksızın gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hedef. Bu yüzden dünyada küreselleşme ve bilgi toplumu yönünde değişen koşullar bu doğrultudaki bir bilinci giderek daha fazla güçlendirmektedir. Temsili demokrasiden öz itibarıyla farklı, aktif ve doğrudan katılımçılık, beraberinde kuşkusuz yeni bir insan tipini, yeni bir toplumsal ilişkiler düzenini yaratacak, geliştirecek ve yeniden üretecektir. Böyle düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Buyurun Sayın Zeren.

Prof.Dr. Yusuf ZEREN - Sabrınızın son noktasında olduğunuzu biliyorum, o nedenle bana yöneltilen sorulara Sayın Başkanın sorularıyla başlamak istiyorum.

Öncelikle bu tarımsal istatistiklerin son derece farklılık gösterdiği ve düzensiz olduğu konusuna katılıyorum. Gerek DİE gerekse Bakanlığın verileri arasında çok büyük sapmalar var. Bunun çözümü için tarımsal istatistikleri bir kere işletme bazına indirebilmek lazım. Eğer tarımsal işletmeler bu istatistikleri kendileri tutabilirlerse, soruna büyük çapta çözüm getirilebilir. Örneğin, İngiltere'de tarımsal işletmeler sanki sanayi işletmeleri gibi telefonu bellidir, faksı bellidir, adresi bellidir, ziraat odaları çok rahatlıkla bunlara istedikleri zaman ulaşabilir. Bizde de işletmeler böyle bir düzenleme içerisine girdiği zaman, istatistikler çok düzelebilir; ama, onun dışında anket yoluyla yapılan istatistiklerde her zaman bir fark olacaktır. Türkiye'de Sovyetler Birliği'nin yaptığı bu 9 Tarım Bölgesi yaklaşımı artık kullanılmıyor Sayın KEPENEK.

Çünkü, arazi kullanım planlaması konusunda Türkiye'de çok iyi çalışmalar yapılıyor. Özellikle bu uzaktan algılama sistemini arkadaşlarımız son 5-6 yıldan beri çok başarılı bir şekilde uyguluyorlar. Örneğin, GAP alanında bu arazi kullanım planlaması çok başarılı bir şekilde yapıldı. Diğer bölgelerde de hızlı bir şekilde yürütülüyor. Bu konuda iyiye doğru bir gidiş söz konusu.

"Verimlilik ölçümünü kg/hektar bazından çalışan başına yada alet başına kaydırabilir miyiz?" diye bir sorunuz var. Kırsal kesimde gerçekten aktif olarak çalışanı saptamak çok zor. Bir tarafta çok az bir ücretli işgücü, büyük bir kısmı ücretsiz işgücü, bir kısmı... Yani, böyle bir ayırım yapmak o kadar zor ki. Dolayısıyla kişi başına bu tip verimlilik değerlerini belirtmek çok zor. O nedenle yine en iyisi, herhalde alan başına ve traktör başına birtakım alet başına...Daha iyi biliniyor bunlar...

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Bu traktörü kilowatla tanımladınız?..

Prof.Dr. Yusuf ZEREN - Evet, beygir gücü artık kullanılan bir terim değil, artık kilowat kullanılıyor. Yalnız, kilowat saat ile kilowatı karıştırmayalım. Kilowat bir güç birimi, kilowat saat bir enerji birimi; onun için, ikisi birbirinden çok farklı.

Bakanlığın kapatılması olayına gelince; Sayın Rifat DAĞ'ın bunu bir kızgınlıkla söylediğine inanıyorum; çünkü, bütün dünya ülkelerinde değişik isimler altında bir Tarım Bakanlığı var. Yalnız, Tarım Bakanlığı'nın mutlaka yeniden yapılandırılması ve görevlerinin yeniden belirlenmesi gerekir. Ayrıca, "Kapatılıp tekrar açılsın" dedi, onu da...

Rifat DAĞ - "Makul bir süre dinlendirilsin" dedim.

Prof.Dr. Yusuf ZEREN - Evet. Sayın Aykut GÖKER'in çok yerinde bir yaklaşımı oldu, dedi ki: "Türkiye jenerik teknolojilerden büyük bir kısmında fırsatları kaçırdı ama, ileri biyoteknoloji konusunda Türkiye hâlâ fırsatı yakalayabilir". Gerçekten çok önemli bir görüş, ben de değer veriyorum bu görüşe. Evet, Türkiye'nin hâlâ böyle bir şansı var. Eğer zaten bu ileri biyoteknolojiyi yakalayabilirsek, tarımda yapıyı altüst edebiliriz, değiştirebiliriz. Yani, her şey artık tohum üretebilen, işte hayvan ıslahı yapabilen, bunları dışarıya satabilen bir ülke haline gelebiliriz. Ama, 10 yıldan beri bu söyleniyor, maalesef Türkiye elindeki imkânları bu konuda iyi kullanamadı ve fırsat kaçmak üzere. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Stratejisi'nde bu önemle vurgulanıyor; ama, yine sözde kalacağını zannediyorum. Sadece Gebze'deki birtakım çekirdek grubun araştırmasıyla bunu çözmemiz mümkün değil. Çünkü, gelişmiş ülkeler bu konuda son derece yol aldılar. Ama, yine de elimizdeki araştırma imkânlarını iyi planlayabilirsek, üç dört yerde birtakım ağırlık merkezleri oluşturabilirsek, bu şansı yakalayabiliriz. Fakat, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde bunun mutlaka gerçekleştirilmesi gerekir diyorum.

Sayın Bülent GÜLÇUBUK arkadaşımızın önemli kalkılan oldu benim bildirimle ilgili, kendisine çok teşekkür ediyorum.

Sayın Başkan, teşekkür ediyorum.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Buyurun Sayın TARAKLI.

Prof.Dr. Duran TARAKLI - Efendim, araştırmada tümüyle sanayi ve hizmet kesiminden sağlanan gelir olarak tanımlanmış. Tarımın içerisindeki de ayrıntılı olarak var. Dolayısıyla sanayi ve hizmet kesiminden sağlanan gelir olarak anlamak ve ailenin gelirlerini o şekilde belirlemek lazım.

Bir cümle de kooperatifler için söyleyeyim, sadece katılayım. Ben 1971-1973 yılları içerisinde Köyleri ve Kooperatifler Bakanlığı'nda bu kooperatiflerden sorumlu genel müdürdüm. O dürtü -inanın sosyal bilimciler de bunu kabul ederler, hani, mutlaka bir hareketi getirebilmek için bir dürtüye ihtiyaç var- çok yerinde bir dürtüydü; yurt dışına işçi göndermek. Yalnız, arkadaşlar -benim kadar yaşlı olanlar var mı bilmiyorum 1960'lı 1970'li yıllarda kooperatiften konuşmanın komünizmle eşdeğer olduğunu, o zaman Türkiye'de komünizmin de ne kadar öcü bir şey olduğunu bilin.

1965'li, 1970'li yılları yaşayan bir insan olarak ve ben genel müdür olarak Radyo'da "Köye Selam" diye bir program vardı, her gün 5 dakika konuşurdum. Genel Müdür olarak oradan alınmamın en büyük nedenlerinden bir tanesi -kimdir o milletvekili bilemiyorum- "Bu komünist kim, her gün 5 dakika köylülere kooperatif konusunda konuşuyor" dedi, iki ay sonra da görevden alındım, üniversiteye döndük. Orada çok büyük bir hareket oluşmuştu. Başarısızlığın temelinde yatan şey, devlet kooperatifin ne olduğunu bilmiyordu. Benim elimdeki elemanlar arasında - bir kişide olsa-, Resmî Gazete ile Genel Müdürlüğün bir duyurusunu karıştıracak kadar cahil insan vardı ve bu il müdürü idi. Proje yapmasını bilmiyorlardı. Devlet önderlik yapamamıştır. Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Yakup KEPENEK (Oturum Başkanı) - Başka söz isteyen?.. Yok; zaten olmaması da gerekiyor.

Şimdi, iki bildirimizden birincisinde "Kırsal Gelişimin Yeniden Örgütlenmesi" ikincisi de "Tarım Teknolojisi ve Buna Dayalı Süreçler" i konuştuk, iki tümceyle ben özetleyeyim.

Ortaya çıkan durum, kanımca, insan gücüne dayalı, insanı öz alan, katılımcı; ama, katılımcı ve demokratik örgütlenme yapısını esas alan, girdi kullanımından tarıma dayalı sanayiye ve pazarlamaya uzanan bir ortak çerçevenin, eşgüdümün yapılması koşuluyla sağlanması gerektiği. Buna işte, araştırma, geliştirme, teknoloji ve başka boyutların katılması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu kadar saatte de bu yolu almak az basan değildir. Hepinize teşekkürler.

KAPANIŞ OTURUMU

Yavuz ÖNEN (Oturum Başkanı) - Değerli arkadaşlar, değerli dostlar; Workshop'un son oturumunu açıyorum.

Mümkün olduğu kadar tüm katılımcıların katılacağı bir tartışma olacak bu.

Ben, bu bildiriden önce sabah oturumunda dinlediklerim üzerine çok kısa bir iki şey söylemek istiyorum.

TMMOB, 1980'li yıllarda -galiba 12 Eylül Darbesi sırasındaydı, 1981-1982 döneminde- ben TMMOB Başkanı idim ve Balkan Mühendisler Birliği Başkanlığını da sürdürüyorduk, dönüşümlü bir başkanlık sistemi vardı, "KOPISE" diye bir, Balkan Ülkeleri Mühendisler Birliği örgütümüz vardı. O örgütle çalışma programı içerisinde bir konu seçmiştik, o da "Sanayileşmede Yer Seçimi" konusu idi. O çalışma sırasında yabancılar, Balkan ülkeleri mühendisleri, mimarları katılmıştı toplantıya, bizim uzmanları dinlediler ve Türkiye'de uzmanların söylediklerinin tersine bir gelişme olduğunu fark ettiler. Trakya'da, Çukurova'da, İzmit, Sakarya çevresinde başlayan işgaller, yani tarım alanlarına sanayinin vahşi bir şekilde girmesi olayını da tabii uzmanlar ortaya koyunca şöyle yorumlamışlardı: "Yahu, Türkiye'de çok garip bir şey fark ettik, şu yer seçimi konusunun nasıl olması gerektiğine dair entelektüel bilgi mükemmel, en üst düzeyde var, kadroları var; fakat, yaşama geçen başka bir şey". Yine aynı ekiple İstanbul'da gezerken, hem de Divan Oteli'nin önünde yürürken, baktılar baktılar, "Bu ne zenginlik -çünkü oradaki yapılara harcanan paralar gerçekten çok yüksek- ve bu ne çirkinlik".

Şimdi, ben bunları niye söyledim; insan gücü var, entelektüel düzey var, büyük kaynaklar var; fakat, ne insanların kafasındaki düşünce insanca bir ortam yaratıyor ne de kaynaklar gereğince planlanabiliyor, kullanılabilir. Bunu engelleyen birileri var, sabahki oturumda da kısmen bürokrasinin beceriksizliğine dayandırılmaya çalışıldı. Halktan kopuşun nedenleri pek fazla irdelenmedi ama, bir kopuştan söz edildi, katılımcılığın olmadığı söylendi. Aslında, Türkiye'de tablo çok açık; tablo şu: Kaynakların, bütün kamunun da yok edilmesi sürecine girdik. Bunları kim yapıyor?.. Bizim Sanayi Kongremizin öncesinde yaptığımız sektör bazındaki toplantıda edindiğimiz verilere göre Türkiye'de durum şöyle: Türkiye, sektörel olarak üç dört alanda üretimin yüzde 40'ına yakınına üretiyor, istihdamın yüzde 37'sini yaratıyor ve ihracatın da aynı oranlarda -bu rakamlar birbirine çok yakını bu sektörler sağlıyor. Örneğin, bir sektör yaratıyor, bu tekstil ve konfeksiyon alanı gibi.

Bir başka örnek vereceğim, yine birkaç gün önceki gazetelerde şöyle bir haber çıktı: Aralık ayı itibarıyla 4 büyük holdinge 2,5 milyar dolar teşvik kredisi, 1,5 milyar dolar işletme kredisi verilmiş. Yani, 4 milyar dolarlık bir kaynağın üç dört sektöre dağıtıldığını görüyoruz. Bana göre, Türkiye'de insan ilişkilerini deforme eden, kaynak kullanımını bütünüyle denetim altına alan ve devleti giderek küçülten besbelli bu gelişmelerdir. Yani, nedenlerini başka yerlerde aramaya gerek yok. Bunun halkla olan ilişkilerde de, küçük ve orta ölçekli üretim alanının da giderek tehdit oluşturduğunu hep görüyoruz. Sanayinin olsun, tarımın olsun, can damarlarını oluşturan o küçük ve orta ölçekli üretim birimlerinin de tekellerin kontrolü altında olduğu besbelli. KOSGEB'in bütün kaynaklarına el konulmuştur bugün. Kimler tarafından;

besbelli, ÇİLLER'in yakın danışmanı TOBB'un Başkanı olan Yalım EREZ - şimdi milletvekili- bile, "Biz, toplumun sırtındaki kamburlarla, asalaklarla mücadele ediyoruz" deyiverdi bir toplantıda. Gerçekten de tahammülü bir hayli zor bir denetim mekanizması tekeller tarafından Türkiye'ye dayatılıyor.

Bence bütün bunlar, bir türlü sivilleşememenin ve tabii bu baskıcı rejimin doğal sonuçları. Biraz önce bir kavram kullanıldı, "Devleti kurtarmaya çalışan bir bürokrasi". Öyle bir bürokrasi yok. Varsa bir yerlerde, birtakım kişiler, gruplar, onları da, giderek yok edilmeye çalışılıyor.

Özetliyorum; kaynaklar denetleniyor, ücretler düşük tutuluyor. Bir başka açıklama; kamu çalışanlarına hak edilmiş bazı ödemelerinin ödenmeyeceği, 1996 yılında ücretlerin sabit kalacağına dair haberler, üretim alanından koparılmış bir Türkiye vesaire... Bütün bunların artık çok net olarak bilinmesi ve görülmesi gerekiyor. Bunun için, birtakım ipuçları da bu iki günlük toplantıda, bana göre, çok olumlu bir şekilde, bir kez daha açığa çıktı.

Mümkün olduğunca, baskı altında tutulmaya çalışılan, üretimden koparılmaya çalışılan, sömürülmeye çalışanlarla halktan yana, kamudan yana politikaları izleyenlerin buluşmasını sağlayacak yeni alanları yaratmak gerekiyor. Bana göre, bu toplantının en önemli sonucu bu oldu.

Şimdi, bildirin okunmasını rica edeceğim.

SONUÇ BİLDİRİSİ ÖNERİSİ

Dr. Atilla Göktürk - Bülent Gülçubuk

İki gün süresince, dünyadaki son değişimlerin ve gelişmelerin tartışıldığı ve bunun kentsel ve kırsal alanda Türkiye'ye olası etkilerinin ele alındığı bu toplantıda katılımcıların ve tartışmacıların işledikleri konular ana hatlarıyla şu biçimde özetleyebiliriz;

2. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist ülkeler sömürgeciliğin bıraktığı yerden kalkınma kavramını devreye koymuşlardır. Kalkınma burada; emperyalizmin, sömürgeciliğin ideolojik araçları konumunda olan batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma gibi kavramların bir mirasçısı olarak ortaya çıkmıştır. Büyüme ile özdeş sayılan kalkınma daha çok nicel olarak ele alınmış, nitel yönü gözardı edilmiş ve kalkınmak için büyümenin gerekli ve yeterli olduğu öne sürülmüştür. Bunun için üçüncü dünya ülkelerine emperyalist ülkeler çıkarları doğrultusunda büyüme çalışmalarını empoze etmişlerdir. Bu çalışmalar yöneldiği ülkeleri ulus-devlet olmaktan çıkararak, kendilerinin sömürgeleri haline getirmiştir. Çünkü, genellikle bu ülkelerde ekonominin yapısını belirleyecek bir yapı bulunmamaktaydı. Yani, buralarda gerçek bir kalkınma sözkonusu değildir.

ABD, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet sisteminin genişlemesine karşı "Çevreleme Liberalizmi" politikasını uygulamaya başlamıştır. Bu strateji, kominizmin yayılmasına set çekmek, Sovyet blokunu çökertmek ve bağımsızlığına yeni kavuşan devletleri kapitalist dünya sistemi içinde tutmak gibi bir temel amaç taşıyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için, bu ülkelerin kapitalist dünya sistemi içinde belirli oranda büyümeleri gerekiyordu. Çünkü, bunun gerçekleşmemesi durumunda karşısında çekim merkezi olan bir Sovyet sistemi vardı. Bundan dolayı kalkınmacı söylem ön plana çıktı ve buna

destek verildi. Büyümenin sağlanabilmesi için de bu ülkelere yardımlar yapıldı. Süreçte Dünya Bankası anahtar bir rol oynadı ve bu ülkelerin asgari büyümelerini sağlamak için birçok projeler uygulandı. Ayrıca devletin ekonomiye müdahale etmesine karşı çıkmadığı gibi KİT'lere kredi de verilmiştir. Bu durum 1970'li yıllara kadar devam etti. Söz konusu bu politikalarla 1945-1974 yılları arasında refah dönemi yaşayan kapitalizm bu dönemden sonra-özellikle kar oranlarının düşmesi nedeniyle-krize girmeye başlamış ve (bu durumda ABD'de Çevreleme Liberalizminden vazgeçme durumunda kalmıştır) paylaşım dengeleri alt-üst olmuş, krizden çıkmak için ise yeni arayışlar başlamıştır.

Bu, sonuçta globalleşme, globalizm, küreselleşme (veya uluslara-rasdaşma), denilen bir tür hakim ulusların hegemonyasını beraberinde getiren akımı, değişimi doğurmuştur.

Özellikle teknolojiadaki değişimler bu süreci hızlandırmıştır. Gelişmeler kuşkusuz teknolojiadaki değişimlerden ibaret değildir. Bu, girdiği ülkelerin toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yapısını da etkiliyor. Bundan dolayıdır ki 1989'dan bu yana sadece teknolojik değişimler değil; siyasal, ekonomik, toplumsal ve diplomatik alanda da değişimler olmaktadır. Globalleşmenin ekonomik alandaki etkileşimi olan sermayenin uluslararasılaşması dünyada sermaye ticaretini hızlandırıyor.

Bu, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin bağımlılığını arttırmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması küreselleşmeyi, globalleşmeyi kolaylaştırmıştır. Üçüncü dünya ülkeleri bu dönemde dünyaya nasıl uyum sağlayacaklarını düşünmüşler, fakat daha çok ulusların ve/veya çok uluslu şirketlerin peşine takılmayı tercih etmişlerdir.

Bu sürecin temel özelliği, sermayenin uluslararasılaşmasının çok uluslu şirketler aracılığı ile sağlanarak bu şirketlerin üretim ve yatırım alanlarında hareket serbestliğinin sağlanmasının yanı sıra, emeğin aynı boyuttaki hareketliliğinin engellenmesidir.

Sürecin dünya genelindeki yansımaları;

- Rant ekonomisinin ağırlık kazanması,
- Özelleştirmenin tüm dünyada gündeme gelmesi, sosyal yapılara ve hizmetlere yansımaları,
- Çalışma hayatında işçi sınıfı ve emekçilerin kazanımlarına darbe vurulması,
- Esnek üretim yöntemleri ile sendikasılaşmanın sağlanmaya çalışılması,
- Bölgesel bütünleşmelerin ve bloklaşmaların hızla gelişmesi,
- Dünyadaki bütünleşmeler ile Keynesçi politikalardan liberal politikalara doğru ciddi bir kırılmanın oluşması,
- Telekomünikasyon ve teknoloji alanındaki gelişmeler ile sürecin desteklenmesi.

Ülkeleri sermaye ve teknolojik açıdan bağımlılık altına alan globalizm Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Türkiye bu sürece ilk giren ülkelerdendir. 1980'den sonra izlenen - 24 Ocak Kararları, konvertibilite, özelleştirme, sendikasılaşma, Gümrük Birliği - politikalar bunların sonucudur. Bu süreçte

globalleşme ile öne sürülen ulus-devletin önemini yitirdiği, bütünleşmenin serbest piyasada gerçekleşeceği ve bunun herkese yarayacağı görüşleri her ülkeye olduğu gibi Türkiye'ye de dayatılmak isteniliyor.

Kapitalizmin bir alt versiyonu olan globalleşme, paylaşımın yeniden düzenlenmesini, ülkelerin sermaye ve teknolojik açıdan bağımlı hale getirilmesini hedeflemektedir.

Bu hedeflerin mutlak yaklaşım içerisinde alternatifinin bulunmadığı, işçi sınıfının da çıkarına yönelik olduğu, bunun ulus-devlet üzerinde etkili olmadığı savlanmaktadır. Oysa, globalleşme (uluslararasılaşma) kapitalizmin başından beri ortaya koyduğu bir hedef olup, 20. yüzyılda bu yönde önemli ilerlemeler sağlanırken dünyadaki son gelişmelerde buna hızlı bir ivme kazandırmıştır. Bu ivmeyi teknolojiye gelişmeler de desteklemekle beraber sonuçları kaçınılmazdır. Fakat, bunlar kontrollü ve planlı bir biçimde engellenebilir. Yeter ki küreselleşmeye, globalleşmeye karşı sunulan alternatifler "milliyetçilik" ve "din" olarak algılanmasın ve bu enternasyonalist bir yaklaşım içerisinde ele alınsın.

Globalleşme sürecine paralel olarak ürün profilinde ve üretimin teknoloji tabanında bir değişim yaşanmıştır. Bu gelişme asıl olarak enformasyon, ileri malzeme ve yeni biyoteknoloji üretiminde -gen teknolojisi- somutlanmaktadır.

Bu teknoloji temelinde biçimlenen yeni toplum yapısına da "enformasyon toplumu" tanımı getirilmektedir. Bugün kapitalist sistemde önemli değişikliklere uğrayan ve yeniden biçimlenen iş sürecinin öne çıkan motifi esnek üretimdir. Esnek üretimde belirleyici trend ise giderek sistemsel bir nitelik kazanan esnek otomasyon olup, ardındaki teknoloji enformasyon teknolojisi. Bu aynı zamanda bir denetim teknolojisi olup, sanayi toplumlarının enformasyon teknolojisi temelinde yeniden biçimlenmektedir. Bu aşamada dünyanın çeşitli ülkeleri geleceğin enformasyon toplumunun belkemiğini oluşturacak ulusal şebekelerin oluşturulması için harekete geçmiş durumda ve bunun için milyarlarca dolarlık yatırım yapmaktadır.

Dünyada teknolojik değişimlerle yeniden biçimlenen iş sürecinde ve üretim ideolojisinde "yenilik" özel bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, yenilik yöneliminin ulusal düzeyde gereksinimlerini yerine getirecek kurumsal yapılanma AR-GE çalışmaları ve enformasyon ağları ile beslenmektedir. Günümüz jenerik teknolojileri tabanındaki bu yeniden biçimlenme son çözümlemede iktisadi bir sistemi sürdürmeyi ve onu yeniden üretmeye yönelik olup, sistem içerisinde kendi varlığını sürdürebilmenin ve dünya nimetlerinin paylaşımında kendi çıkarlarını koruyabilmenin olamazsa olmaz koşulu haline gelmiştir.

Türkiye açısından bu gelişmeler irdelendiğinde ne toplum katmanlarında ne de siyasi partiler düzleminde, Türkiye'nin bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltebilme ve jenerik teknolojilere egemen olma politikalarına rastlanmaktadır. Konu ile ilgili mevcut öneriler, dikkate alınıp geliştirilmemiş ve kurumsal yapı yaratılamamıştır.

AR-GE alanında birçok ülkenin kendi ülkelerinde sürdürdükleri destekleme

önlemleri, Türkiye'de yeni gündeme gelmiş olup, bunda geç kalınmıştır.

Bütün kapitalist ülkelerin bilim ve teknoloji alanında uyguladıkları ulusal bir politikaları söz konusu iken, Türkiye'nin ise henüz yoktur.

Türkiye'de teknoloji geliştirmenin ön koşulu, başta sanayi kesimi olmak üzere ilgili toplum katmanlarınca benimsenen bir hedef haline gelmesi ve bu hedefin siyasi bir programa dönüştürülmesidir.

Dünyada ekonomi ve teknoloji alanında yaşanan ve birbiri ile yakından ilişkili olarak süren bu gelişmeler, mekansal boyutta da etkisini göstermekte, kentsel ve kırsal alanlara da yansımaktadır.

Küreselleşme sürecinin önemini azalttığı iki kavram; şuur ve kademelenme olarak ortaya çıkmaktadır. Bu iki kavramın yerini çok boyutlu bir nitelik kazanan Network yada diğer bir ifade ile Şebeke/Ağ kavramı olmaktadır.

Kavram tüm yerleşmeleri birbirleri ile ilişkileri temelinde tanımlamayı içermektedir. Bu süreçte kent ve yöreler kendi içinde yaşan ve dünya üzerinde rekabet gücü kazanmaya çalışan birimler olarak tanımlanmakta, mekansal birimlerin daha avantajlı konuma gelmeye çalıştıkları görülmektedir. Sürecin ikinci bir boyutu ise "Yerelleşme"nin öne çıkmasıdır. Küreselleşmeye zıt gibi algılansa da asıl olarak yerelleşme ve küreselleşme yerel- küresel diyalektiği ve çerçevede mekansal yapının şekillenmesi olarak tanımlanmalıdır. Burada küreselleşme sürecinde yer almaya hazırlanan yöreler, bölgeler yerel kültür ve özelliklerini yeniden keşfederek, rekabet gücü kazanmanın bir ögesi haline gelmesi uğraşındadırlar. Buna bağlı olarak karşılıklı bağımlılık yerine yerel özerklik kavramı da öne çıkmaktadır.

Teknolojinin yarattığı - değişimlerle başta iletişim olmak üzere -uzaklık kavramı önemini yitirmektedir. Bunun da ötesinde ileri teknoloji yeni gelişme bölgeleri tanımlamakta, mevcut sanayi odakları yerine yeni alanlar olgusunu ortaya çıkarmaktadır.

Süreç içerisinde kentsel sistemin yeni öğeleri olarak;

- Küresel kentler / dünya kentleri,
- Ulusal ve bölgesel kentler,
- Yeni sanayi alanları, post-Fordist kentler,
- Yeni gelişme odakları,
- Bilgi kentleri, ortaya çıkmaktadır. Sürecin önemli bir gelişmesi de ülkeler arasında ekonomik ve siyasi blokların ortaya çıkmasıdır. Tüm bunlar önümüzdeki süreçte;

- Küreselleşme /ulus-devletlerin işlevlerinin daralması,
- Ulus-devletlerden bloklara geçiş, örneğin Avrupa Bloku,
- Üretimde yeni teknoloji ve örgütlenme,
- Yeni ulaşım teknolojisi,
- Mevcut kent yapılarındaki aksaklıkların dışsal etkiler dışında ortaya çıkması sürecini hızlandıracaktır.

Türkiye özelinde ise, kentsel yapılarda ve yerleşme sistemini dünyaya bağlayan ulaşım ve iletişim şebekelerinde yeterli bir gelişme düzeyinden söze-dilemez. Süreç, Türkiye açısından kaynaklan ve konumsal avantajları olmayan bölgelerde sorunları arttıracaktır. Yeni sürecin önemli bir gelişimi özellikle güney ve batı kıyılarına yönelen kayma eğilimidir. Bu, yeni bir düzlemde eşitsiz büyüme koşullarını tanımlamakta, yeni olanaklar ve baskılara zemin hazırlamaktadır. Sürecin bir gelişmesi de sanayi alanında kendi kaynaklarını harekete geçirerek sanayileşme sürecini başlatan bölgelerin kentlerin oluşmasıdır. Denizli, Çorum, Konya, Kahramanmaraş bunların en çarpıcı örnekleridir.

Önümüzdeki süreçte Türkiye'de;

- Kentsel altyapı eksikliklerinin giderek önem kazanması ve yapısal dönüşümde bir darboğaz oluşması,
- Kaynak açısından kısıtlı olanakları ve ekonomisi sadece hizmetlere dayanan kentlerin gerilemesi,
- Kentlerin kendi sorunlarını çözme zorunluluğu ile karşı karşıya kalması,
- Kentsel yaşam kalitesinin düşmesi ile mekansal gelişimin yönlendirilmesi kaçınılmazdır. Bu çerçevede sivil toplum örgütleri gündeme gelmekte ve kentin yönetim biçiminin yeniden tanımlanması ve yeni bir yönetim modelinin oluşturulması mutlak olmaktadır. Bu model planlama aşamasından başlanarak eski kabullerin değiştirilmesini ve yeni sürece, gelişmelere uygun bir yaklaşımın konulmasını gerektirmektedir.

Kırsal Alan ve Tarım Sektörü

Kırsal alan ve dolayısıyla tarım sektörü, Kırsal Alan ve Tarım Sektörü ile ilgili oturumlarda tartışılmış ve özetle aşağıdaki konular gündeme getirilmiştir;

Cumhuriyet'ten bugüne kadar kırsal alanda ve tarımda önemli gelişmeler olmasına rağmen, halen bu alanda çeşitli sorunlar gündemde yer almaktadır. Köy Yasası'nın çıkarılması, Aşar'ın kaldırılması, 1. Köy Kongresi'nin toplanması, küçük çaplı toprak reformlarının yapılması ve altyapıya yönelik çalışmalar tarım sektörünü ve kırsal alanı dünden iyi duruma getirmiş, fakat bulunması gereken yere getirmemiştir.

Marjinal sınırına ermiş, parçalanmış, dağınık ve dengesiz toprak yapısıyla, pazara açılmayan küçük işletmelerin ezici çoğunluğuyla, yetersiz girdi ve teknoloji kullanımıyla, eğitimsizlik ve örgütsüzlük nedeniyle gelişmeleri izleyemeyen, hakkım arayamayan, izlenilen günöbirlik politikalarla kadercı yaklaşımlara teslim olan tarım sektörünün ve bu alanda bulunanların sorunları toplumun tamamını ilgilendirir durumdadır.

Haberleşme ve iletişim kanallarının gelişmesi köydeki insanı kente çekmekte, daha da önemlisi kentte bulunanların da kendisine ulaşmasını beklemektedir. Bu olmayınca da kendisi kente ulaşmaya çalışmaktadır. Ekonomik çekiciliği olmayan bu göç kırsal kesim insanının durumunu, tarım sektörünün sorunlarını toplumsal nitelikleriyle de ön plana çıkarmaktadır.

Tarımın son yıllarda GSYİH'deki oran hızla azalmasına rağmen, bu oran gelişmiş ülkelere göre yüksek görülmektedir. Fakat sanayileşmenin, kentleşmenin gerçekleştirilememesi nedeniyle bu azalış tarımda yoksulluğu beraberinde getirmekte, sektörler arasındaki gelir makasım tarım aleyhine bozmaktadır.

Ulusal gelirin bugün %15'ini nüfusun %45-50'sini bünyesinde barındıran tarım alırken, rantıye gelirle geçinen %0.5'lik nüfus ulusal gelirin %22-23'ünü almaktadır.

Sanayileşme söylemlerine karşın nüfusun %50'sine yakının tarımla uğraşması Türkiye'yi daha uzun yıllar tarım ülkesi sınıfından çıkarmayacaktır. Nüfusun bu fazlalığı gizli işsizliğin de baş kaynağıdır.

Zira, Avrupa Birliği'nde 1 üretici 34 kişiyi besleyebilirken, Türkiye'de 1 üretici ancak 7 kişiyi besleyebilmektedir.

Hızla artan nüfusun toprak üzerindeki baskıları son 30-40 yılda meraların 2/3'ünün, ormanlarına ise %50'sinin elden çıkmasına neden olmuştur. Dünün güzel yeşil Türkiye'si geleceğin çöl rallilerinin düzenlenebileceği ülke olma yolunda emin ve hızlı adımlarla ilerlemektedir..

Sonuçta da, Türkiye bugün dünya ülkeleri arasında toprak rezervi tükenmiş 19 ülke arasında yer almaktadır.

Tarım teknolojileri ve girdileri sayesinde verimin yükselmesini sağlayan sorunlar beraberinde çevre ve amaç dışı kullanım gibi bazı sorunları da beraberinde getiriyor. Teknolojinin pahalı olması üreticileri çoğunluğunun bundan yararlanamamasına neden olmaktadır. Teknoloji kullanım düzeyi böylece tarımda dualist bir yapıyı oluşturuyor. Bir yandan yeterli girdi kullanabilen ve kapitalist üretimde bulunan işletmeler diğer yandan ise girdi kullanamayan, pazara çıkamayan ve yaşam için üretimde bulunan işletmeler. Bu ise verimliliği azaltmakta, kredi kullanımını kısıtlamakta, teknoloji kullanma olanaklarını sınırlamaktadır. Bundan dolayıdır ki Türkiye'de kendi traktörünü kullanan işletme sayısı ancak %20-25 düzeyindedir.

Bugün Türkiye yanlış üretim ve fiyat politikalarıyla giderek gıda güvenliğini yitirmektedir. Gıda güvenliği açısından kendine yeten ülkelere biri olarak gösterilen Türkiye, bugün yalnızca et için yılda 1 milyar dolarlık ithalat yapmaktadır. Bu rakamın 2000 yılında 6 milyar doları bulacağı tahmin edilmektedir.

Uzun yıllardır yapılan önce sanayi mi, yoksa tarım mı geliştirilmeli tartışmaları her iki sektörü birden dünya ölçeğinde geride bırakmış, tartışma yoksulluğu, işsizliği, göçü beraberinde getirmiştir. Türkiye halen kırsal gelişmesini gerçekleştirebilecek tutarlı politikalarla yoksundur.

Sanayileşmeyi hedef alan, kırsal alanı arka planda bırakan yaklaşımlar, kalkınma politikaları başarısızlığı hedefine ulaştırmıştır.

Merkeziyetçi, tepeden gelen kalkınma yaklaşımları başarıya ulaşmıyor, çünkü

insanların katılımını hedeflemiyor. Sonuçta başarısızlık ortaya çıkıyor. Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi'nde olduğu gibi, Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi'nde olduğu gibi, kalkınma çalışmalarında amaç, insan mutluluğunu, refahını arttırmak olduğuna göre, işe insandan başlamak gerekiyor. Bunun başlıca yolu insan kaynaklarını geliştirmek, yani çiftçi katılımına dayalı, yerel topluluğu temel alan örgütlenmeler ve eğitimidir. Bunun için başlıca hedef grup, küçük çiftçiler ve kaynakları sınırlı köylüdür. Kalkınma uğraşlarında toplulukların bir bütün olarak ele alınması ve katılımının sağlanması başarıyı arttıracaktır.

Kırsal gelişmenin yeniden örgütlenmesinde yapılacak etkinlikler arasında; eğitim, yayım ve katılım çalışmaları yer almalıdır. Kadına yönelik programlar geliştirilmeli ve uygulanmalı, kırsal alana yönelik, kadının kararlara aktif katılımını sağlayıcı, iş yükünü azaltıcı program yapılmalıdır.

Bugüne kadar gerçekleştirilen projelerden ders alarak, kırsal alanın kalkınması çalışmalarında örgütlenme modeli olarak şunlar önerilebilir:

- Hükümet dışı kuruluşların kurulması, yaygınlaştırılması,
- Köy düzeyinde bu kuruluşlarının desteğiyle proje komiteleri ve kırsal kalkınma örgütlerinin ve kooperatiflerinin geliştirilip, güçlendirilmesi ve
- Kırsal sanayi kuruluşlarının hedeflenmesi.

Diğer yandan bunlar arasında demokratik katılımın sağlanmasına, sorunların önceliklerinin belirlenmesine, işbirliği ve eşgüdümün sağlanmasına dikkat edilmelidir.

Kırsal alanda kaynakları harekete geçirerek, kırsal sanayinin kurulması büyük önem taşımaktadır.

Kırsal sanayilerin kurulması ve geliştirilmesinin; kırsal gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi, yeni iş olanaklarının yaratılması, kırsal nüfusun gereksinimlerinin daha iyi ve düzenli karşılanabilmesi ve kırsal halkın yerinde kalkandırılması açısından yaşamsal bir önemi vardır.

Bunda da kırsal kesimin örgütlenmesi, kooperatiflerin kurulması ve küçük esnaf birliklerinin oluşturulmasının etkin bir rolü olacaktır.

Yavuz ÖNEN (Oturum Başkanı) - Teşekkür ederiz. Buyurun Sayın GÖKER.

Aykut GÖKER - Kırsal ve kentsel gelişme stratejilerini benimsemiş. Bu çalışmada, Ayda Hanımın sunuşuna gelinceye kadarki kısım, bu tartışma için çok genel bir çerçeve çizmeye yönelik. Şimdi, eğer biz toplantının ana başlığını öne çıkararak bir özet vermeyi amaçlıyorsak, burada belki Ayda Hanıma gelinceye kadarki sunuşları çok ana çizgileriyle, genel çerçeve olarak koymak, bu hacmini de küçültecek ve okunabilirliği çoğaltacaktır- ondan sonraki çalışmaları da kristalize edilmiş öneriler, başlıklar haline getirmek gerekir diye düşünüyorum.

Şimdi, böyle kitlesel bir rapor ortaya koyduğumuz zaman, okunma şansı az gibime geldi. Yani, isterseniz önce bu söylediğimi bir düşünelim. Çünkü, biz

böyle cümle cümle müzakereye kalkarsak, zannediyorum epeyce düzeltme önerisi gelecektir.

Benim söylemek istediğim bu kadar.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK - Doğrusu ben son metnin amacını çok iyi anlamadım. Sunulan 6 bildirinin özeti olmuş. Yani, buradaki canlı tartışmaları yansıtmıyor. Bu 6 özet, sadece o kişilerin bildirimlerindeki görüşlerini yansıtmış. Dolayısıyla eğer isteniyorsa, bunlar sadece özet olarak "Bildiri özetleri" diye bir özet olabilir.

İkincisi, eğer ki özetleri böyle arka arkaya getirip bir şey ortaya koyacak-sak; bir fikir bütünlüğü olmayan bir metin haline gelmiş. Bu anlamda, çok net, örneğin diyoruz ki, tarım konusu tartışılırken "Hükümet dışı kurumların kurulması" gibi bir öneri ön plana çıktı, buna itirazlar da oldu. Şimdi, tarımda böyle bir şey söz konusu ise, neden sanayide değil, eğer biz tarımda buna "Evet" diyeceksek, sanayide de o zaman böyle bir şeyleri düşünüyor muyuz?.. Yani, öyle bir fikir birliğinin olması gerektiği kanısındayım. Bu sadece bir örnek olarak aklıma geldi. Birçok başka konuda da olabilir; örneğin, Sungur SAVRAN'ın tamamen globalizmin dışında olunması gerektiğine dair görüşleri var, sonra örneğin, Ayda ERAYDIN'ın, aslında bu son gelişmelerle ne gibi değişiklikler ortaya çıkıyor, "Bunlara Nasıl Uyum Sağlayacağız?" gibi konuları inceleyen bir bildirisi var. Büyük oranda Aykut GÖKER'in, ve Erol TAYMAZ'ın bildirimlerinde yeni teknolojilerin neler olduğu, bunların Türkiye'de ne tür şartlar altında daha iyi kullanılabilir olacağı, teknolojinin iyi adapte edilmenin nasıl olabileceğinin tartışıldı. Şimdi, fikir bütünlüklerinin olmadığı halde, bunları oturup arka arkaya koyup bir özet halinde yazmanın ben doğrusu çok anlamını çıkaramadım. Bunlar özet olarak kalsınlar, tartışma başlıkları belki sonunda eklenilebilir.

Şimdilik söyleyeceğim bu kadar.

Dr. Sungur SAVRAN - Farklı şeyler söylediler Aykut Beyle Nurhan ama, yine de aynı yönde konuştular. Bu metin hakkında esas yargımı söyleyeyim; zorlanmış bir konsensüs. Aslında öyle bir konsensüs yok. Erken oluyor o zaman. Yani, o zaman ileride tekrar tekrar tartışabilmemiz lazım ki bir ortak noktaya varabilelim.

Şimdi, küçük bir şey anlatacağım, aşağıda yemekte Erol, Nurhan ve ben konuşuyorduk, onların bir çalışma grubu var iktisatçılar olarak, üstelik de 1,5-2 yıldır en azından beraber çalışıyorlar, uzun uzun tartışabiliyorlar, aynı meslekten insanlar, dilleri yavaş yavaş birbirlerine en azından yaklaşmıştır, çünkü bildirimleri basında çıkıyor, okuyorum, ona rağmen ben dedim ki: "Nasıl oluyor da o bildirimlerde ortaklaşabiliyorsunuz?" Çünkü, bir fikir farklılığı bile epeyce sorun yaratabilir, insanın kendi alanı ise özellikle çok önemsendiği bir şey olabilir o fikir farklılığı. Tabii, onlar da zorluklarını, nasıl yaptıklarını anlattılar... Şimdi, burada bir kısmımız birbirimizi yeni tanıyoruz, meslek alanlarımız farklı, teorik alanlarımız farklı, terminolojimiz bile farklı. Bunlar aydın saplantılarıdır farkındayım ama, bence politik uzantıları da vardır. Ben esnek üretim kavramına da, sivil toplum örgütlerine de, şuna da buna da karşıyım mesela. Başkaları başka şeylere karşı. Yani, bunu tek yanlı söylemiyorum.

Şimdi, bunu ortak fikrimiz olarak sunarsak, bence doğru olmaz; çünkü, bütün teorik çerçeve farklı, bir veya iki ayrıntıda farklılık değil bu. O zaman susardım. Yani, hiçbir şeyi tartışmazdım. O yüzden de, ben tam faydasını göremiyorum. Yani, biraz Nurhan gibi hissediyorum. Dolayısıyla bunu bir sonuç bildirgesi olarak, özet olarak çıkarmak bizim için pozitif bir şey olmaz diye düşünüyorum.

Bizim bu bildirgeyi tartıştıktan sonra biraz daha genel bir panel tartışması gibi bir şey yapma fırsatımız olacak mı? Ben daha birbirimizi tam anlayabildiğimiz kanısında değilim, Nurhan'ın söylediği bir şeyden dolayı mesela. Yani, sorunları biraz deşmek istiyorum da onun için?.. Yani, karşılıklı bir yanlış anlama var gibi hissettim de onun için. Daha sonra fırsatımız olacaksa o zaman konuşalım.

Cengiz TÜRKSOY - Şimdi efendim, ben doğrusu başta Nurhan Hanım sorduğu zaman cevap verenlerden biriydim: Bu yapılan çalışma ne işe yarayacak? Bana göre, bu bir değerlendirme metni değil bu.

Dün bir ara değinmiştim, burada uzlaşmaya varmamız gerekli değil, önemli de değil. Önemli olan, Workshop boyunca yapılan çalışmanın değerlendirmesidir. Atilla ve Bülent arkadaşımın Workshop'a katılanların yaptığı değerlendirmeler üzerinde bir değerlendirme yapmalarını bekliyordum. Eğer bu mümkün ise tabii. Eğer mümkün değilse böyle bir şeye de gerek yok. Böyle bir çalışmanın ben yararlı olduğu kanısında değilim. Yani, arkadaşlarımız bunun için çalışmış ama...

Prof.Dr. Duran TARAKLI - Efendim, ben dünkü toplantıya katılmadım, yalnız dün konuşulanlarla bugün tarım kesiminde konuşulanları aynı teorik baza oturtmakta oldukça büyük zorluk var. Yani, iki tane -bana göre- ayrı blok var ve bunların ayrı teorik çerçeveler içerisinde değerlendirilmesinde zorunluluk var. Birini diğerrinin üstüne oturtursanız, yine tarım kesimindeki konuştuğumuz, söylediğimiz şeylerin hepsi havada kalacak.

Diğer bir olay da, mesela bugün konuştuğumuz tarımla ilgili iki tane bildiri vardı. Bu bildirimlerdeki terminolojinin o bildirimlerdeki anlamıyla oraya konulmasında yanlışlıklara neden olacaktır. Mesela, açılmadık birçok konu kaldı. Ben de aynı şeyi söylüyorum ama, aynı şeyleri anlıyor muyuz?.. Yada onu söylediğinizden ne anlıyorsunuz? Dediğinizde, bunları açmaya vakit kalmadı, zaman son derece kısıtlı idi. Katılımcı toplum dediğinizi ben de istiyorum, tabii toplumda katılım olması lazım. Yani, demokrasinin, açıklığın, gelişmenin en büyük faktörlerinden birisi, hatta gelişmenin yeni ölçütlerinden bir tanesi de bu. Kimse burada, şu masanın etrafında olanların bir tanesi çıksın da "Hayır, ben tepeden inmece bir planlama istiyorum" desin, bu mümkün değil. Ama, "Bu katılımcılık ne şekilde geliştirilecek?" dediğinizde, bunun açılması, tartışılması ve şuradaki kişilere mal edilmesi ve ona göre de ortak bir söylem bulunması gerekiyor ki, buna vaktimiz olmadı, olacağını da zannetmiyorum. Asıl sakıncası da bu. Mesela, "Proje uygulayalım" dediler, "Başarısızlıklar nelerdir?.." eğer topluma mesaj vermek istiyorsanız. Efendim, sadece projenin olması değil, acaba projeden ne anlıyorsunuz? Dediğinizde, siz adına "Proje" diyorsunuz da, proje yönetiminin, mesela kendi içinde

bağımsız karar alma, sorumluluk yüklenme yetkisi var mıdır?.. Adı proje, kendi proje değil. Yani, projeyi tanımladığınız zaman proje o değildir. Projenin bir başı olur, o adama sorumluluk verirsiniz, o adama yetki verirsiniz, o adam Ankara'dan emir almadan bu projeyi uygulama gücüne sahiptir. Böyle bir proje Türkiye'de uygulanmış mı ki, ondan sonra "Projeleri uyguladık da başarısız oldu" diyorsunuz. Demek ki, artık bir proje lafını bile ortaya attığınızda, bu projenin nasıl olması gerektiği konusunun açık olması gerekir. Ben böyle düşünüyorum, siz de katılmayabilirsiniz, o ayrı mesele, ama, bize mal edilmiş bir proje terminolojisi var mı ortada?.. Yok. O nedenle ben de diyorum ki, ne kadar tartışsak tartışalım, iki gün daha bu konuyu alalım, tartışalım, görürüz... Mesela -eğer kaçırmadıysam, yanlış anladıysam özür dilerim- diyor ki: Teknolojinin yüksek maliyetli olması. Teknolojinin uygulanması sadece yüksek maliyet bedeliyle olmaz, ucuz olur da yine teknoloji uygulanamaz. Yani, bir yere teknolojinin girmemesi, sadece maliyetinin yüksekliği değildir. Zaten maliyet yüksekse, onu ne sanayide, ne tarımda, ne bir başka yerde uygulayamazsınız. Maliyeti yüksek ne demektir; masrafınız fazla, getirisi az. O zaman o teknoloji değildir zaten. Teknoloji ne demektir; bir kere ucuz maliyet getirebilmek demektir. Dolayısıyla ucuz teknoloji dediğimizde, yaptığınıza karşılık getirisi yüksek olan bir şey teknolojidir. Ama, buna rağmen de o teknoloji yine uygulanmaz. Demek ki, sadece bir maliyet unsuru değil, başka nedenleri de var, kısıtları var o teknolojinin uygulanmamasının. Mesela, onlar hiç gündeme gelmedi. Lütfen orada kalacaksa bir yanlışlığa da düşmeyelim. Bunun gibi, yani bazı konular var ki, benden önce Bayan arkadaşımın gündeme getirdiği, mesela tartışmalarda belki tebliğlerden çok daha değerli birtakım fikirler ileri sürüldü, onlar burada yer almamış. Onun için, ona göre bir yöntem uygulamakta büyük yarar var.

Yavuz ÖNEN (Oturum Başkanı) - Müsaade ederseniz şöyle bir şey önermek istiyorum, iki gündür pek çok şey konuşuldu. Öyle zannediyorum ki iki gün önce sabah buraya girerken başka bir şey olarak girdik, çıkarken başka bir şey olarak çıkacağız. İsterseniz böyle bir değişim var mı, onu bir test edelim. Onun için, daha fazla vakit kaybetmeden zamanı belirlenmiş bir değerlendirme çalışması yapalım; örneğin, 50 dakika, isterseniz bir saat diyelim ve zamanı biraz ekonomik kullanalım.
Buyurun Sungur Bey.

Dr. Sungur SAVRAN - Şimdi, önce demin ne demek istediğimi açıklayayım. Nurhan'ın söylediği ile anlaşmak bir yana, en azından ben kendimi tam anlatamadığımı hissettim dedim. Bence, genel çerçeveden tartışırken, diyelim üç bildiriye, en azından, benim, Fikret'in ve Aykut Beyin bildirimleri etrafında yapılan tartışmaları da dahil tutarak bir şey söyleyeyim. Ben şunu söylemiyorum: Dünyada yeni bir şey yok, yeni teknolojiler yok yahut yeni üretim biçimleri yok, yeni emek sürecinde gelişmeler yok demiyorum. Yada dünya sermayesinin dolaşım tarzında çok ciddi yenilikler olmadığını söylemiyorum. Şimdi, mesela Nurhan dedi ki: "Aykut Bey, globalizmin içinde, en azından kısmi olarak onunla bir etkileşim içinde, yer alınmasını mecburen öngören bir teknoloji politikası ne olmalı? diye sordu." Ben halbuki Aykut Beyin yaklaşımı tam da ulusal politikalar vurgusu içinde, en azından -belki ben ulusalı fazla bile bulabilirim o ayrı- globalizme karşı bir tavır içinde gördüm. Yenilikleri gayet güzel anlattı. Esnek üretim etrafında... Şimdi çok

uzun teorik tartışmalar içine girmeyeceğim. Bazı şeylerde anlaşamayabiliriz, yalnız benim söylemek istediğim şeydi: iki üç noktayı vurgulamak istiyorum, birinci nokta şu: Bildirimde de vurgulamaya çalıştım, sadece teknolojik gelişmeler ve emek sürecindeki değişiklikler açısından değil, uluslararasılaşma bakımından da, yani dünya ekonomisinin bir bütünsel yapı kazanması açısından da yeni bir evreye giriyoruz. Üstelik, uluslararasılaşma ve bir tek dünya ekonomisinin oluşması, uzun vadede kaçınılmazdır. Globalizmin ben bunu söylemediğini iddia ediyorum. Globalim, piyasa ve özel mülkiyet üzerinden gelişmenin kaçınılmaz olduğunu ve bugünkü sermaye dolaşım yapılarının bize kader olarak, yazgı olarak karşımıza çıktığını söylüyor. Ben bunu reddediyorum. Bu ayırımı yapabilelim. Yani, üretici güçler düzeyinde dünya çapındaki yeni gelişmeler ve bütünleşmeleri, bir ölçüde başka faktörlere, özellikle kapitalist üretim tarzının mantığına ve kâr oranının düşüşüne vesaireye bağlı olan kapitalist uluslararasılaşmaya, küreselleşme adı verilen o sürece ve onun ideolojisine karşıt olarak tanımlayabiliriz. Bu ikisini ayırmaya çalışıyorum. Benim yapmaya çalıştığım bu. O yüzden, Nurhan, her yeniye "Hayır" demiyorum. Belki ben seni yanlış anlamışımdır, kendimi iyi anlatamamışımdır.

İkincisi, dolayısıyla ben dedim ki, ulusallık sorunu zor. Ben, milliyetçi çözümlerin artık uzun vadeli olamayacağını düşünüyorum. Ama, çok uzun bir tartışma gerekiyor bu konuda. Çünkü, ben de kısa dönemde ulusal savunma mekanizmalarının kullanılması gerektiğini düşünüyorum, iş karmaşık diyorum. Ama bir şeyi söyleyeceğim; bence tarım tartışmasında -yanlış anlamış olabilirim- ortaya çıktı bu sorun. Piyasa konusunda tavır almamız lazım. Aykut Bey bilmiyorum tamamen katılarak mı okudu, Teknoloji Geliştirme Vakfı'nın galiba, bir sonuç bildirgesini okudu, o sonuç bildirgesi, globalizm çerçevesinde küreselleşme çerçevesinde kapitalist tarımın ilk...

Aykut GÖKER - Mevcut profil diye altını çizdim.

Dr.Sungur SAVRAN - Tamam tamam, o yüzden onu bilmiyorum dedim.

Şimdi, bence bununla yoksul köylünün problemlerini çözemeyiz. Türkiye'yi modern kapitalist bir toplum haline getirme projesini -doğru veya yanlış- bununla belki savunabiliriz; ama, yoksul köylünün, topraksız köylünün, konar-göçerlerin sorunlarını bence bununla çözemeyiz diye düşünüyorum. Dolayısıyla, madem strateji tartışıyoruz, bu noktayı vurgulamak istiyorum, ikinci bir nokta olarak, piyasanın mantığına karşı her türlü gediği açmak için, bence çalışanlar açısından, mücadele etmemiz gerekir; ikinci yaklaşımım bu. Piyasayı kullanmayalım demiyorum. Ben, sosyalizmde bile, yani devrim sonrasında veya geçiş sonrasında uzunca bir süre boyunca planla piyasanın beraber yürüyeceğini düşünüyorum. Dolayısıyla bu konuda piyasayı hiç kullanmayalım demiyorum. Tümüyle onun hakimiyeti altında biçimlenecek olan ekonomik mekanizmalar, yoksulların, işçilerin, emekçilerin aleyhine çalışacaktır, kaçınılmazdır; ayrıca, az gelişmiş bölgelerin aleyhine çalışacaktır diye düşünüyorum.

Dolayısıyla bir önceki noktama geri dönersem, bence stratejik olarak şu yaklaşıma sahip olmak lazım -elbette şahsi fikrimi söylüyorum- evet, uluslararasılaşmaya artık daha açık bakmak; evet, eski ithal ikameci

perspektifle -bir kısmımız zaten öyle bakmamış olabiliriz, bir kısmımız bakmış olabiliriz, o mühim değil- bakmamak, yani artık dünya ekonomisi ilişkilerini bir ölçüde kaçınılmaz görmek, ama bunu denetimli ve planlı bir şekilde yapmak, işte o yüzden, kapitalist alanda bile, Güney Kore gibi ülkeler bunu kısmen yaptılar diye vurguluyorum, başka her şeyinden kendimi ayırmakla birlikte. Bunun mümkün olmadığını düşünmenin de yanlış olduğunu düşünüyorum. Ben, strateji belirlerken de bir ayırıma karşıyım; rantıye sermaye, üretken sermaye. Dün akşam sohbet içinde söylüyordum, uluslararası planda uluslararası kuruluşların bütün verdiği rakamlar ve belgeler, bunun dünya çapında da doğru olduğunu gösteriyor, Türkiye'de en son 500 firmanın faaliyet dışı karının yüzde 55 olduğunu göstermesi, en büyük üretici holdinglerin aslında esasında rantıye sermaye olduğunu gösterir. Bu ayırmı bence yapmayalım. Yanlış sınıf ittifaklarına yol açar ve kapitalizmin bu dönemki yapısının kendisinin aslında spekülasyon üzerine yerleştiğine ilişkin gerçekleri bence biraz bulandırır diye düşünüyorum.

Teşekkürler.

Ayktut GÖKER - Globalizmi bir ideoloji olarak alırsak, bunu somutlayan en çarpıcı belge Uruguay Turu Nihai Senedidir. Globalizm, kendisini orada bütün yönleriyle ifade etmektedir ve bunu müstakbel dünya nizamının bir kanunu olarak vaaz etmiştir. Yani, bu belgeyi incelersek globalizmden ne anlamak gerektiğini orada çok daha somut olarak görebiliriz, "ileri sanayi ülkeleri" bugün geldikleri aşamada neye egemen iseler, o egemenliklerini perçinleyecek hukuk nizamını o belgeyle getirmişlerdir. Devlet sübvansiyonları hakkındaki düzenlemeler bunun en tipik örneğidir. Bu düzenlemeler, tarım dışında, üç alana devlet sübvansiyonunu mubah saymaktadırlar, meşru saymaktadırlar: Bunlardan bir tanesi AR-GE'dir. Diğeri, mevcut teknolojilerin çevreye uyarlanmasıdır. Bir üçüncüsü de, önceden tanımlanmak kaydıyla, belli bölgesel gelişme planları kapsamına alınmış dezavantajlı bölgelere yapılacak yatırımlarla ilgilidir. Bu üçüncü alan da hâlâ kendi içlerinde böyle bölgeler olduğu için oraya konulmuştur, İtalya'nın vardır, Almanya'nın vardır, İngiltere'nin vardır.

Bir diğer çarpıcı örnek, kendi teknolojik yetkinlikleri sonucunda ortaya koydukları ürünlerin korunmasını çok sıkı güvence altına almışlardır. Fikri mülkiyet hakları uluslararası bir hukuk nizamına bağlanmıştır. Siz arkadan gelen bir ülke olarak kopyalama ile bu adamlardan birtakım şeyler aktarırsanız, bunun bedeli artık çok ağırdır.

Bu hukuk nizamı öyle bir hukuk nizamıdır ki, "Karşı tedbir alınabilir", "Karşı tedbir alınmaz" terimlerini kullanmaktadır bir kısım devlet sübvansiyonlarında. Bu nizamın dışına çıkarsanız, uluslararası platformda size karşı tedbir alınacaktır; bunun nizamını getiriyorlar. Bu örnekleri artırmıyorum.

Globalizmin bir hukuki belgesini incelersek, belki benim sunmaya çalıştığım tez çok daha açıklık kazanacak, o da şudur: Ulusallık motifi, globalizm ideolojisine karşı bir yaklaşımdır ve bizim gibi, kapitalizmin dünya sistemi içinde yer alan yada tercihini o yönde kullanmış olan ülkeler için hala denenebilecek bir açık kapı olabileceğine işaret eden bir yaklaşımdır.

Globalizm bu kapıyı kapatmak istiyor; ama bir yandan bu tür bir nizam konuluyor, bir yandan bu nizama karşı zorlamalar devam ediyor. Yani, her şey süt liman değildir, çelişkileri içinde taşıyor.

Bir yandan globalleşme gündemde - dünden beri söyleniyor, çok doğru bir tespit- öte yanda bloklasmalar, globalleşme ideolojisine karşı ulusal motivasyonu bir başka düzeyde yansıtan oluşumlar olarak ortaya çıkıyor. Örneğin, Avrupa Birliği, bu birliğe dahil ülkelerin ulusal motiflerini ortak bir platformda yansıtan bir birliktir. Bu birlik de aslında globalizme karşı bir konumlanmayı getiriyor. Yani, dünyayı bugün tek bir nizam çerçevesinde kavramak ve anlatmak mümkün değil ve -işte benim öteden beri savunmak istediğim ve anlatmak istediğim tez o- bütün bu karmaşık süreçler içerisinde Türkiye gibi ülkeler, hâlâ yapabilecekleri bir şeye sahiptirler. Diyorum ki: Türkiye kendisini kapitalist sistem içinde tanımlamış bir ülkedir. Ama Türkiye gibi bir ülkenin bu sistem içinde bile, konumunu değiştirebilme, hiç olmazsa daha iyiye götürebilme olanakları vardır. Bütün anlatmak ve altını çizmek istediğim şey de, bu olanaklara rağmen Türkiye bu olanakları bile yeterince zorlamayan bir ülkedir. Zorlamayan kimdir? Bu ekonomik sistemde kim egemense onlar zorlamıyorlar. Yoksa, Sayın Nurhan YENTÜRK'ün söylediği gibi, "Globalizm ideolojisine bir eklemlenme, bu globalizme daha mükemmel bir biçimde nasıl eklemlenebiliriz?" değil benim anlatmak istediğim mesele. Globalizm ideolojisinin bastırıldığı bir ortamda bile Türkiye gibi bir ülkenin yapabileceği şey olduğunu söylemek istiyorum. Belki bizim TMMOB gibi örgütlerimize düşen bir şey var; süreci bu biçimde algılayarak eleştirir hale gelirse belki süreçleri etkileme şansımız var. Teşekkür ederim.

Yavuz ÖNEN (Oturum Başkanı) - Teşekkür ederiz.
Buyurun Sayın Yentürk.

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK - Her şey çok hızlı tartışıldı. Özellikle ben sadece tartışmacı olarak birtakım şeylere katıldığım için, bazı konulardaki görüşlerimi çok bölük pörçük ifade etmek zorunda kaldım. Zaman zaman bir bildiriye zaman zaman bir başka bildiriye atfen. Dolayısıyla kendi görüşlerimi de bir bütünlük içerisinde aktaramadım, onun getirdiği bence de benle ilgili bir yanlış anlaşılma var. Ama, Sungur'un dediklerini ben de yanlış anlamadım, iyi de anlattı, yani hiçbir şekilde teknolojik yada enformasyon alanındaki gelişmelere karşı olduğuna dair bir şey çıkarmadık anlattıklarından. Aradaki fark, sadece bu tür teknolojik gelişmelerin, üretim alanındaki gelişmelerin nasıl bizim ülkemize daha iyi adapte edilebileceği ve bunun ülkede üretimi artırıcı sonuçları olabileceği konusundaki farklı yaklaşımlarda ortaya çıktı.

Şimdi, ben en azından burada bir tane konsensüs noktası olduğunu düşünüyorum, ister tümüyle dışarısında kalınsın, ister içinde bulunulsun yada Türkiye'nin yapabileceği şeylerin yapılabilmesi için, bu tür işleyişleri piyasa mekanizmasına bırakılmamalıdır. Bu konuda sanıyorum aşağı yukarı herkesin belki de buradan çıkabilecek tek ortak görüşüdür. Örneğin biraz önce Aykut GÖKER'in belirttiği gibi, burada önemli olan, Türkiye'nin yapabileceği bir şeyler vardır, bunu yapabilmek için ne tür çabalar sarf edilmeli gibi bir görüş ön plana çıkabilir. Ben bu anlamda buna katılıyorum.

Sadece benim burada Sungumun, söylediğinden farklı olarak anlatmak istediğim, bütün bu gelişmelerin dışında kalacak olan, yani bu anlamda da blokların dışında kalacak ülkeler için -bu globalleşmenin içinde bloklaşmanın aslında esas olduğuna da çok katılıyorum ve buna dayanarak sistemin kendini ayakta tutmaya çalıştığına katılıyorum- gerek üretici anlamında gerek teknolojik gelişmeleri uyarlaması anlamında gerekse bir tür tüketim, bir tür refah unsuru oluşturması anlamında bu blokların dışında kalınmasının önemli sorunlar getireceği," birtakım iktisadi çöküşler getireceğini söylüyorum. Belki biraz daha açıklamak gerekirse, bunların dışında kalacak olan ülkeler gibi gözükkenler yada en azından şu an bu durumda kalanlar, Afrika, birtakım Ortadoğu ülkeleri, biraz da belki Latin Amerika'daki bir iki ufak ülke ve Sovyetler Birliği'nden kalan yeni Türk cumhuriyetleri. Yani, o anlamda, bu genel gidişin dışında kalmak, bir şekilde bütün iktisadi anlamdaki her türlü gelişmenin dışında kalmak gibi bir şey beni bir anlamda korkutuyor. Onun için, bir tür bu blokların içerisinde kalmanın bir önkoşulu olduğunu düşünüyorum; gerek teknolojileri gerekse tarım alanına da yansıyan, ortaya çıkan bir sürü teknolojik gelişmeleri adapte etmek anlamında. Tabii ki buradaki varsayımım, sistem içerisinde kendini eskiye göre daha iyi bir yere getirebilmek, bu gelişmelerin tümüyle dışında bir yere düşmemek.

Şimdi, burada çeşitli nüanslarla ortaya çıkan sonuçları ne şekilde ortak bir yere getirebiliriz diye baktığımda, yine dönüp başta söylediğim şeye geleceğim. Her ne durumda olunursa olunsun, dışarıda da kalırsa, içeride de olursa, anladığım kadarıyla hepimizin ortaklaşa bir noktası var, o da, meseleyi piyasa güçlerine bırakırsak, hiçbir gelişmenin sağlanamayacağı. Ne Türkiye'nin yakalayabileceği birtakım teknolojik gelişmeleri yakalamak anlamında ne de başka tür gelişmeleri sağlamak anlamında. Ben meseleyi, en azından bir ortak nokta bulma çabası içerisinde olduğum için şu an, bunu vurgulayarak bitirmek istiyorum. Farklılıkların yada yanlış anlaşımaların daha fazla üstüne gidilmesinin çok da anlamlı olmayacağını düşünüyorum. Çok daha uzun tartışılması gereken şeyler.

Teşekkür ederim.

Rıfat DAĞ - Tarım sektörünün konumunun farklı olduğunun altını çizmek gerekiyor. Globalizmin, küreselleşmenin Türkiye versiyonunda, özellikle tarım sektörü piyasa mekanizmasına açık bir durumda bırakılmıştır ve etkilenmiştir. Aslında, AB ülkelerinde piyasaya karşı koruyucu mekanizmalar hayata geçirilmiş, bu bugünün de organizasyonu değil, geleneksel birtakım çalışmaların ve süreçlerin ürünüdür. Bugün Hollanda'da tarımsal ürünlerin yüzde 85'ini kooperatifler ihraç ediyor, şöyle yada böyle. Tabii, kendiliğinden gelişen bir süreç de değil, kooperatifleşme. Türkiye'de bu mesele, özellikle bugünlerde tartışılmalı. Hükümet kurulur kurulmaz sanıyorum getirilecek bir konu da tarım borsası meselesidir. Geri bağlantıları filan düşünülmeden, tarımın kendi içinde entegrasyonunu ve kendi üretim güçlerine dayanmadıktan sonra, borsa mekanizması içinde biz rant ekonomisine büyük ölçüde fırsat vermiş olacağız ve o borsalaşmanın da o çarpık yapıyı körükleyeceğini, hızlandıracağını hatırlatmak istiyorum.

Teşekkür ederim.

Cengiz TÜRKSOY - İki gündür yaptığımız görüşmelerde, Nurhan Hanım ve birkaç arkadaşımın da vurguladığı gibi, gelişmenin piyasanın belirleyiciliğine bırakılmaması konusunda konsensüs olduğu gibi bir sonuç çıkarılıyor. Bana

da, buradan çıkan sonuç açısından doğru gibi geliyor; fakat, alternatifi olan planlı gelişme konusunda çok fazla söz söylenmedi, değinmelerle geçildi diye düşünüyorum. Oysa, Türkiye gibi ülkelerde, eğer gelişmenin piyasanın belirleyiciliğine bırakılmamasını söylüyorsanız, alternatifini de bütün boyutlarıyla ortaya koymak gerekiyor. 30 küsur yıldır, Türkiye'de "Planlı Gelişme" diye bir deneyim yaşanıyor; ama, herhalde kastedilen bu değil. Öyleyse ne olduğunun da bir miktar burada tartışılması gerekiyor diye düşünüyorum ama galiba bu Work-shop da bunu başaramadık.

Bir başka konu, gene Aykut Bey vurguladı, uluslararası anlaşmalardan, örneğin Uruguay Senedi'nden söz etti -onu örnekledi- bazı anlaşmalarla, uluslararası ilişkilerle bazı şeylerin dayatıldığı, belirleyiciliği altına sokulduğu gibi bir yaklaşım da aktarıldı.

Aykut GÖKER - Türkiye Cumhuriyeti bu antlaşmayı kabul etti.

Cengiz TÜRKSOY - Evet, Türkiye Cumhuriyeti'nin kabul ettiği başka antlaşmalar da var.

Şimdi, başka bir konudan örnek vererek görüşümü açıklamak istiyorum. Birkaç ay önce, CNN'de "Larry King Live" programında Larry King'in üç konuğu vardı; Gorbaçov, Teatcher ve George Bush. Bunlara Larry King provokatif bir soru sordu: "Çin Halk Cumhuriyeti Tayvan'ı işgal ederse, Birleşmiş Milletler ne yapar?" diye. Müthiş bir soru idi gerçekten; çünkü, Birleşmiş Milletler'in 50'nci Kuruluş Yıldönümü nedeniyle önce Birleşmiş Milletler'in ne kadar yüce bir örgüt olduğu falan anlatılırken, böyle pat diye, adam bu soruyu sorunca, üçü de doğru düzgün cevap veremedi. Çünkü, Birleşmiş Milletler'in her yerde barışı koruma adına at koşturmasının da mümkün olmadığını çok açık göstergesiydi. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti gibi Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesinden birisi, kendisinin olduğunu iddia ettiği bir başka ülkeyi işgal edecek ve Birleşmiş Milletler de bu konuda tavır alacak. Mümkün olmayan bir şey.

Bir, ülkenin kendi bağımsızlığını koruması ve bağımsızlığı yolunda ayak diremesi halinde, öyle bir politika izlemesi halinde, ben bu tür senetlerin vesairesinin çok da bağlayıcı olduğu kanaatinde değilim. Yeter ki, ülke bağımsızlığını öne çıkaran siyasi iktidar bunu gerçek anlamıyla, halkına dayalı, demokratik bir yönetimle gündeme getirsin. Planlı gelişmeyi, planlı ekonomiyi benimseyen kendi belirleyeceği koşullar altında; planın çerçevesi içinde ve bağımsızlığı öne çıkaran bir ülkede, planlı gelişmeyi öne çıkaran politikaların uygulanması durumunda ne Uruguay Senedi gibi birtakım uluslararası antlaşmalar, ne uluslararası örgütler, o kadar da dayatmacı olabilirler diye düşünüyorum. Dünyada bunun örnekleri de var. Ülkemiz koşullarında bu demokratik planın nasıl olacağı, nasıl uygulanacağı, hangi temeller üzerinde oturacağını da belirlenmesi gerekiyor. Ben, Türkiye'de temel sorunun şimdi bu çerçevede görülmesi gerektiğini, çözümlerin bu çerçevede üretilmesi gerektiğini düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Yavuz ÖNEN (Oturum Başkanı) - Buyurun Sayın ATİK.

Saffet ATİK - Şimdi, baştan şunu ifade edeyim ki, bütün bu konuşmalar benim için çok öğretici oldu.

Şöyle bir sıkıntıyı ben hep hissetmişimdir. Türkiye, farklı kaynakları, potansiyelleri olmasına rağmen, yıllar yılı kendine dönük, içine dönük bir politika sergiledi. Dış dünya ile münasebetlerimiz gerçekten fevkalade azdı. Yani, burada çok iyi bir eğitim almak veya birtakım kaynakları takip edebilmek yetmiyordu. Ne zamanki dış dünya ile ilişki kuruyorsunuz, o zaman kendi özgün koşullarınızı, yerel koşulları da daha iyi anlıyorsunuz ve daha iyi değerlendirebiliyorsunuz. Bunu, şunun için söylüyorum; Türkiye'de dış dünya ile alaka kurabilen sektörler veya birimler belki hâlâ çok fazla değil. Mesela, bence meslek örgütlerimizin böyle bir eksikliği var, akademik çevrenin böyle bir eksikliği var. Bu tür konuşmalardan gerçekten çok yararlanıyorum. Fakat, benim değerlendirmem şöyle oldu: Son 25 yılda sosyalizmin çökmesi, darboğaza girmesi kadar; anlıyorum ki, kapitalizm de bir darboğaz içerisinde ve yeni arayışları var. Ve onlar belli önlemleri de alıyorlar. Yanlış anımsamıyorsam, üç veya dört yıl evvelki bir yabancı haftalık dergide Sovyet Blokunun dağılmasıyla neler olabilir senaryoları yazılmıştı. Belki bu askeri anlamda, paktlar anlamında idi; ama bu gerçekten yaşamı etkiledi.

Şimdi, Aykut Beyin söylediğinden şunu anlıyorum, bu görüşe katıldığım için: Aslında bilgi yayılıyor, teknoloji yayılıyor, üretim kontrol ediliyor; fakat, ülkeler yine bloklar şeklinde önlemlerini alıyorlar. Yani, bir AB'nin çıkışını ben bu bağlamda da değerlendirmek istiyorum. Belki bir Birleşik Devletler veya bir Pasifik gücüne karşı; kendi içinde yerel özelliklerini muhafaza eden, ama ekonomik açıdan bir bütünlük sergileyen ve buna da bir başkasını kolay adapte etmeyen, network'un bir tarafını işletmeyen bir güç olarak ortaya çıkıyor. İşte, serbest dolaşım diyoruz vesaire...

Bu tespiti yapmak benim için yararlı oluyor; çünkü şunu düşünüyorum: Şayet bu böyle ise ve bu küreselleşme içerisinde yerel özellikler de önem taşıyacak ise, belki ulusal sınırlar içerisinde değil, bu bağlamda değil, genelde geri kalmış bölgelerin sübvansede edilmesi veya onlara prim verilmesi gibi anlayışlar da, ortaya çıkabiliyor. Şuna varmak istiyorum ki, bu gelişmelerden alacağımız çok ders var ve bunlara karşı hazırlıklı olmak gibi bir durumumuz da var. Yani, dış kontakları belki artırarak, etrafta neler oluyor bitiyor iyi tahlil etmek gerekiyor.

İzninizle bir ufak konuya değinmek istiyorum. Türkiye bunun dışında zaten kalamıyor. Yani, gelişen iletişim olanaklarıyla, bilgi olanaklarıyla bu işin dışında değil. Örneğin, bir plancı olarak benim gözlemim; bugün Türkiye'nin batısında ve güneyinde belli yörelerin Akdeniz'in genelinden ayrılmadığı, yaşam tarzının konfor standartlarının hiçbir şekilde bir İtalya'dan, bir Yunanistan'dan geri kalmadığı şeklinde. Ama, buna rağmen, ülkenin doğusunda ve güneydoğusunda çok ciddi sıkıntıların ve sorunların yaşandığı ve hatta, bilmiyorum bu gözlem sizler tarafından paylaşılacak mı, aynen Kuzey İtalya'nın Güney İtalya'ya olan duyarsızlığı gibi, ülkenin gelişmiş batı kesiminin, ülkenin sıkıntı yaşayan, başka kesimlerine karşı gelecek duyarsız olduğu, onu dışladığı, hatta "Bu problem neden oluyor da başımız derde giriyor?" şeklinde bir görüşe dahi gittiği şeklinde izlenimlerim var. Dolayısıyla bütün bu pratik meseleleri de, ülke meselelerini de genel bir çerçevede

değerlendirmek, sorgulamak, izlemek gerekiyor. O açıdan bu toplantıyı çok yararlı buldum.

Teşekkür ederim.

Yavuz ÖNEN (Oturum Başkanı) - Biz teşekkür ederiz Sayın ATİK.

Buyurun Sayın TARAKLI.

Prof.Dr. Duran TARAKLI - Ben bunu biraz desteklemek istiyorum. Sabahki yada öğleden sonraki ilk toplantımızda, Rifat arkadaşımız "Tarım Bakan-lığı'nı kapatalım" demişti. Sonra, "Biraz dinlendireceğiz, sonra tekrar açacağız" denildi... Şimdi, bunda biraz gerçek payı var, şöyle bir gerçek payı: Tabii, kapatmak değil, dinlendirmek de değil. Hani, insan hem onsuz hem de onunla da yapamıyor.

Şimdi, sorunlardan bir tanesi, Türkiye'de gelişmişlik, gelişmemişlik sorunu dediğinizde, tabii en büyük çelişki, bir defa, işte doğu batı arasındaki farklılıktan ileri geldiği söyleniyor. Aslında, Türkiye genelinde bunun bir dağılımını yaptığınız zaman, hiç de öyle olmadığını görüyorsunuz. Şimdi, Çankırı'ya gidin, ben size doğudan çok daha kötü yerler göstereyim. Çok uzağa gitmeyin, 70-80 kilometre yanıımızdaki Kızılcahamam'a götürüyüm ben sizi, orada doğudan ve güneydoğudan çok daha kötü koşullar içerisinde, Kirmir Çayı vadisinde, Çerkeş'e doğru yaşayan yüzlerce binlerce insan göstereyim. Hiç uzaklaşmayın, Kastamonu'ya gidin, Çorum, hani kendi içerisinde bir atılım yapan ilimiz olarak gösteriliyor, ama ben sizi onun bir iki tane ilçesine götürüyüm, insanlığınızdan utanacağınız yerler göreceksiniz. Biz bu toplumun bir insanıyız, bir bireyiyiz. Bu koşullar içerisinde, hem de Ankara'nın bu kadar yakınında -Başkent olduğu için vurguluyorum- bu insanları böyle yaşamaya nasıl mahkûm ediyoruz diye dövünürüz.

Bu ikilem şuradan doğuyor: Özellikle tarım kesiminde yaşayan, ki bugün nüfusumuzun bana göre, aktif nüfus değil de toplam nüfus olarak yüzde 50'nin üzerinde tarımsal karakterli ve gelirinin büyük bir bölümünü oraya bağlayan köylü nüfusunun kendi kaderine terk edilmiş olması. Tarım Bakanlığı'na oradan atıf yapmak istiyorum. Şimdi, Tarım Bakanlığı veyahut da Cumhuriyet döneminde bizim kalkınma planı yahut insanlara bir şeyler vermek istediğimiz zaman -sabahleyin benim ilk konuşmamda söylediğim gibi- bitkiyi, ağacı ve hayvanı ön plana almışız. Örgütlenmeye de bakın; Tarım Bakanlığı'nın içerisinde Ziraat işleri Genel Müdürlüğü, onun altında Daire Başkanlığı, Bitki Koruma Daire Başkanlığı veya Genel Müdürlüğü, Veteriner işleri Genel Müdürlüğü. Orman Bakanlığı'na bakarsanız, Orman Genel Müdürlüğü, ama bunların içerisinde insan yoktur. Ağacı nasıl üretirsiniz, nasıl kesersiniz. Tarım Bakanlığı da hep ona göre örgütlenmiş. Aşağısındaki şubelere de bakarsanız, işte Buğday Araştırma, Pamuk Araştırma, Koyunculuk Şubesi, Keçicilik Şubesi... Bunlar vardır da, insanla uğraşan bir birimini bulamazsınız. Ben tekrar altını çizerek söylüyorum, bugünkü anlayışla, siz ileride de yapsanız, aynı sonucu olacaksınız. Tarım Bakanlığını sözde 1983 yılında da re-organize ettik. Biliyorsunuz koskocaman raporlar hazırlandı, hatta 1983 yılında bütün isimler değiştirildi, Tarım Bakanlığı re-organize edildi, edildi ama eski tas eski hamam. Sadece isimler değişti. Tellaklar da aynı tas da aynı, hamam da aynı, peştamallar bile değişmedi.

Dolayısıyla dünyayı yakalamakta, dünyayla bütünleşmekte bir kere

Türkiye'nin bu ikilemi ortadan kaldırması gerekiyor ve nüfusumuzun yansını teşkil eden kırsal alanda yaşayan bu insanların bu kaderinin önüne geçilebilmesi için bir kere Tarım Bakanlığında gelişmenin insana yönlendirilmesi gerekiyor. Yani, bir defa Tarım Bakanlığı insan unsurunu kendi bünyesinin içerisine alması lazım. Yani, refah unsuru dediğimiz olay; gelir, bunun bir parçasıdır, hepsi değildir. Siz üretimi artırabilirsiniz, ama, üretimde bakınız arkadaşlarımız bahsetti, pahalı teknoloji diyorlar. Eğer fiyatı iyi vermezseniz teknolojinin oraya gitmesine de imkân yok, gittiği takdirde de çiftçinin bundan elde edeceği fazla bir şey yok. Yapı; onu değiştirebilirsiniz. Bakın istatistiklere, şeker pancarının üretimi 1950'den 1995 yılına gelinceye kadar neredeyse birim başına yüzde 80 oranında artmıştır. Acaba bu düzey içerisinde şekerpancarı ekicisinin geliri o süreç içerisinde -gerçek anlamıyla konuşayım- yüzde 80 oranında artmış mıdır? Yoksa, biz onu sömürerek, şehirliler olarak, onun tepesinde oturan insanlar olarak, o geliri şu veya bu şekilde uyguladığımız fiyat düzeniyle biz mi almışız?.. Ya da başkaları mı almış?.. Bunun sorgulanması gerekiyor. Dolayısıyla diyoruz ki, eğer Tarım Bakanlığı'nı organize ederseniz yada gelişme modelini ortaya koyarsanız, insanı ön plana almak lazım. Yani, refahı nasıl getireceksiniz?.. Bunların içerisinde geliri sorgulamanız, ancak belki yüzde 20-25'idir. Ama, altyapı olarak, bir kere Türkiye'de yaşayan insanlar arasında, özellikle toplumun sunmuş olduğu altyapı hizmetlerine ve ana hizmetlere ulaşımında eşitliğin sağlanması lazım. Bugün bir köydeki çocuğun ilkökul eğitiminin kalitesiyle, beğenmediğiniz Ankara'da ikili eğitim yapan, yada 50 kişi ile eğitim yapan ilkökuldaki eğitimin niteliği aynı değildir. Ondan sonra bunlara "Beraber yarışın" diyoruz. Hatta bir de kasaba ortaokulundan, lisesinden mezun olup, "Gelin, üniversiteye girin, eşit olarak şu şu puanları alırsanız ben seni üniversiteye de alırım" diyorsunuz ve bakın bakalım, acaba okullaşma, üniversiteye gitme oranı bu insanlarda ne oranda. Tarım Bakanlığı'nın içerisine bunu monte etmediğimiz takdirde ve Tarım Bakanlığı bu şekilde yeniden re-organize edilmediği takdirde, kesinlikle Türkiye'deki şu ikilemi kaldıramadığımız gibi, dünya ile bütünleşmemizde de ayağımıza büyük bir bağ olacaktır. Yani, tarımı da geliştiremeyeceğiz, teknolojiyi de transfer edemeyeceğiz. Sabahleyin örneğini vermek istediğimiz olaylardan bir tanesi buydu. Bakınız, Avrupa'da bir grup çiftçi gelirinin yüzde 9'unu yada aşacağını tarımdan sağlamasına rağmen, hala tarımsal üretimde bulunuyor. Bunun anlamı nedir; "Ben size tarım dışından, ama o tarımdan kopmadan yüzde 90'ını sağlayacak gelir düzeyini koydum. Dolayısıyla da sana bu imkânı veriyorum" diyor ve çiftçi de oradan kalkıp gitmiyor, o yüzde 9-10'luk gelire. Mesela iki tane ineği var, o ineğinden süt almaya ve bunu ekonomiye katmaya devam ediyor. Bu bizi nereye getiriyor -tarımda hani belirli desteklemeler getireceksiniz, belirli servetler getireceksiniz- şuraya getiriyor: Bu insanları, teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin yerinden ve üretimden vazgeçmeden mutlu etmek. Tabii teknoloji sanayide de geliyor, hizmet ve sanayi kesiminde de geliyor, ama hizmet kesimindeki teknoloji daha hızlı geliyor. Kompüter diyorsunuz, bir senede kompüterin teknolojisi eskiyor, bilgisayar getiriyorsunuz, bir sene sonra bir bakıyorum onun bir başka türü çıkmış. Tarımda da teknoloji var ama, bu kadar hızlı gelişmiyor. Avrupa bile bunu yakalayamamış. Yakalamayınca diyor ki: "Bakın, ben senin bu üretimden de vazgeçmeni istemiyorum. İşte sana gelir; ama, sen bu ufak üretiminle de olsa işine devam et". Ki bunlar toplandığı zaman milli gelirin büyük bir bölümünü oluşturuyor. İşte Türkiye'nin bu yola girebilmesi için Tarım

Bakanlığı'na bu bağlamda yeni birtakım görevler vermesi gerekiyor. Bunu veremediğiniz takdirde, ne yaparsanız yapın, ister kapatın, ister dinlendirin, isterseniz kış uykusuna yatırın, gerçekten Türk tarımını aynı çerçevede 10 sene sonra da 20 sene sonra da burada tartışacağız, ileride Gümrük Birliğine girdikten sonra en büyük zararı görecektir, en büyük darbeyi yiyecek Türkiye tarımıdır.

Sabahtan beri benden önceki konuşmacılar da söyledi, delinin bir tanesi kuyuya bir taş atmış! Türkiye kendi kendine yeten 7 ülkeden bir tanesiymiş. Türkiye'de kim kime yetiyormuş, kaç kişi et yiyormuş, kaç kişi yumurta yiyormuş, kaç kişi süt ve mamullerini yiyormuş?! Türkiye genelinde insan başına düşen süt ve mamulleri üretimi 84 kilogram, Avrupa'da 380 kilogram. Bu mu bize yeterli beslenme, bu mu kendi kendine yeterli ülke?! Bu söylendiği zaman da Türkiye'deki resim buydu. Teşekkür ederim.

Aykut GÖKER - Çok affedersiniz, ben bir teknik açıklama yapabilir miyim? Duran Hoca "Tarım" diye söze başlayınca, demin Uruguay Rount Nihai Senedi ile yaptığım açıklamada üç alanın serbest bırakıldığını söyledim ama, ben bazı şeyler biliniyor varsayımına dayalı olarak onu söyledim. Uruguay Rount Nihai Senedi'nin devlet sübvansiyonlarıyla ilgili düzenlemesi tarım sektörünü kapsamıyor. O alan serbest; bu bir.

Bir ikincisi, siz her alanda ülke olarak, devlet sübvansiyonu yapabilirsiniz, bir şartı var: Dünyanın neresinden olursa olsun, her ülkeye aynı hakkı sağlamak kaydıyla...

Rıfat DAĞ - Oranlarla ilgili önermeleri var.

Aykut GÖKER - O başka, yani, tarım alanını demin söylediğim sınırlamalar kapsamına almıyorlar, tarım alanı ayrı, ben belli bir noktadan sonra başladım; bir diğer noktada da, her alanda sübvansiyon verebilirsiniz, ama, Amerikan firması da gelse, Türk firmasına verdiğiniz bütün hakları aynen vermek zorundasınız. Bu şey olmadıktan sonra, alanları, deminki dediğim, 3 alana sınırlıyorlar. Teşekkür ederim.

Doç.Dr. Nuran YENTÜRK - Cengiz Bey'in söylediklerinden sonra aklıma gelen ve bu toplantıda aslında değinilmiş bir iki şeyi ön plana çıkarma niyetiyle tekrar söz aldım.

Bir kez, biraz önce söylemek istediğim gibi, burada, temel saptanan bir nokta oldu, o da gelişmenin piyasaya bırakılamayacağı. Yani, bir anlamda bireylerin rasyonel olarak aldıkları kararın her zaman toplumun rasyonelini ortaya çıkarmayacağı doğrultusunda bir konsensüs ortaya çıktı.

Buradan geçeceğimiz bir diğer noktaysa hemen; o zaman ne yapılmalı? Yani sizin "değinimedi" dediğiniz, acaba ne tür bir planlama yaklaşımı, ön plana çıkıyor. Buna cevap verebilirsek, bir adım daha ileri götürmüş olacağız bu tartışmayı. Bence, az şey konuşulmadı bu anlamda da, ama hep aralarda kaldığı için dikkatimizden belki kaçıyor. Örneğin, konuşulanları şöyle

toparlayıp özetlemeye çalışıyorum; var olan teknolojik gelişmelerden söz edildi ve bunun adapte edilmesi için şimdiye kadar Türk sanayisinin başvurduğu gibi, birtakım basit katma değerli işlere talip olmaktansa, sürecin tümüne sahip olmaktan söz edildi. Bu çok önemli ve çok radikal bir nokta. Yani, tasarımdan ürünün nihai hale getirilmesine kadarki tüm gelişmelere, teknolojik gelişmesinden bilginin kullanılmasına kadar. Bu, bizim ön plana çıkarabileceğimiz ve burada tartışılmış önemli noktalardan bir tanesi sanıyorum.

İkincisi, çok hızlı geçeceğim; insana yatırımın önemi çok vurgulandı. Bunlar da yine bizim düşündüğümüz bu piyasaya bırakılmadığı takdirde nerelere başvurulması gerektiği konusundaki en öne çıkaracağımız noktalardan biri. Yani, eğer bir sonuç bildirgesi olacaksa, bence vurgulanması gereken şeylerden bir tanesi.

Sonra, devletin bugünkü yapılanmasının, aslında düşündüğümüz bütün bu gelişmelere, teknolojik gelişmelerden, tarımsal alandaki gelişmelere, insan kaynağındaki gelişmelere kadar, hiç birini olumlu yönde etkileyebilecek durumda olmadığı, burada çok ciddi bir değişim gerektiği konusuna da bir çok kez değinildi, bunun da çok önemli olduğunu düşünüyorum. Aynı şekilde, Türk sanayisinin sahip olduğu üretim yapısının bu tür gelişmeleri gözardı ederek daha çok, şimdiye kadar sürdürdüğü rant arayışıyla var olma yaklaşımının da bütün bu gelişmeler önünde ciddi bir engel teşkil ettiği konusunda sanırım bir konsensüs olduğu ortaya çıkıyor.

Bu nasıl yapılır; teknikleri, planlı yada işte yol gösterici vesaireye tabii ki değinilmedi ama zaten, o çok teknik ve ayrıntı bir konu. Dolayısıyla, epey bir şeyin ortaya çıktığı kanısındayım bu anlamda. Yani, sadece bu iş piyasaya bırakılırsa olmaz, gibi bir yerde bırakmadık, var olan gelişmeleri burada iyi tanımladık ve bu gelişmelerin önündeki engelleri iyi çerçeveledik. Bunlar, vurgulanırsa, bence anlamlı bir bildiri ortaya çıkabilir. Teşekkür ederim.

Yavuz ÖNEN (Oturum Başkanı) - Teşekkür ederim.

Dr. Atilla GÖKTÜRK - Ben bu Workshop çalışmasının büyük ölçüde amacına hizmet ettiği kanısındayım. Bir tartışma platformu ortaya çıktı ve böylesi bir tartışma platformunda, gerek kent, gerek kır, gerek sanayi ve de genel olarak dünyadaki ekonomik gelişmeleri değerlendiren bir tartışma ortamı doğdu. Yani, belki bir çok disiplin kendi içerisinde, gerek Türkiye'deki gerek dünyadaki gelişmeleri kendi özelinde tartışıyordu ama, burada bunların bir araya gelip tartışılması, farklı yansımaların diğerleri tarafından da anlaşılmasına veya yorumlanmasına, yol açtı. Örneğin, Sungur Beyin kentle ilgili yansımaları ilişkin bir değerlendirme sunması veya bizim belli anlamlarda kente ilişkin değerlendirmelerle kır arasındaki bağlantıları kurmamız, kurmaya çalışmamız bunun en güzel yansımasıydı.

Bu tartışmalarda birden fazla konuda anlayış birliğine varıldığı kanısındayım. Bir kere, burada tanımladığımız küreselleşme ve küreselleşmenin Türkiye üzerindeki yansımaları konusunda bir çok veri elde ettik. Yani, gerek tarımda gerekse sanayide ortaya çıkan birtakım gelişmelerin, kendi iç dinamiklerimiz

dışında, dünyadaki gelişmelerle paralel bir çizgi izlediğini ortaya koyduk. Örneğin, şöyle bir baktığımızda, dünya çapında var olan Fordist, post-Fordist üretim tarzlarının sanki bize uzakmış gibi bir algılama biçiminden çıkıp, ülkemizin bir çok yerinde bizzat yaşandığını ve uygulandığını gördük böyle bir tartışmada ve buna ilişkin verileri aldık ve çok yakın bir süreçte, hızla da yayılabileceğine ilişkin verilerimiz var. Veyahut da, tarımın piyasa koşullarına terk edilmesinin -diğer bir boyutuyla- genel tartışma içerisinde dünyadaki konjonktüre paralel olarak ortaya çıktığını ve bu şekilde yönlendiğini de aynı çerçevede görebiliyoruz.

Bunların sonucunda benim kafamda canlanan şu; yani, böylesi bir Work-shop çalışmasına belki böyle bir tartışma daha önce birileri tarafından yapılmış olsaydı, oradan alabileceğimiz birtakım ip uçlarını buraya taşıyıp, onları test etmek veyahut da tartışmak boyutunda yapabiliirdik. O çerçevede de, gerek Cengiz'in önermesi veyahut da tek tek konular bazında kişilerin görüşlerini yansıtmaya olanağı doğacaktı.

Ben bir şeyi daha vurgulamak istiyorum; görülen birşey var bence, şu önümüzdeki Türkiye'nin yaşayacağı süreç pek kolay bir süreç değil, bu tartışmalardan elde ettiğim verilere göre. Yani, gerek kır açısından, gerekse sanayi açısından, gerçekten çok karmaşık bir sürece giriyoruz ve bunu dışsal faktörlerde önemli ölçüde etkileyecek, iç açıcı bir tablo yok. Bu mekânsal anlamda da, gerek kıra, gerek kente yansımaları sürdürecektir ve geçmişte yaşadığımızdan daha fazla bir boyutta kırdaki ve kentteki bir çözülmeyle karşı karşıya kalacağız. Yani, kır, göçünü sürdürmek zorunda bu gelişmeler karşısında ve ülkedeki ekonomik koşullar çerçevesinde ve kent de o çarpık yapılanmasını sürdürecektir bu boyutta.

Şimdi, bütün bunlara karşı direnebileceğimiz ile ilgili bir nokta, bu tartışmalar içerisinde ele alındı. Nerede olursa olsun, bütün bu tartışmalardan ortaya çıkan bir şey var, buna karşı yapılabilecek en temel şey örgütlenme benim anladığım. Kentte sendika, sivil toplum örgütleri benzeri yapılarda; kırdaki ise, kooperatif, gene sivil örgütler veyahut da benzeri köy dernekleri veya benzeri yapılarla var olan durumun tespiti ve yerel bir yapılanmaya gitme zorunluluğu. Bunu ne derece geçmişte becerdik, bu gelişen koşullarda ne derece becerebiliriz? Bence o da önemli bir soru işareti. Teşekkür ederim.

Yavuz ÖNEN (Oturma Başkanı) - Teşekkür ediyoruz.
Başka söz isteyen?..
Buyurun Sayın GÜLÇUBUK

Bülent GÜLÇUBUK - Sayın Sungur SAVRAN'ın belirlediği gibi, sektörel yapısından dolayı "tarım piyasaya bırakılmaz" Zaten gelişmiş ülkeler de piyasaya bırakmıyor. Örneğin, ABD'nin yıllık tarımsal destekleme harcamaları yaklaşık 55 milyar dolar, AB'ninki 50 milyar dolar. Türkiye'nin ise, bütün girdilerinin toplamı olarak yaklaşık 2,2 milyar dolar. Ki, bizim toplam tarımsal nüfusumuz çok daha fazla; bir de bunların içinde altyapıya yönelik çalışmalar var. Yani gelişmiş ülkeler de tarımını tamamen piyasaya bırakmıyorlar. Ayrıca, Türkiye'nin altyapı - üstyapıdan kaynaklanan sorunlarından dolayı biraz daha fazla tarıma destek ayırmak gerekiyor.

Bir diğerkonu, Atilla Bey'in değindiği gibi, örgütlülük. Norveç'te 160 bin çiftçi var ve bu çiftçilerin 1 800 000 üyeliği var. Yani, bir çiftçi, 10 değişik birime örgüt bazında üye. Bu, tarım kooperatifidir, kalkınma kooperatifi, tüketici haklarıdır, vb. Türkiye'de ise 4 milyon işletme var, bu 4 milyon işletmenin toplam 4 300 000 üyeliği var. Bunların içerisinde tarım kredi kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri, ziraat odaları v.b. Şimdi, arada ne kadar fark olduğu da kendiliğinden ortaya çıkıyor ve bundan dolayıdır ki, Fransa'da veya Almanya'da tarıma yönelik bir müdahale olduğu zaman, onlar eylemleriyle ülkeyi felç edebiliyorlar. Yollar kesiyorlar, ürünlerini yollara dökerek bunu protesto ediyorlar. Türkiye'de ise henüz bu yok. İşe nereden başlamak lazım; benim önceki konuşmamda da söylediğim gibi, insan kaynaklarından. Bunun başında gelen şey ise, örgütlülüğün ve eğitimin artırılması, yükseltilmesi. Her şeyden önce, örgütlülüğün çıkarlarına olduğu, örgütlülükle bir yerlere varılabileceğinin anlatılması veya bu bilincin aşılması gerekiyor.

Duran Hocamın da dediği gibi, teknoloji ve yüksek maliyet tarımın düzeyini etkilemektedir. Burada belirtmek istediğim kırsal alanda teknoloji kullanımının maliyetinin yüksek olması. Çünkü, işletmelerin yüzde 90'dan fazlasının küçük işletme olduğu bir ülkede, bu küçük işletmeler, tarımdaki teknolojiyi ne kadar takip edebilirler ve kullanabilirler; bu önemli. Örneğin, Türkiye'deki traktör parkının büyük bir bölümünün halen yaklaşık 15 yaş ortalamasında olması, teknolojinin üretici için yüksek maliyetli olmasından kaynaklanıyor. Bunu aldığı zaman ekonomik olarak kullanabilecek arazisi de yok veya diğerkonu yan işletmelerde kullanacak imkanı yok.

Tarım dışı alanlarda istihdam olanaklarının veya tarım dışı istihdam olanaklarının geliştirilmesi gerekiyor. Bana göre, Türkiye'de bu konuda korkunç bir potansiyel var. Örneğin, bir kırsal sanayi çalışması veya Türkiye Kalkınma Vakfı'nın kırsal alanda yürüttüğü çalışmalar. Ben açıklamadan bir iki örnek vermek istiyorum. Konya Huğlu'da bugün silah fabrikası var ve orada şu anda yıllık 60 milyarlık üretim yapılıyor, dikkatinizi çekerim. Aynı şekilde Karadeniz'deki her ev bugün bir atölye durumunda. Doğuda, güneydoğuda küçük çaplı kilim işletmeciliği, halı işletmeciliği... Bunlar basit gibi geliyor ama, bakın Kayseri'de bir aile, 3 kişi, altı ayda 8 metrekare bir ipek halı dokuyor fason olarak ve bunun yalnızca el emeği ücreti 220 milyon lira. Bunun yanı sıra, diğerkonu yandan bizim tarımsal üretim açısından, tarıma dayalı sanayi açısından olanaklarımız var. Bunları geliştirebiliriz. Böylece de kente göçü belki bir ölçüde engelleyip, kırsal alanı yerinde tutabilme şansımız da olabilir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Yavuz ÖNEN (Oturum Başkanı) - Ben bu konuda Konya'da halı dokuma konusuna değinince bir şey anımsadım. Tarım alanında olduğu gibi bunları ben yeni öğrendim, geçen gün Tarım Kongresi'ne katıldım da, katılmadan önce, daha önceki raporları gözden geçirdim- bu tarım ürünleri piyasası, dünyada üretimi zorlayan sonuçlara götürüyor ülkeleri; Afrika'da olduğu gibi. Toprağı zorluyor, yılda birkaç kez ürün alıyor. Türkiye'de ekonomi, özellikle kırsal alanda bu anlamda bir üretim zorlamasına giriyor ve o kilim, halı dokuma meselesi, insan ömrünü kısaltan, özellikle kadınlarda ölüm oranını... Hatta çok çarpıcı

bir rakam söyleyeceğim, 30 yaşları civarında bitiren bir üretim tarzı. Ürünler son derece düşük fiyatlarla satın alınıyor. Buna şunun için değindim; bütün bu konuşmalar içinde hep örgütlülükten, işte insandan filan söz ettik. Galiba kalkınmada ve bütün bu stratejilerin saptanmasında demokrasi ve insan hakları gibi kavramların da mutlaka içice geçtiğini hep biliyoruz, belki onun için hiç değinmedik. Türkiye'de demokrasinin de kalkınmada, sanayileşmede bir girdi gibi algılanması gerektiği inancını taşıyoruz artık. Yani, önce ekonomik büyüme ve kalkınma, ondan sonra demokrasi gibi, bu son Avrupa Gümrük Birliği tartışmalarında da izlediğimiz önermeleri reddeden bir tarz içinde olmalıyız diye düşünüyorum.

Bir örnek verip bitireceğim; bu örgütlülüğün en masum olanlarına bile artık sistem tahammül etmiyor. Meslek örgütlenmesi dahi, ki üretici güçlerinin en önemli alanlarından birini oluşturuyor, bu alan bile, giderek karar süreçlerinden tamamen dışlanan bir uygulama altında. Anayasanın 135.'inci maddesinde, şurada konuşanlar suç olarak görülmüştür. Bu da tesadüfi değil. Yani, bu EVREN'in kafasından filan çıkmış bir şey değil, işte o deminden beri konuştuğumuz global uygulamanın EVREN bir aracı. "Anayasaya da şöyle yazacaksın" demişler, o da öyle yazmış. 135'inci madde bizi, kolektif olarak suç işleyebilecek ve o kadar vahim ki, kaçabilecek bir grup olarak görüyor. Onun için hem demokratik hakların sınırlarını büyütme hem de gerçek anlamda halkla bütünleşebilmenin yollarını aramak gerekiyor. Başka bir kurtuluş yolu olduğunu hiç zannetmiyorum; çünkü, sistem, bütün krizlerine rağmen, son derece tarihi çizgisinde -Türkiye'deki mücadelenin son 40-50 yılına bakarak söylüyorum- halk dediğimiz geniş yığınlardan çok daha kararlı ve tutarlı bir şekilde yürüyor.

Yavuz ÖNEN (Oturum Başkanı) - Çok teşekkür ederim.

Evet değerli arkadaşlar, katılımlarınızdan ve katkılarınızdan dolayı hepinize çok teşekkür ederiz; toplantımız burada bitmiştir.